

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ»

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 27

(том 2)

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, психології, педагогіки та історії**

Вінниця
«ТВОРИ»
2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, заступник декана факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи та міжнародних зв'язків, заслужений працівник освіти України.

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Прихолько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (16 серпня 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко С.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Русаков С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 27 (том2). – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019, – 160 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2019
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019
© Видавництво «ТВОРИ», 2019

ISBN 978-966-949-165-7

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF
UKRAINE

ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL
SCIENCE AND PRACTICE

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 27
(Volume 2)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«TVORY»
2019

Editorial Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations, Meritorious Worker of Education of Ukraine

K.V. Krahel - Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the XX International scientific conference "Actual problems of humanities in the research of young scientists" (August 16, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy,

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 27 (Volume2). – Vinnytsia: «TVORY» Ltd. – 2019. – 160 p.

ISBN 978-966-949-165-7

© Article authors, 2019

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2019

© «TVORY» Ltd, 2019

IRENEUSZ CUGLEWSKI – WSPÓŁTWÓRCA IZBY PAMIĘCI W KAMIENICY POLSKIEJ

Majewski Łukasz, Bekus Ewelina
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

Ireneusz Cuglewski urodził się 21 lipca 1925 roku w Kamienicy Polskiej koło Częstochowy¹. Wśród rówieśników wyróżniał się wybitnymi osiągnięciami w szkole. W nagrodę za dobre oceny, naukę w szkole średniej miało opłacać mu państwo². We wrześniu 1939 roku jego edukacja została przerwana przez wybuch II wojny światowej. Już sam jej początek był dla kilkunastoletniego wówczas chłopca szczególnie tragiczny, gdyż uczestniczył w grupowej egzekucji. Masowy mord w jego wsi stanowił odwet niemieckiego oddziału za śmierć dwóch żołnierzy. Ich ciężki pojazd bojowy wpadł do rzeki Kamieniczki w Romanowie. Poruszając się w nocy nie zauważyli, że most został wcześniej wysadzony³. Zniszczyli go polscy saperzy, którzy chcieli utrudnić przejazd wrogiemu wojskom. Brak mostu został oznaczony, jednak według relacji mieszkańców gminy, ktoś w nocy musiał wyrzucić ostrzeżenie na pobocze⁴.

Niemieccy żołnierze najpierw przystąpili do palenia domów. Swoją zdobytą stracili: Leon Blachnicki, Roman Blachnicki, Bronisław Choleczko, Stanisław Coner, Ferdynand Coner, Stanisław Duszel, Gustaw Klar, Stefan Kołodziejczyk, Honorata Minkina, Bronisław Morawiec, Ignacy Otrąbek, Roman Pluta, Aleksander Sędziwa, Dionizy Szpunda. Osoby starsze i schorowane, które nie mogły opuścić domów o własnych siłach, zginęły w płomieniach⁵.

Ponadto w pobliskim lesie, został dokonany mord na kilku mężczyznach i młodych chłopcach. W trakcie egzekucji zginęli: Stanisław Chwist (20 lat), Ferdynand Coner (55 lat- ojciec), Henryk Coner (18 lat - syn), Teofil Kidawa (22 lata), Józef Łebek (56 lat), Zygfryd Sitek (23 lata), Bronisław Szulc (45 lat). Egzekucje przeżyli tylko dwaj chłopcy: postrzelony w ramię Jan Łebek oraz Ireneusz Cuglewski. Ten ostatni został draśnięty przez pocisk w policzek. Siła uderzenia powaliła go na ziemię, w efekcie czego chłopiec stracił przytomność. Prawdopodobnie dzięki temu przeżył. Gdy się ocknął, odnalazł go kuzyn - Jan Golis, który prowizorycznie opatrzył nastolatкови twarz. Wieczorem oboje dotarli do domu Walentków, gdzie znaleźli opiekę i otrzymali pomoc⁶.

W czasie wojny Ireneusz Cuglewski pracował jako przymusowy robotnik. Przez pierwszy rok, pomagał przy budowie drogi w Kamienicy Polskiej (X 1940 - X 1941). Następnie przez dwa lata pracował przy linii kolejowej na trasie Lubliniec - Kochanowice (X 41 - VII 43)⁷. Z kolei w ostatnim okresie wojny (VII 43 - V 45) przebywał w obozie pracy Forsthaus Lag w Buer Erle koło Gelsenkirchen. Wraz ze współwięźniami musiał uczestniczyć przy budowie żelbetonowych schronów. Miejsce to, będące jednym z głównych ośrodków przemysłu zbrojeniowego Niemiec, było nieustannie bombardowane przez alianców. W trakcie prawie dwuletniej niewoli więźniowie przeżyli ponad 200 nalotów⁸.

Na początku 1945 Ireneusz Cuglewski wraz z przyjacielem, Józefem Nowotnym

1 Archiwum GOK w Kamienicy Polskiej, (dalej: AGOKwKP), *Duplikaty aktów stanu cywilnego-urodzeń, ślubów i zejść rzymsko-katolickiej parafii Kamienica Polska za rok 1925*.

2 B. Knapik, *Ludzie 40-lecia. Gdyby Można zapomnieć...*, „Gazeta Częstochowska” 1984, nr 38/1466, s.n.l.

3 I. Cuglewski, *Z ciemności śmierci do blasku życia. Wspomnienia z lat 1939 – 1945*, [b.m.r.w.], s. 18.

4 Archiwum Związku Kombatantów w Kamienicy Polskiej, (dalej: AZKwKP) *Relacja Z. Łebka*, [w:] *Kronika Koła Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych w Kamienicy Polskiej*, s. 9-10.

5 I. Cuglewski, dz.cyt., s. 21.

6 B. Knapik, dz.cyt., s.n.l.

7 I. Cuglewski, dz.cyt., s. 55-57.

8 E. Filipczyk, *W rocznicę września. Mord w Romanowie*, „Trybuna Robotnicza” 1989, s. 3.

uciekli z obozu. Udało im się dotrzeć do Opola, potem do Sosnowca. W Katowicach niefortunnie dostali się do niewoli w trakcie ulicznej łapanki. Trafili do obozu w Neustadt – Nowym Mieście. Następnie więźniowie zostali przeniesieni do Łądka Zdroju, potem do Nachodu. Ostatecznie zostali wywiezieni w okolice Pragi, gdzie doczekali wyzwolenia⁹.

Po wojnie, mimo dość poważnej kontuzji, Cuglewski powołany został do wojska. Od czerwca 1946 do sierpnia 1948 służył w Korpusie Bezpieczeństwa Wewnętrznego 12 Pułku Szczecińskiego. Na Ziemiach Odzyskanych walczył z niedobitkami wojsk niemieckich, a do Bieszczad został wysłany w celu zwalczania UPA¹⁰.

Po powrocie z wojska starał się nadrobić stracony czas. Odbił naukę w liceum wieczorowym, następnie zdał maturę. Uzyskał wykształcenie ekonomiczne, co umożliwiło mu zdobycie pracy w różnych instytucjach, w których potrzebny był specjalista w tej dziedzinie. Na początku został zatrudniony jako starszy referent zaopatrzenia i zbytu w fabryce tektury w Kamienicy Polskiej. Później pracował w kopalni rud żelaza - Osiny, a także pełnił funkcję kierownika Wydziału Kultury i Oświaty Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych¹¹.

Ireneusz Cuglewski dążył do tego, aby pamięć o bohaterach i ofiarach wojny została utrwalona. Między innymi dlatego napisał dwie książki. Pierwsza - *Z ciemności śmierci do blasku życia*, zawierała jego wspomnienia z lat 1939 do 1945. Druga - *Nieśli ludziom radość i zadumę*, opowiadała o czasach powojennych, kiedy to rozwijał swoją pasję aktorską w teatrach amatorskich w Kamienicy Polskiej, Nowej Wsi i Wrzosowej. Przedstawiała zarówno prace nad spektaklami, jaki i ukazywała sylwetki ludzi, którzy w nich występowali¹².

W lipcu 1945 roku dwudziestoletni młodzieniec dowiedział się od znajomych, że w Kamienicy swoje próby miał amatorski ruch teatralny. Próby początkujących adeptów sztuki aktorskiej odbywały się w remizie strażackiej. Młody mężczyzna dostał wtedy niewielką rolę w *Starej Baśni*. Premiera miała miejsce w Boże Narodzenie. Scena była jedynie improwizowana. Kurtynę zrobiono z kocy, kostiumy każdy przygotowywał dla siebie samodzielnie¹³.

W latach 1949-1955 Ireneusz Cuglewski pełnił funkcję kierownika świetlicy we Wrzosowej, a także zajmował się amatorskim ruchem teatralnym w Kamienicy Polskiej, Nowej Wsi oraz Hucie Starej. Od 1956 do 1974 był kierownikiem zespołu teatralnego we Wrzosowej. Początkowo repertuar jego spektakli był lekki. Takiego programu również wymagała widownia, która pragnęła odreagować tragiczne lata wojny. Przygoda z teatrem dawała zarówno widzom jak i aktorom możliwość stykania się z żywym słowem, a także z klasyką polskiej literatury. W efekcie tego, dzieła największych twórców nieprzerwanie zaczęły gościć na amatorskiej scenie. W całej historii teatru, łącznie przewinęło się przez niego 400 osób. W pewnym momencie liczył nawet 60 członków, dzięki czemu można było sobie pozwolić na wielkie spektakle, zawierające partie tańca, pieśni, a także bogatsze scenografie¹⁴.

Jednym z celów kierownika zespołu było wychowywanie młodych ludzi poprzez zabawę. To dzięki niemu grupa trudnej młodzieży, mająca problemy z nauką oraz konflikty z rówieśnikami, na nowo odnalazła się w społeczeństwie. Poprzez udział w sztuce *Srebrny grosz*, nauczyła się, że można wiele osiągnąć poprzez ciężką pracę i szacunek do drugiego człowieka. Nastolatkom dowiedzieli się też, jak poruszać się na scenie, jak włączyć poprawnie językiem polskim, czy jak zachowywać się z oglądą w towarzystwie¹⁵.

Inną amatorską pasją Ireneusza Cuglewskiego był teatrzyk lalkowy dla dzieci. Najpierw posługiwał się zwykłymi kukielkami, potem powstawały bardziej skomplikowane lalki. Teatrzyk cieszył się tak dużym powodzeniem, że objechał niemal

9 I. Cuglewski, dz.cyt., s. 155-162.

10 B. Knapik, dz.cyt., s.n.l.

11 A. Patorski, *Wspomnienie o nieodżałowanym przyjacielu Ireneuszu Cuglewskim*, „Spoiwo” 2011, nr 1/175, s. 4.

12 B. Knapik, dz.cyt., s.n.l.

13 AGOKwKP, E. Filipczyk, *Działacze ZBoWiD w terenie*, „Trybuna Robotnicza” 1989, s. 10.

14 A. Patorski, dz.cyt., s.10.

15 M. Szczodrowska, *Teatralne pasje*, „Życie Częstochowy” 1984, nr 191, s. 14.

wszystkie regiony Polski¹⁶.

W późniejszych latach doświadczenie teatralne Cuglewskiego było niejednokrotnie doceniane. W 1976 roku został wyróżniony w konkursie zorganizowanym przez Zarząd Główny Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki oraz Towarzystwo Kultury Teatralnej. Z kolei fragmenty jego zwycięskiej pracy były drukowane w czasopiśmie *Kultura i ty*¹⁷.

Ireneusz Cuglewski angażował się nie tylko w sprawy kulturalne, ale w każdy aspekt życia swojej lokalnej społeczności. Dzięki temu był wielokrotnie wybierany do samorządowych organów przedstawicielskich jako członek Rady Wojewódzkiej w Częstochowie i jako radny w Gminie Wrzosowa oraz w Gminie Poczesna¹⁸. Jako inwalida wojenny był członkiem organizacji kombatanckich i ich kierowniczych gremiów. Przez ponad dwadzieścia lat pełnił funkcję Sekretarza w Zarządzie Wojewódzkim Związku Kombatanów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych w Częstochowie oraz Zarządzie Okręgowym Byłych Więźniów Politycznych. Do końca życia sprawował również urząd Prezesa Koła Związku Kombatanów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych w Kamienicy Polskiej¹⁹.

Związek Kombatanów w Kamienicy od początku swego istnienia współpracował z władzami lokalnymi, placówkami edukacyjnymi i organizacjami społecznymi. Prowadził także działalność i pomoc socjalno-bytową, a także zajmował się opieką nad miejscami pamięci narodowej (pomnik walki i męczeństwa, obeliski w Kamienicy oraz w Zawadzie, grób nieznanego żołnierza, zbiorowa mogiła ofiar wrzesniowej egzekucji). Inicjatorem budowy jednego z takich obiektów, a mianowicie obelisku ku czci pomordowanych mieszkańców gminy przez hitlerowców 7 września 1939 r. był prezes koła, Ireneusz Cuglewski. Fundusze na jego budowę zostały zebrane dzięki dobrowolnym datkom finansowym członków Związku, zakładów pracy i indywidualnych darczyńców. Odświeżenie obelisku odbyło się 9 września 1984 r.²⁰

Poś koniec 1990 roku do Związku należało 167 członków: 66 wdów po zmarłych kombatanach, 61 żołnierzy wojny obronnej, 60 żołnierzy Wojska Polskiego z lat 1945-48, 26 żołnierzy Armii Krajowej oraz 6 nauczycieli tajnego nauczania. Aktualnie Związek liczy 44 członków, a jego siedziba znajduje się w budynku poczty²¹.

Największym osiągnięciem prezesa Związku była Izba Pamięci Narodowej. Została ona wykonana według jego pomysłu i projektu. Jej otwarcie nastąpiło 9 maja 1987 roku. Początkowo, dzięki Gminnej Radzie Narodowej znajdowała się w budynku nad basenem. Po zajęciu pomieszczeń przez Solidarność, 9 listopada 1990 Izba została przeniesiona do Liceum Ogólnokształcącego. Następnie siedzibą zarówno Izby Pamięci jak i Związku Kombatanów Polskich było lokum przy Gminnej Bibliotece w Kamienicy. Ostatecznie kilka lat temu Izba otrzymała własne pomieszczenie w Muzeum w Kamienicy²².

Izba Pamięci Narodowej została stworzona w celu ochrony pamięci o ofiarach i bohaterach II wojny światowej. W gablotach zostały umiejscowione poszczególne części ekspozycji. Podzielono je na następujące tematy: uczestnicy walk o niepodległość Polski 1914 - 1922, Polskie Siły Zbrojne, Ludowe Wojsko Polskie, wojna obronna, uczestnicy walk w oddziałach partyzanckich, ruch oporu, więzienia i obozy, powstanie warszawskie²³.

16 AGOKwKP, *Wystawa w Kamienicy Polskiej. Pamięci ofiar II wojny światowej*, „Dziennik Zachodni” 1987, s.n.l.

17 M. Szczodrowska, dz.cyt., s. 14.

18 Tamże, s. 13.

19 Związek Kombatanów w Kamienicy Polskiej swój początek datuje na 1947 r. Jego pierwsza nazwa brzmiała Koło Byłych Więźniów Politycznych i Obozów Koncentracyjnych. Następnie został przemianowany na Koło Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Pierwszy zarząd w Kamienicy powołano w 1947 r. Prezesem został Jan Blachnicki, a sekretarzem Stanisław Polacek. Najwięcej członków pochodziło z Kamienicy, Poczesnej, Huty Starej i Starczy. 16. I 1983 r. na prezesa wybrano Ireneusza Cuglewskiego, który tę funkcję sprawował kilkakrotnie.

20 AGOKwKP, E. Filipczyk, *Działacze ZBoWiD...*, s. 10.

21 *Kronika Koła...*, s. 32.

22 AGOKwKP, E. Filipczyk, *Działacze ZBoWiD...*, s. 10.

23 B. Romanek, *Muzeum Regionalne w Kamienicy Polskiej*, „Dziennik Zachodni”, 2005, k.n.l.

Na specjalnych tablicach zostały wymienione nazwiska osób pochodzących z rejonu gminy, które zginęły w trakcie wojny (36 osób – działania na frontach, 46 – śmierć w obozach, 6 – bitwy partyzanckie) oraz ludzi, którzy wojnę przeżyli (217 – uczestnicy wojny obronnej, 73 – więźniowie w obozach, 45 – partyzanci, 27 – ruch oporu, 12 – tajne nauczanie)²⁴.

Honorowe miejsce w Izbie zajmuje sztandar organizacyjny, który wykorzystywany jest w uroczystościach państwowych i okolicznościowych oraz w ostatniej postudze zmarłych kombatanów. Projekt sztandaru wykonał Ireneusz Cuglewski. Został on przedstawiony Kombatanom 9 czerwca 1991 r. i już wtedy pojawiły się pierwsze spontaniczne wpłaty na jego poczet. Sztandar haftowała Helena Switon z Huty Starej B. Jego poświęcenie nastąpiło 11 listopada 1991 r.²⁵.

Niegdyś na ekspozycji znajdowała się również tablica autorstwa Ireneusza Cuglewskiego, przedstawiająca w syntetyczny sposób dzieje Kamienicy Polskiej do wybuchu II wojny. Obecnie umieszczono ją w siedzibie Związku²⁶.

Do ważnych eksponatów wystawy należą pamiętki po żołnierzach: mundur Ireneusza Cuglewskiego, Józefa Nalewajki oraz Tadeusza Kuśmierczyka. Ten ostatni szlakiem wojskowym wędrował z Kamienicy Polskiej na Bliski Wschód wraz z Samodzielną Brygadą Karpacką. Później brał udział w walkach na Zachodzie jako żołnierz II Korpusu Polskiego²⁷.

Wśród żołnierskiego wyposażenia znajdują się także: szynel Edwarda Holego, manierki, nieśmiertelniki, pas z ładownicą, karbidówki, łącznica polowa. Nie brakuje także dokumentów i wyróżnień np.: dyplomy i odznaczenia partyzanta Ryszarda Walentek, Ireneusza Cuglewskiego, czy Tadeusza Kuśmierczyka. W Izbie zebrane zostały również żołnierskie legitymacje, tzw. palcówki, czyli dokumenty naznaczone odciskiem palca, świadectwa ukończenia szkoły podoficerskiej, przysięgi, czy rozkazy²⁸.

Wśród eksponatów można znaleźć także dowody na niechlubne zachowania mieszkańców gminy np. donos miejscowego policjanta – w języku niemieckim i polskim, który na podstawie informacji uzyskanej przez zarządcę fabryczki bawełnianej, doniósł do okręgu żandarmerii w Błachowni o istnieniu polskiej działalności niepodległościowej, wymieniając nazwiska czterech jej organizatorów²⁹.

Nie brakuje również pamiętek z obozów. Wśród nich największe wrażenie robią: Obozowy pasiak z literą p, należący do Antoniego Klara jr, kartki pocztowe wysłane do obozu, czy listy³⁰.

Na ekspozycji zdecydowanie dominują zdjęcia. Zarówno żołnierzy, jak i nauczycieli tajnego nauczania, pracowników obozów, czy ofiar egzekucji. Pojawiają się również dokumenty, ukazujące, że w trakcie wojny, ludzie również chcieli prowadzić normalne życie np. Akt małżeństwa Jana Błachnika ps. „Grom” z 44 oddziału partyzanckiego, który był organizatorem ruchu oporu w 1940 roku. Jego ślub z koleżanką z oddziału został zawarty w konspiracyjnych warunkach³¹.

W Izbie znajduje się także maszynopis *Z cieni śmierci do blasku życia* Ireneusza Cuglewskiego oraz książka Bronisława Najnigiera, *Powrót z daleka*. Najnigier został wywieziony z Kamienicy w 1940 przez Niemców do obozu pracy. W swych wspomnieniach opisywał życie i walkę o przetrwanie, która w jego przypadku trwała aż do wyzwolenia w 1945 roku³².

Obecnie w gminnej Izbie Pamięci Narodowej organizowane są lekcje wychowania patriotycznego dla uczniów szkół różnych szczebli edukacyjnych. Spotkania te zapoczątkował Ireneusz Cuglewski, który za swój obowiązek uważał szerzenie wiedzy

24 I. Cuglewski, dz.cyt.. s. 193-201.

25 *Kronika Kola...*, s. 49.

26 *Związek Kombatanów Rzeczypospolitej Polskiej w Kamienicy Polskiej oraz byłych więźniów politycznych*, „Korzenie”, 1991/3, str. 5.

27 M. Leszczyńska, *Wokół II wojny światowej. Pigulka historii*, „Powiat Częstochowski”, [w:] I. Cuglewski, dz.cyt., s. 231.

28 AGOKwKP, E. Filipczyk, *Działacze ZBoWiD...*, s. 10.

29 *Kronika Kola...*, s. 36.

30 M. Leszczyńska, dz.cyt., s. 231.

31 I. Cuglewski, dz.cyt., s. 198.

32 M. Leszczyńska, dz.cyt., s. 231.

o wojnie i okupacji, aby przestrzec przed nimi kolejne pokolenia. Za najważniejszą sprawę dla Polski uważał zachowanie pokoju i dążenie do zgody narodowej³³.

Ireneusz Cuglewski zmarł 7 grudnia 2010 r. Był społecznikiem działającym na rzecz swojej gminy, wieloletnim przewodniczącym Związku Kombatantów w Kamienicy Polskiej, opiekunem miejsc pamięci narodowej, inicjatorem przedsięwzięć kulturalnych, działaczem samorządowym - wybieranym kilkakrotnie zarówno do władz okręgowych jak i gminnych. Angażował się w życie szkoły w Kamienicy, a także prowadził działania, mające na celu uchronienie od zapomnienia bohaterów okresu wojennego. W wyniku jego starań, powstał obelisk upamiętniający ofiary egzekucji z września 1939, czy Izba Pamięci³⁴. Za swoje działania i zaangażowanie był niejednokrotnie honorowany orderami, medalami i odznakami brązowymi. Otrzymał m.in. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino, tytuł Weterana Walk o Wolność i Niepodległość. 3 grudnia 2008 został honorowym obywatelem Kamienicy Polskiej. Jako swoje największe osiągnięcie jednak uważał ocalenie od zapomnienia ponad 320 rodaków, których pamięć uczcił zakładając Izbę³⁵.

Bibliografia:

1. Archiwum GOK w Kamienicy Polskiej, (dalej: AGOKwKP), *Duplikaty aktów stanu cywilnego-urodzeń, ślubów i zęść rzymsko-katolickiej parafii Kamienica Polska za rok 1925.*
2. AGOKwKP, *Wystawa w Kamienicy Polskiej. Pamięci ofiar II wojny światowej*, „Dziennik Zachodni” 1987.
3. Archiwum Związku Kombatantów w Kamienicy Polskiej, (dalej: AZKwKP) *Relacja Z. Lębka, [w:] Kronika Koła Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych w Kamienicy Polskiej.*
4. Cuglewski I., *Z ciemności śmierci do blasku życia. Wspomnienia z lat 1939 – 1945*, [b.m.r.w.].
5. Filipczyk E., *W rocznicę września. Mord w Romanowie*, „Trybuna Robotnicza” 1989.
6. Filipczyk E., *Działacze ZBoWiD w terenie*, „Trybuna Robotnicza” 1989, s. 10.
7. Knapik B., *Ludzie 40-lecia. Gdyby Można zapomnieć...*, „Gazeta Częstochowska” 1984, nr 38/1466.
8. Leszczyńska M., *Wokół II wojny światowej. Pigułka historii*, „Powiat częstochowski”.
9. Patorski A., *Wspomnienie o nieodżałowanym przyjacielu Ireneuszu Cuglewskim*, „Spoiwo” 2011, nr 1/175.
10. Romanek B., *Muzeum Regionalne w Kamienicy Polskiej*, „Dziennik Zachodni”, 2005.
11. Szczodrowska M., *Teatralne pasje*, „Życie Częstochowy” 1984, nr 191.
12. *Związek Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej w Kamienicy Polskiej oraz byłych więźniów politycznych*, „Korzenie” 1991/3.

OBRAZ GMINY KAMIENICA POLSKA W KWARTALNIKU HISTORYCZNYM „KORZENIE”

*Majewski Łukasz, Bekus Ewelina
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie*

„Korzenie”, to czasopismo stworzone przez Towarzystwo Przyjaciół Kamienicy Polskiej³⁶. Pierwszy numer ukazał się we wrześniu 1990 roku jako kwartalnik. Gazeta

33 *Kronika Koła...*, s. 34.

34 B. Knapik, dz.cyt., s.n.l.

35 *Kronika Koła...*, s. 36.

36 Towarzystwo Przyjaciół Kamienicy Polskiej (wsi leżącej w powiecie częstochowskim w województwie śląskim) zostało zarejestrowane w 1990 r. Jego początki wywodzą się ze spotkań mieszkańców gminy w miejscowej bibliotece, którzy od wielu lat interesowali się historią i spuścizną kulturalną regionu. Pomysł wydawania lokalnej gazety narodził się w 1989 r. podczas spotkań Koła Przyjaciół Biblioteki. Główną koordynatorką działań była bibliotekarka Eugenia Kuśnierczyk, matka obecnego redaktora naczelnego, Andrzeja Kuśnierczyka, doktora nauk humanistycznych, pracownika Ośrodka Dokumentacji Dziejów w Częstochowie. Siedziba TPKP znajdowała się w Gminnym Ośrodku Kultury mieszczącym się w budynku OSP Kamienicy Polskiej. T. Piersiak,

porusza najważniejsze tematy dla społeczności lokalnej, zarówno te aktualne jak i związane z historią gminy.

„Korzenie” poruszają tematykę, która w mniej lub bardziej zmienionej formie pojawia się w kolejnych numerach. Najbardziej obszerne wątki dotyczą historii Kamienicy Polskiej - od średniowiecza, po czasy bardziej współczesne. Poruszane są dzieje osadnictwa, przemysłu tkackiego, górnictwa, jak i również dzieje poszczególnych instytucji, takich jak: kościół parafialny, ochotnicza straż pożarna, szkoła parafialna, liceum, czy Muzeum Regionalne. Już w początkowych numerach pojawiały się podania i legendy związane z regionem, które nie są zbyt dobrze znane, bądź zostały już zapomniane, co jeszcze bardziej podkreśla rolę i wagę „Korzeni” w zachowaniu spuścizny Kamienicy Polskiej i okolic. Podania te redagowane były przez Eugenię Kuśnierczyk w rubryce o nazwie „Baśnie znad Warty”. Wśród tytułów legend można znaleźć między innymi tj.: Królewskie polowanie Władysława Jagiełły, Karczma na winnym Wzgórzu, Perłowa bransoletka, czy Kościuszkowie¹.

Niezwykle cennym działem kwartalnika są „Listy”, które pomagają odnaleźć ludziom porzucanym po całym świecie swoją rodzinę, której korzenie sięgają terenów gminy.

Od początku celem redaktorów było wzbogacenie ekspozycji Izby Regionalnej, poświęconej historii gminy, dlatego już od pierwszego numeru na łamach czasopisma proszono mieszkańców o udostępnianie pamiątek tj. stare druki, pisma, fotografie, monety, mapy, czy sprzęty tkackie. Uroczystego otwarcia Gminnej Izby Pamięci Narodowej dokonał 9 listopada 1990 r. wójt. Jej nowym miejscem lokacji było Liceum Ogólnokształcące w Kamienicy Polskiej². Obecnie została przeniesiona do Muzeum Regionalnego.³

Pierwsza wzmianka na temat Kamienicy Polskiej pojawiła się w dziele Jana Długosza *Liber Beneficiorum* z lat 1470-1480. Wedle zawartego tam zapisu, Kuźnica, zwana Kamienicą należała do ziem potomków Krystyna z Koziegłów herbu Lis⁴.

Od czasów średniowiecza na terenie Kamienicy Polskiej eksploatowane były pokłady rudy żelaza. Działalność kuźniczą na terenie wsi prowadzili Bleszyńscy, jednak ustąpiła ona po 1631 roku. Po kuźnicy pozostały olbrzymie zwaliny szlaki, która zawierała całkiem spore ilości żelaza. Ich wydobycie wznowiono w XIX wieku. W 1836 roku powstała rządowa kopalnia rudy żelaza, zatrudniająca sztygara, 30 górników i 15 pomocników⁵. Była jedną z kopalń zachodniego okręgu górniczego i podlegała oddziałowi w Błachowni. Intensywne wydobycie trwało przez całe XIX stulecie⁶.

W latach 70-tych XIX w. uruchomiono kopalnię, której właścicielem był przedsiębiorca żydowskiego pochodzenia – Napoleon Ziss z Praszki. Dała ona zatrudnienie górnikom z różnych rejonów Królestwa Polskiego. W tym czasie powstała również fabryczka tektury i preszpanu, kora została uruchomiona przez Szwajcara Andresa Heinricha Kleberga, przybyłego z Soczewki pod Warszawą. Zakład znajdował się na miejscu dawnego folwarku „Kłepaczka” (byłej kuźnicy żelaza nad Wartą). Produkcja w fabryce trwała nieprzerwanie do 1989 r.⁷

W 1818 roku Kamienicę zakupili osadnicy z okręgu Hradec Kralove. Od lat 20-tych XIX wieku wieś zaczęła wzrastać w siłę jako ośrodek produkcji tkackiej. Takiemu rozwojowi sprzyjała możliwość zbytu wyrobów włókienniczych dla całej okolicy, brak konkurencji w pobliżu, dostawy dla wojska, a także handel z Rosją⁸

Kamienica Polska ma własną Gazetę, „Gazeta Wyborcza”, 2005, k.n.l.

1 E. Kuśnierczyk, Baśnie znad Warty, „Korzenie”, 1991/2, str. 4; „Korzenie”, 1991/3, str. 4 i kolejne

2 Aktualności z Życia Gminy, „Korzenie”, 1991/2, str. 2.

3 B. Romanek, Muzeum Regionalne w Kamienicy Polskiej, „Dziennik Zachodni”, 2005, k.n.l.

4 Krystyn z Koziegłów herbu Lis, kasztelan sądecki (1419-1437), sędzia ziemski sądecki (1412-1427), brał udział w bitwie pod Grunwaldem, B. Śliwiński, Lisowie Krzelowscy w XIV-XV w. i ich antenaci: Studium genealogiczne, Gdańsk 1993, s. 21.

5 H. Łabęcki, Górnictwo w Polsce. Opis Kopalnictwa i Hutnictwa Polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym, Warszawa 1841, s. 423.

6 A. Kuśnierczyk, Górnictwo i tradycje, „Korzenie” 1992/6, str. 6.

7 B. Romanek, dz.cyt., k.n.l.

8 N. Sklarczyk, Rola Żydów w przemyśle włókienniczym Kamienicy Polskiej, „Korzenie” 1992/7, str. 2.

W latach 30-tych cech tkaczy liczył już ponad 160 majstrów. Odgrywał on we wsi ogromną rolę: finansował szkołę, szpital w Wieluniu, wznosił kaplicę św. Floriana, ufundował figurę tegoż świętego, a także optował dzwonnika przy kaplicy. Wykazał się również hojnością wobec kościoła w Poczesnej fundując latarnie, lampy i mary. Wyroby tkackie z Kamienicy sprzedawane były w sklepie w Kaliszu, a także prezentowano je na wystawie w Warszawie w 1838 r. Pod koniec lat 40-tych w wyniku rozwoju produkcji przemysłowej, coraz więcej czeladników i tkaczy z Kamienicy decydowało się na przeniesienie do łódzkiego okręgu przemysłowego oraz do mniejszych ośrodków tj. Pabianiec, Tomaszów Mazowiecki, Żyrardów, Częstochowa, czy Zawiercie⁹.

Około 1855 r. na terenie wsi Ksawery Cianciera założył prywatną fabryczkę płócien, produkującą również zapał na wyspy pierzynowe. Przejął ją później jego syn – Jan Cianciera, poseł na Sejm Ustawodawczy 1919 r. We wsi swoją działalność prowadzili również żydowscy przedsiębiorcy: Kreuzbergowie, Ginsbergowie, czy Merynowie. Po II wojnie światowej powołano do życia spółdzielnię Tkaczy i Dziewiarzy, która upadła dopiero po 1989 roku¹⁰.

Na początku XX wieku w Kamienicy Polskiej powołano do życia Towarzystwo Oszczędnościowo-Pożyczkowe „Oszczędność”. Zebranie założycielskie miało miejsce 23.10.1910 r. w sali Chrześcijańskiego Związku Tkaczy i liczyło 60 uczestników. Wówczas wybrano również zarząd. Udziały członkowskie, a także pozyskane oszczędności umożliwiały bieżące kredytowanie ludności. Pożyczki miały charakter krótkoterminowy i mieściły się w kwotach od 12 do 150 rubli. Oprocentowanie było zmienne. Dla handlu i rzemiosła wynosiło 10%, a dla rolnictwa 7%. Oprocentowanie oszczędności przy wkładach krótkoterminowych wynosiło 4,5%, a przy długoterminowych 5%. W okresie II wojny światowej działalność kasy została zawieszona. Reaktywowano ją dopiero w 1946 roku. W roku 1961 nazwę Gminnej Kasy Spółdzielczej zmieniono na obecnie funkcjonującą tj. Bank Spółdzielczy w Kamienicy Polskiej¹¹.

W XIX wieku wieś posiadała swoją własną szkołę elementarną. W okresie 1837-1865 mieściła się w dużym, drewnianym domu w środku wsi, gdzie dziś stoi murowany budynek¹². W roku szkolnym 1856/1857 do szkoły zostało zapisanych 67 uczniów, w tym 35 uczennic. Uczono czytania, pisania, religii, arytmetyki po polsku, rosyjsku, niemiecku i czesku¹³.

Podczas II wojny światowej tereny Kamienicy Polskiej znalazły się pod okupacją Rzeszy. Szkoła została otwarta dopiero w połowie października. Zabroniono nauczania historii Polski i geografii. Zlikwidowano bibliotekę, a polskie książki zostały spalone na placu szkolnym. 11 kwietnia 1940 kierownik szkoły – Ryszard Czekalski został aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau. We wrześniu 1940 roku została otworzona jedynie szkoła niemiecka dla dzieci miejscowych volksdeutschów. Rozpoczęto więc tajne nauczanie¹⁴.

W 1945 roku dzięki wysiłkowi społeczeństwa powstało we wsi samodzielne gimnazjum (*Prywatne Gimnazjum Ogólnokształcące Komitetu Rodzinnego w Kamienicy Polskiej*). *Naukę rozpoczęło wówczas ok. 250 uczniów. Dzieci uczyły się w nie najlepszych warunkach, kadra nie miała pełnych kwalifikacji, brakowało funduszy. W efekcie w latach 60-tych szkoła musiała zostać upaństwowiona*¹⁵.

W latach 20-tych XX wieku na terenie wsi funkcjonowała ochronka. Mieściła się w domu krytym słomą, który nie zachował się do dziś. Ochronka składała się z jednej izby, w której znajdowało się jedynie kilka stolików i krzeseł. Do skromnego wyposażenia należało: kilka drewnianych klocek zrobionych przez ojców dzieci uczęszczających do ochronki, szmaciane lalki i słabej jakości papier. Niewielkie okna przystrojone były firaneczkami z bibułki.¹⁶

9 A. Kuśnierczyk, Kolonia tkacka, 1993/10, str. 2.

10 Tamże, str. 3.

11 Z. Tajber, Historia oraz dzień dzisiejszy Banku w Kamienicy Polskiej, „Korzenie”, 1992/7, str.6.

12 N. Sklarczyk, Z dziejów szkolnictwa Kamienicy Polskiej, „Korzenie”, 1991/5, str. 2.

13 A. Kuśnierczyk, Szkoła elementarna w osadzie fabrycznej Kamienica Polska w latach 1837-1864, „Korzenie”, 1997/22, s. 2.

14 N. Sklarczyk, Tajne nauczanie, „Korzenie”, 1996/16, str. 4.

15 Aktualności z Życia Gminy, „Korzenie”, 1991/2, str. 2.

16 K. Gruszka, Między wojnami, „Korzenie”, 1997/23, str. 1.

W „Korzeniach” znajdują się również informacje o XIX wiecznym budownictwie. Niestety do obecnych czasów nie zachowały się żadne zabytki sprzed tego okresu. Wiadomo jednak, że pod koniec XVIII wieku w Kamienicy mieścił się młyn i karczma. Budynki mieszkalne kryto słomą. Sytuowano je przeważnie bokiem do drogi. Budowane je z charakterystycznymi podcieniami od strony południowej. W nich to pod ścianami stawiano długie ławki. Biegająca w poprzek domu sień dzieliła go na dwie części. Mieszkanie składało się z jednej wielkiej izby z niewielkimi oknami, w której znajdowały się krosna oraz z małej izdebki pełniące funkcję sypialni. Często izby mieszkalne wznoszono pod jednym dachem z oborą dla bydła lub stodołą. Na drewnianych krokwiach stanowiących szkielet dachu wypalano lub ryto napisy informujące kto jest właścicielem domu¹⁷.

W latach sześćdziesiątych XIX wieku we wsi wybudowano kościół parafialny pod wezwaniem Michała Archanioła. Administratorem nowej parafii został dotychczasowy wikariusz przy kościele parafialnym w Częstochowie ks. Aleksander Dakowski. Poświęcenie kościoła odbyło się 28 stycznia 1870 roku. W tymże roku dokonano pierwszych wpisów do księgi metrykalnej.¹⁸ W 1884 r. biskup Aleksander Beresiewicz dokonał konsekracji świątyni¹⁹.

Proboszczowie parafii bardzo mocno angażowali się w życie społeczności. Jednym z najbardziej zasłużonych w rozwój wsi kapłanów był ks. Zygmunt Sędzimir. Przyczynił się on do założenia Ochotniczej Straży Ogniowej (Straż Ogniowa otrzymała własny plac od Bronisława Ficenesa. Na terenie tym zbudowano szopę strażacką, w której umieszczono sprzęt zakupiony ze składek społecznych²⁰). Z jego inicjatywy powstała również w 1910 roku spółdzielnia tkaczy pod nazwą „Tkacz”, która pod jego kierownictwem niezwykle dobrze prosperowała. Należał do miejscowego dozoru szkolnego oraz Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej. Od 1917 r. pełnił funkcję prezesa Związku Kółek Rolniczych w powiecie częstochowskim oraz członka zarządu Powiatowego Rady Opiekuńczej. Za kadencji księdza Sędzimira w kościele został założony sufit kasetonowy. Zakupiono również bardzo cenne stacje Męki Pańskiej, czy powołano do życia Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej. Ksiądz Zygmunt Sędzimir wpisał się nie tylko na karty historii lokalnej - był również posłem na Sejm RP. W Sejmie był członkiem Komisji Przemysłowo-Handlowej i Komisji Wojskowej. W 1921 roku został wysłany jako przedstawiciel Sejmu do Stanów Zjednoczonych w sprawach polityki emigracyjnej. Wykonywał tam też misję z polecenia biskupa Zdzitowieckiego związaną z Duszpasterstwem polonijnym - grupki księży z diecezji Włocławskiej. W 1930 roku biskup Teodor Kubina nadał nominację księdzu Sędzimirowi na sekretarza Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w Częstochowie, zwalnając go w ten sposób z pracy parafialnej²¹.

Na początku II wojny światowej parafie objął ksiądz Stanisław Duda. Bohatersko niósł posługę partyzantom ukrywającym się w lasach. Wybudował również dom parafialny zwany Organistówka²².

Przy parafii działało Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo. Wspierało ono najbardziej potrzebujących mieszkańców poprzez finansowanie najpotrzebniejszych rzeczy tj. artykuły spożywcze, ubrania, czy węgiel. Organizowało również spotkania wielkanocne i bożonarodzeniowe dla ubogich, a także wspierało dzieci mające przystąpić do Pierwszej Komunii (kupowano medaliki, obrazki, ubrania). Stowarzyszenie wspierało także finansowo parafie. W 1936 roku przeznaczyło 60 zł na zakup alby do kościoła, a rok później przekazało 100 zł na budowę domu parafialnego²³.

We wsi powołany do życia został również Związek Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i byłych więźniów politycznych. Jego pierwszym i wieloletnim prezesem był

17 K. Gruszka, Kilka uwag o budownictwie, „Korzenie” 1992/8, str. 2.

18 Materiały do słownika geograficzno-historycznego województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego, z. 1, pod. red. M. Semkowicza, Kraków 1939 r.

19 S. Mizera, Nowe źródło do dziejów parafii, „Korzenie” 1995/11-12, s. 4.

20 A. Kuśnierczyk, Piękny jubileusz, „Korzenie”, 1996/15, s. 2.

21 J. Związek, Sędzimir Zygmunt, [w:] Polskie Słownik Biograficzny, T. 36, Warszawa 1995, s. 390-391.

22 S. Mizera, Historia parafii i kościoła, „Korzenie” 1992/9, s. 7.

23 A. Kuśnierczyk, Stowarzyszenie Pań miłosierdzia w Parafii Kamienica Polska, „Korzenie”, 1997/20, str. 5.

Ireneusz Cuglewski. W zakres działalności organizacji wchodziła: opieka nad miejscami związanymi z walką o niepodległość oraz z okresem II wojny światowej znajdującymi się na terenie gminy (pomnik walki i męczeństwa, obelisk, grób nieznanego żołnierza), zbiorowa mogiła pomordowanych w Kamienicy Polskiej, obelisk w Zawadzcie), współpraca w władzami gmin, szkołami, zakładami pracy, organizacjami społecznymi, czy działalność socjalno-bytowa jak np. udzielanie zapomogi. Z okazji rocznic okolicznościowych Związek organizował spotkania z młodzieżą szkolną oraz uroczyste obchody.²⁴

We wsi prowadzono również działalność artystyczną. W 1970 r. z inicjatywy Tadeusza Sędziwego powołano do życia zespół Folklorystyczny Kamienica. Powstał on pod patronatem Spółdzielni Pracy Tkaczy i Dziewiarzy. W jego skład wchodziła kapela oraz 12 śpiewających pan. Zespół brał udział w licznych wyjazdach na przeglądy i festiwale rejonowe i wojewódzkie, gdzie zdobywał często wysokie wyróżnienia. Śmierć Tadeusza Sędziwego, a także stan wojenny spowodowały problemy w działalności zespołu. W 1984 roku do zespołu dołączył Grzegorz Ciejsa - początkowo jako akompaniator, a potem jako kierownik. Odbudował kapelę oraz powołał do życia balet. Odnowa zespołu umożliwiła powrót na scenę i zdobywanie kolejnych sukcesów na szczeblu ogólnopolskim²⁵

Na początku XX wieku w Kamienicy powstawały pierwsze biblioteki. W 1906 r. Michał Gruca i Jan Cianciara założyli Bibliotekę Macierzy Szkolnej. Z kolei wspomniany już wcześniej ksiądz Zygmunt Sędzimir zapoczątkował „Bibliotekę dla wszystkich”. Połączenie obu placówek miało miejsce już w październiku 1917 r. Niestety znakomita większość księgozbioru została zniszczona przez Niemców podczas okupacji. Bibliotekę reaktywowano w 1946 roku w lokalu Towarzystwa Włókienniczego „Czystochowianka”. Przez kolejne lata księgozbiór przekazywany był do różnych instytucji, aż w końcu trafił do Biblioteki Gminy Kamienica Polska²⁶.

W kwartalniku pojawiały się również informacje na temat języka Kamieniczian. Ze względu na lokalizację wsi, wpływ na niego miały dialekty: małopolski, śląski i po części też wielkopolski. W ten sposób wyodrębnił się swoisty język pogranicza. Swoje wpływy na jego kształt miał również czeski i niemiecki. Powstały w ten sposób język był jednak szybko wypierany przez język ogólnonarodowy²⁷.

W „Korzeniach” nie zabrakło również informacji o tworzącej się w gminie samorządności po 1989 r. Pierwszy samorząd gminy został wybrany w wolnych demokratycznych wyborach 27 maja 1990. Wybrano 22 radnych, przewodniczącym został Krzysztof Gil. Wybrano wójta - Andrzeja Sędziwego. W najbliższym numerze „Korzeni” opublikowano planowane zadania do realizacji, m.in.: stworzenie warunków do racjonalnego rozwoju rolnictwa, budowę gazociągu na wszystkich wsiach wchodzących w skład gminy, założenie centrali telefonicznej, apteki, laboratorium analiz lekarskich, rozszerzenie sieci wodociągowej, rozbudowę obiektu sportowo-rekreacyjnego nad basenem, budowę oczyszczalni ścieków i kolektora ściekowego itp.²⁸

Dotychczas nie powstała żadna monografia na temat historii Kamienicy Polskiej. Dlatego też najwięcej o dziejach gminy można dowiedzieć się z „Korzeni”. Jej redaktorzy docierają do różnych dokumentów źródłowych, publikują dane informacje dopiero po dokonaniu rzetelnej weryfikacji. Bardzo często pomagają w tym czytelnicy, którzy żywo interesują się swoją przeszłością i udostępniają nieznane dokumenty redakcji, chroniąc w ten sposób spuściznę kulturalną i historyczną regionu od zapomnienia²⁹.

Bibliografia:

1. *Aktualności z Życia Gminy*, „Korzenie”, 1991/2.
2. Gruszka K., *Między wojnami*, „Korzenie”, 1997/23.
3. Gruszka K., *Kilka uwag o budownictwie*, „Korzenie” 1992/8.
4. Kaczkowska A., *Ciućmok, Glima, Śklorz – uwagi o języku Kamieniczian*, „Korzenie” 1997/21.

24 Związek Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej w Kamienicy Polskiej oraz byłych więźniów politycznych, „Korzenie” 1991/3, str. 5.

25 Zespół Folklorystyczny Kamienica, „Korzenie”, 1992/2, str. 5.

26 A. Kuśnierczyk, *Habent sua fata libelli*, „Korzenie”, 1997/20, str. 4.

27 B. Kaczkowska, Ciućmok, Glima, Śklorz – uwagi o języku Kamieniczian, „Korzenie” 1997/21, str. 2.

28 Aktualności, „Korzenie” 1991/5, str. 5-6.

29 A. Kuśnierczyk, *Ścieżki Historii*, „Korzenie”, 2003/47, str. 10.

5. Kuśnierczyk A., *Górnictwo tradycje*, „Korzenie”, 1992/6.
6. Kuśnierczyk A., *Habent sua fata libelli*, „Korzenie”, 1997/20.
7. Kuśnierczyk A., *Kolonia tkacka*, „Korzenie”, 1993/10.
8. Kuśnierczyk A., *Piękny jubileusz*, „Korzenie”, 1996/15.
9. Kuśnierczyk A., *Szkola elementarna w osadzie fabrycznej Kamienica Polska w latach 1837-1864*, „Korzenie”, 1997/22.
10. Kuśnierczyk A., *Stowarzyszenie Pań miłosierdzia w Parafii Kamienica Polska*, „Korzenie”, 1997/20.
11. Kuśnierczyk A., *Ścieżki Historii*, „Korzenie”, 2003/47.
12. Kuśnierczyk E., *Basznie nad Warty*, „Korzenie”, 1991/2.
13. Łabęcki H., *Górnictwo w Polsce. Opis Kopalnictwa i Hutnictwa Polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, Warszawa 1841.
14. *Materiały do słownika geograficzno-historycznego województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego*, z. 1, pod. red. M. Semkowicza, Kraków 1939 r.
15. Mizera S., *Nowe źródło do dziejów parafii*, „Korzenie” 1995/11-12.
16. Mizera, *Historia parafii i kościoła*, „Korzenie” 1992/9.
17. Piersiak T., *Kamienica Polska ma własną Gazetę*, „Gazeta Wyborcza”, 2005.
18. Romanek B., *Muzeum Regionalne w Kamienicy Polskiej*, „Dziennik Zachodni”, 2005.
19. Skłarczyk N., *Rola Żydów w przemyśle włókienniczym Kamienicy Polskiej*, „Korzenie” 1992/7.
20. Skłarczyk N., *Tajne nauczanie*, „Korzenie”, 1996/16.
21. Skłarczyk N., *Z dziejów szkolnictwa Kamienicy Polskiej*, „Korzenie”, 1991/5.
22. Śliwiński B., *Lisowie Krzelowscy w XIV-XV w: i ich antenaci: Studium genealogiczne*, Gdańsk 1993.
23. Tajber Z., *Historia oraz dzień dzisiejszy Banku w Kamienicy Polskiej*, „Korzenie”, 1992/7.
24. Związek J., *Sędzimir Zygmunt*, [w:] *Polskie Słownik Biograficzny*, T. 36, Warszawa 1995.
25. *Związek Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej w Kamienicy Polskiej oraz byłych więźniów politycznych*, „Korzenie” 1991/3.
26. *Zespół Folklorystyczny Kamienica*, „Korzenie”, 1992/2.

ANALYSIS OF SPATIAL DIVERSIFICATION OF THE QUALITY OF LIFE IN POLAND

*Lisowska-Szron Irena,
Uniwersytet Szczeciński
Smorczevska-Mickiewicz Bożena,
Uniwersytet Szczeciński*

*Promotor -
doktor habilitowany Augustyna Burlita, profesor US*

Introduction

As far as the quality of life is concerned, in a broad sense it means the quality of everything that defines an individual's life and the quantity of everything that an individual needs in terms of life. The World Health Organization (WHO) defines "Quality of Life as an individual's perception of their position in life in the context of the culture and value systems in which they live and in relation to their goals, expectations, standards and concerns. It is a broad ranging concept affected in a complex way by the person's physical health, psychological state, personal beliefs, social relationships and their relationship to salient features of their environment" [1, p. 1].

Increasingly, quality of life is becoming a subject of interdisciplinary research, widely discussed primarily in economic, medical and social sciences. At the same time, each of these areas defines the quality of life in its own way.

In the area of economic sciences, the central category of analyses is the quality of life related to the state of possession. The assessments take into account the main economic aspects, income and consumption, determining the state of satisfaction of material needs. In the 1960s, the necessity of analysing environmental conditions was noticed, while in the following decades indicators and measures corresponding to the quantitative criterion of the quality of life were developed.

As Cheba notes, from a practical point of view, quality of life can be measured using measures derived from the theory of prosperity, called indicators, indices. It can also be based on statistical measures called synthetic measures of social and economic development, or based on surveys allowing for the evaluation of subjectively perceived quality of life. It is particularly important to distinguish between objective and subjective quality of life [2, p. 37].

Many authors (e.g. Zawisła 2006, Ostasiewicz 2004) agree that the quality of life has a dichotomous structure that consists of:

- objective quality - interchangeably called living conditions, economic prosperity, standard of living, wealth, quality of living,
- subjective quality - defined in a meaningful way and style of life, i.e. quality of life.

According to Zeliasio et al. (2004) the standard of living can be expressed as the amount of goods and services needed for a full and dignified life. On the other hand, quality of life is a subjectively perceived degree of satisfaction with what is called the standard of living. In a certain simplification, the quality of life is treated as the sum of two components, namely prosperity and well-being. From this point of view, quality is a subjective feature that can theoretically be measured using, for example, an orderly scale. However, a reliable measurement of the quality of life is a very difficult task [2, pp. 37-38].

The paper attempts to present spatial differentiation of the quality of life in Poland. The aim of the research was to assess the similarities of Polish voivodships in terms of the quality of life of their inhabitants and to analyse the correspondence between the order of voivodships in terms of selected characteristics from different spheres of life.

1. Material and methods

The improvement of the quality of life of the society is an overarching goal of the socio-economic policy of the state. The basis for the research was statistical data from 2018 collected in the Regional Data Bank of the Central Statistical Office (hereinafter, GUS), which for years has been publishing in various forms a wide range of information allowing for in-depth analyses of particular aspects of the quality of life. For the purpose of the article, the study of social cohesion, carried out in the first half of 2018, was used. The survey, in which 14 thousand households took part, was conducted on 05.02-30.05.2018. Over 13 thousand people aged 16 and older answered the individual questionnaire [3, p. 1]. An additional source was the publication “*The Quality of Life in Poland*”, which is a list of basic indicators which enable the assessment of the quality of life areas, important from the point of view of this article [4, pp. 24-26].

2. Results and discussion

The concept of measuring the quality of life adopted by the Central Statistical Office refers to the international recommendations of the European Statistical System and the tradition of Polish research in this field. According to the aforementioned concept, the statistical measurement of the quality of life takes into account the multi-faceted nature of the concept, covering not only the overall objective living conditions, but also the subjective quality of life (subjective wealth) experienced by individual persons [4, p. 5].

The concept of measuring the quality of life adopted by the Central Statistical Office includes the following areas:

- material living conditions - sub-sectors: income, consumption, material conditions,
- main activity - work,
- health - sub-sectors: health status, health and antihealth behaviours, access to medical care services,
- education - sub-domains: competences and skills, lifelong learning, access to education,
- free time and social relations - subdivisions: free time, social relations),
- economic and physical security - subdivisions: economic security, personal security,
- state and fundamental rights, civic activity - sub-sectors: public institutions and services, discrimination and equal opportunities, civic activity and responsibility),
- quality of the environment in the place of residence - subdivisions: unfavourable conditions in the place of residence, availability of green and recreational areas, landscape and infrastructure),
- subjective welfare - sub-fields: satisfaction from life, emotional welfare (positive and negative emotional experiences), sense and purpose of life [4, p. 7].

Nine areas of quality of life are complemented by sub-divisions with variables describing their various aspects. If they are directly observable, they become measures of a given aspect of the quality of life. In order to measure the aspect of the phenomenon that interests us directly, described by a given variable, we use its indicator [5, p. 28].

Work on the creation of a system of indicators monitoring the quality of life has been carried out for many years. In this article, to assess the quality of life, selected indicators included in the data of the Central Statistical Office were used, which are presented in Table 1.

Table 1. Table of quality of life indicators

Quality of life indicator	Characteristics of the indicator
average income satisfaction rate in % (16 years and more)	Percentage of households that can afford a lot without special saving or that can afford a certain luxury

income poverty rate in % (16 years and more)	% of households in which the monthly income which the household had at its disposal within 12 months preceding the survey was lower than the value recognized as a poverty line (in 2018 - PLN 1280)
high income ratio in % (16 years and more)	% of households with relatively highest income (income approx. 2.8 times higher than the adopted poverty line, for 2018 - PLN 3556)
average satisfaction rate with material living conditions (excluding income) in % (16 years and more)	Percentage of households declaring their satisfaction with the standard of living
poverty rate of living conditions in % (16 years and more)	% of households in which at least 10 manifestations of bad living conditions were observed from the list of 30 symptoms concerning: the quality of dwelling, the level of equipment in durable goods, the inability to satisfy various types of material and non-material needs due to financial reasons
good living conditions indicator in % (16 years and more)	% of households with no indication of poor living conditions from the list of 30 symptoms (i.e.)
exposure to air pollution in % (16 years and more)	% of households declaring severe exposure to air pollution in their place of residence (e.g. dust, dust, dust, smoke, fumes, fumes, etc.) during the summer months
exposure to air pollution in % (16 years and more)	i.e., in the winter months
greenery satisfaction rate in % (16 years and more)	Percentage of people aged 16 and more declaring satisfaction with recreational areas and green areas in their place of residence
satisfaction rate of the income situation in % (16 years and more)	Percentage of households which, according to their own assessment, have enough money for a lot without special saving or which can afford a certain luxury
place of usual residence security rate in % (16 years or more)	% of people aged 16 and more who declare themselves to be very safe or rather safe in their place of residence when walking alone in their neighbourhood after dark
place of residence satisfaction rate in % (16 years and more)	Percentage of people aged 16 and more declaring that they are satisfied with their place of residence
confidence indicator for neighbours in % (16 years and more)	Percentage of people aged 16 and more declaring that they strongly trust or rather trust their neighbours
indicator of confidence in local authorities in % (16 years or more)	Percentage of people aged 16 and more declaring that they strongly trust or rather trust the local authorities of a city or municipality
life satisfaction rate in general in % (16 years and more)	Percentage of people aged 16 and more declaring that they are satisfied or very satisfied with their lives in general

Source: Own elaboration based on https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/16/4/1/jakosc_zycia_w_polsce_2017.pdf, pp. 6-22.

3. Empirical results

Methodological solutions applied in the study and the concept of quality of life (division into domains and sub-domains of quality of life and the principle of measuring the quality of life through both objective and subjective indicators), refer to the study of quality of life within the European Statistical System, which are the basis for the research conducted by the Central Statistical Office.

The analysis of the data obtained from GUS shows that the income situation due to the place of residence was clearly differentiated and affected the quality of life of the inhabitants of particular voivodships [3, p. 1]. The highest percentage of households with relatively high income was recorded in the Mazowieckie, Pomorskie, Małopolskie and Dolnośląskie voivodships, which were also the least afflicted by income poverty. Lubelskie, Podkarpackie, Podlaskie and Warmińsko-Mazurskie Voivodships were most often affected by income poverty. Indicators lower than the national average were observed in the following voivodships: Śląskie, Dolnośląskie, Lubuskie, Wielkopolskie and Pomorskie [3, p. 3].

A similar division can be seen in relation to the results obtained from the survey of good living conditions. It should be noted that poor income situation and poor living conditions are most rarely experienced by inhabitants of cities above 20-100,000 and 500,000 inhabitants, most often inhabitants of rural areas. The highest values of the indicator of good living conditions were recorded in the Wielkopolskie, Pomorskie and Podlaskie Voivodships. The lowest values were recorded in the Łódzkie, Śląskie and Lubelskie Voivodships [3, p. 4].

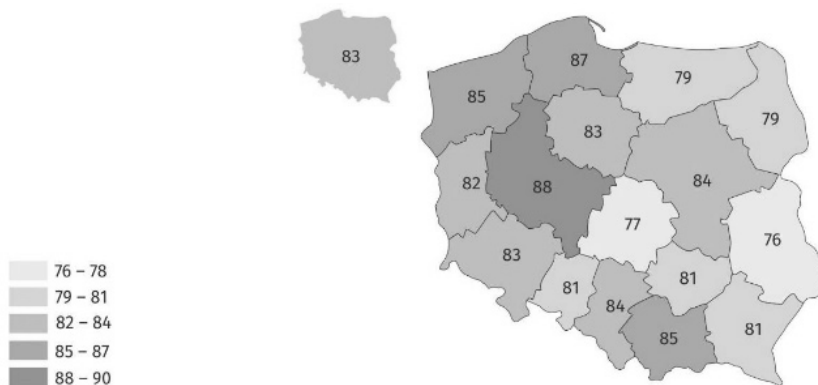
The collected data concerned not only material living conditions but also non-material aspects of life. The quality of life is affected by, among others, a subjective sense of security or the quality of the natural environment in the place of residence. In the study, air pollution was such an indicator. In winter months, poor air quality was indicated in Śląskie, Małopolskie, Opolskie, and the least frequently in Świętokrzyskie, Warmińsko-Mazurskie and Lubuskie Voivodships. In summer, air pollution was associated with smog and concerned high indications for the Dolnośląskie, Mazowieckie, Opolskie and Śląskie Voivodships [3, p. 5].

Another element affecting the quality of life is the access to green areas and general satisfaction with the place of residence. The inhabitants of Podkarpackie, Lubuskie and Warmińsko-Mazurskie Voivodships were the most satisfied with green areas. The least satisfied inhabitants of the Opolskie, Śląskie and Łódzkie Voivodships [3, p. 6]. The inhabitants of the Małopolskie, Podlaskie and Wielkopolskie Voivodships were most often satisfied with their place of residence, while the least satisfied were those from the Łódzkie and Lubuskie Voivodships [3, p. 7].

Analyzing the sense of security of the inhabitants of particular voivodships, we can see that most of the inhabitants of Poland felt safe in their place of residence. The inhabitants of the Małopolska, Mazowieckie, Pomorskie and Wielkopolskie Voivodships felt the most secure. The least safe are the inhabitants of the Śląskie, Łódzkie and Świętokrzyskie Voivodships [3, p. 6].

Another indicator is the subjective feeling of satisfaction with life.

Map 1. Satisfaction with life in general by voivodship (in % of people aged 16 and more)

Source: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/16/4/1/jakosc_zycia_w_polsce_2017.pdf, p. 12.

Most often, life satisfaction was expressed by the inhabitants of the Wielkopolskie, Pomorskie, Małopolskie and Zachodniopomorskie Voivodships. The lowest level of life satisfaction was observed in the Lubelskie, Łódzkie, Podlaskie and Warmińsko-Mazurskie Voivodships [3, p. 12].

The analysis of the collected data made it possible to create a ranking of voivodships (Table 2).

The research sample included statistical data related to the quality of life of sixteen voivodships. The indicators adopted for the analysis are measurable and reliable because they were taken from official publications of the Central Statistical Office. The data determining the indicators have been substituted by mathematical formulae. During the analysis, stimulants and destimulants were determined [6, pp. 120-121]. Stimulants are attractive factors, i.e. factors whose increase in value has a positive impact on the examined problem. The opposite is true for distillates, i.e. pumping factors. In this case it is desirable to keep the value of the distillate as low as possible. The obtained calculations indicated in which voivodship, according to the ranking of voivodships, the quality of life of Poles is the best and in which voivodship is the worst. The results are presented in Table 2, in order of the voivodship that came out the most favourably in the ranking.

Table 2. Spatial diversity of quality of life in Poland in 2018 - ranking of voivodships

No.	Voivodships	Results of the ranking
1.	wielkopolskie	0.665590353
2.	mazowieckie	0.5014914708
3.	pomorskie	0.4721180144
4.	zachodniopomorskie	0.4592281562
5.	podlaskie	0.4562139775
6.	podkarpackie	0.4468147139
7.	małopolskie	0.4424478338
8.	kujawsko-pomorskie	0.39334546
9.	opolskie	0.3751490574
10.	dolnośląskie	0.340452328
11.	warmińsko-mazurskie	0.3366531737
12.	świętokrzyskie	0.3145884937
13.	lubelskie	0.2886752115
14.	lubuskie	0.2886752115
15.	śląskie	0.2355769927
16.	łódzkie	0.09820008237

Source: Own elaboration

The analysis of the ranking shows that the best quality of life in Poland is found in the Wielkopolskie Voivodeship. There is a large gap between Wielkopolskie and the Mazowieckie Voivodeship, which occupies the second place. Against this background, a low score is very visible for the Łódzkie Voivodeship, which in most of the indicators included in the study is located in distant places. The result may be confirmed by the subjective feelings of the inhabitants of Łódź Province, who indicate a low level of satisfaction with life and declare a lack of satisfaction with the place of residence.

4. Conclusions

The paper attempts to present spatial differentiation of the quality of life in Poland. It should be emphasized that the standard of living is not a homogeneous category. The diversity of this level is, to a large extent, based on the specificity of the region, its structure, and first of all from the socio-economic situation of the voivodship. The highest quality of life index is recorded in Wielkopolskie,

the lowest in Łódzkie Voivodship. Diagnosing the quality of life in the presented approach and indicating the main features and determinants is important from the point of view of the conducted economic and social policy, as well as regional policy. Improvement of the quality of life through limiting differences in the level of existence of the population living in particular voivodships should be the subject of a long-term national policy.

5. Bibliography:

1. WHO (1997), Measuring Quality of Life. Division of mental health and prevention of substance abuse. Measuring Quality of Life (1997), WHO/MSA/MNH/PSF/97.4, http://www.who.int/mental_health/media/68.pdf
2. Cheba K. (2011), TAKSONOMICZNA ANALIZA PRZESTRZENNEGO ZRÓŻNICOWANIA WYBRANYCH WSKAŹNIKÓW POZIOMU ŻYCIA W UJĘCIU DYNAMICZNYM, Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis 2011, Oeconomica 285 (62), pp. 37–44.
3. *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018 roku. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/regionalne-zroznicowanie-jakosci-zycia-w-polsce-w-2018-roku-wyniki-badania-spojnosci-spoleszcznej-2018,31,1.html>
4. *Jakość życia w Polsce, Edycja 2017*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, źródło: <http://www.stat.gov.pl>
5. Panek T. (2015), *Jakość życia gospodarstw domowych w Polsce w układzie wojewódzkim*, Zeszyty Naukowe Instytutu Statystyki i Demografii, nr 46, pp. 2-28.
6. Rosińska M. (2005), *Stymulanty i destymulanty lokalizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych i ich rola w procesie decyzyjnym*, [w:] *Karaszewski Wł. (red.), Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki*; Wydawnictwo UMK, Toruń 2005; pp. 117–129.
7. *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018 roku. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, źródło: www.stat.gov.pl

Netography:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/page/portaly/ydp_and_beyond/quality_of_lif/data/overv.lew
https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/16/4/1/jakosc_zycia_w_polsce_2017.pdf

List of tables and maps:

Table 1. Table of quality of life indicators,

Table 2. Spatial diversity of quality of life in Poland in 2018 - ranking of voivodships

Map 1. Satisfaction with life in general by voivodship (in % of people aged 16 and over)

WYCHOWANIE ESTETYCZNE DZIECKA W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

mgr Anita Edyta Wizner

Wprowadzenie

Wychowanie w oparciu o wartości etyczne odgrywa fundamentalną rolę w życiu każdego dziecka. Stanowi podwalinę do ogólnego rozwoju dziecka, uwarściwia na piękno oraz na więź z drugim człowiekiem ponieważ poprzez estetykę człowiek może odczuwać szereg emocji takich jak zadowolenie, przyjemne odczucia, zachwyty, podziw. Dziecko w wieku przedszkolnym naturalnie uczestniczy w różnego rodzaju formach aktywności edukacyjnej jak i opiekuńczo – wychowawczej, która kształtuje poziom jego wrażliwości na odbieranie różnego rodzaju wrażeń. Jakże doniosłą rolę w procesie edukacyjnym i wychowawczym odgrywa wychowanie estetyczne przedstawia treści ukazane w tym artykule. Celem pracy jest przybliżenie tematyki związanej z edukacją i wychowaniem estetycznym dzieci w wieku przedszkolnym.

1. Zadania wychowania estetycznego u dziecka w wieku przedszkolnym

Kształtowanie wartości estetycznych w życiu każdego dziecka jest niezwykle ważne albowiem poprzez wartości estetyczne wzbogacamy wyobraźnię dziecka, która pozwala na szereg odczuć emocjonalnych. Wychowanie estetyczne jest podwaliną do ogólnego rozwoju dziecka w tym także rozwoju poznawczego, kulturalnego, społecznego, moralnego oraz zdrowotnego. Wychowanie estetyczne u dzieci ma na celu również odgrywanie wielostronnej funkcji:

- *poznawczej, która pobudza procesy związane ze spostrzeganiem, myśleniem, poszerzaniem wiedzy o otaczającym świecie;*

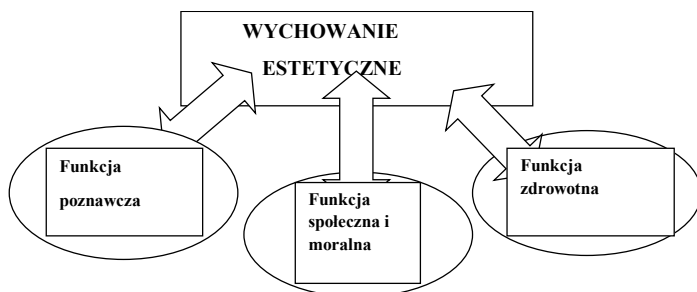
- *moralnej i społecznej, która rozwija wrażliwość na dobro i zło, empatię, wprowadza w świat wartości oraz może mieć wpływ na więź z najbliższymi osobami oraz innymi ludźmi;*

- *zdrowotnej, która pozwala dziecku na odczucie radości i dobrego samopoczucia, wprowadza*

w stan odprężenia, a co ważne dzięki funkcji zdrowotnej wychowanie estetyczne przyczynia się również do harmonijnego rozwoju zarówno psychicznego jak i fizycznego³⁰.

W życiu dziecka ważne są również osoby, które go wychowują pod kątem estetycznym i kulturalnym. Estetyka życia codziennego, tradycja, kultura oraz postępowanie człowieka z całą pewnością będą miały ogromny wkład w odbiór wrażeń, odczucia radości czy dobrego samopoczucia albowiem funkcja poznawcza związana jest z procesami spostrzegania i myślenia o świecie. Istotną rolę w wychowaniu i kształceniu dzieci w wieku przedszkolnym ma obcowanie z naturą widok kwiatów, zwierząt, piękna krajobrazu na przykład morza, czy gór albowiem wpływa na wyobraźnię stymuluje ogólny rozwój dziecka zarówno intelektualny, kulturalny, estetyczny, moralny i społeczny. Kolejną ważną rzeczą w rozwoju dziecka jest zbliżanie dzieci do wszelkiego rodzaju sztuki artystycznej, teatru, plastyki, rzeźby, muzyki i tak dalej. Należy wspierać dziecko, aby rozwijało wszelkiego rodzaju talenty twórczości plastycznej lub innych artystycznych takich w których dziecko mogłoby rozwijać różne formy ekspresji³¹.

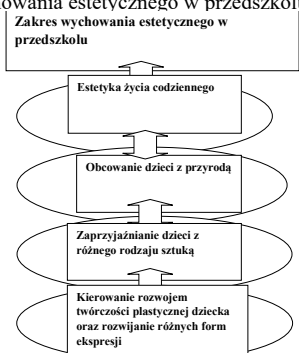
Rysunek 1. Rola wychowania estetycznego

32

Rys. 1. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

Rysunek 2. Zakres wychowania estetycznego w przedszkolu

33

30 Por. M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), *Wychowanie estetyczne*, [w]: *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 1978, s. 317n.

31 Por. Tamże

32 Por. Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

33 Por. Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w*

Rys. 2. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

Edukacja dziecka w wieku przedszkolnym w szerokim słowa tego znaczeniu ma szeroki wachlarz możliwości by móc rozwijać ogólny rozwój dziecka w oparciu o wartości estetyczne. Zajęcia plastyczne jak i obcowanie z przyrodą, która umożliwia dziecku uruchomienie kreatywnych sił tkwiących w sferze poznawczo – emocjonalnej.

2. Oddziaływanie na sferę intelektualną i zmysłowo - emocjonalną u dzieci w wieku przedszkolnym

Scenariusz zajęć

Temat: Piękne kwiaty w przedszkolnym ogródku

Cele ogólne:

- zapoznanie dzieci z kwiatami i ogródkiem przedszkolnym,
- zapoznanie dzieci z przyrodą;
- wyrabianie szacunku do kwiatów i piękna;
- dostrzeganie piękna kolorów kwiatów;
- dostrzeganie piękna przyrody.

Cele operacyjne:

- dziecko potrafi nazwać kwiaty w ogródku przedszkolnym;
- dziecko rysuje kwiaty;
- dziecko potrafi rozpoznać kolory kwiatów.

Metody:

- czynne;
- oglądowe;
- werbalne i plastyczne

Środki dydaktyczne:

- blok rysunkowy, kredki, .

Formy pracy z dziećmi:

- praca indywidualna;
- praca z całą grupą.

Treści programowe:

- obserwacja;
- eksperymentowanie z przyrodą z kwiatami w ogródku;
- doświadczenie przyrody;

Zajęcia plastyczne

- rysowanie kwiatów;

Zajęcia literackie

- nauka wierszyka;

Wychowanie estetyczne zwrócenie uwagi na piękno przyrody; piękno kwiatów, zachęcanie dzieci, aby dbały o przyrodę o kwiaty

Zakończenie zajęć dzieci recytują wierszyk i wręczają sobie nawzajem wykonane rysunki z kwiatami doświadczając piękna przyrody, sztuki, literatury

Realizacja- przebieg zajęć:

Nauczycielka wyjaśnia dzieciom jaki jest cel zajęć. Dlaczego tak ważną rolę w życiu dziecka odgrywa przyroda, a w szczególności kwiaty, sztuka, literatura. Nauczycielka mówi dzieciom jakie kwiaty rosną w ogródku i że należy dbać o przyrodę i kwiaty. Nauczycielka podkreśla piękno kwiatów. Dzieci wychodzą na spacer do ogródka przedszkolnego w którym są piękne kwiaty- różę koloru czerwonego i różowego. Następnie pojedynczo odpowiadają:

- Jak czują się w pobliżu pięknych kwiatów ?

Nauczycielka prosi dzieci i razem rozkładają kocyk, który również ma wzór pięknych kwiatów. Następnie prosi dzieci, aby wzięły kartki z bloku rysunkowego, które są ułożone na kocyku i usiadły. Na kocyku w kwiaty są piękne kubeczki kolorowe z kredkami w różnych kolorach. Nauczycielka prosi dzieci o narysowanie kwiatów jakie widzą przed oczyma.

Po upływie 10 minut dzieci siedząc w kółku na kocyku ze swoimi pracami pojedynczo opowiadają o swoich wrażeniach z kwiatami:

Pytania o wiedzę o kwiatkach

- Co dzieci wiedzą o kwiatkach?
- Jakie kwiaty znają?
- Jakie kolory kwiatów widzieli ?

przedszkolu [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

- Jak pachną kwiaty ?
- Czym różnią się kwiaty na kocyku od kwiatów w ogródku przedszkolnym ?
- Odpowiadają na zadane przez nauczycielkę również na pytanie komu podarowałeś/aś dziś kwiaty ?

- Z jakiej okazji można podarować komuś kwiaty ?
- Gdzie można zasadzić kwiaty ?
- Gdzie można kupić kwiaty ?

Następnie dzieci wymieniają się swoimi rysunkami i opowiadają na zadane pytania.

- Jak się nazywa kolega/ koleżanka od którego/której dostali rysunek ?
- Jakich kolorów użył/a kolega/ koleżanka do narysowania kwiatów ?
- Ile kwiatów jest na rysunku ?
- Jak ci się podoba rysunek kolegi/koleżanki i dlaczego ?
- Czy podobały ci się zajęcia i dlaczego ?

Nauczycielka mówi dzieciom także jak ważną rolę w życiu człowieka- dziecka odgrywają pozytywne wrażenia – emocje takie jak podziw, radość, miłość, dobre słowo, piękny gest, Takim pięknym gestem jakim uczyniliście koledze/koleżance jest wasz rysunek z kwiatami.

Następnie dzieci również uczą się wierszyka.

Drogi przedszkolaku, co widzisz ? co czujesz ?

Widzę piękne kwiaty - róże w przedszkolnym ogródku

Spoglądam na kwiaty i dzieci z przedszkola

Uśmiecham się głośno, bo pięknie jest dookoła

Kwiaty są żywe, kolorowe, piękne i pachnące

Dzieci również mają kocyk w kwiaty na łące

Nauczycielka o kwiatkach dzieciom cicho mówi

Róża powoli ze snu się budzi

Z wielkiej chmury deszczu po liściach kwiatów pada

Nagle niebo się rozjaśnia

Słoneczko delikatnie się wkrada

Promyk słońca ogrzewa nas

I tak płynnie wspaniale czas

Dzieci pięknej muzyki słuchają i kwiatuszki sobie wręczają³⁴.

Na koniec zajęć dzieci rysunki z kwiatami sobie wręczają³⁵.

Kształtując u dzieci w wieku przedszkolnym sferę zmysłowo- emocjonalną potrzebne są rozmaite bodźce, sytuacje, programy zajęć, scenariusze zajęć o tematyce estetycznej. W procesie opieki, wychowania i edukacji bardzo ważne jest to, aby dzieci mogły rozwijać wrażenia estetyczne. Dodatkowy walor to ten, w którym nauczycielka umie spojrzeć oczyma dziecka na jego świat. Nauczycielka może również zwrócić uwagę na wiele rzeczy, które zachodzą w procesie rozwoju dziecka między innymi:

- Jak dziecko się zachowuje ?
- Jak dziecko się wyraża ?
- Jaką dziecko ma wiedzę na dany temat ?
- Co dziecko porusza ?
- Czy prawidłowo funkcjonują zmysły dziecka ?
- Jaka jest sprawność psychomotoryczna dziecka ?
- Jaka jest sprawność ruchowa dziecka ? i tak dalej.

Podczas takich zajęć nauczycielka oprócz edukacji przedszkolnej oraz zajęć opiekuńczo – wychowawczych może również zaobserwować u dziecka różnego rodzaju problemy ? Jak również może rozpoznać czy dziecko wymaga wsparcia pedagogicznego lub pomocy innego specjalisty na przykład psychologa, logopedy, lekarza, fizjoterapeuty, okulisty.

Podsumowanie

Wychowanie estetyczne ma wpływ na ogólny rozwój dziecka oraz przenika się z innymi dziedzinami wychowania. Służy zarazem celem wychowania intelektualnego, społecznego, moralnego, zdrowotnego jak i kulturalnego. Dziecko w wieku przedszkolnym w sposób naturalny odbiera wrażenia estetyczne, co jest powiązane z jego aktywnością poznawczą oraz postawą wobec otaczającego go świata. Małe dziecko może cieszyć barwą, kształt, dźwięk, zapach, ruch czy powierzchnia przedmiotów. Przeżywa ono piękno w sposób aktywny na przykład podczas zabawy. Dziecko może mieć sentyment do różnych przedmiotów oraz zabawek, które się mu podobają. Dzieci doznają wielu emocji, wzruszeń w obcowaniu z naturą. Okazy przyrody mogą stanowić dla dziecka przedmiot badawczej obserwacji, zabawy, jak i eksperymentu. Dziecko za pomocą zmysłów pragnie je dotknąć, poznać, posmakować, powąchać. Błask słońca, plusk wody, chłód lasu, smak owoców leśnych to gama radosnych dziecięcych odczuć, przeżyć, których również może doświadczać w

34 Por. Anita Edyta Wizner, Wierszyk pt. *Drogi przedszkolaku, co widzisz ? co czujesz ?*

35 Por. Scenariusz zajęć pt. *Piękne kwiaty w przedszkolnym ogródku*, opracowanie własne.

późniejszym okresie życia. Dorośli mogą wprowadzać dzieci w świat odczuć emocjonalnych – wrażeń związanych ze sztuką za pomocą opowiadań i baśni, poprzez oglądanie różnego rodzaju widowisk, które są przeznaczone do jego wieku rozwojowego oraz dzięki oglądaniu ilustracji wówczas dziecko zaczyna uruchamiać wyobraźnię i uczucia, może głośno zmanifestować swoje zadowolenie, zachwyty dla utworu muzycznego, wiersza, czy obrazka. Przedszkole przy pomocy istotnych dla wychowania estetycznego treści metod, oraz różnorodnych form pracy edukacyjnej i wychowawczej jest w stanie kształtować życie emocjonalne dzieci poprzez dostarczanie im wzruszeń, które z kolei mają ogromny wpływ na ich wszechstronny rozwój czynią ich dzieciństwem szczęśliwym³⁶.

Abstrakt

Wychowanie estetyczne odgrywa ogromną rolę w ogólnym rozwoju dziecka. Wrażenia estetyczne działają na sferę intelektualną i emocjonalną, kulturalną, społeczną. Rozwijanie wrażliwości estetycznej u dziecka oparcie o dobro i piękno ma ogromny wpływ na kształtowanie się wrażliwości moralnej.

Słowa klucze: estetyka, wychowanie estetyczne, pedagogika przedszkolna

Abstract

Aesthetic education plays a huge role in the child's overall development. Aesthetic impressions affect the intellectual, emotional, cultural and social sphere. Developing aesthetic sensitivity in a child based on goodness and beauty has a huge impact on shaping moral sensitivity.

Key words: aesthetics, aesthetic education, pre-school pedagogy

Bibliografia:

1. H. Depta, *O wychowanie estetyczne na miarę naszych czasów*, [w]: *Sztuka i wychowanie. Współczesne problemy edukacji estetycznej*, K. Pankowska (red.), Warszawa 2010.
2. M. Gołaszewska, *Estetyka współczesności*, Kraków 2001.
3. M. Gołaszewska, *Kultura estetyczna*, Warszawa 1989.
4. M. Gołaszewska, *Zarys estetyki*, Warszawa 1986.
5. R. Ingarden, *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966.
6. M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2003.
7. D. Jankowski, *Wprowadzenie*, [w]: *Edukacja kulturalna i aktywność artystyczna*, D. Jankowski (red.), Poznań 1996.
8. J. Karbowniczek, M. Kwaśniewska, B. Surma, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Kraków 2011.
9. K. Krasoń, *Wychowanie estetyczne*, [w]: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, t. VII*, T. Pilch (red.), Warszawa 2008.
10. M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 1978.
11. I. Popiołek, *Wychowanie estetyczne i wychowanie przez sztukę*, [w:] *Z historii, teorii i praktyki edukacji artystycznej dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym* K. Zabawa (red.), Kraków 2014.
12. W.A. Sacher, *Obszary badań naukowych w edukacji artystycznej*, Bielsko-Biała 2007.
13. K. J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007.
14. A. M. de Tchórzewski (red.), *Współczesne konteksty wychowania. W kręgu pytań i dyskusji*, Bydgoszcz 2002.
15. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. II, Warszawa 1990.
16. I. Wojnar (red.), *Edukacja i kultura. Idea i realia interakcji*, Warszawa 2006.
17. I. Wojnar, *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.
18. I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego. Zarys problematyki*, Warszawa 1980.
19. J. Żebrowski, *Edukacja kulturalna w społeczeństwie obywatelskim*, Gdańsk 1996.
20. B. Żurkowski (red.), *Kultura artystyczna w przestrzeni wychowania*, Kraków 2012.

36 Por. M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), *Wychowanie estetyczne*, [w]: *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 1978, s. 317n.

CZY MOŻLIWY JEST DIALOG WE WSPÓŁCZESNEJ BIOETYCE? INTERPRETACJA ZAGADNIEN BIOETYCZNYCH W NAUCZANIU PAPIEŻY OD PIUSA XII DO FRANCISZKA

Kućko, Wojciech

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Adiunkt w Wydziale Studiów nad Rodziną

w.kucko@uksw.edu.pl

1. Wprowadzenie

Pytania dotyczące sensu i celu istnienia człowieka w świecie, wartości życia ludzkiego oraz badań biomedycznych i biotechnologicznych nad człowiekiem od pół wieku są coraz bardziej obecne na płaszczyźnie bioetyki, która nie jest nauką jednorodną. Jej interdyscyplinarny charakter jest przedmiotem wielu sporów, zwłaszcza w perspektywie dialogu nauk przyrodniczych, medycyny i etyki. Od połowy XX w. w tym sporze ideowym uczestniczyły także Kościół katolicki, prezentując spójną i racjonalną wizję myśli bioetycznej. Celem artykułu jest ukazanie, dlaczego bioetyka, może być szansą rozwoju dialogu między różnymi dyscyplinami wiedzy w ponowoczesnym świecie, a zwłaszcza między teologią, filozofią i naukami przyrodniczymi. W tym kontekście zostanie ukazany rozwój myśli bioetycznej w nauczaniu papieży od Piusa XII do Franciszka, z uwzględnieniem zmiany perspektywy patrzenia na wyzwania bioetyczne w czasach pontyfikatu papieża Bergoglio.

2. Bioetyka jako dyscyplina dialogiczna

Termin „bioetyka” pojawił się w literaturze naukowej wraz z dziełami amerykańskiego onkologa Van Rensselaera Pottera (1911-2001), który widział w niej nową dyscyplinę, łączącą poznanie biologiczne, przyrodnicze (gr. *bio*) z uwzględnieniem wartości ludzkich (gr. *ethos*) [por. 46, s. 3-5; 43, s. 127-153]. Warto dodać, że już w 1927 r. Fritz Jahr mówił o „imperatywie bioetycznym” w odniesieniu do wykorzystania roślin i zwierząt [por. 37, s. 15-16].

W sensie szerokim kwestie bioetyczne pojawiły się w kontekście rozwoju etyki już w czasach starożytnych, od przysięgi Hipokratesa, na płaszczyźnie zaś religijnej punktem wyjścia dla kwestii bioetycznych stał się Dekalog z piątym przykazaniem „Nie zabijaj”. Jednak dopiero lata 60. XX wieku przyniosły ogromny postęp techniki, a zwłaszcza biomedycyny, biotechnologii, transplantologii, inżynierii genetycznej, co spowodowało nie tylko budzenie nadziei na przekraczanie przez człowieka coraz to nowych barier w dominowaniu nad przyrodą, ale także liczne obawy i dylematy etyczne co do granic takich ingerencji [por. 8, s. 99-108]. Dlatego intuicja Van Pottera, który widział w bioetyce „most ku przyszłości” [por. 44], była próbą ukazania, że postęp wiedzy ludzkiej na temat przetrwania życia człowieka i polepszania go musi odwoływać się do wartości etycznych, by nie doprowadzić do kryzysu ekologicznego. Inną stronę nowej nauki ukazał zaś holenderski fizjolog i embriolog André Hellegers (1926-1979), późniejszy członek Papieskiej Komisji do Spraw Rodziny, założyciel Instytutu Kennedy’ego, zajmującego się w systematyczny, naukowy sposób nową dyscypliną nauki, ukazując relacje medycyny, lekarza i pacjenta [por. 8, s. 104; 9, s. 247-254].

W 1991 roku grupa studyjna opracowała w sycylijskim mieście Erice dokument, w którym określono przedmiot bioetyki oraz jej relacje z deontologią i medycyną prawną [por. 18]. Jego autorzy określili cztery pola zainteresowań bioetyki: (1) kwestie etyczne zawodów sanitarnych; (2) problemy etyczne wynikające z nauk o człowieku, związanych nie tylko z terapią; (3) problemy społeczne związane z polityką sanitarną, medycyną zatrudnienia oraz polityką rodzinną i demograficzną; (4) zagadnienia dotyczące interwencji na życiu istot żyjących (roślin, mikroorganizmów i zwierząt) oraz to, co dotyczy równowagi ekosystemu [por. 46, s. 22-23]. Bioetyka ma więc z samej natury charakter interdyscyplinarny, wymaga zatem od zajmujących się nią naukowców szerokiego poznania rzeczywistości oraz umiejętności koncyliacji tej wiedzy z określonym systemem filozoficzno-etycznym. Innymi słowy, bioetyka domaga się usadowienia konkretnych zagadnień i kwestii dotyczących życia na styku trzech dyscyplin: antropologii, etyki i techniki. Niechybnie bowiem rodzą się pytania: kto i na podstawie jakich kryteriów powinien ustalać cele do osiągnięcia na płaszczyźnie bioetyki? Jaką wizję człowieka promuje się w propozycjach konkretnych rozwiązań bioetycznych? Jaką etykę można zaproponować dla bioetyki? Chyrowicz słusznie podkreśla, że kwestie bioetyczne są dzisiaj jednymi z najbardziej konfliktogennych spośród problematyki moralnej, towarzyszą im ciągłe spory, dotyczące dwóch odmiennych koncepcji człowieczeństwa [por. 13, s. 5-10].

Czy możliwy jest zatem dialog zarówno między różnymi nurtami bioetyki, jak i samej bioetyki z innymi dyscyplinami nauki?

3. Różne modele bioetyki

Jeśli bioetyka jest płaszczyzną wielu sporów, warto – przynajmniej hasłowo – wskazać

główne jej nurty, w zależności od założeń etycznych, do których się odwołuje. Elio Sgreccia (1928-2019) wskazuje kilka takich odniesień, które wychodzą od dawnego sporu o tzw. „prawo Hume’a”, wedle którego nie jest możliwe wyprowadzenie zasad moralnych z tego, co istnieje [por. 28, s. 469]. Ten spór o charakterze metafizycznym doprowadził do ukształtowania się następujących nurtów odniesienia dla bioetyki [por. 26, s. 9-29; 46, s. 55-99; 48, s. 383-402; 54, s. 13-32]:

(1) Etyka opisowa i model socjobiologiczny, odwołujący się do teorii ewolucji K. Darwina i socjologizmu M. Webera, w których funkcjonuje relatywistyczne ujęcie wartości i norm, a człowiek jest widziany jedynie w kategoriach historycznych i naturalistycznych.

(2) Model pragmatyczno-utilitytary, oparty na kalkulacji konsekwencji czynu na bazie relacji: koszt – zysk. W odniesieniu do neoutilitytaryzmu J. Benthama i J. Milla uznawana jest tu koncepcja „jakości życia” (w odróżnieniu od projektu „świętości życia”).

(3) Model subiektywistyczny lub liberalno-radykalny, wypływający z oświeceniowego liberalizmu etycznego, egzystencjalizmu nihilistycznego, scjentyzmu pozytywistycznego, emotywizmu, stawiających wolność nawet przed życiem człowieka.

(4) Model kontraktu społecznego, promowany przez H.T. Engelhardta.

(5) Etyka pryncypiów, popierana przez T.L. Beauchampa i J.F. Childressa, budowana wokół czterech niezhierarchizowanych zasad: korzyści, unikania czynienia szkód, poszanowania autonomii i sprawiedliwości.

(6) Etyka cnót, ukazująca znaczenie *habitus* dla rozwoju sumienia, ukształtowanego przez cnoty.

(7) Model personalistyczny, oparty na ontologicznej wizji człowieka, rozumianego jako jedność psychiczno-fizyczno-duchowa. Człowiek-osoba nie może być nigdy traktowany jako środek do celu, a cel sam w sobie. Naturalne prawo moralne pociąga każde sumienie do czynienia dobra i unikania zła, respektując zawsze osobę w bogactwie jej wartości, istnieniu i godności ontologicznej. Ten rodzaj personalizmu jest bardzo mocno zakorzeniony w ujęciu tomistycznym, zgodnie z którym podkreślana jest jedność substancjalna ciała i duszy człowieka, jego natura osobowa (inną formą jest personalizm ukierunkowany egzystencjalnie, wydobywający osobowe znaczenie wolności) [por. 7; 59].

W wymienionych najważniejszych ujęciach etycznych Sgreccia ukazuje całą panoramę ujęć bioetycznych podkreślając jednocześnie, w jaki sposób to właśnie model personalistyczny okazuje się najbardziej adekwatnym dla współczesnej dyskusji bioetycznej. W ten nurt wpisuje się propozycja konfrontowania zagadnień bioetycznych, znajdującą swoje uzasadnienie w dokumentach Magisterium Kościoła katolickiego: encyklikach, adhortacjach, listach apostoelskich, a także w nauczaniu papieży i biskupów. W jakim zatem sensie może być ona płaszczyzną do podjęcia dialogu z innymi podejściami bioetycznymi? Zostanie to wykazane w dalszej części na podstawie krótkiej analizy nauczania papieży od Piusa XII do Franciszka na temat przekazywania i ochrony życia człowieka – fundamentalnego zagadnienia bioetycznego.

Można zatem podsumować, że dotychczas uformowały się w myśli bioetycznej dwa główne modele: jakości i świętości życia ludzkiego, w ujęciu G. Fornero widziane jako dwa (obok innych ujęć), szeroko dyskutowane paradygmaty: bioetyki katolickiej świętości życia i bioetyki laickiej jakości życia [por. 19, s. 22-76; 20, s. 81-206; 45, s. 85-123; 53, s. 103-115]. Propozycja Fornero uważana jest, także przez niektórych bioetyków katolickich (por. D. Tettamanzi, E. Sgreccia, A. Pessina) czy innych (np. Francesco D’Agostino) za zbyt redukcjonistyczną [por. 47, s. 89; 57, s. 109]. Niektórzy badacze, jak np. Ramón Lucas Lucas potwierdzają neutralność epistemologiczną bioetyki, która nie jest ani laicka, ani świecka [por. 34, s. 6]. Mogą być w niej obecne – jak pisze D. Tettamanzi – różne modele antropologiczne, dlatego, jego zdaniem, możemy jednak mówić o różnych bioetykach [por. 58, s. 282-293]. Tę dychotomię ujęć bioetycznych, zdaniem S. Serafiniego, potwierdził Benedykt XVI w czasie kazania z 2006 r., gdy opowiadał o dwóch mentalnościach dotyczących rozporządzalności lub nierozporządzalności życiem ludzkim oraz właściwym rozumieniu autonomii człowieka i rzeczywistości ziemskich. Pierwsza z tych mentalności kreuje pogląd, że życie ludzkie jest w rękach człowieka, który może nim dowolnie rozporządzać, natomiast w świetle drugiej życie człowieka jest jedynie w rękach Boga [por. 4, s. 51-52].

Fornero słusznie precyzuje, że pod pojęciem „bioetyka katolicka” rozumie doktrynę na temat bioetyki publicznie wyrażoną przez Kościół rzymski i innych uczonych, którzy to stanowisko podzielają, łącznie z koncepcją antropologiczną i metafizyczną wywodzącą się z ontologizmu tomistycznego [por. 19, s. 22-24]. Ten punkt widzenia zostałby zawarty w przewodnich ideach, obecnych w tym nauczaniu. Fornero wymienia ich dwanaście: stworzenie osoby, świętość i nienaruszalność życia ludzkiego, jedność osobowa, projekt Boży dla życia i rzeczywistości, znaczenie moralne ciała, prymat prawdy nad wolnością, rozumność i celowość rzeczywistości, istnienie naturalnego prawa moralnego, istnienie absolutnych norm moralnych, istnienie czynów wewnętrznie złych (łac. *intrinsece malum*), istnienie wartości nienegocjowalnych, stwierdzenie o prawie cywilnym, które nigdy nie powinno się sprzeciwiać nakazom prawa naturalnego [por. 20, s. 90-92].

Natomiast „bioetyka laicka”, alternatywna dla „bioetyki katolickiej”, odnosilaby się do laickości, rozumianej jako pewna niereligijna wizja świata (łac. *etsi Deus non daretur*). Owa laickość

mocna nie jest tym samym, co laicyzm / sekularyzm, gdyż wizja świata i człowieka bez Boga nie musi koniecznie, zdaniem Fornero, być wizją przeciwko Bogu i religii [por. 19, s. 62-76]. Bioetyka laicka wpisuje się zatem w kulturę europejską, obecną na tym kontynencie od początku XVI w. jako „argumentacja świecka”, radykalny humanizm. W tym sensie bioetyka laicka nie odnosi się do istnienia Boga ani jego woli, nie uznaje faktu stworzenia człowieka ani jakiegokolwiek planu Bożego dotyczącego jego życia [por. 20, s. 98-100]. O tej laickości życia rozważał w 2006 r. Benedykt XVI opisując, jak dziś powszechnie mówi się o a-religijnej wizji świata, życia i moralności, co jest znaczącym znakiem postmodernizmu i wielu współczesnej demokracji [por. 5].

Wielu badaczy uprawiających bioetykę w formie laikickiej, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, stoi na stanowisku, że w pluralistycznym społeczeństwie współczesnym nie jest możliwe porozumienie w kwestiach moralnych, dlatego należy szukać jedynie reguł życia społecznego, które regulowałyby pokój między obywatelami. Dlatego zadaniem bioetyki laikickiej byłoby „przygotowanie neutralnego gruntu, na którym można byłoby się zmierzyć z problemami moralnymi rodzącymi się na płaszczyźnie biomedycyny” [2, s. 23], co jednak jest zadaniem karkołomnym, a wręcz niemożliwym, bez właściwego fundamentu antropologicznego.

W dalszym kroku rozważań zostanie zatem ukazane, jaką propozycję dialogu oferuje „bioetyka katolicka” od czasów Piusa XII oraz co nowego w tym względzie proponuje papież Franciszek.

4. Próby dialogu od Piusa XII do Benedykta XVI

a) Pius XII i etyka medyczna

Wraz z pontyfikatem Piusa XII (1939-1958) rozpoczyna się współczesna epoka rozwoju etyki życia, związana z potrzebą odpowiedzi Magisterium Kościoła katolickiego na nowe możliwości medycyny i nauk pokrewnych [por. 37]. Niektórzy autorzy uważają encyklikę Piusa XI *Casti connubii* jako pierwszy akord w nauczaniu Kościoła katolickiego w kwestii bioetyki życia małżeńskiego [por. 17]. Niewątpliwie jednak to papież Pacelli poświęcał nie tylko wiele miejsca argumentom dotyczącym rozwoju medycyny, ale także – dzięki biegłym współpracownikom – wchodził w głąb sztuki medycznej, szukając odpowiedzi na pytania etyczno-pastoralne, wynikające z niektórych działań leczniczych (kwestia bólu, przekazywanie życia człowieka, terapia uporczywa, przeszczep organów, chirurgia plastyczna). Po tragedii II wojny światowej i krwawym żniwie totalitaryzmów pokazał, że możliwe jest uprawianie medycyny opartej na właściwym postrzeganiu człowieka. Nawet jeśli nie było wówczas jeszcze mowy o bioetyce, to z pewnością myśl Piusa XII zawierała kwestie, które potem znalazły się w polu zainteresowania nowej nauki (S. Mentil w odniesieniu do Piusa XII mówi o „bioetyce *ante-litteram*”) [por. 37, s. 15; 50, s. 11-18].

Przez blisko dwadzieścia lat swojego pontyfikatu papież Pius XII wystosował ok. 100 przemówień do świata medycznego, przedstawiając w ten sposób wiele kwestii medycznych i dając podstawy ku dalszej refleksji na temat moralności w medycynie [por. 1]. S. Mentil wskazuje kilka podstawowych zasad bioetycznych, wypracowanych przez papieża Pacellego: zasadę podwójnego skutku oraz zasadę całościowości (zwaną także terapeutyczną), które konstytuują metodologię Piusa XII w odniesieniu do różnych etapów życia ludzkiego, jak i różnych interwencji medycznych [por. 37, s. 19-28; 50, s. 261-272]. W 1952 r. Pacelli tłumaczył potrójny motyw zgody na prowadzenie badań biomedycznych: interes nauk medycznych, troska o zdrowie pacjenta i dobro wspólne [por. 42, s. 192-206].

Pius XII nie obawiał się zatem podejmowania dialogu ze światem medycznym, wiedział jednak, że potrzeba w tym względzie kompetencji i dobrze przygotowanych doradców, potrafiących właściwie ocenić podejmowane tematy moralne. F. Bellini zogniskował je wokół kwestii: podstawy moralności medycznej, przeciwdziałania bólowi, przekazywania życia ludzkiego i metod sztucznych, reanimacji i zarzucenia terapii, przeszczepów organów, chirurgii plastycznej [por. 3, s. 7-13].

b) Paweł VI i rewolucja seksualna

Trudny pontyfikat papieża Montiniego (1963-1978) był czasem przede wszystkim konfrontowania wewnętrznych problemów Kościoła katolickiego. Jednak pod wpływem rodzącej się wówczas nowej nauki, bioetyki (w 1971 r. Van Rensselaer Potter opublikował książkę: *Bioethics: Bridge to the future*) oraz rozwoju antykoncepcji i wybuchającej z całą mocą rewolucji seksualnej, Paweł VI opublikował kontestowaną także w środowiskach katolickich encyklikę *Humanae vitae* (25 lipca 1968 r.), która podejmowała w sposób naturalno-prawny kwestie przekazywania życia ludzkiego [por. 41, s. 23-40]. Zdaniem G. Marengo encyklika ta wpisuje się we wskazania projektu kulturowego, zarysowanego przez Leona XIII w encyklice *Aeterni Patris* z 4 sierpnia 1879 r., w której myśl filozoficzna, strzeżona w Kościele katolickim w nurcie neoscholastyki, miała podwójne zadanie w podejmowaniu swoiście rozumianego dialogu ze światem: odsłaniania błędów, które popełniali racjonalści, a przede wszystkim ukazywania motywów wiary i jej racjonalności [por. 25, s. 407-414; 35, s. 133-135]. Wraz z programową encykliką *Ecclesiam suam* z 6 sierpnia 1964 r., po epoce nawoływania przez Kościół świata do powrotu na słuszną drogę, Paweł VI zaproponował inną strategię: wychodzenia naprzeciw człowieka. Dotyczyło to zwłaszcza podejmowanego wówczas przez opinie publiczną problemu rozwoju antykoncepcji i związanego z nim wzrostu demograficznego

i wynikających z tego dylematów moralnych o słusznych sposobach jego regulacji, np. w encyklice *Populorum progressio* z 26 marca 1967 r. Dopełnieniem tego były wskazania Kongregacji Nauki Wiary zawarte w: Deklaracji o przerywaniu ciąży *Quaestio de abortu* (18 listopada 1974 r.) oraz Deklaracji o niektórych zagadnieniach etyki seksualnej *Persona humana* (29 grudnia 1975 r.).

c) Jan Paweł II i cywilizacja życia

Rozwój personalizizmu, teologia ciała i nowe kwestie dotyczące moralności katolickiej, jak np. autonomia moralna czy teologia wyzwolenia, naznaczyły pontyfikat Jana Pawła II (1978-2005). Papież Polak umieścił w centrum swojego nauczania kwestię obrony życia ludzkiego od poczęcia aż do naturalnej śmierci. Dla lepszego realizowania tego celu ufundował instytucje, których zadaniem jest podejmowanie refleksji naukowej i duszpasterskiej na płaszczyźnie bioetyki: Papieski Instytut Jana Pawła II ds. Studiów nad Małżeństwem i Rodziną (1981 r.), Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia (1985 r.) oraz Papieską Akademię „Pro Vita” (1994 r.). W katechezach srodowych (od września 1979 r. do listopada 1984 r.) w znaczący sposób rozwinął antropologię teologiczną i opracował do dziś niedocenianą katolicką teologię ciała oraz teologię małżeństwa i rodziny [por. 52]. S. Leone tematy bioetyczne w myśli Jana Pawła II koncentruje wokół życia ujmowanego z trzech perspektyw: daru, prawa i łaski, opartych na fundamencie chrystologicznym [por. 32, s. 180].

Encyklika *Veritatis splendor* z 6 sierpnia 1993 r. była autorytatywnym głosem w wielkiej dyskusji na temat moralności chrześcijańskiej, zwłaszcza jeśli chodzi o relację między naturą i kulturą oraz wolnością i prawem naturalnym. W czasie pontyfikatu Wojtyła Kongregacja Nauki Wiary, odpowiadając na liczne obiekcje i czysto biologiczne ujmowanie życia ludzkiego oraz kwestionowanie jego początku i końca wydała ważne dokumenty w tej materii: Deklarację o eutanazji *Iura et bona* (5 maja 1980 r.), Instrukcję na temat ochrony życia narodzonego i godności prokreacji *Donum vitae* (22 lutego 1987 r.), *Notę doktrynalną o niektórych aspektach działalności i postępowania katolików w życiu politycznym* (2002 r.) czy *Uwagi dotyczące projektów legalizacji związków między osobami homoseksualnymi* (3 czerwca 2003 r.).

Najpełniejszą wykładnię nauczania bioetycznego w relacji do współczesnych myśli Jan Paweł II przedstawił w encyklice *Evangelium vitae* z 25 marca 1995 r., opisując w niej przejawy cywilizacji życia i cywilizacji śmierci [por. 29]. Swoiście rozumiana *biofilia* papieża wypływa ze wskazań i opisów tego tekstu, zawierającego w szczególności sposób argumentację do podjęcia rozmowy z „mentalnością antynatalistyczną” lub przeciwną życiu w ogóle. Oprócz problematyki czynów wewnętrznie złych, godzących zawsze bardzo poważnie w wymiar moralny życia ludzkiego (jak np. aborcja, eutanazja, terroryzm, wojny, przemoc fizyczna), papież Wojtyła analizuje społeczne struktury grzechu, zatrzymując się na myśleniu niektórych ludzi na temat aborcji, antykoncepcji, hedonizmu, eutanazji, sztucznych form przekazywania życia, diagnozy prenatalnej czy osób niepełnosprawnych. Zauważa, że współcześnie dostrzegalna jest „zaskakująca sprzeczność”: „Właśnie w epoce, w której uroczycie proklamuje się nienaruszalną prawa osoby i publicznie deklaruje wartość życia, samo prawo do życia jest w praktyce łamane i deptane, zwłaszcza w najbardziej znaczących dla człowieka momentach jego istnienia, jakimi są narodziny i śmierć” [29, n. 18]. To właśnie w *Evangelium vitae* po raz pierwszy używa terminu „bioetyka”, odwołując się do jej dialogicznego charakteru: „Zjawiskiem szczególnie ważnym jest ożywienie refleksji etycznej wokół życia: powstanie i coraz szerszy rozwój *bioetyki* sprzyja refleksji i dialogowi – między wierzącymi i niewierzącymi, a także między wyznawcami różnych religii – o podstawowych problemach etycznych związanych z ludzkim życiem” [29, n. 27].

Ważnym elementem pontyfikatu pierwszego Papieża Słowianina były spotkania z pracownikami służby zdrowia, które zaowocowały pierwszym wydaniem *Karty Pracowników Służby Zdrowia* (1995 r.) oraz podjęciem tematu sprzeciwu sumienia w niektórych zawodach sanitarnych [por. 38, s. 182-191; 39; 56].

d) Benedykt XVI i wartości nienegocjowalne

Joseph Ratzinger jako prefekt Kongregacji Nauki Wiary w latach 1981-2005 koordynował pracę nad dokumentami bioetycznymi, firmowanymi przez Jana Pawła II, wśród których instrukcja *Donum vitae* nazywana była nazywana „dokumentem ratzingerskim”, zawierającym przede wszystkim rozstrzygnięcia moralne co do życia narodzonego i prokreacji, z poszanowaniem fundamentalnego prawa człowieka do życia od poczęcia [por. 12; 49, s. 259-274].

Specyficzny wkład w interpretację złożonej problematyki bioetyki Benedykt XVI zawarł w encyklice *C Caritas in veritate* z 2009 r., w której zapisał, że „jednym z najbardziej oczywistych aspektów dzisiejszego rozwoju jest doniosłość zagadnienia *szacunku dla życia*, którego w żadnej mierze nie można oddzielać od spraw związanych z rozwojem narodów” [6, n. 28]. Rozwinął w ten sposób perspektywę nowych dróg dialogu, umieszczając temat ekologii w kontekście antropologii, zgodnie z którą to człowiek jest w centrum odpowiedzialności za ochronę stworzenia, do czego jest wezwany, jest to bowiem integralna część rozwoju. Dlatego bioetyka, zdaniem papieża Ratzingera, jest polem wielkiej debaty właśnie o człowieku. „Głównym i kluczowym polem walki kulturowej między absolutyzmem techniki a odpowiedzialnością moralną człowieka – pisał w rzeczonej encyklice – jest dzisiaj *bioetyka*, w której to dziedzinie rozgrywa się decydująco kwestia możliwości

integralnego rozwoju ludzkiego. Chodzi o bardzo delikatną i decydującą sferę, w której z dramatyczną mocą dochodzi do głosu fundamentalne pytanie: czy człowiek jest wytworem samego siebie, czy też zależy on od Boga. Odkrycia naukowe na tym polu oraz możliwości interwencji technicznej wydają się tak bardzo zaawansowane, że skłaniają do wyboru między dwiema kategoriami racjonalności — rozumem otwartego na transcendencję, albo racjonalności rozumie zamkniętego w immanencji. Stajemy wobec decydującego *albo – albo*. Jednak racjonalność działania technicznego, skoncentrowanego na nim samym, okazuje się irracjonalna, ponieważ pociąga za sobą zdecydowane odrzucenie sensu i wartości” [6, n. 74].

Z tej przyczyny w centrum nauczania bioetycznego papieża Ratzingera stało podjęcie wypracowanego przez niego wcześniej w Kongregacji Nauki i Wiary zagadnienia wartości nienegocjowalnych, wśród których wskazywał trzy: ochronę życia od poczęcia do naturalnej śmierci, poszanowanie rodziny jako związku mężczyzny i kobiety oraz obronę prawa rodziców do wychowania własnego potomstwa [por. 11, s. 55-67; 15; 31; 55, s. 22-28; 60, s. 1-6]. Ten zasadniczy wkład w formułowanie zasad bioetyki spotkał się z dużym oporem w wielu środowiskach Kościoła katolickiego, jak i poza nim. W tym czasie Kongregacja Nauki i Wiary podjęła ważne kwestie bioetyczne, jak np. technik wspomagających płodność, diagnozy przedimplantacyjnej, terapii genowej, klonowania ludzi, komórek macierzystych i prób hybrydizacji, określając stanowisko Kościoła katolickiego w dokumencie *Dignitas personae* z 12 grudnia 2008 r. Benedykt XVI podjął również ważny temat roli prawa naturalnego w argumentacji bioetycznej (np. dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*) [por. 10].

Myśl Magisterium Kościoła katolickiego w ostatnich dziesięcioleciach uformowała się zatem wokół zasad bioetyki personalistycznej o podłożu ontologicznym, które najpełniej ukazał Elio Sgreccia w perspektywie następujących pryncypiów: szacunku do życia i ochrona życia fizycznego, zasady terapeutycznej, zasady poszanowania wolności i odpowiedzialności, zasady solidarności, zasady pomocniczości czy zasady proporcjonalności. Dają one szansę podejmowania rzetelnego naukowego dialogu teologii, filozofii i etyki z naukami medycznymi i biotechnologicznymi [por. 27, s. 116-125; 40, s. 49-56].

5. Bioetyka globalna papieża Franciszka

Pontyfikat Franciszka to próba ukazania nowego paradygmatu nie tylko w duszpasterstwie, ale także w relacjach teologii do innych nauk. Franciszek nie stroni od podejmowania tematów bioetycznych, czego dowodem jest wydana w jego czasach *Nowa Karta Pracowników Służby Zdrowia* (2017 r.) [por. 39]. Wydaje się jednak, że Bergoglio wskazuje na nieco inne aspekty bioetyki i roli Magisterium Kościoła katolickiego w tym względzie. Nawet jeśli Franciszek podejmuje tradycyjne kwestie bioetyczne, jak choćby poszanowanie życia człowieka od poczęcia do śmierci, to nie jest obecne w jego nauczaniu odwoływanie się do wartości nienegocjowalnych w takim znaczeniu, jak czynił to choćby jego poprzednik Benedykt XVI [por. 33, s. 191-193]. Mając w świadomości realizowaną przez siebie soborową koncepcję dialogu ze światem i duszpasterstwa misyjnego, Franciszek stwierdza, że nie powinno się zbytnio naciskać jedynie w kwestiach aborcji, związków homoseksualnych czy używania metod antykoncepcyjnych, gdyż „należy o nich zawsze mówić w kontekście” [51, s. 463-464]. W innym wywiadzie stwierdził natomiast wprost, że nie rozumie stwierdzenia „wartości nienegocjowalne”, gdyż „wartości są wartościami i tyle, nie mogą powiedzieć, że wśród palców ręki jeden jest mniej użyteczny od innego” [16].

Franciszek podejmuje na przykład temat płci i różnych ideologii z tym związanych (np. teorie *gender*) [por. 14; 30]. Nowy paradygmat ustawia jednak w zupełnie innym świetle dyskusję na tematy bioetyczne, wskazuje bowiem na inny pakiet tematów, które mogą być punktem odniesienia dla dialogu bioetycznego ze światem. Wśród nich podkreśla kwestie polityki migracyjnej i demograficznej, opcji preferencyjnej na rzecz ubogich i docenianie horyzontalnej wizji człowieka czy przeniesienie problemów moralnych z obszaru spekulatywnego, metafizycznego, na obszar praktyczny, zwłaszcza na kwestie ekologii. W adhortacji *Gaudete et exsultate* o powołaniu do świętości w świecie współczesnym zauważa, że w nowej perspektywie nawrócenia duszpasterskiego problematyka bioetyczna może być wartościowana inaczej niż dotychczas: „Jasna, stanowcza i żarliwa musi być na przykład obrona istoty niewinnej, jeszcze nie narodzonej, ponieważ stawką jest w tym wypadku godność życia ludzkiego, zawsze świętego, czego wymaga miłość do każdej osoby, niezależnie od etapu jej rozwoju. Ale również święte jest życie ubogich, którzy już się urodzili i zmagają się z biedą, opuszczeniem, wykluczeniem, handlem ludźmi, ukrytą eutanazją chorych oraz osób starszych, pozbawionych opieki, w nowych formach niewolnictwa oraz wszelkich postaciach odrzucania” [22, n. 101]. Ło Sapio komentuje losy bioetyki katolickiej i bioetyki laickiej w czasach Franciszka: „Choć na płaszczyźnie zasad nie widać znaczących zmian, dlatego też nie zostały pomniejszone dwa paradygmaty w tej kwestii, to na płaszczyźnie praktycznej konfrontacji i znajdowania pojednawczych rozwiązań aktualny scenariusz okazuje się po części zmieniony. Większa gotowość do dialogu i nieobecność postawy potępienia tego, co inne i nie do pogodzenia z własnym sposobem widzenia rzeczywistości potwierdzają w faktach, możliwość zbudowania w tych okolicznościach wspólnych szlaków i platform dialogu” [33, s. 191-192, tłum. WK].

Franciszek formułuje nową, poszerzającą optykę bioetyki tradycyjnej wizję „bioetyki globalnej”, ukierunkowanej na ochronę środowiska życia człowieka. O tej bioetyce papież wypowiedział się po raz pierwszy w 2018 r., że „nie będzie brała za punkt wyjścia choroby i śmierci, aby decydować o sensie życia i określać wartość człowieka. Będzie się opierała raczej na głębokim przekonaniu o *nieodwołalnej godności osoby ludzkiej* – tak jak kocha ją Bóg, *godności każdej* osoby, w *każdej* fazie i kondycji jej egzystencji – w poszukiwaniu form miłości i troski, które powinny być ukierunkowane na jej słabość i kruchość” [23, s. 35-36]. Bioetyka globalna to szansa na rozwój perspektywy ekologii integralnej, uzasadnionej w rozdziale IV encykliki *Laudato si'* [por. 21, n. 137-162] oraz holistycznej wizji osoby w perspektywie podstawowych różnic ludzkiego życia [por. 23, s. 36]. Franciszek w bioetyce globalnej widzi „nową możliwość dla pogłębienia nowego przymierza Ewangelii i stworzenia” [24, n. 10, s. 48]. Dlatego właśnie kwestia prawa naturalnego i jego roli w etyce może być punktem styczonym dla dialogu między różnymi paradygmatami bioetycznymi [por. 10, s. 110-113].

6. Zakończenie

Andrzej Muszala słusznie konstatuje, że bioetyka rodzi się w dialogu, wskazując najpierw na dialog interdyscyplinarny, między naukami empirycznymi, jak biologia, medycyna, farmacja oraz teologia, filozofią i prawem. Człowiek bowiem nie jest istotą jednowymiarową, ale osobą, bytem psycho-fizyczno-duchowym. Ponadto bioetyka rodzi się również w dialogu osób, w którym ważne miejsce powinna odgrywać jego zdaniem norma personalistyczna, respektująca dobro osoby ludzkiej [por. 36, s. 100-102]. Ważnym elementem poszukiwania dróg tego dialogu na płaszczyźnie bioetycznej jest z pewnością propozycja „bioetyki katolickiej”, czyli pewna wizja świata i człowieka, odwołująca się do wartości i prawa naturalnego, przedstawiana w nauczaniu Kościoła katolickiego od czasów Piusa XII, która jawi się dziś, w nauczaniu Franciszka, jako ważny element podjęcia dialogu ze światem w kwestiach dotyczących życia ludzkiego.

Bibliografia

1. Angelini Fiorenzo (red.), *Pio XII. Discorsi ai Medici*, Roma 1960.
2. Aramini Michele, *Bioetyka dla wszystkich*, tłum. Luiza Wyganowska, Kraków 2011.
3. Bellino Francesco, *La bioetica nel magistero pontificio: da Pio XII a Giovanni Paolo II*, Quaderni dell'Istituto Acton 11, Soveria Mannelli – Roma 2003.
4. Benedykt XVI, „Msza św. w parafii św. Anny w Watykanie” (5 lutego 2006 r.), w: „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 5 (2006), s. 50-52.
5. Benedykt XVI, „Discorso ai partecipanti al Convegno Nazionale promosso dall'Unione Giuristi Cattolici Italiani” (9 grudnia 2006 r.), w: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/december/documents/hf_ben_xvi_spe_20061209_giuristi-cattolici.html [dostęp: 13.06.2019].
6. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate* o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie (29 czerwca 2009 r.), Kraków 2009.
7. Biesaga Tadeusz (red.), *Bioetyka personalistyczna*, Studia z bioetyki 3, Kraków 2006.
8. Biesaga Tadeusz, „Bioetyka”, w: *Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański*, Andrzej Muszala (red.), Radom 2009, s. 99-108.
9. Bołoz Wojciech, „Początki bioetyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej”, w: „Studia Theologica Varsaviensia” 34 (1996) 2, s. 247-254.
10. Brusilo Jerzy, „Inspiracje dla bioetyki. Na marginesie dokumentu Międzynarodowej Komisji Teologicznej «W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: Nowe spojrzenie na prawo naturalne»”, w: *Evangelium vitae – most ku przyszłości*, Prace i Sympozja 11, Jerzy Brusilo, Antoni Świerczek (red.), Kraków 2011, s. 99-118.
11. Cardia Carlo, „Valori non negoziabili e risposta etica alle leggi ingiuste”, w: „Credere Oggi” 197 (2013), s. 55-67.
12. Carti Marta Dajana, *L'approccio di Benedetto XVI alla bioetica nel contesto d'altri modelli attuali*, Roma 2016.
13. Chyrowicz Barbara, *Bioetyka. Anatomia sporu*, Kraków 2015.
14. Comolli Gian Maria, *Gender. La silenziosa „peste” che si sta diffondendo nel XXI secolo. Solo se la conosci ti puoi difendere*, Lecce 2019.
15. D'Agostino Francesco, „Quali valori sono «non negoziabili»”, w: „Avvenire”, 7 dicembre 2012.
16. De Bortoli Ferruccio, „Bergoglio e il primo anno da Papa...”, w: „Corriere della Sera”, 5 marzo 2014.
17. Di Natali Enzo, *Bioetica e Magistero da Pio XII a Papa Francesco*, Favara 2015.
18. „Documento di Erice”, w: „Medicina e Morale” 4 (1991), s. 561-564.
19. Fornero Giovanni, *Bioetica cattolica e bioetica laica. Con un Poscritto 2009*, Milano 2009.
20. Fornero Giovanni, Mori Maurizio, *Laici e cattolici in bioetica: storia e teoria di un confronto*, Firenze 2012.
21. Franciszek, Encyklika *Laudato si'* poświęcona trosce o wspólny dom (24 maja 2015 r.), Città del Vaticano 2015.
22. Franciszek, Adhortacja apostołska *Gaudete et exsultate* o powołaniu do świętości w świecie współczesnym (19 marca 2018 r.), Kraków 2018.
23. Franciszek, „Przemówienie do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii «Pro Vita»” (25 czerwca 2018 r.), w: „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 7 (2018), s. 35-37.

24. Franciszek, „List *Humanae communitas* z okazji 25. rocznicy powstania Papieskiej Akademii «Pro Vita»” (15 stycznia 2019 r.), w: „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 2 (2019), s. 45-49.
25. Gałuszka Paweł Stanisław, *Karol Wojtyła i “Humanae vitae”*. Wkład arcybiskupa krakowskiego i grupy polskich teologów w encyklikę Pawła VI, Na Ścieżkach Prawdy 1, Warszawa 2018.
26. Hołub Grzegorz, „Personalizm a inne propozycje bioetyki”, w: Tadeusz Biesaga (red.), *Bioetyka personalistyczna*, Studia z bioetyki 3, Kraków 2006, s. 9-29.
27. Hołub Grzegorz, *Osoba w labiryncie decyzji moralnych. Bioetyka w perspektywie personalistycznej*, Bioetyka 5, Kraków 2014.
28. Hume David, *A Treatise of Human Nature*, Oxford 1965 (reprint I wydania).
29. Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae* o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego (25 marca 1995 r.), w: Krzysztof Szczygiel (red.), *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Tarnów 1998, s. 41-136.
30. Kongregacja Wychowania Katolickiego, „Stworzył ich jako mężczyznę i kobietę”. *Z myślą o drodze dialogu na temat kwestii gender w edukacji*, Watykan 2019.
31. Lattuada Antonio, „Principi e/o valori non negoziabili. Una formula del recente magistero della Chiesa”, w: „Teologia” 39 (2014), s. 175-197.
32. Leone Salvino, *La prospettiva teologica in Bioetica*, Acireale 2002.
33. Lo Sappio Luca, *Bioetica cattolica e bioetica laica nell'era di Papa Francesco. Che cosa è cambiato*, Milano 2017.
34. Lucas Lucas Ramón, *Bioetica per tutti*, Cinisello Balsamo 2002.
35. Marengo Gilfredo, *La nascita di un'enciclica. „Humanae vitae” alla luce degli Archivi Vaticani*, Eis to bathos 2, Città del Vaticano 2018.
36. Mazur Dorota, Muszala Andrzej, *Bioetyka w dialogu*, Warszawa 2015.
37. Mentil Stefano, *La riflessione bioetica di Pio XII*, Trieste 2017.
38. Mori Maurizio, „Bioetica: le ultime encicliche morali e i commenti”, w: „L'Informazione Bibliografica. Trimestrale di analisi della produzione libraria italiana” 2 (1998), s. 182-191.
39. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, *Nowa Karta Pracowników Służby Zdrowia*, Katowice 2017.
40. Pastor Luis Miguel, „De la bioética de la virtud e la bioética personalista: ¿Una integración posible?”, w: „Cuadernos de Bioética” 24 (2013) 1a, s. 49-56.
41. Paweł VI, Encyklika *Humanae vitae* o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego (25 lipca 1968 r.), w: Krzysztof Szczygiel (red.), *W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Tarnów 1998, s. 23-40.
42. Pio XII, *Ai partecipanti al I Congresso di Istopatologia del sistema nervoso* (14 settembre 1952), w: Fiorenzo Angelini (red.), *Pio XII. Discorsi ai Medici*, Roma 1960, s. 192-209.
43. Potter Van Rensselaer, „Bioethics. The science of survival”, w: „Perspectives in Biology and Medicine” 14 (1970) 1, s. 127-153.
44. Potter Van Rensselaer, *Bioethics. Bridge to the future*, Engelwood Cliffs (N.J.) 1971.
45. Serafini Sebastiano, *La bioetica in Italia. Da una storia di battaglie etico-politiche a spiragli di dialogo tra pensiero cattolico e pensiero laico*, Roma 2019.
46. Sgreccia Elio, *Manuale di bioetica*, vol. I: *Fondamenti ed etica biomedica*, Milano 2007.
47. Sgreccia Elio, „Su «Bioetica cattolica e bioetica laica», w: Giovanni Fornero, *Laicità debole e laicità forte. Il contributo della bioetica al dibattito sulla laicità*, Milano 2008, s. 85-92.
48. Sgreccia Elio, „El diálogo en Bioética: por una medicina fundada sobre la persona humana”, w: „Medicina y ética” 22 (2011) 4, s. 383-402.
49. Sgreccia Elio, „Il Magistero del Pontefice emerito Benedetto XVI nell'ambito della Bioetica”, w: *Medicina e Morale* 2 (2013), s. 259-274.
50. Skiba Piotr Karol, *Il contributo dell'insegnamento di Pio XII allo sviluppo della dottrina morale della Chiesa sulle questioni bioetiche*, Dissertatio ad Doctoratum in Theologia Morali consequendum, Pontificia Universitas Lateranensis – Academia Alfonsiana – Institutum Superius Theologiae Moralis, Koszalin 2015.
51. Spadaro Antonio, „Intervista a Papa Francesco”, w: „La Civiltà Cattolica” 3918 (2013), s. 449-477.
52. Styczeń Tadeusz (red.), *Jan Paweł II. Mężczyznę i niewiastę stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa*, Lublin 2011.
53. Szczodry Marcin, „Bioetyka katolicka i bioetyka laicka – dialog czy konfrontacja?”, w: „Studia Paradyskie” 28 (2018), s. 103-115.
54. Ślęczek-Czakon Danuta, *Problem wartości i jakości życia w sporach bioetycznych*, Katowice 2004.
55. Tarzia Olimpia, *I principi non negoziabili: educare all'etica e alla responsabilità*, Roma 2013.
56. Tettamanzi Dionigi, *Chiesa e bioetica. Giovanni Paolo II ai medici e agli operatori sanitari*, Milano 1988.
57. Tettamanzi Dionigi, *Nuova Bioetica cristiana*, Casale Monferrato 2000.
58. Tettamanzi Dionigi, „Maestro e pastore”, w: Alfredo Anzani (red.), *Maestro e Pastore. Antologia di scritti e interventi su temi di bioetica, salute e medicina*, Cinisello Balsamo 2014, s. 282-293.
59. Wolski Jan, *Bioetyka w perspektywie personalizmu. Studium w świetle myśli naukowej biskupa Elio Sgreccii*, Łódź 2008.
60. Zannotti Luciano, „Sui principi non negoziabili della Chiesa”, w: „Stato, Chiese e pluralismo confessionale” 30 (2012), s. 1-6.

1. Introduction

Special economic zones were established in Poland during the birth of a free market competitive economy in order to make Polish enterprises more dynamic and attract foreign capital to the country in the form of foreign direct investment. The state introduced, inter alia, tax and credit preferences as well as administrative simplifications. The SEZ Euro - Mielec Park was established as the first one in Poland in 1995².

Until then, the special economic zone had been treated as an administratively separate part of the territory of Poland, where entrepreneurs could have benefitted from regional aid in the form of income tax exemption. Since 2018, thanks to deviation from territorial restrictions as part of the Polish Investment Zone project, entrepreneurs have had such an opportunity throughout Poland. Today's special economic zones affect not only economically but also socially their surroundings.

The main purpose of the article is to introduce the concept of special economic zones with particular emphasis on discussing the state policy in these areas, taking into account the new legal solutions in force since September 2018 and to indicate, as good practices, the impact of the Kraków Technology Park, which manages the Kraków Economic Zone, on Polish science and culture. Ministerial reports, the existing national literature on the subject and thematic websites were the basic source of data. The analysis of existing data, the so-called desk-research was the research method applied in this study.

2. The Polish Investment Zone - current legal status of the SEZ

The Act on supporting new investments of May 10, 2018 (Journal of Laws, item 1162), modified the operating principles of special economic zones (SEZs). Current legal solutions, which are legally binding only for new investments, are included in the Polish Investment Zone project³. It is worth underscoring that the legislator, in order to guarantee the existing rights of entrepreneurs, upheld the Act on SEZs until 2026.

In addition to departing from territorial restrictions (from 0.08% to 100%), the new Act introduced new mechanisms for providing support to entrepreneurs on new investments throughout Poland (Diagram 1) in accordance with the slogan 'The entire Poland as Special Economic Zone'. It is worth noting that in the case of tax exemptions, as defined by the European Commission, new investments (meeting quantitative criteria - investment outlays and qualitative criteria - in areas) mean the creation of a new production plant and/or reinvestments.

Currently, an entrepreneur who would like to invest in a given area and receive support in business development must pass the qualitative and quantitative verification of the application submitted to the company administrating the given zone⁴.

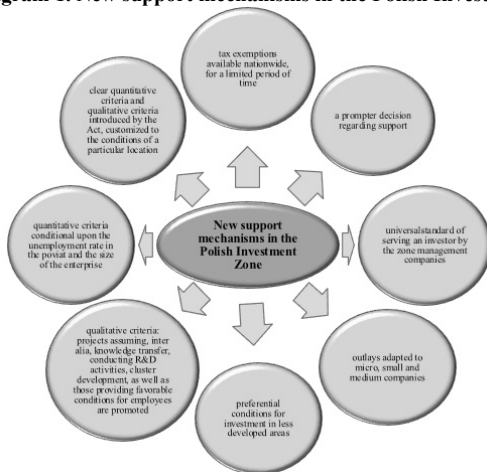
1 Publication prepared as part of the research project «State interventionism as a reaction to market failure» No. 032 / EC-KMI / 01/2018 / S / 8032 implemented at the Cracow University of Economics.

2 L. Piersiala, *Wpływ specjalnych stref ekonomicznych na przedsiębiorczość strategiczną podmiotów gospodarczych*, „Marketing i Rynek”, No 9, 2018, pp. 787 – 788.

3 Cf: Act of May 10, 2018 on supporting new investments (Journal of Laws of 2018, item 1162); Regulation of the Council of Ministers of August 28, 2018 on public aid granted to certain entrepreneurs for the implementation of new investments (Journal of Laws 2018 item 1713); Regulation of the Minister of Entrepreneurship and Technology of August 29, 2018 on the determination of areas and their allocation to administrators (Journal of Laws of 2018, item 1698) and Regulation of the Minister of Entrepreneurship and Technology of August 29, 2018 for individual zones, for example regarding entrusting the management of the Kraków Technology Park with issuing support decisions and exercising control over the implementation of support decisions (Journal of Laws 2018 item 1699).

4 <https://www.gov.pl/web/przedsiębiorczosc-technologie/polska-strefa-inwestycji> (retrieved: January 25, 2019).

Diagram 1. New support mechanisms in the Polish Investment Zone

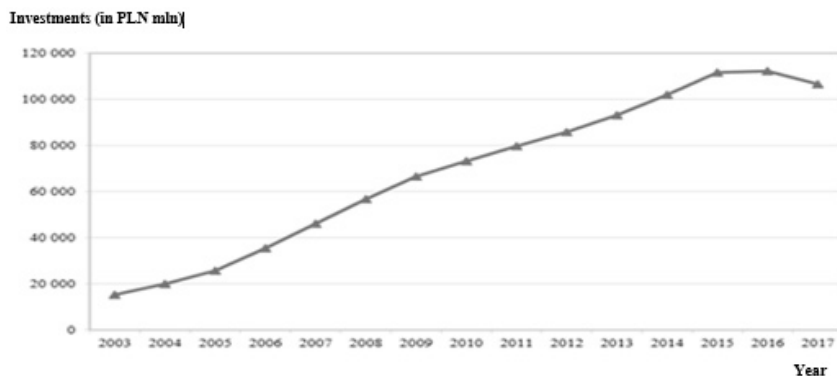

Source: elaboration based on <https://www.gov.pl/web/przedsiębiorczosc-technologie/polska-strefa-inwestycji> (retrieved: January 25, 2019).

3. Effects of the functioning of special economic zones in Poland

As at December 31, 2017, there were 14 special economic zones in Poland covering ring-fenced areas in 181 cities and 305 municipalities, with a total area of 22,660.7 ha, which, according to regulations, will operate until the end of 2026. When trying to present the effects of special economic zones in Poland, it is indispensable to start with information on the value of their investment outlays (Chart 1) and the number of new jobs created (Chart 2).

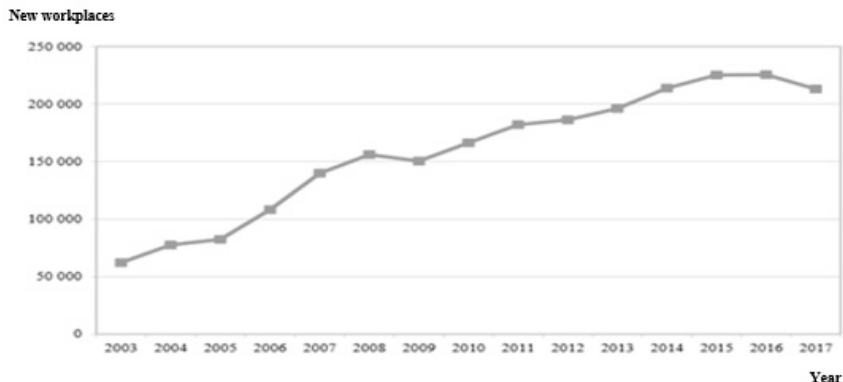
Chart 1. Value of SEZ investments (in PLN mln) in the years 2003-2017

Source: *Ibidem.*, op. cit., p.56

The reason for the negative dynamics of investment outlays as well as new jobs in 2017 was the expiry of 202 business permits in several zones. Employment drop affected directly the Tarnobrzeg, Łódź, Starachowice and Stupsk Special Economic Zones.

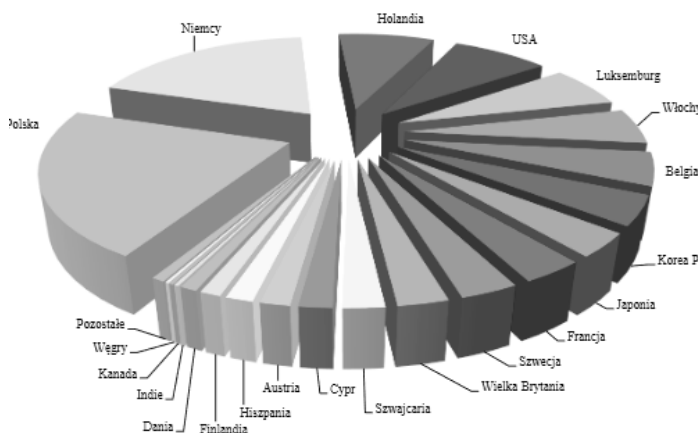
Chart 2. Number of new jobs thanks to SEZs in the years 2003-2017

Source: *Ibidem...*, op. cit., p. 57

The structure of capital invested in the Polish economic zones presented in Chart 3 indicates that it was Polish, German, Dutch and American in about 60% in 2017.

Chart 3. Structure of capital invested in SEZs by the country of origin in 2017

Source: *Ibidem...*, op. cit., p. 22.

Analyzing the industry structure of investments (Table 1), it can be unequivocally stated that the automotive industry has the largest one - almost 24% share in the cumulated value of investments⁵.

⁵ As of January 1, 2016, the new Polish Classification of Products and Services has been in force, however, in the majority of the most important permits, the subject of permits was specified in line with the old one, therefore the industry structure of the investment in Table 1 was developed

**Table 1. Industry structure of the cumulated value of investments
in the year 2017**

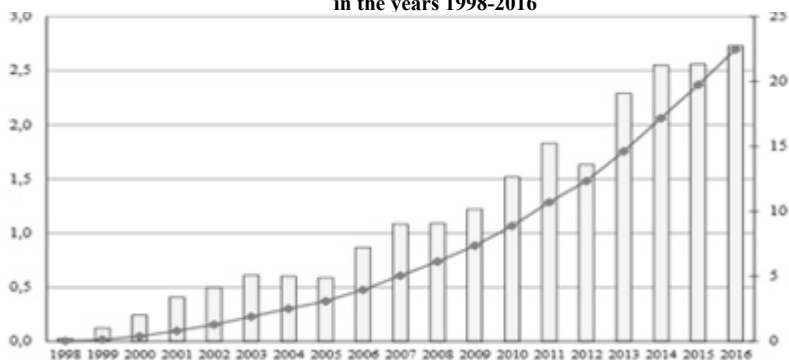
Lp.	PKWiU Division	Name of the division	Investments (in PLN mln)	Total investment share
1	29	Motor vehicles (except motorcycles), trailers and semi-trailers	25 554,9	23,98%
2	22	Rubber and plastic products	10 548,5	9,90%
3	25	The finished metal products, except machinery and devices	8 171,8	7,67%
4	17	Paper and paper products	7848,9	7,36%
5	10	Groceries	7435,1	6,98%
6	23	Products from other non-metallic mineral raw materials	6579,8	6,17%
7	28	Machinery and equipment, not elsewhere classified	5790,5	5,43%
8	20	Chemicals and chemical products	5530,5	5,19%
9	27	Electrical appliances and non-electric household appliances	5341,8	5,01%
10	16	Wood and wood and cork products, excl. furniture; products from straw and materials used for weaving	5081,5	4,77%
11	26	Computers, electronic and optical products	4325,8	4,06%
12	24	Metals	2141,0	2,01%
13	31	Furniture	1971,2	1,85%
14	58	Publishing-related services	1687,0	1,58%
15	52	Warehousing and support services for transportation	1646,1	1,54%
16	21	Basic pharmaceutical substances, medicines and other pharmaceutical products	1545,8	1,45%
17	30	Other transport equipment	1307,9	1,23%
18	18	Printing services and reproduction services of recorded information carriers	1221,1	1,15%
19	69	Legal, accounting and tax consultancy services	462,9	0,43%
20	13	Textile products	432,0	0,41%
21	11	Beverages	430,7	0,4%
22	32	Other products	367,6	0,34%
23		Other	1152,1	1,09%
In total			106574,5	100%

Source: *Ibidem*, p. 27.

on the basis of the Polish Classification of Products and Services according to the Regulation of the Council of Ministers of October 29, 2008 on the Polish Classification of Products and Services (PKWiU) (Journal of Laws item 1293, as amended) - *Ibid*, p. 27.

Analyzing the total value of tax exemptions for entrepreneurs and administrators of zones⁶ by the end of 2016, it is worth noting that it reached nearly PLN 22475.38 million⁷, of which for administration bodies it amounted to PLN 259.66 million alone, which represents 19.79% of investment outlays incurred by entrepreneurs (Chart 4).

Chart 4. Tax exemption for entrepreneurs and SEZ administration bodies in the years 1998-2016

Source: *Ibidem*, p. 33.

The most important tasks of administration bodies include the expansion of infrastructure in conjunction with local governments and promotion of the zones together. Until the end of 2017, significant expenditure on infrastructure development was incurred by the Pomeranian Special Economic Zone Sp. z o.o.⁸.

4. Case study: the Kraków Special Economic Zone managed by the Kraków Technology Park Sp. z o.o. and its impact

Pursuant to the Act on supporting new investments of May 10, 2018 (Journal of Laws, item 1162) and the Regulation of the Minister of Entrepreneurship and Technology of August 29, 2018 on the determination of areas and their allocation to administrators (Journal of Laws, item 1698), the Kraków Technology Park Ltd as a management company provides state aid in 22 poviats (182 communes) of the Małopolska Province and in the area of the Jędrzejów Powiat (9 communes) in the Świętokrzyskie Province - Table 2.

Table 2. Areas managed by the Kraków Technology Park as part of the Polish Investment Zone project

Poviats	Average unemployment rate (as at June 30, 2018 according to data http://stat.gov.pl)	Existing subzones and Economic Activity Zones (EAZ)	Area (in km ²)	Population
Poland	5.8		311 888.00	38 422 346
Małopolskie	4.7		15 182.87	3 386 162
bocheński	4.5	SEZ Bochnia, Economic Activity Zone in Bochnia, EAZ in Trzciana	649.28	105 912
brzeski	5.5	EAZ Szczurowa	590.00	93 024

6 Pursuant to the Article 8 and 25 on the SEZs Act. .

7 *Ibidem*, p. 33.

8 *Ibidem*, p. 42.

chrzanowski	8.1	SEZ Chrzanów, SEZ Trzebinia, EAZ in Trzebinia, EAZ in Babice, Chrzanów-Trzebinia Industrial Park	371.60	125 837
dąbrowski	10.8	SEZ Dąbrowa Tarnowska	530.00	59 342
gorlicki	5.3	SEZ Bobowa, Gorlicka EAZ	966.46	108 972
Krakowski	4.1	SEZ Słomniki, SEZ Skawina, SEZ Zabierzów	1 229.62	273 675
limanowski	7.5	SEZ Limanowa, EAZ in Limanowa	951.96	130 492
miechowski	4.9	-	676.73	49 397
myślenicki	2.7	SEZ Dobczyce, 'Green Dobczyce' Industrial Zone, Myślenice Investment Zone in Jawornik	673.30	125 955
nowosądecki	7.8	SEZ Chelmiec, SEZ Stary Sącz	1 550.24	214 331
nowotarski	5.8	SEZ Czorsztyn, SEZ Nowy Targ	1 474.66	191 002
olkuski	7.3	SEZ Bukowno, EAZ Bukowno, SEZ Klucze, SEZ Wolbrom, EAZ in Wolbrom, Olkuska EAZ	622.19	112 671
oświęcimski	5.4	SEZ Chelmek, Municipal EAZ in Chelmek, SEZ Oświęcim, Nowe Dwory Municipal Economic Activity Zone in Oświęcim, SEZ Zator, Economic Activity Zone of Western Małopolska in Zator	406.03	154 361
proszowski	6.7	Nowobrzeg Economic Area, Koszyce Economic Zone	414.57	43 595
suski	4.3	SEZ Sucha Beskidzka, EAZ in Sucha Beskidzka	685.75	84 301
tarnowski	6.8	SEZ Tuchów, SEZ Zakliczyn, Green Industrial Park in Wojnicz	1 413.44	200 962
tatrzański	9.7	-	471.62	67 944
wadowicki	5.2	SEZ Andrychów, EAZ in Andrychów	645.74	159 733
wielicki	4.6	SEZ Gdów, SEZ Niepołomice, Niepołomice Investment Zone, Wielicka EAZ	411.00	124 128

Kraków	2.5	SEZ Kraków – Nowa Huta, SEZ Kraków – Podgórze, SEZ Kraków - Śródmieście	326.85	766 739
NowySącz	3.2	SEZ NowySącz	57.58	83 947
Tarnów	5.5	SEZ Tarnów	72.38	109 842
Świętokrzyskie				
Jędrzejowski	7.4	SEZJędrzejów	1 256.96	86 697

Source: *Plan rozwoju inwestycji do roku 2020 (z perspektywą do 2030) dla obszaru zarządzanego przez Krakowski Park Technologiczny Sp. z o.o [Investment development plan until 2020 (with the prospect to 2030) for the area managed by the Kraków Technology ParkSp. z o.o.]*, Kraków Technology Park, Kraków 2018, pp. 2-3.

The investment development plan for the area managed by the Kraków Technology ParkSp. z o.o. is compatible with:

- planning documents of the Kraków Special Economic Zone for the years 2014-2020 developed by the Management Board of the Kraków Technology ParkSp. z o.o.,
- the Strategy for Responsible Development until 2020 - with the prospect to 2030 (Polish Monitor of 2017, item 260),
- the Strategic Program - Regional Innovation Strategy of the Malopolska Province 2020 (Annex 1 to Resolution No. 995/16 of the Malopolska Province of June 30, 2016)⁹.

On behalf of the Minister competent for the Economy, the decision on support (Table 3) in the area of the Malopolska Province and the Jędrzejów Powiat is issued by the Kraków Technology Park (KTP)¹⁰. The entrepreneur will receive a tax relief for a new investment, by which the Legislator understands, e.g. an increase in production capacity.

Table 3. Documents required from entrepreneurs applying for the decision on support

No.	Name of the document
1.	Application for issuing the decision of support (Annex 2 to the Regulation)
2.	Financial statements covering the last three financial years (balance sheet, profit and loss account) or tax forms (PIT) covering the last three years (in the case of a new company - the financial statement and the statement of the parent company regarding the last tax year)
3.	Entrepreneur's declaration of no arrears to the tax office about not being in arrears with Social Insurance Institution (ZUS) contributions and indication of the address of the relevant tax office
4.	Declaration that no bankruptcy proceedings are pending or that no bankruptcy has been declared (Article 2 (1) of the Act)
5.	Certificate of no criminal record of an entrepreneur from National Criminal Record (KRK)(the requirement of the Article 14 (2) of the Act)
6	Extracts and excerpts from the land registry (if the plots are not owned by the entrepreneur or in perpetual usufruct, the business plan should include a description of how they are to be made available for the investment, e.g. purchase, lease or other)

⁹ *Plan rozwoju inwestycji do roku 2020...*, op. cit, p. 10.

¹⁰ PolskaStrefaInwestycji, information materials of the Kraków Technology Park, Kraków 2018 and <http://www.kpt.krakow.pl/polska-strefa-inwestycji/informacje-podstawowe> (retrieved: April 30, 2019).

7.	Form of information presented while applying for aid other than agriculture or fisheries aid, <i>de minimis</i> aid or <i>de minimis</i> aid in agriculture or fisheries (available at: https://www.uokik.gov.pl/wzor_formularza_inna_niz_pomoc_de_minimis.php)
8.	Entrepreneur's declaration of commitment to conclude a service contract within 14 days of issuing the decision
9.	Entrepreneur's declaration of commitment to provide information to the Administrator in order to collect records (Article 32 (2) of the Act)
10.	Declaration of ineligibility of costs related to energy production and extraction
11.	Entrepreneur's consent to participate in the state aid evaluation program
12.	Entrepreneur's statement that the data are in line with the current legal status and awareness of criminal liability for submitting a false statement
13.	Consent to delivery of letters in proceedings by means of electronic communication in accordance with Article 39 (1) § 1 item 3 of the Code of Administrative Procedure

Source: <http://www.kpt.krakow.pl/polska-strefa-inwestycji/dokumenty-do-pobrania/> (retrieved: May 31, 2019)

The amount of public aid (CIT or PIT income tax exemptions) in the area administered by KTP reaches:

- 35% for large enterprises,
- 45% for medium enterprises,
- 55% for small and micro enterprises¹¹.

Regardless of the size of the enterprise, they have 12 years (from the date of receipt of the decision on support) or 15 years (in areas previously covered by the status of a special economic zone) for the use of public aid. All companies from the industry sector (with the exception of e.g. alcohol producers) and the few from the services sector (e.g. IT sector) can apply for public aid. The aid will not be given to, e.g. enterprises of buildings and construction works.

The investment project must meet certain quantitative and qualitative criteria:

- quantitative criteria that is the minimum investment outlays that an entrepreneur must incur, in the case of large enterprises: PLN 10 - 100 million, medium-sized enterprises: PLN 2 - 20 million; small ones: PLN 500 thousand - PLN 5 million and micro enterprises: PLN 200 thousand - PLN 2 million. In medium-sized towns that are served by the KTP and which lose social and economic functions and in communes bordering such towns that is Chrzanów, Gorlice, NowySącz, NowyTarg, Tarnów, Zakopane, and Jędrzejów, the quantitative criteria for individual groups amount to: PLN 10 million, PLN 2 million, PLN 500,000 and PLN 200,000 respectively,
- qualitative criteria (Table 4); in order to receive support in the Jędrzejów poviats and in the Małopolska Province, it is enough to meet half of the criteria.

Table 4. Qualitative criteria in the Polish Investment Zone for the area served by the Kraków Technology Park

Industrial projects	Service projects
Sustainable economic development	
Investment in projects supporting industries in the sectors of: high-quality food, means of transport, professional electrical and electronic appliances, aerospace, hygiene products, medicines and medical items, machinery, recycling of raw materials and modern plastics, eco-construction, specialist services, ICT services and in accordance with the smart specializations of the province in which the investment is planned	
Achieving an appropriate level of sales outside the territory of the Republic of Poland	

¹¹ <https://lifescience.pl/wydarzenia/polska-strefa-inwestycji-zwolnienia-podatkowe-dla-firm-z-sektora-life-science/> (retrieved: April 30, 2019).

Membership in the National Key Cluster	Establishment of a center for modern business services that reach beyond the territory of the Republic of Poland
Conducting research and development activities	
Status of micro, small or medium-sized entrepreneur	
Sustainable social development	
Creation of specialized workplaces in order to conduct business covered by the new investment and to offer stable employment	Creation of high-paying workplaces and offering stable employment
Conducting business with a low negative impact on the environment	
Locating investments in the towns of: Chrzanów, Gorlice, Nowy Sącz, Nowy Targ, Tarnów, Zakopane, Jędrzejów or in the communes bordering these towns and in the Dąbrowa Poviát	
Supporting employees in receiving education and professional qualifications as well as cooperation with vocational schools	

Source: *Polska Strefa Inwestycji...*, op. cit.

A number of companies took advantage of the opportunity to operate in the area served by the Kraków Technology Park Sp. z o.o., such as EximCoding, Walker, Mabuchi Motors, Motorola Solutions, Selvita and Comarch¹².

Today's special economic zones affect not only economically, but also socially on their environment through the companies operating in them (e.g. Comarch built a medical center in which diagnostic tests and medical consultations are carried out), as well as through the entities managing the zones. It is worth noting the current activities of the KTP as the administration body:

- for the development of personnel for industry by supporting vocational education in secondary and higher education, inter alia, through the implementation of projects aimed at building the Małopolska brand as a region of knowledge. For example: in 2017 the Kraków SEZ took the patronage of the Interschool IT Festival "Projekt na Szóstkę [Project for Excellence]". In addition to material assistance in the form of the purchase of specialized computer equipment, substantive support and patronage over IT classes at the J. Korczak Special Educational Center for the Deaf and the Special Educational Center for Blind and Visually Impaired Children were offered.
- for the development of clusters through cooperation with cluster initiatives entered by the local government of the Małopolska Province on the list of so-called smart regional specializations, e.g. Digital Entertainment Cluster, together with which in 2017 the local government organized the following events for the digital entertainment industry: B2B Digital Dragons international conference, hackathon designing games KrakJam and Game Academy - a series of monthly trainings and lectures for specialists in various fields related to industry of digital entertainment¹³.

6. Conclusion

Table 5 summarizes the assumed benefits resulting from the operation of the Polish Investment Zone in accordance with the slogan 'The entire Poland as Special Economic Zone'.

¹² <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/comarch-rosnie-w-sile-reinwestuje-i-zatrudnia/> (retrieved: April 30, 2019).

¹³ *Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych...*, op. cit., p. 48.

Table 5. Benefits from the operation of the Polish Special Economic Zone

Benefits from the operation of the Polish Special Economic Zone	
for the economy	for entrepreneurs
development of innovative fields of economic activity, creating new stable workplaces for highly qualified employees , development of new technical and technological solutions and their use in the national economy, increasing the competitiveness of manufactured products and services rendered, the development of export, inhibition of the increase in regional disparities, increase in the number of investments, increase in income of residents and local budgets, better quality workplaces and greater occupational activation of residents, increase in the competitiveness of the given region.	tax relief for ongoing investment, the opportunity to develop the enterprise in its current location, matching the company's strategy to the supported activities, additional promotion if the projects are innovative, possibility of shaping local economic policy.

Source: elaboration based on <https://www.gov.pl/web/przedsiębiorczosc-technologie/polska-strefa-inwestycji> (retrieved: January 25, 2019).

In the initial period of transformation and then after Poland's accession to the European Union, economic growth was mainly the result of the inflow of foreign direct investment (FDI) due to low labor costs, a wide sales market, and an increase in domestic demand¹⁴. It is worth underscoring that SEZs have become a tool for attracting FDI to Poland, as the increase in the volume of investments in these areas enhanced the mechanism of the Keynes' investment spending multiplier¹⁵, and thus the increase in consumer demand in the regions. It should be emphasized that investments mean new workplaces, products, technologies, as well as an increase in the society's income.

References:

- a. *Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych. As at December 31, 2017*, The Ministry of Entrepreneurship and Technology, Warsaw, May 30, 2018.
- b. Pastusiak R., *Specjalne strefy ekonomiczne jako stymulator rozwoju gospodarczego*, University of Łódź Publishing House, Łódź, 2011.
- c. Piersiała L., *Wpływ specjalnych stref ekonomicznych na przedsiębiorczość strategiczną podmiotów gospodarczych*, „Marketing i Rynek”, No. 9, 2018.
- d. *Plan rozwoju inwestycji do roku 2020 (z perspektywą do 2030) dla obszaru zarządzanego przez Krakowski Park Technologiczny Sp. z o.o.* [Investment development plan until 2020 (with the prospect to 2030) for the area administered by the Kraków Technology Park Sp. z o.o.], Kraków Technology Park, Kraków 2018.
- e. *Polska Strefa Inwestycji*, information materials of the Kraków Technology Park, Kraków 2018, Kraków 2018.

Legal acts:

- a. Regulation of the Minister of Entrepreneurship and Technology of August 29, 2018 *on the determination of areas and their allocation to administrators* (Journal of Laws of 2018, item 1698)
- b. Regulation of the Council of Ministers of August 28, 2018 *on public aid granted to certain*

14 L. Piersiała, *Wpływ specjalnych stref ekonomicznych...*, op. cit., p. 796.

15 R. Pastusiak, *Specjalne strefy ekonomiczne jako stymulator rozwoju gospodarczego*, University of Łódź Publishing House, Łódź, 2011, p. 257.

entrepreneurs for the implementation of new investments (Journal of Laws of 2018, item 1713)

c. Act of May 10, 2018 *on supporting new investments* (Journal of Laws of 2018, item 1162)

Online sources:

- a. <http://www.kpt.krakow.pl/polska-strefa-inwestycji/dokumenty-do-pobrania/> (retrieved: April 30, 2019)
- b. <http://www.kpt.krakow.pl/polska-strefa-inwestycji/informacje-podstawowe>(retrieved: April 30, 2019)
- c. <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/comarch-rosnie-w-sile-reinwestuje-i-zatrudnia/> (retrieved: April 30, 2019)
- d. <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/exim-coding/> (retrieved: April 30, 2019)
- e. <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/mabuchi-motors-inwestycja-warta-360-milionow/>(retrieved: April 30, 2019)
- f. <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/motorola-solutions-90-lat-na-swiecie-20-lat-w-polsce/>(retrieved: April 30, 2019)
- g. <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/selvita/>(retrieved: April 30, 2019)
- h. <http://www.kpt.krakow.pl/success-stories/walker/>(retrieved: April 30, 2019)
- i. <https://lifescience.pl/wydarzenia/polska-strefa-inwestycji-zwolnienia-podatkowe-dla-firm-z-sektora-life-science/>(retrieved: April 30, 2019)
- j. <https://www.gov.pl/web/przedsiobiorczosc-technologie/polska-strefa-inwestycji>(retrieved: January 25, 2019)

EDUCATIONAL MIGRATIONS IN POLAND - AN OUTLINE OF THE ISSUE

Guzdek Sylwia

Jagiellonian University in Krakow
sylwia.guzdek@poczta.fm

Introduction

The narrow definition of international migrations, consistent with their real nature in Poland, treats educational migrations as arrivals of foreigners to receive education. The motive for undertaking the topic of educational migrations in Poland is associated with the author's research interests in the specificity of the didactic process and study skills possessed by foreign students. The author assumes that the specificity of university education is illustrated by, *inter alia*, the specifics of the entities themselves - in the person of a foreign student and his development opportunities as well as the specifics of the professional role of an academic teacher. Due to editorial restrictions, this study is only an outline of the issue. The national literature on the subject was the main source of data. The research method used in this elaboration was the analysis of existing data, the so-called desk research.

The humanistic perspective of the issue

The author relates the theoretical premises of the issue to the assumptions of the humanistic paradigm of academic didactics. The most important reference point of the didactic impact of the teacher and the student's self-education in the humanistic paradigm is the potential of the learner, who strives to identify and develop individual abilities, deepen self-awareness of their own identity, actively self-realize and overcome limitations. The selection of content and forms of education is conditioned by the student's predispositions and area of interest, while maintaining the flexibility of the university syllabus, the prevalence of the student's individual work and the profiled academic supervision of a university teacher in the form of coaching, mentoring, tutoring or pedagogical counseling. There is a tendency to move away from the schematic profiling of the syllabus and forms of education in favor of a wide spectrum of individualized and direct impact of a non-directive and partnership nature, including freedom of choice, own pace and dynamics of the student's learning process. This results in restrictions on the possibility of applying such an education process in mass education. The student consciously takes over the responsibility for the process of education and self-education, and the achieved results are subjectively assessed by him in terms of fulfillment and self-realization. Care for student development should include not only his chosen vocational training path, but also ought to take into account the problems of private life. The student should develop the skills to identify and choose an individual strategy of education and further training, determine the preferences of the most appropriate learning methods, set clearly defined goals and ways of achieving them, and develop an attitude of life resourcefulness and independence, mature resolution of conflict

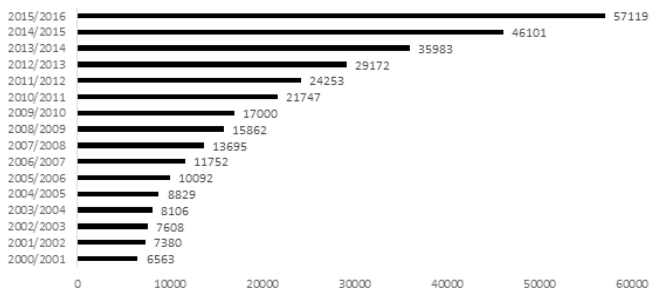
situations. The humanist paradigm therefore puts emphasis not only on the student receiving substantive knowledge and professional competence in an individualized course of education, but also on the development of his personal potential and life skills. This requires careful selection and preparation of academic teachers. The teacher's personal characteristics should enable him to act as a supervisor and facilitator. The teacher should stand out with a high level of interpersonal and intrapersonal intelligence, unconditional acceptance of the other person, empathy and openness. It is indispensable to properly support the teacher in shaping not only an individual path of professional development, but also in acquiring soft social competences, especially communication and interpersonal ones as well as didactic skills that will meet the expectations put before the teacher. The initiative to establish and further direct the interpersonal student-teacher relationship lies on the part of the student. Only close contacts of the academic teacher with the student enable to identify the student's development potential and provide him with adequate support in the process of learning in the atmosphere of mutual trust, mutual acceptance and a sense of security. The role of the academic teacher is to accompany the student in recognizing his own needs, limitations, expectations and abilities, in designing an individual path of scientific development, to facilitate the student in his education and self-education process, and help in carrying out periodic self-evaluation of the results obtained¹.

Educational migrations in Poland

Foreign migrations are of interest to numerous research disciplines, especially in social and economic sciences. The vast majority of these studies concern economic migrations, and therefore the recognition of their causes and consequences, mainly within the phenomenon of emigration of Poles. Research on educational migration in Poland is scarce. This is undoubtedly due to the relatively small, though constantly increasing, share of the number of foreign students in the general population of students at Polish universities.

In the 2015-16 academic year, 57,119 foreign students from 157 countries studied in Poland, which was over 23% more compared to the previous year (Chart 1). According to the information included in the report "Foreign students in Poland 2016" (based on unpublished CSO data for the 2015-16 academic year, own study of the *Perspektywy* Educational Foundation as well as OECD, UNESCO, Eurostat and IIE data for the year 2015) foreign students constituted 4.1% of students at Polish universities.

Chart 1. Number of foreigners studying in Poland in the years 2000-2016

Source: www.studenckamarka.pl [retrieved: June 28, 2018]

The overall increase in the internationalization of universities was influenced not only by the surge in educational migration, but also by the fact that the total number of students in Poland dropped. In the 2015-16 academic year, a total of 1,405,133 students studied at Polish universities, which was over 64,254 less than during the previous year².

1 A. Sajdak, *Paradygmaty kształcenia studentów i wspierania rozwoju nauczycieli akademickich: teoretyczne podstawy dydaktyki akademickiej*, 'Impuls' Publishing House, Krakow, 2013, pp. 344-386.

2 Report on *Studenci zagraniczni w Polsce 2016*.

In the 2015-2016 academic year, foreign students studying in Poland came mainly from Europe (47.6 thousand people in total, constituting 83.3%), of which over half were of Ukrainian origin - 30.6 thousand (53.6%). Students from Belarus (4615), then the Norwegians (1581), the Spaniards (1407) and the Swedes (1291) constituted the second largest ethnic group - Chart 2. The youth of Polish descent constituted 13.3% of the total number of foreigners studying in Poland. Most of these young people migrated from Ukraine, Belarus and Lithuania. Most foreign students studied in Warsaw, Krakow, Lublin and Wroclaw successively³.

Compared to the world average, few Asian students study in Poland, although an upward trend is visible. Despite numerous marketing activities of Polish universities, the number of students from South America has not increased; this also applies to students from North and Central America. However, an increase in interest in studying in Poland by people from Africa, Saudi Arabia and Turkey is noticeable. In spite of a noteworthy surge in the number of foreign students, Poland is one of the countries with the lowest level of internationalization of universities in the OECD group.

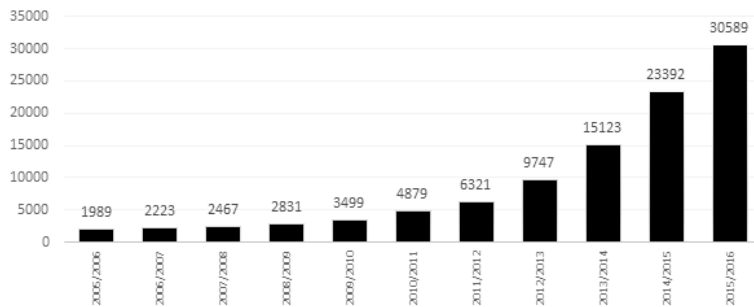
Regardless of the number of foreigners studying in Poland, their didactic process is specific and poses serious problems⁴. It is difficult for Polish universities to meet the requirements of dynamic internationalization, especially in the area of appropriate preparation of teaching and administrative staff. There are not enough university courses in English and especially in Russian. There is also no system support of the university in the form of, for example, tutoring projects.

Foreigners are interested in studying mainly at universities, classified as other (including private universities), and then at state universities, economics colleges, medical universities and technical colleges successively. Courses related to business and administration, services for the public as well as social and medical ones are the most popular among foreign students.

Ukrainian students in Poland

The increase in the number of foreign students in Poland is mainly due to the unprecedented influx of students from Ukraine - Chart 2.

Chart 2. Increase in the number of students from Ukraine in the years 2005-2016

Source: www.perspektywy.pl [retrieved: June 28, 2018]

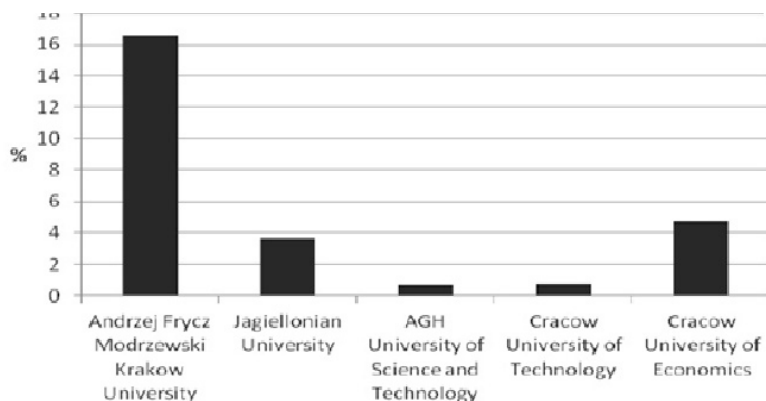
The dynamic increase in the number of foreigners of Ukrainian origin studying in Poland is a consequence of the strategic marketing and promotional activity of Polish universities also on the Ukrainian education market (especially as part of the 'Study in Poland' program run jointly by the Conference of Polish Academic Rectors (KRASP) and the *Perspektywy* Educational Foundation) and the complicated political situation in this country.

3 *Ibidem*.

4 M. Kędzierski, *Imigracja a przyszłość uczelni wyższych w Polsce – szanse i zagrożenia* [in: *Świat współpracy – świat konfrontacji. Wybory strategiczne dla Małopolski i Polski w warunkach podwyższonej niepewności*. J. Woźniak (Ed.), Marshal's Office of the Malopolska Province, Krakow 2015. pp. 172-176.

As M. Kędzierski points out⁵, in the case of some universities, one can talk not so much about internationalization, but about the Ukrainization of universities, due to the fact that about 80% of foreigners are of this nationality - Chart 3.

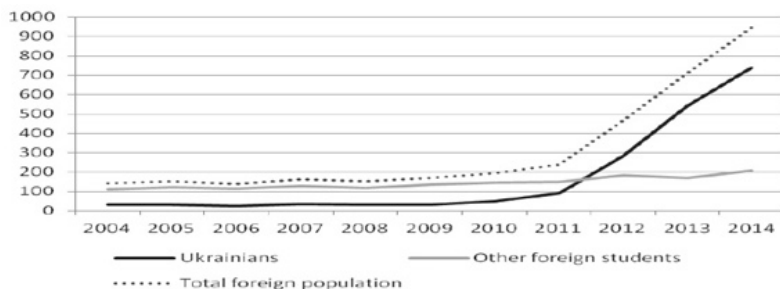
Chart 3. Percentage of foreign students in the total number of students at the largest universities in Krakow in 2014

Source: J. Brzozowski, K. Pędziwiatr, *Student Immigration and Internationalization of Polish Universities: The Case of Ukrainians at the Cracow University of Economics*, [in:] Surdej, A., Kędzierski, M., (eds.) *Economic Challenges for Higher Education in Central and Eastern Europe*, Publishing House of Adam Marszałek: Toruń, 2015, pp. 214-240.

According to data as of December 31, 2016, 1270 people studied at the University of Economics in Krakow, of which full-time studies: first cycle - 841, second cycle - 330, uniform master's studies - 6, and part-time studies: first cycle - 8, second cycle - 40 (Chart 4).

Chart 4. Number of foreigners studying at the University of Economics over the years

Source: J. Brzozowski, K. Pędziwiatr, *Student ...*, *op. cit.* pp. 214-240.

Ukrainian students accumulate in specific fields of study. As indicated by research conducted

⁵ M. Kędzierski, *Imigracja...*, *op. cit.*, pp. 172-176.

in 2015 by J. Brzozowski and K. Pędziwiatr⁶ from the Cracow University of Economics (UEK), in the first year of international relations at UEK, almost 50% of students were of Ukrainian origin. The surveyed students as the foreigners' main problem indicated lack of sufficient ability to use a written Polish language. Unfortunately, these skills do not improve during studies. A significant number of foreigners in the dean's group and a low level of language competence of these students force teaching staff to limit the scope of teaching material, which reduces the quality of education.

Conclusion

As indicated in the study by C. Żółędowski⁷, research on educational migration includes, above all, works on the problems of adaptation of foreign students to the study conditions offered, mainly in terms of social support and organization of their stay in Poland. Meanwhile, experience of foreign students' education already gained in the academic community indicates the urgent need to conduct a multi-faceted analysis, development and implementation of methodological assistance programs for academic teachers and didactic support for foreign students, which will take into account the learning methods acquired so far and diversified level of knowledge gained by them at previous stages of education in the country of origin. Such integrated support for the education process at two equal levels - an academic teacher and a foreign student - can only be the basis, and in fact is the principle condition for achieving the assumed effects of subject education at the university level. Care of the host university for improving the language competence of foreign students is insufficient to ensure a high standard of education. It is essential to take into account in the education process at Polish universities the specificity of studying at the university level as well as teaching and learning at a secondary level of education dominating in the countries of students' origin, which is possible only in the implementation of individualized educational paths for foreigners, and at the same time difficult to achieve in mass didactics. The postulate of changing the model of education of foreigners in Poland from the one commonly used so far, which provided for inclusion of the student in the mass education process implemented jointly with native students, for the individualized mode of work of foreigners in small study groups with suitably prepared academic teachers - mentors, possessing appropriate methodological competences to teach subjects taught in foreign languages (and therefore not only language competences), and at the same time implementing education programs adequate to ministerial standards, seems fully justified. If glottodidactics as a science researching the education process that is teaching by a lecturer and learning a foreign language by a student has widely developed in Poland, then research on the process of teaching individual fields of knowledge in the language which foreign for a student should also be undertaken, which will allow to develop the most effective didactic and learning methods for foreigners.

References

1. Sajdak A., *Paradygmaty kształcenia studentów i wspierania rozwoju nauczycieli akademickich: teoretyczne podstawy dydaktyki akademickiej*. 'Impuls' Publishing House, Krakow, 2013.
2. Brzozowski J., Pędziwiatr K., *Student Immigration and Internationalization of Polish Universities: The Case of Ukrainians at the Cracow University of Economics*, [in:] Surdej, A., Kędziński, M., (Eds.) *Economic Challenges for Higher Education in Central and Eastern Europe*, Publishing House of Adam Marszałek: Toruń, 2015.
3. Kędziński M., *Imigracja a przyszłość uczelni wyższych w Polsce – szanse i zagrożenia*" [in:] „Świat współpracy – świat konfrontacji. Wybory strategiczne dla Małopolski i Polski w warunkach podwyższonej niepewności. J. Woźniak (Ed.), Marshal's Office of the Małopolska Province, Krakow 2015.
4. Report on *Studenci zagraniczni w Polsce 2016*.
5. Żółędowski C., *Studenci zagraniczni w Polsce*, Publishing House of the University of Warsaw, Warsaw 2011.
6. www.perspektywy.pl [retrieved: June 28, 2018]
7. www.studenckamarka.pl [retrieved: June 28, 2018]

6 J. Brzozowski, K. Pędziwiatr, Student..., op. cit., pp. 214-240.

7 Cf. C. Żółędowski., *Studenci zagraniczni w Polsce*, Publishing House of the University of Warsaw, Warsaw 2011.

KONFLIKTY PERSONALNE OPOZYCJI SOLIDARNOŚCIOWEJ W LATACH 1989-1991R.

mgr. Mazur Grzegorz
Doktorant Instytutu historii
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie
g.mazur@poczta.umcs.lublin.pl

Wstęp

Aby efektywnie prześledzić i zrozumieć interakcje czy to partii politycznych czy poszczególnych opozycjonistów- (późniejszych polityków) należy z pewnością cofnąć się co najmniej do 1976 roku, kiedy to w pełni rozwinęła się działalność Komitetu Obrony Robotników (KOR). Wtedy to już, wg. narracji czy to Jarosława Kaczyńskiego czy innych polityków ówczesnej opozycji, widoczne były pierwsze oznaki różnic poglądów między poszczególnymi działaczami KOR. Przykładem takiej rozdziewków był chociażby podział na osoby związane ze środowiskiem tygodników „Głos” (J. Kaczyński, Antoni Macierewicz, Marek Jurek) i „Tygodnika Solidarność” (Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Adam Michnik)[3, s. 22]. Poza KOR-owską opozycją przeciw komunizm protestowały także osoby związane z Ruchem Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROB-CIO)[6, s. 27]. Ponadto poza tymi odłamami istniała także opozycja nie związana z Niezależnym Samorządnym Związkiem Zawodowym „Solidarność” (NSZZ „Solidarność”) jak na przykład Konfederacja Polski Niepodległej Leszka Moczulskiego (KPN)[6 s. 29]. Oczywiście jest, że w tamtym okresie wszystkie te środowiska spajała osoba Lecha Wałęsy, niekwestionowanego przywódcy antykomunistycznej frondy (przynajmniej jeśli chodzi o kwestie czynnej walki z komuną). W tamtym czasie utrzymywał on poprawne relacje z wszystkimi środowiskami, protestując czy to z B. Geremkiem czy, w 1988 roku wspólnie z J. Kaczyńskim w Stoczni Gdańskiej. W późniejszym okresie zaowocowało to bliższą współpracą obu polityków.

Niemniej, zwłaszcza w kontekście różnych „narracji historycznych” opisujących powyższe lata oraz czas przemian politycznych i wydarzenia tamtego okresu w rozbieżny sposób konieczna wydaje się, choćby pogłówna analiza tamtych wydarzeń w sposób możliwie obiektywny, pozbawiony historycznych przekłamań. Analiza ta, co oczywiste, nie rości sobie prawa do kompleksowego przedstawienia minionych wydarzeń tamtego okresu. Będzie raczej nakreślać osie sporu, które doprowadziły do swojego rodzaju „inżynierii historycznej”, która jest udziałem współczesnych polityków a co gorsza, często także historyków.

1. „Okrągły Stół” oraz wybory kontraktowe **Konsekwencją podjęcia w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR)** **polityki „Pierestrojki” zapoczątkowanej przez Michaiła Gorbaczowa**

[7, s.120]. były w Polsce reformy polityczne. Miały one kolosalne znaczenie nie tylko dla tego kraju, ale dla całej Europy oraz, w kontekście politycznej architektury bilateralnej także świata. Wydaje się, że w ówczesnej sytuacji geopolitycznej zarówno opozycja jak i nomenklatura partyjna nie mogły trwać w statycznej rzeczywistości. W związku z tym konieczne stało się stworzenie systemu, który pozwalałby na dalsze możliwe sprawne funkcjonowanie Polski jako bytu społeczno-politycznego przy jednoczesnym przechodzeniu z systemu gospodarki centralnie sterowanej do systemu gospodarki liberalnej. Temu służyć miały obrady „Okrągłego Stołu”. Podczas nich miały być reprezentowane środowiska zarówno wywodzące się z komunistycznych władz jak i z opozycji.

Obrady rozpoczęły się 6.II.1989r. [8, s.322]. Głównym „owocem” porozumień okrągłostołowych był kompromis, polegający na oddaniu urzędu prezydenta generałowi Wojciechowi Jaruzelskiemu, utworzeniu senatu i całkowicie wolnych wyborach do tej izby parlamentu oraz, co kluczowe, częściowo wolnych wyborów do sejmu. Niemniej, co zaznaczy się w późniejszym okresie, dla poszczególnych opozycjonistów (współcześnie bądź w niedalekiej przeszłości czynnych polityków) porozumienia miały zupełnie inne znaczenie, co dobitnie da o sobie znać w dalszych działaniach politycznych tychże osób.

W kontekście wyborów kontraktowych, które odbyły się 4.06.1989r. [9, s.139] oraz wielkiego poparcia dla opozycji niezrozumiałe dla społeczeństwa było powierzenie funkcji prezydenta III Rzeczpospolitej Polskiej (RP) gen. W. Jaruzelskiemu. Było to tym bardziej burzające, że ta osoba została wybrana większością zaledwie 1 głosu (poza posłami ZSL (6 głosów), SD (4 głosy) oraz PZPR także jednym głosem za (Stanisław Bernatowicz) oraz 7 wstrzymujących się przez Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP), którego ówczesnym przewodniczącym był B. Geremek [1, s.68] Zarówno to, jak i niejednoznaczna postawa L. Wałęsy w pewnym momencie popierającego kandydaturę na prezydenta Czesława Kiszczaka [1, s.64] może świadczyć o pewnym rodzaju jeśli nie podziale, to zamęcie w szeregach opozycji. Można założyć, że przyszedł prezydent w pewnym sensie rozpoczął politykę, z której później stanie się sławny, polegającą na swojego rodzaju osłabianiu silniejszych sił politycznych. W tym przypadku chodziło o osłabienie siły gen. W. Jaruzelskiego na rzecz C. Kiszczaka. Niemniej mimo takiej polityki prezydentem został ten pierwszy [1, s.68].

2. Rząd Tadeusza Mazowieckiego - wojna na górze.

2.1. Tworzenie rządu Tadeusza Mazowieckiego.

W okresie jeszcze nie wykrystalizowanej w pełni sceny politycznej widoczna była współpraca J. Kaczyńskiego oraz L. Wałęsy [1, s.71]. Jemu to przyszły prezydent powierzył misję de facto „montowania” większości parlamentarnej. Obecny prezes Prawa i Sprawiedliwości (PiS) sprostał temu zadaniu doprowadzając do porozumienia między Stronnictwem Demokratycznym (SD), Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym (ZSL) i Obywatelskim Klubem Parlamentarnym (OKP) [1, s.73]. **Porozumienie zostało oficjalnie zawarte 17.VIII.1989r. po spotkaniu L. Wałęsy, Romana Malinowskiego reprezentanta ZSL i Jerzego Józwiaka reprezentanta SD [1, s.73].**

Mimo, że L. Wałęsa w tamtym okresie nie pełnił żadnej formalnej funkcji, to de facto on desygnował kandydata na premiera, którego wybrał spośród 3 ówczesnie wyselekcjonowanych przez siebie kandydatów. Chodzi tu o: Bronisława Geremka, Jacka Kuronia i Tadeusza Mazowieckiego. Ten ostatni uzyskał nominację na premiera [1, s.74]. Było to spowodowane kalkulacją polityczną ówczesnego przewodniczącego „Solidarności”, który nie chciał umacniać i tak już bardzo silnej pozycji przewodniczącego KO B. Geremka. Jednocześnie musiał liczyć się ze zdaniem przedstawicieli koalicjantów OKP, którzy opowiadali się za kandydaturą T. Mazowieckiego. 19.VIII.1989 T.Mazowiecki został oficjalnie desygnowany na stanowisko premiera [1, s.74].

L. Wałęsa liczył, że pierwszy niekomunistyczny będzie mało samodzielny i uzależniony politycznie od przyszłego noblisty. Tak się jednak nie stało. Zarówno pod względem personalnym jak i programowym T. Mazowiecki okazał się być osobą bardzo samodzielną nie konsultując nominacji ministerialnych do swego rządu. Na poziomie werbalnym jego samodzielność objawiała się chociażby w sposobie narracji, jaką prowadzili w stosunku do siebie obaj politycy. Swojego rodzaju kwintesencją takiej postawy był dialog pomiędzy obu politykami: - „To ja zrobiłem Pana premierem”- L. Wałęsa - „to prawda ale to ja jestem premierem” [1, s.78]. T. Mazowiecki nie zamierzał być „malowanym premierem”.

Ten to czas (koabitację L. Wałęsy i T. Mazowieckiego) historycy zwykli nazywać mianem „wojny na górze” - wojny między tzw. „świątą a dworem”, gdzie ten pierwszy oznaczał osoby związane z premierem a ten drugi z przyszłym prezydentem [1, s.118]. Należy jeszcze w tym miejscu zaznaczyć, że posługując się narracją Piotra Wierzbickiego narzuconą w jednym ze swych artykułów poza „świątą” i „dworem” w rozgrywce politycznej udział brała w tamtym okresie jeszcze „familia” z B. Geremkiem na czele. Już wtedy widać było więc rozszerzającą się erozję w obozie związanym z KOR i szerzej, z „Solidarnością”. Elementami teje „wojny na górze” były więc kwestie personalne, programowe oraz ustrojowe. Ponadto w grę wchodziły animozje osobiste.

2.2. Animozje Programowo- osobiste

- Polityka personalna

T. Mazowiecki, o czym była mowa wyżej prowadził politykę personalną opartą o własne przekonania i kalkulacje nie konsultując jej z L. Wałęsą. Była ona w dużej mierze zdeterminowana jego poglądami i wizją nowej „oddzielonej grubą kreską” Polski. W zw. z tym premier starał się za wszelką cenę nie dążyć do konfrontacji z postpeerełowską nomenklaturą zwłaszcza w kontekście de facto niepewnej jeszcze przyszłości ZSRK.

O nieustabilizowanej sytuacji politycznej w tym kraju świadczy chociażby późniejszy nieudany pucz generała Gennadijewa Janajewa. Pucz ten skierowany był przeciwko ówczesnym władzom. Miał na celu przywrócenie władzy „twardogłowych” działaczy KPZR. Efektem takiej a nie innej polityki personalnej było powierzenie przez premiera 2 z 4 jak się wydaje najważniejszych tek ministerialnych osobom związanym z PZPR. Chodzi o resorty siłowe: Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) ministrem pierwszego z wymienionych resortów został Florian Siwicki a drugiego C. Kiszczak [1, s.78]. Polityka T. Mazowieckiego i B. Geremka w tamtym okresie miała się opierać na założeniu, że szefami parlamentarnych komisji dotyczących MSW i MON będą posłowie wywodzący się OKP. Te plany się jednak nie sprawdziły. Posłowie tego klubu w obu tych komisjach otrzymali stanowiska wiceprzewodniczących.

[5, s.96]. Ministerstwem Spraw Zagranicznych (MSZ) pokierował Krzysztof Skubiszewski zaś Ministerstwem Finansów związany z „Solidarnością” Leszek Balcerowicz [1, s.78]. Ten ostatni dla państw Zachodnich był gwarantem prawidłowego przeprowadzenia reform gospodarczych. Było to ważne w kontekście zaciągania przez państwo polskie w późniejszym okresie wielu zobowiązań finansowych. Polityka taka wg. J. Kaczyńskiego, a później także L. Wałęsy była sprzeczna z polską racją stanu. Obaj współpracując wtedy bardzo blisko opowiadali się za polityką „przyspieszenia”.

- Tygodnik Solidarność

Kolejną, bodaj największą i najbardziej prestiżową kwestią osobistą, która zaogniła konflikt między obu politykami była sprawa związana z obsadzeniem stanowiska redaktora naczelnego „Tygodnika Solidarność”. T. Mazowiecki opowiadał się za powierzeniem tego stanowiska Janowi Dworakowi. Tymczasem L. Wałęsa, do czego miał absolutne prawo, stanowisko to powierzył J. Kaczyńskiemu niejako w dowód wdzięczności za pomoc w kampanii prezydenckiej [3, s.89]. Było to prestiżowe zwycięstwo prezydenta. Na dalszą metę jak się wydaje okazało się ono jednak

„pyrrusowe”. Pogłębiło istniejący już konflikt między obu politykami wciągając do niego w sposób jeszcze bardziej wyraźny J. Kaczyńskiego. Ponadto doprowadziło do stopniowego obniżania się roli tego pisma w III RP.

Nowy redaktor naczelny w sposób fundamentalny nie zgadzał się z dotychczasową linią pisma. Jak sam relacjonował jego idea było kreowanie za pomocą tygodnika nowej wizji Polski a nie zajmowanie się bieżącą polityką [3, s.90]. Doprowadziło to do swojego rodzaju exodusu redaktorów i dziennikarzy nie zgadzających się z wizją pisma prezentowaną przez nowego redaktora naczelnego, zaś A. Michnik uznał pismo redagowane przez J. Kaczyńskiego mianem beznadziejnego [10] Było to tym ważniejsze, że w tamtym okresie można było zaobserwować swojego rodzaju rywalizację między „Tygodnikiem Solidarność” i „Gazetą Wyborczą”, choć wynik tej rywalizacji, chociażby w związku z periodyzacją gazet był a priori przesądzony.

- Polityka medialna

Od samego początku, zaraz po mianowaniu na premiera T. Mazowieckiego trwała swojego rodzaju rywalizacja medialna pomiędzy obozami związanymi z L. Wałęsą a T. Mazowieckim. Ujawniła się ona najpełniej w czasie kampanii wyborczej na prezydenta, jednak już wcześniej obie strony rywalizowały ze sobą i manipulowały społeczeństwem zarówno medialnie jak i socjotechnicznie. Przykładem takiej manipulacji jest chociażby spraw związana z ogłoszeniem terminu wyborów samorządowych, które były dowodem na efektywną pracę T. Mazowieckiego. L. Wałęsa wykorzystał przekazaną mu wcześniej przez samego premiera (14.I.1990r.) informacje o ich rozpisanii by publicznie oskarżyć go o bezczynność i zaapelować o przyspieszenie reform [1, s.121]. Rząd Mazowieckiego nie umiał także w odpowiedni sposób „sprzedać” medialnie swych wydaje się niemałych sukcesów w polityce zagranicznej, która w tamtym okresie musiała zdecydowanie zmienić swoją orientację, co w obliczu wydarzeń z za wschodniej granicy było niemałą sztuką.

2.3. Spory Programowe - ustrojowe

— Styl prowadzenia polityki (gospodarka, zagranica, polityka w st. do komuny)

Różne koncepcje prowadzenia polityki ukazały się już w czasie wystąpienia T. Mazowieckiego. Wygłaszając swoje expose z jednej strony opowiadał się za „odkreśleniem przeszłości grubą linią” [1, s.73]. (mimo przeinaczeń znaczenia jego słów) z drugiej zapowiadał politykę gospodarczą nie uwzględniającą uwłaszczenia nomenklatury partyjnej dawnej PZPR. Ponadto nie zajęto się kwestiami przekształceń własnościowych, co skutkowało tym, że Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SDRP) przejęła majątek PZPR. Postawiło to tą partię w niezwykle korzystnej sytuacji nie tylko jako organizacji quasi gospodarczej, ale także wobec zbliżających się wyborów. Było to ważne tym bardziej, że ówczesna ordynacja wyborcza zakazywała przyjmowania dotacji zagranicznych, co stawiało na przegranej pozycji zwłaszcza mniejsze partie wywodzące się z dawnej opozycji postsolidarnościowej tj. KPN. Oczywiście należy także zwrócić uwagę na kwestię tzw. „Moskiewskiej pożyczki” Leszka Millera [Chodzi o nie wyjaśnioną do końca kwestią przekazania pieniędzy KPZR polskiej SDRP, której pośrednikiem miał być Leszek Miller]. Inną sprawą związaną z finansowaniem było udzielanie niskoprocentowanych pożyczek partiom z głównego nurtu politycznego. Oprocentowanie rządu kilku procent, przy hiperinflacji sięgającej kilkuset a nawet kilku tysięcy procent było wyraźnym faworyzowaniem części sceny politycznej.

Niewątpliwie najbardziej łączącą całe środowisko opozycyjne była koncepcja polityki zagranicznej. Była ona jednoznacznie nastawiona na integrację z krajami Zachodniej Europy. Integracja miałaby się odbywać możliwie szybko i wieloaspektowo. Chodzi tu zarówno o integrację polityczną z Unią Europejską (UE) jak i militarną z NATO oraz z innymi organizacjami zachodnioeuropejskimi. Tak zwany „Europocentryzm” w polityce zagranicznej Polski wyłożył na forum ONZ K. Skubiszewski 26.IV.1990r [2, s.200] był więc paradygmatem determinującym politykę zagraniczną Polski po 1989r.

Polityka gospodarcza w przeciwieństwie do zagranicznej była przedmiotem sporu między liberałami związanymi z L. Balcerowiczem a politykami usytuowanymi na scenie politycznej bardziej na lewo (byli oni zwolennikami zasady pomocniczości). T. Mazowiecki zdecydował się realizować politykę gospodarczą firmowaną przez liberała. Było to spowodowane co najmniej dwoma czynnikami. Po pierwsze tylko ten polityk przedstawił spójny, choć w konsekwentny dramatyczny dla wielu Polaków plan reform gospodarczych. Po wtóre jednak, i to wydaje się być kluczowe, to on był dla USA gwarantem reform, co wobec konieczności zaciągania kredytów miało niebagatelne znaczenie.

2.4. Inne wewnętrzne konflikty personalne i programowe

- Krajowa Komisja Wykonawcza i Komitety Obywatelskie

Kolejną osią sporu, tym razem w dużej mierze programową była kwestia Krajowej Komisji Wykonawczej (KKW), której sekretarzem był J. Kaczyński oraz Komitetu Obywatelskiego (KO) opanowanych przez osoby związane z „Familiją”. Można rzec, że J. Kaczyński będący w tamtym okresie najbliższym współpracownikiem L. Wałęsy miał za zadanie obniżyć znaczenie tej organizacji. Komitety wg. L. Wałęsy zagrażały politycznej sile „Solidarności” ze względu na ich popularność i

bardzo dobrze zorganizowane struktury. Kiedy mimo próby rozwiązania KO przez J. Kaczyńskiego 17.VI.1989r [1, s.115] nie doszła ona do skutku L. Wałęsa, wobec nie sformalizowanego statutu tej organizacji powołał na stanowisko przewodniczącego tej organizacji Zdzisława Najdera. Polityk ten od tamtego czasu popadł w bardzo silny konflikt zarówno z B. Geremkiem jak i Henrykiem Wujcem.

3. Rola Kościoła w latach 1989-1991r.

Należy zwrócić uwagę na znaczną rolę Kościoła katolickiego przemianach 1989r. Jeszcze wcześniej, przed obradami „Okrągłego Stołu” Kościół pełnił funkcję można rzec medycynowo-stabilizacyjną. Hierarchowie spotykali się z I sekretarzami PZPR, przewodniczącym Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON). W czasie modlitwy „Anioł Pański” w czasie stanu wojennego sam Jan Paweł II nawoływał, by polska krew nie była przelewana. Podobnie w czasie obrad „Okrągłego Stołu” już na poziomie Krajowym Kościół angażował się w obrady np. poprzez swych obserwatorów przy (Alojzy Oszulik i B. Dembowski) [4, s.432] Kardynał Józef Glemp prowadził zarówno przed jak i w trakcie oraz po obradach rozmowy z przedstawicielami PZPR w celu omawiania bieżących spraw związanych z wydarzeniami w kraju. Spotykał się także, co oczywiste z politykami strony opozycyjnej jak na przykład Lechem Wałęsą, z którym spotkał się m.in. 5.V.1989r [4, s.435].

Oczywiste jest, z czego zarówno ówczesny prymas Józef Glemp zdawał sobie sprawę, że część kapłanów będzie uczestniczyć w kampanii na zasadzie nawoływania do głosowania na konkretnych kandydatów. Niemniej duchowny jak i wszyscy bezmała wyżsi hierarchowie starali się zachować daleko idącą powściągliwość polityczną będąc swojego rodzaju „pasami transmisyjnymi” do których społeczeństwo, ale także przynajmniej po części władza ma zaufanie.

4. Wybory prezydenckie 1990r.

Dzięki spotkaniu 27 najbardziej wpływowych polityków polskich (m.in L.Wałęsa, B. Geremka, T. Mazowieckiego, Aleksandra Halla, Andrzeja Stelmachowskiego) do którego doszło 18.IX.1990r [1, s.134]. możliwe było wypracowanie spójnego stanowiska dotyczącego przedterminowych wyborów [Spotkanie było na zwane „herbatką na Prymasa” ze względu na miejsce spotkania i gospodarza, którym był kard. Józef Glemp]. Domagał się go W. Jaruzelski uzależniając swą dymisję ze stanowiska prezydenta właśnie od takiego spotkania i deklaracji o rozpisaniu wyborów.

Mimo, że do wyborów prezydenckich stało stosunkowo wielu kandydatów to L. Wałęsa i T. Mazowiecki wydawali się być kandydatami wokół których rozegra się realna walka. Obaj dysponowali (co oczywiste) zarówno słabymi jak i mocnymi stronami. Za L. Wałęsą przemawiały takie przymioty jak umiejętność doskonałego „czucia” społecznych nastrojów, stosunkowo spójny program przygotowany w większości przez ówczesnego bliskiego współpracownika przewodniczącego „Solidarności” J. Kaczyńskiego. Nosił on nazwę „Nowy początek” [1, s.152] i w pewnym sensie dawał zadość osobom chcącym poznac pozytywny przekaz późniejszego prezydenta. W ramach „kampanii negatywnej” sztab L. Wałęsy zaprezentował cykl kreskówek, w których siekierka walczy z tworzącym się, można by rzec współczesnym, politologicznym językiem swojego rodzaju „układem”, który konstytuuje się w Warszawie. Ponadto L. Wałęsa odwoływał się pośrednio do rzekomego żydowskiego pochodzenia swego kontrkandydata, co wydaje się mogło mu dostarczyć antysemickich wyborców. T. Mazowiecki był przedstawiany także jako osoba apatyczna i bezbarwna.

Za ówczesnym premierem przemawiała z pewnością sama jego pozycja ustrojowa. Jako premier podlegała mu pośrednio np. telewizja i środki masowego przekazu. Miał także sojusznika w postaci mediów nie związanych z rządem takich jak spółka „Agora” wydająca „Gazetę Wyborczą”. Premier nie umiał jednak zdyskontować tych, z pewnością niemałych, walorów. Stały się one dla niego wręcz przeciwnie skuteczne. Jaskrawym przykładem takiej sytuacji jest chociażby spot wyborczy w którym T. Mazowiecki spaceruje po parku w towarzystwie ochroniarzy (spot miał ukazywać bliskość polityka społeczeństwu). Wizerunek premiera jawił się jako osoby niezdyscyplinowanej, reprezentującej „twardogłowych”- inteligencję. Jego kontrkandydat odwoływał się do mas dyskontując niemedialny wizerunek premiera. T. Mazowiecki nie miał ponadto spójnej strategii kampanii wyborczej. Przez większość czasu kreował się na osobę stateczną, której atutem nie są personalne walory a jasny, spójny i dobrze przemyślany program. Jednak dostrzegając widmo wyborczej porażki w I turze nie tylko z L. Wałęsą ale także z nieznanym szerzej wcześniej Stanisławem (popularnie nazywanym „Stanem”) Tymińskim, [Stanisław Tymiński, był biznesmenem w Ameryce Południowej i Kanadzie; Członek „Libertariańskiej Partii Kanady”, po przegranych wyborach na Prezydenta założył w Polsce „Partię X”] jego kampania nabrała innego wymiaru po części burząc wykreowany przez siebie wizerunek. Rozpoczęta przez niego z dużą skalą kampania negatywna, choć po części celna rozpoczęła się zbyt późno i uderzając w L. Wałęsę jednocześnie zniechęcała samych potencjalnych wyborców.

Wobec z jednej strony jednoznacznie źle przeprowadzonej kampanii przez premiera i stosunkowo dobrze przebiegającej kampanii przewodniczącego „Solidarności” ten pierwszy przegrał nie tylko z przyszłym prezydentem, ale także z S. Tymińskim, co było szokiem zarówno dla obserwatorów sceny politycznej jak i dla premiera.

Lech Wałęsa w I turze wyborów zdobył 6.596.889 głosów, co stanowiło 39,96% prawidłowo oddanych głosów, T. Mazowiecki zdobywając 2.973.605 głosów co stanowiło 18,08% głosów zajął

3 miejsce (za S. Tymińskim) [1, s. 153]. Należy jednak zaznaczyć, że mimo antagonizmów i animozji w II turze głosowania cały obóz solidarnościowy niejako zjednoczył się nie chcąc dopuścić do wyboru na stanowisko prezydenta szerzej nieznanego biznesmena.

Zakończenie

Przedstawione wyżej animozja i osie sporu m.in. pomiędzy L. Wałęsą i T. Mazowieckim, L. Wałęsą a W. Bartoszewskim definiowała przez znaczny okres czasu dyskurs polityczny.

Późniejsze wydarzenia zmieniły w sposób znaczny optykę sceny politycznej. Fundamentalny spór między L. Wałęsą a J. Kaczyńskim, opierający się o ocenę tzw. „nocnej zmiany” zmienił po części światopogląd współczesnego świata zarówno przez historyków jak i polityków. „Nocna zmiana” ustanowiła nowy dyskurs- tym razem opierający się na dychotomii (obóz związany z dawnym Porozumieniem Centrum „zakonem PC” a L. Wałęsą i osobami akceptującymi postanowienia okrągłostołowe).

Mimo, że z pkt. Widzenia faktografii historia jest tylko jedna, to widoczne są w Polsce swojego rodzaju 2 paradygmaty dzielące Polskę politycznie i historycznie. Paradygmaty te są oparte na ocenie przemian „Okrągłego Stołu” oraz, jako dodatkowy element na ocenie obalenia rządu J. Olszewskiego.

Narracje historyczne prezentowane przez oba obozy historyczno- polityczne są zupełnie inne, stąd wydaje się, że w Polsce istniały po 1989r. dwie równoległe niejednokrotnie sprzeczne ze sobą historie. Co gorsza, taka dychotomia narracji nie odnosi się już tylko do samego postpeerełowskiego okresu ale także dotyczy poszczególnych postaci czy grup społecznych („żołnierze niezłomni”, „narodowców” L. Wałęsa, L. Kaczyński etc.).

Wydaje się więc, że taka narracja w konsekwencji może doprowadzić już nie tylko do istniejącego już w Polsce dychotomicznego podziału, ale do swojego rodzaju kwestionowania absolutnie wszystkich autorytetów czy wydarzeń, które tak jak „Okrągły Stół” zmieniły losy Polski a można także zaryzykować stwierdzenie, że polski i świata.

Bibliografia:

1. Antoni Dudek, Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001, Arkana Historii, Kraków 2002r.
2. Andrzej Dumala, Koncepcje Integracji Międzynarodowej w polskiej polityce zagranicznej, Pod red. W. Paruch, K. Trembicka, Niepodległość, Zależność, Suwerenność, Lublin 2007.
3. Jarosław Kaczyński, PC- porozumienie przeciw monowładzy, Zysk i S-ka, Poznań 2016.
4. M. Kindziuk, Historyczne i polityczne aspekty komunikacji społecznej prymasa Józefa Glempa w okresie przelomu 1981-1992, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2019.
5. Tomasz Kozłowski, Koniec Imperium MSW- Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989-1990, Warszawa 2019.
6. Krzysztof Łabędź, Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej w Polsce w latach 1981-1989r, Kraków 1997r.
7. Włodzimierz Marciniak, rozgrabione imperium- upadek Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i powstanie Federacji Rosyjskiej, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2001.
8. Peter Raina, Droga do „Okrągłego Stołu” - zakulisowe rozmowy przygotowawcze, Warszawa 1990r.
9. Krystyna Trembicka, Okrągły stół w Polsce- studium o porozumieniu politycznym, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2003.

Źródła internetowe:

10. <https://www.youtube.com/watch?v=ftVT6Efmz8U>

LONELINESS AS AN EMOTIONAL ISOLATION

Malimon Vitalii,

*PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmlimon@ukr.net*

The problem of loneliness is relevant for any era. Loneliness is a state that causes a complex and acute experience, which expresses the special forms of self-knowledge, the attitude towards oneself and the world. Lonely people feel abandoned, unnecessary, lost, experiencing serious suffering, which often leads to the destruction of their roles in society.

Loneliness is defined as the negative outcome of a cognitive evaluation of a discrepancy between (the quality and quantity of) existing relationships and relationship standards. An increasing flow of work from disciplines such as philosophy, psychology, sociology, and anthropology has broadened the understanding of the mechanisms behind the onset and continuation of loneliness.

In today's fast-moving world, with dynamic and large-scale time and social changes, the personality as a spiritual character with his or her needs and problems often finds no purpose. He or she is lost among the achievements of science and technology, which entails not only more comfortable conditions, but also spiritual nihilism and decay [1, p. 25].

Studying loneliness in the spatial-temporal framework, **K. Goldberg** notes that *«... loneliness is the abandonment of the present moment, of its capabilities and requirements. The loss of genuine leads to a disturbed glance at the time: the feeling that the real is frozen, it is infinite and has no future. This disturbed perception of time weakens the ability of the subject to interpersonal communication, which further exacerbates the feeling of loneliness»* [2].

Loneliness is a socio-psychological and philosophical phenomenon, an emotional state of a person, connected with the absence of relatives, positive emotional connections with people and the fear of their loss as a result of the forced or existing psychological cause of social isolation.

Existential approach considers loneliness as a universal characteristic of human existence. For the countdown it is accepted that people are lonely from the very beginning. Loneliness is an inevitable phenomenon. A person is free in the sense that she *«designs»* herself, creates herself, not limiting to anything, except for its own subjectivity, the essence of which – in complete independence of something. A man is single and has no ontological *«grounds»* [3, p. 756].

According to **N. Khamitov**, one of the most authoritative researchers of this phenomenon, *«loneliness is an extremely tense state and situation», since «it expresses the existence of a person, which is filled with suffering as a result of alienation from his or her own self and the bloodline, loss and self-identity»* [4, p. 4]. The scientist distinguishes between two forms of loneliness: the external and the internal, and within the limits of external loneliness – its two kinds: physical and mental. *«External loneliness»,* the researcher writes, *«is primarily a result of a catastrophe that physically separated a person from other people, throwing it out of the reach of society. But external loneliness may also be a consequence of a conflict case that unfolds within the limits of society. In this case, the psychological separation of a person from other people occurs. Both the physical and the psychological forms of external loneliness are similar because their causes appear external in relation to the existential depths of man»* [4, p. 19].

Loneliness can also be attributed to internal factors such as low self-esteem. People who lack confidence in themselves often believe that they are unworthy of the attention or regard of other people. This can lead to isolation and chronic loneliness.

Emotional isolation is a state of isolation where one may have a well-functioning social network but still feels emotionally separated from others [5].

Studies on identification of emotional abuse have shown that it is multidimensional in nature. **Warner and Hansen** (1994) assert that identification and reporting of maltreatment are two critical steps in improving the health status of maltreated children. **Garbarino** et al. (1986) in Iwaniec (1997) and **Tomison and Tucci** (1997) proposed five categories of emotional abuse to include rejecting (behaviours which constitute abandonment of the child); isolating (behaviour which prevents the child from participating in social activities); terrorising (behaviour which threatens the child with severe punishment); ignoring (behaviour which makes the caregiver to be psychologically unavailable to the child); and corrupting (behaviour which encourages the child to develop antisocial behavioural patterns).

Emotional isolation can occur as a result of social isolation, or when a person lacks any close confidant or intimate partner. Even though social relationships are necessary for emotional well-being, they can trigger negative feelings and thoughts and emotional isolation can act as a defense mechanism to protect a person from emotional distress. When people are emotionally isolated, they keep their feelings completely to themselves, are unable to receive emotional support from others, feel *«shut down»* or numb, and are reluctant or unwilling to communicate with others, except perhaps

for the most superficial matters. Emotional isolation can occur within an intimate relationship, particularly as a result of infidelity, abuse, or other trust issues. One or both partners may feel alone within the relationship, rather than supported and fulfilled. Identifying the source of the distress and working with a therapist to improve communication and rebuild trust can help couples re-establish their emotional bond.

At a deeper level, though, loneliness research forces us to acknowledge our own extraordinary malleability in the face of social forces. This susceptibility is both terrifying and exhilarating. On the terrifying side is the unhappy fact that isolation, especially when it stems from the disenfranchisement of the underprivileged, creates a bodily limitation all too easily reproduced in each successive generation.

Social withdrawal is avoiding people and activities one would usually enjoy. For some people, this can progress to a point of social isolation, where people may even want to avoid contact with family and close friends most of the time. They may want to be alone because they feel it is tiring or upsetting to be with other people. Sometimes a cycle can develop where the more time they spend alone, the less they feel like people understand them. When people withdraw themselves from social interaction they tend to stay inside a set place (like a bedroom) [5].

Emotionally isolated people may have people who would choose to be close to them (and very likely even have people who love them) but because of the way they have mentally processed an incident or series of incidents in their past they are not able to confide in people.

Emotional isolation is triggered by social isolation, infidelity, abuse, fear of abandonment and other trust issues where emotional bonds have been broken [6].

Loneliness is defined as a situation in which a person experiences a subjective deficiency of social relationships in a quantitative or qualitative way. According to **R. Weiss** [7], there are two distinct types of loneliness: a deficiency of close and intimate relationships leading to emotional loneliness and the lack of a network of social relationships leading to social loneliness. Emotional loneliness arises, for example, after a divorce or death of a partner, whereas social loneliness occurs when somebody is not socially integrated, such as into a group of friends who share common interests. Both types of loneliness have to be examined independently, because the satisfaction for the need of emotional loneliness cannot act as a counterbalance for social loneliness, and vice versa. The dominant symptoms of this form of loneliness, are feeling of marginalization, sorrow, uselessness of life. In his study of the problem of loneliness, **R. Weiss** states: «*Severe loneliness is as common as colds in the winter*». If loneliness is a disease, then it is an unnatural state, that is, fortunately, can be avoided.

Thus, the phenomenon of loneliness has a complex content and includes a variety of forms, each of which can be differently perceived by people. In view of this, this notion often turns into a polysemous metaphor, which makes its scientific analysis difficult. The notion of «*isolation*» («*emotional isolation*») and «*loneliness*» are independent, but they are strongly interconnected, since one is a condition for the manifestation of another. Isolation is often stigmatized in our society, like many aspects of mental health. It is urgent that going forward, we recognize how important loneliness is in our day to day lives.

Список використаних джерел:

1. Вереїна Л.В. Самотність як феномен відчуття індивіда від навколишнього середовища. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. К.: Логос, 2008. Т. 7. Вип. 14. С. 24–30.
2. Голдберг К. Одиночество как нарушение восприятия времени. *Journal of Contemporary Psychotherapy*. 2001. № 4. Vol. 31.
3. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М., 1989. 840 с.
4. Хамітов Н.В. Самотність як феномен людського буття: автореф. дис. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.04. «Естетика». К., 1998. 34 с.
5. Emotional isolation. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Emotional_isolation.
6. Meaning of emotional isolation. URL: <https://www.loneliness.org.nz/loneliness/terms/emotional-isolation/>.
7. Weiss R.S. Loneliness: the experience of emotional and social isolation. Cambridge, MA: MIT Press, 1973. 236 p.

БОЛГАРСЬКІ БУДИТЕЛІ: ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ

*Михайлова Аліса Олександрівна,
студентка ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса
spakos@ukr.net
Науковий керівник –
к. філос. наук, доц. Ушакова К. В.*

В європейській культурі XVII століття ознаменувалося як початок культурно-історичного періоду Нового часу. У Болгарії лише через сто років закінчилося пізнє середньовіччя, і настав новий, світлий період в історії – болгарське Відродження. Після трьох століть застою почалося відновлення економіки, до балканських народів потрапляють європейські ідеї просвітництва і політичної волі. Християни, що знаходилися під владою Високої Порти, намагалися зберегти духовні цінності, шукали надію в героїчному минулому свого народу. Під впливом нових європейських ідей формували болгарську націю, утверджуючи національну ідею – в прагненні жити у своїй вільній державі, в межах історичних територій.

«Пробуджуючи» народ від століть гніту, народні будителі, вдаючись до авторитетів народних ідеалів, надії і віри, активізували визвольну боротьбу проти турецького рабства. Надалі аксіологічна складова їхньої філософії складала три головні національні ідеї, запропоновані першим будителем – Паїсїєм Хілендарським:

- національний рух за світську освіту;
- національний рух за незалежну церкву;
- національно-визвольний рух болгар.

Подібно Фукідиду і Геродоту письменник створив унікальну працю, значення якої безцінне для історії Болгарії [7]. Не закликаючи земляків до невдоволення або революції, Хілендарський пробуджує у своєму народі дух свободи, нагадуючи в «Історії слав'яноболгарській» про легендарних володарів Болгарії та тріумфальні перемоги ханів і царів, неочіненний внесок патріархів і святих. Паїсїй закликає співвітчизників згадати своє минуле, зберегти болгарську мову, розвивати літературу та освіту. «Вам необхідно і корисно знати, що відомо про діяння ваших батьків, оскільки всі інші племена і народи знають свій рід і мову, мають історію, і кожна грамотна людина знає, розповідає і пишається своїм власним родом і мовою» (переклад автора) [11, с. 7].

Серед послідовників Хілендарського був Софроній Врачанський, який виступає не тільки як письменник, а й як політик, який зробив внесок у збереження національної болгарської ідентичності, продовживши справу свого наставника і вчителя. У 1806 році Софроній організував видання першої книги («Неделнік») розмовною болгарською мовою, залишивши слов'янські інкунабули в історії. Врачанський відкрив новий розділ сучасного друкарства, який став вирішальним у болгарській долі. Друковані видання виражали прагнення до свободи і національно-визвольної боротьби.

Болгарська художня література стала емоційним джерелом досліджуваної епохи. Завдяки їй можлива реконструкція найбільш важливих політичних і державних подій країни. Поети і письменники відтворили світ, в якому вони жили, висвітлили проблеми, з якими стикалися люди, свої почуття і ставлення до викликів актуальної епохи. З'явилися перші автентичні болгарські поетичні твори та оповідання, повісті та драми, що стали обґрунтуванням нових тенденцій в становленні незалежності і самостійності країни.

Літературні тексти того періоду висловлювали революційний підйом народу, спрагу до боротьби і свободи, були продовженням філософських ідей перших болгарських будителів. Класичні зразки художнього слова відроджували дух самої героїчної епохи минулого – болгарського Ренесансу. У неповторних творах Добрі Чинтулова, Христо Ботєва, Івана Вазова наскрізною темою були мрії про вільну вітчизну, які народжували самовіддану хоробрість, перетворювали людину на героя і робили можливим диво звільнення. У період Відродження за допомогою сили слова просвітителі, які були ідейними послідовниками будителів, закликали народ до рішучості і героїзму, до всенародного повстання.

Друга половина XIX століття ознаменувалася для країни найбільш неспокійним часом болгарського Відродження, коли бій за духовну і політичну незалежність став справою всієї нації [8]. Літературні твори Добрі Чинтулова були заклик до непримиренної боротьби за звільнення. Вірші поета – «Вставай, вставай, юнак балканський» і «Вітер гомонить, Балкан стогне» – це бунтівна відозва, адресована усім пригнобленим, заради гідності і свободи. Ці поезії відбивали настрої того часу. Поет змальовував людські відносини в різких контрастах через повну і цілісну опозицію, у якій, з одного боку – болгарі, а з іншого – їхні поневолювачі. Чинтулов – один з будителів, який вказав шлях болгарам до свободи.

Незмінними шедеврами в національній літературі були вірші поета-революціонера Христо Ботєва. У його творах знайшли відображення високі почуття та ідеї, які вражали своєю простотою, стриманістю і силою. Поетичний твір «На прощання» містить основні причини

життєвого вибору ліричного героя. Свобода волі особистості регламентувалася моральністю, любов'ю до батьківщини, нестерпністю до рабства, почуттям обов'язку та гідності перед своїм народом. Вірш є посланням до суспільства, який випромінює величній художній людський образ, представляє болгарську історію як вибір боротьби, свободи і жертви.

У творах, які є неперевершеними класичними зразками болгарської літератури, Іван Вазов зобразив історичне життя. Широка і різнобічна творчість письменника зробила його новаторським літописцем національної долі, «патріархом болгарської літератури». «Немили-недорогі» (драма «Ізгої»), «Одна болгарка», «Болгарська мова», «Ополченці на Шипці», «Під ярмом» – ці літературні твори стали вершинами епохи, зібрані в собі, як унікальні, індивідуальні, так і універсальні риси, тому що боротьба за незалежність – не тільки є зразком героїзму, а й прикладом реального життя, сенс якого полягає в досягненні ідеалів в боротьбі і через боротьбу. Історичні події та особистості переплітаються з вигаданими героями, але їхня літературна місія – зберегти в народній пам'яті національно-визвольний рух, героїзм і загибель героїв, а також не допустити забуття борців за незалежність.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що соціально-політичні умови стали підґрунтям для формування нових демократичних смислів і ідеалів, які у свою чергу стали каталізатором для розвитку культури. Завдяки національно-визвольному руху література була збагачена не тільки літературними творами, а й вагомим історичним матеріалом, який реконструював визначний період становлення майбутньої європейської держави.

Можна відзначити, що філософські погляди та просвітницька діяльність будителів слугували новим етапом розвитку болгарського гуманізму. Літературні діячі доби болгарського Відродження присвячували свої твори нещодавньому минулому, національно-визвольній боротьбі, сербсько-болгарській війні – темам, які не тільки були літературною класикою, але й основою болгарської національної ідентичності. Завдяки літературі була створена самосвідомість нації, захищені духовні цінності народу. Перетворившись на впливову суспільну силу, твори літератури зробили можливим духовне пробудження болгар та визволення Болгарії.

1. Ботев Х. Поезія. Публицистика. – Велико Търново: Слово, 1999. – 208 с.
2. Вазов І. Българският език [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://liternet.bg/publish/vazov/lirika/polia/bylgarskiat_език.htm (дата звернення: 05.08.2019)
3. Вазов І. Една българка. – София: Народна младеж, 1959. – 47 с.
4. Вазов І. Немили-недраги. – София: Български писател, 1973. – 127 с.
5. Вазов І. Опълченците на Шипка. – София: Народна култура, 1978. – 30 с.
6. Вазов І. Под игото. – София: Труд, 1993. – 416 с.
7. Георгиева Ц. История на България XV-XIX. Том II / Ц. Георгиева, Н. Генчев. – София: Анупис, 2013. – 568 с.
8. Иречек К. История на българите. – София: Исток Запад, 2015. – 936 с.
9. Кънчев І. Българската история в 100 личности / І. Кънчев, І. Колев, М. Мишев. – София: БГ Учебник Прес, 2014. – 278 с.
10. Лео М. България и нейният народ под османска власт. – София: Тангра Таннакра, 2013. – 392 с.
11. Хилендарски П. Славянобългарска история. – София: Български писател, 1973. – 115 с.
12. Чинтулов Д. Вятър ечи, Балкан стене. Стихотворения. – Пловдив: Христо Г. Данов, 1972. – 69 с.

HISTORY OF THE SELECTED AND MOST RECENT REFORMS OF THE POLISH EDUCATION SYSTEM AFTER THE SECOND WORLD WAR

Mikulska Natalia,
student of Pedagogical University of Cracow
nmikulska1999@gmail.com
Promotor-
Dr Ewa Zmijewska

At the turn of the years, we can observe a very large number of reforms of the educational system in Poland. It has been long clear that education is one of the most important issues to ensure that you work properly. In order to ensure the proper functioning of education, it is necessary to build it properly, but it does not always succeed immediately. The education system is often improved by means of various reforms, laws and regulations to meet the new expectations and needs of society, the state and the world. In this work, I would like to present how the process of educational reform in Poland after the Second World War looked like until the last significant changes in the Polish education system. I will try to present the origin and scope of these changes, as well as my own

opinion on them, my experience and the opinion of the public drawn from the available research. I will assess whether they were necessary and how good or not good they were. To be more precise, the time of changes that I would like to include in my work is the time after the Second World War, which was hard for Poland, i.e. from 2 September 1945 until the last reform of Polish education, which was introduced on 14 December 2016, but now we can see the effects, which I would also like to describe, and also cover years after the official announcement of the reform.

After the end of the Second World War the government had a very difficult task, namely in Poland after difficult times the illiteracy was omnipresent in the society, so it was extremely important to get rid of it. This was due to the fact that the occupants ensured that Poles had very limited access to education which, if at all was at a very low level. The main form of education was secret underground schools, but it was very risky because for such illegal teaching one could even lose one's life. In the process of repairing these damages, an extremely important role was played by gradually introduced changes in education [12.]. However, illiteracy was still a major problem for the Polish society, The Act of 7 April 1949 on the elimination of illiteracy was of key importance in combating this negative phenomenon in Polish society. Citizens from 14 to 50 years of age were subject to its activities. The law also defined who could be considered illiterate. 700,000 people have qualified for the Program and 618,000 have successfully completed the initial training courses [4, s.124]. Despite the large organisation of qualified teachers and the government, the Act had one major shortcoming in the education of society, namely that it lacked a record of sanctions for evading enrolment or attending a course. Nevertheless, the problem of illiteracy in Poland ceased to be a mass phenomenon and only affected some citizens. The illiteracy programme ended in December 1951[3, s.519]. Another problem has become the shortage of qualified teachers, as well as the lack of institutions where the students could learn. At that time, many of the missing buildings for the schools were built, and the government had to provide the schools with the necessary equipment and materials. The lack of sufficient teaching staff resulted in the government's decision to reduce learning time in special pedagogical high schools to two years. At that time, school organisations were still not well established. After the war, an 8-year primary school and a 3-year secondary school were popularized and most wanted by the government. However, due to personnel and budget problems, not all the time it was possible to open 8-year-old primary schools, and numerous problems with the introduction of such a system of education caused the withdrawal from this plan, so 11-year general education schools began to operate, in which 7-year primary school lasted. Great emphasis was also placed on vocational training.

Despite the introduction of the Constitution of the People's Republic of Poland in education on 22 July 1952, nothing changed in spite of the fact that it adopted the current state of education, it did not introduce anything new, but was only a confirmation of all previous decisions. Visible changes can be seen only after the approval of the reform established during the 7th Plenary of the Central Committee of the PZPR in January 1961. The agreed postulates clearly changed the structure of the Polish education system. In order to better prepare children for secondary education, it was decided to extend compulsory primary education to 8 years and to improve the content of the curriculum by adapting it to new technologies and information. The general secondary school was to last 4 years and its content was to be a solid basis for students to further, higher education. Vocational training was still very key for the government, so it was decided to expand vocational schools to increase the number of their graduates and to improve and develop schools for working people so that they could improve their skills too, knowledge and professional qualifications. The expansion of teacher training was also ordered to prevent teachers' shortages in the implementation of the reform. Changes in the reform resulted in the extension of compulsory education to 17 years of age. To sum up, the reform introduced the following appearance of the school system in Poland [4, s.155]:

- a kindergarten for children over 3 years of age;
- primary school, 8-grade, for children who are at least 7 years old in the year of starting school;
- basic vocational school, 2 or 3 years old, for primary school graduates, educating qualified workers and employees and farmers; the agricultural adoption school becomes one of the types of a basic vocational school;
- secondary school, 4 and 5 years old, for primary school graduates - general education (4 years old general secondary school) or vocational (4 and 5 years old technical secondary school or vocational secondary school - industrial, economic, pedagogical, artistic, etc.), 2 and 3 years old for graduates of basic vocational school and vocational training school.

Another reform was launched shortly after the Round Table (The government initiated the discussion with the banned trade union "Solidarność" and other opposition groups in an attempt to defuse growing social unrest in Warsaw from 6 February to 5 April 1989 [10.]) began. The change was initiated by an activist of the non-public education movement, winning a case in court with the Minister of Education for permission to establish a non-public school, gave grounds for later changes and certainly contributed significantly to the opening of 32 such schools in September of the same year with the consent of the Education Superintendent Offices [5.]. Two years after that, the Sejm (the lower chamber of the Polish parliament) adopted and inscribed in the Education Act the possibility

of development of non-public schools. It is worth realizing that non-public schools constitute about 10% of all schools, so there are relatively many of them and they have managed to develop well since the introduction of the Act. Non-public schools are becoming more and more popular because they often have a wider range of curricula and lessons to offer. They allow the child to develop on many levels and offer many activities to develop the child's interests. Such schools are mainly financed by tuition fees, but non-public primary and lower secondary schools also receive subsidies from the municipal budget. This law was needed, because every child or its parent should have a choice of which school they want to attend, and also schools that have different programmes than those in state schools should have a choice.

The next, previously mentioned, act is the one dated 7 September 1991. Its content not only allowed the opening of non-public schools, but also regulated the operation of the education system, including kindergartens, primary and secondary schools with the exception of universities, as well as educational and upbringing institutions. The most important issues raised by this Act are [13.]:

- the recruitment process for kindergartens and primary schools, as well as their free,
- qualified teachers and minimum curriculum subdivision of secondary schools (which are divided into primary schools giving general and basic vocational education with the possibility of continuing education in secondary school, general secondary schools with the possibility of obtaining a secondary school-leaving certificate, secondary vocational schools - a technique giving general and vocational education with the possibility of secondary school-leaving certificate, vocational high schools giving general education, the possibility of a secondary school-leaving certificate, as well as basic vocational education and post-secondary schools giving the opportunity to supplement general education with basic vocational or secondary vocational education, including post-secondary schools),

- provision about the obligation to study in the eight-grade primary school (obligation This starts in the calendar year when the child turns 7 and continues until the completion of primary school but no longer than until the end of the school year this calendar year, in which he turns 17),
- a record on the scope of activities of the minister, directors and pedagogical board.

This Act introduced order into Polish education, approved the right to open non-public schools and precisely defined the structure of schools and the requirements for teachers' qualifications.

The 1990s is the period of the path to giving public education to self-governments. It was only in 1999 that this process came to an end, when four reforms were introduced, including education reform [5.]. What is most important and it should be mentioned first of all is that the Act of 8 January 1999 transformed the two-stage education system, which had been in existence since 1968, into a three-stage system. As a result of this reform, the period of primary school was reduced from 8 to 6 years. The stage after the primary school was a 3-year lower secondary school, after which students can continue their education in 3-year lower secondary schools, 3-4-year vocational technicians or 3-year basic vocational schools. Graduates of high schools and technicians can take the Baccalaureate immediately after graduation, while graduates of basic vocational schools had the opportunity to take the Baccalaureate on condition that they complete a two-year supplementary general secondary school or a three-year supplementary technical school [14.]. This large and significant reform has met with a wave of criticism from the pedagogical environment. Numerous strikes were organized, and even 230 thousand signatures against the reform were collected. Despite the resistance, the reform began to be implemented on September 1, 1999. The educational reform was aimed at popularizing the secondary education and raising its level. It assumed structural changes in the education system and program. A new element was also the introduction of a program of external examinations conducted by the Central Education Commission. The students in the last year of primary school and junior high school had to take the final tests, accession to these tests was necessary for the completion of these schools. In turn, vocational school graduates were to take external examinations confirming their qualifications in the profession. The first test at the end of the sixth grade of primary school and the first junior high school exam took place in 2002 (school year 2001/2002). This reform has many supporters and critics. In my opinion, the introduction of junior high school was a good decision. It separated much older children from the higher classes from the younger ones just starting their adventure in school. Junior high schools also gave children a chance to better adapt to the upcoming transition to high school, which can be difficult for the students because the high school education system differs significantly from that in primary schools. A child choosing a middle school, and often a class to which he would like to go, takes on independence and slowly moves into a different mode of teaching and conducting classes. Junior high schools also gave children the chance to develop specialist knowledge at an early stage of education. External gymnasias tests gave children the motivation to study for the entire 3 years, because the results of this exam significantly influenced the recruitment process to high schools, so wanting to get into a good high school or technical school the child had to work and learn throughout the middle school to get the results of the exam and final assessments they were satisfactory and enough to be qualified to a good secondary school. Secondary school allowed children to develop their interests and skills, separating children younger than older allowed for a more individual view of students, introducing various additional wheels, in some junior high schools there were also profiled classes of the journalistic class to which I had the

opportunity to attend. The 2017 CBOS research shows that Polish public opinion positively assessed the level of education in Polish schools. However, it seems to me that it is important in this study to see if the assessor is currently raising a child directly benefiting from these schools. 81% of parents of primary school students assess the level of these schools as good, while 73% of parents of junior high school students express positive opinions about the level of education in this school. Interestingly, junior high schools were assessed positively by people who had direct contact with such a system, i.e. respondents aged 18-24, as many as 70% of them spoke well about junior high schools, whereas only 40% of older people, i.e. those aged 65 and over, spoke positively about these schools. I think older people may have had a bad reputation in public opinion and stereotypes when judging these schools, rather than the proven experience of people around them.

This graph confirms that the Polish society is satisfied with this system of teaching. [11, s.2-3] All the above-mentioned things helped not only to enter secondary school and different learning, but also helped in the first choice of what a child would like to deal with, because a student should already have a plan when going to high school or technical college, because he must choose for myself a suitable profile in high school or profession in technical school, and it is a big challenge for children to know what they want to do in life at the age of 16, and in my opinion, gymnasium helped children in this choice.

The last reform that I would like to include in this work is currently the latest reform introducing somehow the state of pre-law education referred to in the above paragraph. The reform was carried out on the basis of the Act of 14 December 2016. It has brought back the Polish educational system look like [15.]:

- an 8-year primary school
- a 4-year general high school,
- a 5-year technical high school,
- a 3-year 1st degree trade school and a 2-year second-degree industry school.

Along with these changes, the sixth grade and middle school exams were withdrawn, introducing the exam at the end of primary school, in an eighth-grade exam. The introduction of this reform also did not leave no comments, a referendum was called for on this reform, and numerous protests were also taking place. From 2017/18, no recruitment to junior high school and basic vocational school was carried out. The last junior high school exam took place on 10-12 April 2019, while the first exam of the eighth grader took place on 15-17 April also in 2019. The consequence of the introduced reform is the so-called double yearbook of children; graduates from the 8th grade of primary school, as well as the last graduates of the 3rd grade of junior high school will start their education in high schools on 02/09/2019 in the same time. This means fewer opportunities for some to get into better schools, because these places are less than if the child was going on a single year. It will be approx. 700,000 people - in the school year 2018/19 their number was 474 thousand [9.]. Another consequence, which often forms the basis for criticizing the opponents of this reform, is overloading the core curriculum of current grades 7 and 8. Many parents complain that their children have a hard task, because they have to convert the previous 3 years of middle school in 2 which is associated with stress and overwork. I think that it is still too early to write and debate on the effects of this reform. Objective and correct assessment in my opinion will be possible only after the exams, because then it will be possible to compare the possibility and preparation of both years. However, what we are seeing now, and the government was supposed to prevent it, is the dismissal of teachers due to the liquidation of junior high schools, as well as the limitation of their posts. It is obvious that there were dismissals of teachers, but they were not mass redundancies. The bigger problem is that many of them have been made redundant. The positive or negative effects, as I have already written, will only be felt when we look at the results of the double year's recruitment to secondary schools, at the start of the 2019/2020 school year in September, or after the results of the exams; secondary school leaving exams and vocational exams.

As we can see, since 1945 there have been many reforms and changes in the Polish educational system. They were all necessary, they were a response to the contemporary needs of the Polish society. Each of them has had a major impact in our history, and looking back at those times, it is undoubtedly necessary, particularly the reforms I mentioned at the beginning of this work. These changes were an attempt to repair the education and skills of the Polish society after the Second World War, without these changes Poland would not have been able to rebuild and develop. The recent reforms were already dictated by the desire to improve the system to make it work and to make it better for both the state and society. These changes did not meet with the maximum approval of the society, but we must realise that not everyone is happy with the same thing, and whether these changes turn out to be good or not, we will learn soon enough.

Bibliography:

1. Stanisław Majewski, *Przemiany oświaty i wychowania w Polsce w latach 1989-1995*, Muzeum Historii Polski, 1996
2. Marta Zahorska, *Sukcesy i porażki reformy edukacji*, Uniwersytet Warszawski

3. Karol Piękoś, System oświaty w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2018
4. Stanisław Dobosiewicz, Reforma szkolna 1961 roku; geneza i założenia, 1970
5. <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/zmiany-w-polskiej-edukacji-w-ostatnich-25-latach/jg09p> [access 21.06.2019]
6. <http://reformaedukacji.men.gov.pl/> [access 21.06.2019]
7. https://pl.wikipedia.org/wiki/Reforma_systemu_o%C5%9Bwiaty_z_2017_roku [access 22.06.2019]
8. https://pl.wikipedia.org/wiki/Reforma_systemu_o%C5%9Bwiaty_z_1999_roku [access 20.06.2019]
9. <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1418448.podwojny-rocznik-rekrutacja-do-szkol-2019-2020-gimnazja-likwidacja.html> [access 22.06.2019]
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Polish_Round_Table_Agreement [access 21.06.2019]
11. Badanie CBOS nr ISSN 2353-5822, Warszawa 2017, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_016_17.PDF
12. Dz.U. 1946 nr 2 poz. 9
13. Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425
14. Dz.U. 1999 nr 12 poz. 96
15. Dz.U. 2017 poz. 59

PAMIĘĆ ZBIOROWA A HISTORIA W PERSPEKTYWIE BADAWCZEJ – STUDIUM PORÓWNAWCZE

Moroz Anna,

magister socjologii

Doktorantka na Wydziale Historyczno-Socjologicznym,

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

anna.moroz@tlen.pl

Zarówno pamięć zbiorowa i historia mają tożsamy mianownik, którym jest szeroko rozumiana przeszłość, niemniej nie można stawiać między nimi znaku równości, zwłaszcza w perspektywie badawczej. Celem artykułu jest przybliżenie elementów różnicujących wskazane pola badawcze, a także omówienie podejść oraz wzajemnych zarzutów ze strony badaczy w kierunku poszczególnych dyscyplin.

W pierwszej kolejności warto skupić się na tym, czym właściwie jest pamięć i jak jest rozumiana. Najprościej rzecz ujmując, pamięć jest wynikiem „pomijania”, gdyż warunkiem istnienia pamięci jest – paradoksalnie – zapomnianie. W związku z tym, pamięć wiąże się więc z upraszczaniem i unieruchamianiem rzeczywistości, w ramach tego ma miejsce wyżej wspomniane pomijanie jednych różnic w postrzeganiu i zauważaniu, oraz uwypuklania innych [1].

Pamięć można również scharakteryzować jako zdolność do przechowywania informacji i późniejszego ich wykorzystania – jest więc to pewien zespół procesów poznawczych, zaangażowanych w nabywanie, przechowywanie i późniejsze odtwarzanie informacji [2, s. 320]. Można wyróżnić trzy główne fazy procesu pamięciowego: zapamiętywanie – wprowadzenie informacji do jednego z systemów pamięci, wymaga zakodowania informacji i utrwalenia zapisu. Przechowywanie – przeciwdziałanie zanikowi lub utracie dostępu do zapamiętanej informacji; w trakcie przechowywania zapisy pamięciowe mogą być dekodowane, co prowadzi do ich zmian w zakresie treści. Odpamiętywanie – czynność polegająca na wykorzystaniu wcześniej zapamiętanej informacji [2, s. 373].

W tradycji europejskiej pamięć postrzegana jest przede wszystkim jako zjawisko natury psychicznej o podłożu psychologicznym. Stanowi jedną z najbardziej cenionych przez człowieka funkcji mózgu. Jej zanik lub zaburzenia prowadzą do utraty poczucia bezpieczeństwa, poczucia tożsamości, utrudniają poruszanie się w świecie. „Pamięć stała się centralnym pojęciem humanistyki i nauk społecznych” [3, s. 180]. Na pamięć można jednak spojrzeć również jako na zjawisko kulturowe. To, co zapamiętujemy, w jakich okolicznościach, w jaki sposób, dlaczego i na jak długo, zależy w dużej mierze bezpośrednio od tego, co uznajemy za warte zapamiętania, i pośrednio od tego, co nasza kultura dopuszcza, a co wyklucza [4, s.47].

W dawnych społecznościach lokalnych pamięć była nie tylko źródłem władzy, była przede wszystkim regulatorem zachowań oraz sposobem kontroli indywidualnych i zbiorowych zobowiązań. Funkcje pamiętania o dalszej przeszłości powierzano osobom szczególnie wyposażonym przez naturę – nie każdy mógł przechowywać w pamięci rozbudowaną wiedzę mitologiczną czy tablice genealogiczne bogów i ludzi. Skala kontaktów *face to face* stwarzała model komunikacji, w którym pismo długo było traktowane jako wynalazek podejrzany. Przykładowo Sokrates nie napisał niczego osobiście, obawiał się, że wyposażony w taką protezę człowiek przestanie się rozwijać umysłowo, ponieważ jego zdolność do zapamiętywania osłabnie. Spór o wyższość zapamiętywania nad zapisywaniem był w istocie sporem o prymat między pamięcią indywidualną, antropologiczną, a zbiorową; społeczną. Wraz z upowszechnieniem się pisma, sytuacja się zmieniła: jedne zapisy należało chronić,

inne niszczyć lub skazywać na zapomnienie. Niszczenie ksiązek, cenzurowanie ich lub wyklanie było zawsze świadectwem niepokoju o trwałość jednoznacznego przekazu, elementem walki o „właściwą” pamięć zbiorową, o poprawność ideologiczną, którą zakłócić mogła mała wzmianka o alternatywnych rozwiązaniach fundamentalnych kwestii. Od starożytności pismo traktowano jako ważny sposób manipulowania pamięcią społeczną; przywiązując wagę do historycznego uzasadnienia wyborów i decyzji, spisywano rozmaite wersje wydarzeń, akcentując te wątki, które legitymizowały postawy i poglądy, a przede wszystkim podboje i zdobycze [4, s.47].

O pamięci jako o zjawisku *stricte* kulturowym pisze również Jan Assmann. Odróżnia on pamięć kulturową od pamięci komunikatywnej, choć jego zdaniem obie nie potrafią „przechowywać przeszłości”. Pamięć kulturowa skupia się na konkretnych punktach przeszłości, przemienia historię faktyczną w zapamiętaną – zmienia ją w mit, w historię założycielską, historię o prapoczątku. Jest to historia o czasach najdawniejszych. Nosicielami pamięci kulturowej są wybrane jednostki, jak szamani, nauczyciele, pisarze, uczeni – inaczej mówiąc skarbnicy wiedzy, którzy zdobywają ją za pomocą specjalnych instrukcji. Pamięć komunikatywna z kolei zawiera się w osobistym doświadczeniu konkretnych członków grupy, i przemija wraz z nimi; jest dzielona z osobami sobie współczesnymi. Wiąże się to z faktem, że najwięcej informacji znajdziemy o przeszłości nam najbliższej. Tak bliski horyzont doświadczeń sięga najwyżej osiemdziesięciu lat wstecz – tak daleko jak sięga nasza pamięć – dalej znajduje się sfera przekazu oficjalnego np. podręczniki szkolne. Wiedzę związaną z pamięcią komunikatywną zdobywamy wraz z nauką języka i powszednią komunikacją, a więc samą przez się – każdy jest tu tak samo kompetentny. Można to podsumować w ten sposób, że pamięć kulturowa jest trwała, konstytuująca, ceremonialna, ogólna oraz odświeżna; pamięć komunikatywna z kolei efemeryczna, partycularna, powszednia oraz płynna [5].

W ostatnich dziesięcioleciach we wszystkich dyscyplinach humanistycznych i społecznych w szybkim tempie powstawały coraz liczniejsze prace podejmujące z różnych stron problematykę pamięci, rozpatrując ją z odmiennymi punktów widzenia [6]. W ostatnich latach termin określany mianem „pamięci zbiorowej” ogromnie się rozszerzył i zróżnicował. Skutkiem tak wielkiego rozszerzenia się obszaru tematycznego pamięci zbiorowej stała się ogromna wieloznaczność tego pojęcia, jego niejasność i niejednołitość. Ta niejasność zaczyna się już w obrębie samego terminu „pamięć”. Czytając teksty dotyczące zagadnienia pamięci mamy do czynienia z „pamięcią społeczną”, „pamięcią zbiorową”, „pamięcią kulturową”, „pamięcią komunikacyjną”, „mitem”, „kontrpamięcią”, „żywą pamięcią”, „pamięcią popularną” – co w istocie dotyczy zwykle tego samego zjawiska.

Barbara Szacka, znana badaczka nad zjawiskiem pamięci posługuje się terminem „pamięć zbiorową”, gdyż jak sama twierdzi „pamięć społeczna” jest pojęciem zbyt szerokim i nieprecyzyjnym, z uwagi na to, że każdy rodzaj pamięci ma w zasadzie społeczną naturę; pamięć zbiorową definiuje zaś ona jako „zbiór wyobrażeń członków zbiorowości o jej przeszłości, o zaludniających ją postaciach i zaszytych w niej wydarzeniach, a także sposób ich upamiętniania i przekazywania o nich wiedzy, uważanej za obowiązkowe wyposażenie członka tej zbiorowości. Inaczej mówiąc – pamięć zbiorowa to wszystkie świadome odniesienia do przeszłości, które występują w bieżącym życiu zbiorowym” [7, s.19]. Możemy więc powiedzieć, że zbiorowa pamięć przeszłości to wyobrażenia o przeszłości własnej grupy, konstruowane przez jednostki z zapamiętanych przez nie informacji pochodzących z różnych źródeł i docierających do nich rozmaitymi kanałami. Są one rozumiane, selekcjonowane i przekształcane zgodnie z własnymi standardami kulturowymi i przekonaniem światopoglądowymi. Standardy te są wytwarzane społecznie, a zatem wspólne członkom danej zbiorowości, co prowadzi do ujednoczenia wyobrażeń o przeszłości i tym samym pozwala mówić o pamięci zbiorowej własnej grupy. Zdaniem Maurice’a Halbwachsa pamięć nie jest metaforą, ale społeczną rzeczywistością wywiedzioną z pamięci jednostek przekazywaną i podtrzymywaną przez świadomy wysiłek i grupowe instytucje: „odtwarza obraz przeszłości zgodny w każdej epoce z ideałami dominującymi w społeczeństwie” [8, s. 7].

Pamięć zbiorowa nie jest statyczna, ale zmienna i dynamiczna. Jest polem nieustannych spótkań, starć, a także mieszania się obrazów przeszłości konstruowanych z różnych perspektyw i budowanych z różnych elementów [7, s.44]. Szacka traktuje pamięć zbiorową wielowymiarowo, jako dynamiczny system wyobrażeń o przeszłości własnej grupy, konstruowany przez jej członków, z treści o zróżnicowanym charakterze i różnorodnej genezie, w toku procesu obejmującego złożone sekwencje społecznych interakcji (takich jak akty komunikacji, uczestnictwo w działaniach publicznych, dyskusje o zbiorowym dziedzictwie, wymiana doświadczeń, negocjowanie zdarzeń).

Andrzej Szpociński używa pojęcia „pamięć przeszłości” mówiąc o tym, co pozostaje z przeszłości w przeżyciach członków grup i zbiorowości, to, co czynią oni swoją przeszłością – zbiór wspomnień o wytworach kultury, osobach, zdarzeniach (rzeczywistych lub zmyślonych), przeżytych bezpośrednio lub takich, o których wiedza przekazywana jest z pokolenia na pokolenie przez tradycję ustną, pisaną, i wszelkie inne kanały informacji [9, s. 152], ale też nośnikiem pamięci o przeszłości, przynajmniej potencjalnym, jest dosłownie wszystko, np. zabytki, przedmioty, krajobrazy, dzieła sztuki [10, s. 7]. Dzięki wymienionym nośnikom pamięci, może ona spełniać kryterium żywotności - jej treści są znane członkom społeczności, pobudzają ich do refleksji, wywołują emocje, stanowią przedmiot upamiętniania i dyskusji – a także funkcjonalności, innymi słowy pamięć ma istotne znaczenia dla funkcjonowania zbiorowości [11, s. 21].

Reasumując, w perspektywie socjologicznej, pamięć zbiorowa funkcjonuje jako względnie autonomiczna sfera społecznej świadomości, rezultat doświadczeń nabywanych przez określoną zbiorowość w czasie jej istnienia. Jej aktualny kształt to wynik procesu selekcji dokonywanej według kryteriów określanych przez terażniejszość. Członkowie grupy wybierają z przeszłości to, co uważają za ważne, a poszczególne składniki zbiorowej pamięci są przedmiotem utrwalania, dyskusji i wartościowania. „W wyniku takiego procesu żyjące pokolenia określają znaczenie faktów z przeszłości swojej grupy, nadają im dodatni lub ujemny znak wartościujący (...). W ten sposób nazwy minionych wydarzeń, miejsc, stanów faktycznych, instytucji i organizacji a także imiona osób stają się symbolami odnoszącymi się do aktualnych dylematów, obowiązujących wartości, akceptowanych lub odrzucanych wzorów myślenia, postępowania czy reagowania” [11, s. 30].

Barbara Szacka mówiąc o historii i pamięci zbiorowej twierdzi, że są to „dwa odrębne rodzaje wiedzy o przeszłości, o odmiennych regułach konstruowania rzeczy minionych” [7, s. 19]. Wydaje się oczywiste, aby odróżnić historię – dyscyplinę akademicką o statusie nauki o przeszłych wydarzeniach, zjawiskach, osobach – od pamięci o przeszłości, czyli potocznych wyobrażeniach członków zbiorowości o jej przeszłości, zaludniających ją postaciach i minionych wydarzeniach jakie w niej zaszły, a także sposób ich upamiętniania i przekazywania o nich wiedzy [7, s. 19]; zasadność odróżnienia tych kwestii intuicyjnie wydaje się oczywista. O różnicach świadczą przede wszystkim odmienne funkcje pamięci zbiorowej i historii-nauki.

Najważniejszymi funkcjami pamięci zbiorowej są:

Legitymizacja istniejących współcześnie porządków politycznych, społecznych, kulturowych. W tym kontekście czas jest źródłem prawomocności, tzn. polityczna interpretacja czasu jest nieodłączną związaną z samą organizacją państwową, która rości sobie prawo co ma być pamiętane i jak ma być interpretowany okres czasu od odległej przeszłości do terażniejszości [7, s. 55]. Coraz więcej państw prowadzi mniej lub bardziej świadomą politykę historyczną, wspierając swoim autorytetem i środkami materialnymi konkretne interpretacje historii. W przekazywaniu pamięci przeszłości państwo ma uprzywilejowaną pozycję – tym bardziej im mniej jest demokratyczne, upowszechnia się więc wersję pamięci o dziejach kraju, wydarzeniach z przeszłości dogodną dla władz; decyduje się jakie rocznice mają być świętowane, i komu stawiać pomniki. Historia oficjalna, jak samo państwo pozostaje formą dominacji nad społeczeństwem.

Wzmacnianie procesów integracyjnych poprzez dostarczanie zbiorowej tożsamości i identyfikacji. Wynikiem dynamicznego związku między pamięcią a tożsamością zbiorową, jest konstytuowanie się obrazu przeszłości jako jednego z dóbr stanowiących własność grupy. Taka przeszłość własna jest niejako domeną symboliczną, w obrębie której znajdują się wyobrażenia na temat procesów, zdarzeń oraz przodków – dawnych członków zbiorowości, z którymi żyjące pokolenie odczuwa wspólnotę. Jak twierdzi Barbara Szacka, świadomość wspólnego trwania w czasie, sama z siebie ma ogromne znaczenie dla tożsamości grupowej i to każdej grupy, a w wypadku grup etnicznych i narodów uważana jest za jedno z ich elementów definicyjnych. Ponadto „dawność” w społecznościach ludzkich ma moc sakralizującą. To co ma przeszłość jest bardziej wartościowe, stąd pragnienie różnych zbiorowości udowodnienia za wszelką cenę posiadania długiej przeszłości [12, s.229], „przeszłość własna jest zatem dobrem niematerialnym, które (...) bywa jednak przedmiotem bardzo poważnych sporów o jej ocenę i prawo do wyłącznej własności” [11, s. 24]. Konstytutywne znaczenie pamięci dla określenia tożsamości zbiorowej możemy obserwować na wszystkich poziomach życia społecznego – w strukturach wielkich takich jak naród, w regionach i społecznościach lokalnych jak i w rodzinie [11, s. 23].

Transpokoleniowa transmisja wartości i wzorów zachowań – w pamięci zbiorowej postacie i wydarzenia nie mają charakteru neutralnego. Są jednoznacznie moralnie: albo dobre, albo złe, i jako takie czczone bądź potępiane, nie ma tu miejsca na obojętność. Stąd charakterystyczne dla pamięci zbiorowej rugowanie z niej tego wszystkiego, co zakłóca klarowność biało-czarnego obrazu. W pamięci zbiorowej postacie i wydarzenia historyczne są przekształcane w symbole postaw i wartości – w rezultacie pamięć przeszłości odgrywa istotną rolę w tworzeniu zbioru wspólnych, uznawanych w grupie wartości, a tym samym więzi społecznej.

Historia ma skrajnie odmienne podejście do pamięci. Historycy najczęściej nie uznają potocznych wyobrażeń o przeszłości jako zjawiska *sui generis*, lecz widzą w nich gorszą, bo obciążoną błędami, zafalszowaną wiedzę historyczną; mutację historii. Pamięć przeszłości budzi ich zainteresowanie przede wszystkim jako coś, co ma być poddane radykalnej naprawie – działaniom edukacyjnym rugującym wszelkie zafalszowania, uproszczenia, nadinterpretacje, mistyfikacje [9, s. 153]. W tym ujęciu relacja historyczna nastawiona jest na dostarczenie prawdziwej wiedzy o przeszłości, historię możemy wręcz nazwać „rekonstrukcją” przeszłości (choć często problematyczną i niekompletną), dlatego też przyjmuje się niekiedy, że historia jest jedna, a przynajmniej powinna dążyć do jedności, pamięci przeszłości zaś tyle, ile grup odwołujących się do niej i zawłaszczających ją na swój użytek. Teza o mitologizacji przeszłości w pamięci zbiorowej jest prawdziwa, ale jedynie

pod warunkiem innego niż potoczne, antropologiczne rozumienie mitu. Nie jako opowieści fałszywej i zmyślonej, ale jako opowieści o symbolicznym znaczeniu. W pamięci zbiorowej dokonuje się mitologizacja przeszłości, polega ona jednak nie na jej fałszowaniu, lecz na spontanicznym przekształcaniu postaci oraz wydarzeń przeszłości w bezczasowe wzory i personifikacje wartości, które sankcjonują zachowania i postawy ważne dla życia w zbiorowości [7, s. 23].

W historii dążność do prawdy z jednej strony, a obecność uproszczeń z drugiej, skutkuje tym, że przeszłość przedstawiona w historii bywa wieloznaczna – tak domniemane motywy działań jednostek, jak i oceny zdarzeń nie dają opisać się za pomocą prostych jednoznacznych stwierdzeń. W pamięci zbiorowej odwrotnie – tu zdarzenia opisywane są wedle prostych, zamkniętych w jednej formule figur.

Za podstawową różnicę między historią (nauką) a pamięcią zbiorową uznaje się zmystyfikowanie wiedzy podawanej przez tą ostatnią. Jeżeli jednak zmystyfikowanie rozumieć nie jako fałsz, lecz jako upoetyzowanie języka narracji, a więc nasycenie go symbolami i metaforami, to podstawowa różnica między historią a pamięcią będzie polegała na tym, że pierwsza operuje językiem analitycznym (sprawozdawczym), a druga poetyckim, metaforycznym [9, s. 154].

Kolejną różnicą jest to, że historia jest takim typem odniesienia do przeszłości, który charakteryzuje się krawcową bezinteresownością, tzn. zainteresowaniem przeszłością dla niej samej, inaczej niż w pamięci zbiorowej, gdzie służy praktycznym celom jak wyżej przeze mnie opisywana legitymizacja porządków (kulturowych, politycznych, społecznych), oraz dostarczanie budulca niezbędnego przy konstruowaniu tożsamości zbiorowej [13, s. 29].

Historia operuje czasem linearnym, w pamięci zbiorowej przeciwnie – jej funkcjonowanie zakłada cykliczność i/lub mityczność czasu. To właśnie umieszczanie w strukturze czasu mitycznego takich zdarzeń jak powstanie warszawskie, marzec 68' powoduje, że są one postrzegane jako „żywe” – ich oceny odnoszą się bowiem nie tylko do tego, co kiedyś się zdarzyło, lecz i tego co dzieje się dziś, i dążyć będzie w przyszłości [13, s. 30]. „Żywotność” pamięci polega więc na tym, że jest ona obecna w żyjącym społeczeństwie, ewoluująca, obecna w dialektyce przypominania i zapomnienia, wartościowana na różne sposoby, ponadto jest zdolna do przetrwania w uspieniu: nieprzywoływana przez dłuższy czas, nagle może zostać obudzona. Pamięć zbiorowa jest zawsze zjawiskiem teraźniejszym, wiążącym nas z teraźniejszością, odwrotnie niż historia, która jest przedstawieniem przeszłości.

Pamięć łączy się również z grupą – jest w niej zakorzeniona (o czym mówi funkcja integracyjna pamięci); historia przeciwnie – należy do każdego i nikogo, w tym sensie jest uniwersalna [14, s. 35]. Można więc przyjąć, że pamięć zbiorowa ma charakter bardziej lokalny, jest silnie „zakotwiczona” w danym miejscu.

Warto także dodać, że historia jest „pierwotna” względem pamięci zbiorowej, mianowicie pamięć zbiorowa nie może się obyć bez wiedzy historycznej, którą się żywi selektywnie wykorzystując ją jako tworzywo do budowania obrazów przeszłości według własnych zasad [7, s. 24]. W związku z tym, pamięć społeczna czerpie z wiedzy historycznej i jednocześnie „niewłaściwie” tej wiedzy używa: wyposaża ją w nacechowane emocjami sensory, zastępuje język protokołarny językiem metaforycznym. Słowo „niewłaściwie” nie jest oceną, lecz określa pewien stan rzeczy, bowiem emocjonalny stosunek do przeszłych zdarzeń, postaci, wytworów kulturowych jest warunkiem koniecznym ich obecności w pamięci społecznej [9, s. 156].

Trzeba jednak pamiętać, że dużym uproszczeniem jest założenie, że wszelka pamięć społeczna „z natury” mija się z prawdą historyczną i dopiero jej zmystyfikowanie czyni pamiętaną przeszłość praktycznie użyteczną. Można by wskazać wiele przykładów świadczących o tym, że również wolne od uproszczeń zdarzenia i postaci obecne w pamięci grupy są lub mogą być zbieżne z jej praktycznymi interesami [13, s. 30].

Kolejną różnicą między pamięcią a historią, jest pojmowanie tej ostatniej jako działalności badawczej i edukacyjnej, która jest w wysokim stopniu zinstytucjonalizowana: na całym świecie istnieje jej podmioty, które mają osobowość prawną, spisane statuty, budżety, określone cele i kompetencje, często tworzą całe systemy organizacji o formalnej hierarchii. Inaczej jest w obrębie zbiorowej pamięci. Nie istnieje tu jednolity wzór instytucji służących jej utrwalaniu i przekazywaniu, choć badania wskazują, że w grupach odznaczających się wysokim poziomem „wrażliwości” na przeszłość tworzą się role „strażników pamięci” [11, s. 26]. W historii określone są także reguły poprawnego prowadzenia badań, i formułowania ich rezultatów, zasady kontroli dokonywanych ustaleń badawczych i reguły przekazywania wiedzy historycznej. W sferze pamięci brak jest wzorów i jasnych reguł dochodzenia do twierdzeń odnoszących się do przeszłości, nie ma też precyzyjnie określonych metod przeciwdziałania „zniekształceniom” treści [7, s. 29-30], takim jak pominięcie, fałszowanie, wyolbrzymienie i upiększanie, manipulowanie związkami, obwinianie nieprzyjaciół, konstruowanie kontekstu.

Różnice między pamięcią społeczną a historią wynikają z odmiennych celów badaczy. Historyk mając do czynienia z przekazem dotyczącym przeszłości pyta, czy opisana w nim relacja odpowiada prawdziwej historycznej, czy fakty i zdarzenia zostały przedstawione zgodnie z rzeczywistością. Naczelnym zadaniem historyka jest dążenie do obiektywnego odtworzenia istniejącego stanu rzeczy [9, s. 160]. Fundamentalne pytanie brzmi jednak, czy w ogóle możliwe jest poznanie

„prawdy historycznej”. Jak wskazuje Jerzy Topolski: „Walki o prawdę, czyli zgodną z rzeczywistością rekonstrukcję przeszłości, historyk wyrzec się nie może” [15, s. 6], niemniej inne zdanie ma historyk (sic!) Norman Davies: „historia bez moralnych ocen jest jak bajka bez morału” – bez sensu i nikomu nie potrzebna.

Socjolog zadaje inne pytania – przedmiotem jego zainteresowań nie jest przeszłość jako taka, lecz zbiorowe lub indywidualne wyobrażenia o przeszłości. W badaniach socjologicznych przyjmuje się tezę, że zarówno zakres przeszłości pamiętanej, jak i oceny zdarzeń, osób i zjawisk, a wreszcie sposób ich przedstawienia są zjawiskami mającymi socjokulturową genezę [9, s. 160].

Z jednej strony zaprzecza się swoistości pamięci zbiorowej i traktuje ją jako ułomną wiedzę historyczną, z drugiej zaprzecza się swoistości historii i widzi w niej wyłącznie jedną z postaci pamięci zbiorowej. Pierwsze stanowisko można uznać za tradycyjne podejście, drugie zaś za ponowoczesne [7, s. 19]. Rozróżniając jednak historię i pamięć zbiorową, nie powinno się ich traktować jako rozłączne kategorie – są raczej weberowskimi „typami idealnymi”, które w rzeczywistości społecznej rzadko (jeżeli w ogóle) występują w czystej postaci.

Literatura:

1. Kajfasz J., *O kognitywnych i społecznych uwarunkowaniach pamięci*. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, Lublin 2012.
2. Nęcka E., *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2012.
3. Kansteiner W., *Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studium*. W: *History and Theory* (2002, nr 41), 179-197, tu: s. 180.
4. Kosowska E., *Pamięć jako zjawisko kulturowe*. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, Lublin 2012
5. Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i tożsamość polityczna w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa 2008
6. Szacka B., *Historia, pamięć zbiorowa i pamięć kulturowa Paula Connertona*. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, Lublin 2012
7. Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006.
8. Halbwachs M., *Spoleczne ramy pamięci*, Warszawa 1969.
9. Szpociński A., *Współczesne społeczeństwo polskie wobec przeszłości*. W: A. Szpociński (red.), *Różnorodność procesów zmian: transformacja niejedno ma imię*, Warszawa 2004.
10. Kula M., *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002.
11. Kwiatkowski P. T., *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, Warszawa 2008
12. Szacka B., *Konflikty i pamięć zbiorowa*. W: R. Traba, *Akulturacyja/asymilacja na pograniczach kulturowych Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. T. I, Stereotypy i pamięć*, Warszawa 2009.
13. Szpociński A., *Historia a pamięć społeczna*. W: R. Traba, *Akulturacyja/asymilacja na pograniczach kulturowych Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. T. I, Stereotypy i pamięć*, Warszawa 2009.
14. Nowak J., *Spoleczne reguły pamiętania. Antropologia pamięci zbiorowej*, Kraków 2011.
15. Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1984.

KOMPETENCJE W ZARZĄDZANIU ZASOBAMI LUDKIMI

Ober Józef,

Adiunkt na Wydziale Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej

Jozef.Ober@polsl.pl

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-6290-381X>

Krasowicka Katarzyna

Streszczenie. Artykuł ma na celu omówienie problematyki kompetencji pracowniczych w kontekście zarządzania zasobami ludzkimi w organizacji. Rozważania teoretyczne rozpoczyna charakterystyka pojęcia i ewolucja kompetencji. Następnie przedstawiono rolę kompetencji w miejscu pracy oraz skutki braku odpowiednich kompetencji oraz znaczenie posiadania wymaganych i pożądaných kompetencji wraz z metodami ich pomiaru. W zakończeniu podsumowano rozważania i przedstawiono wnioski końcowe.

Słowa kluczowe: kompetencje, zarządzanie, zasoby ludzkie, dobór kadr.

Key words: competences, management, human resources, personnel selection.

1. Wprowadzenie

W jednym ze słowników języka polskiego słowo kompetencja jest definiowane jako „zakres pełnomocnictw i uprawnień, zakres działania organu władzy bądź jednostki organizacyjnej oraz zakres czyjejszy wiedzy, odpowiedzialności i umiejętności” [11, s.348]. Inne definicje w literaturze naukowej postrzegają kompetencje jako „wiedzę, umiejętności, uzdolnienia, style działania, osobowość, wyznawane zasady, zainteresowania oraz inne cechy, które używane i rozwijane w procesie pracy prowadzą do osiągnięcia rezultatów zgodnych ze strategicznymi zamierzeniami przedsiębiorstwa” [10, s.162]. Amerykański naukowiec w dziedzinie teorii organizacji oraz ekspert w dziedzinie inteligencji emocjonalnej - R. Boyatzis, określił kompetencje jako „potencjał istniejący w człowieku, prowadzący do takiego zachowania, które przyczynia się do zaspokojenia wymagań na danym stanowisku pracy w ramach parametrów otoczenia organizacji, co z kolei daje pożądane wyniki” [2, s. 18]. Według M. Armstronga kompetentnymi ludźmi w pracy są osoby, które spełniają oczekiwania odnoszące się do ich wyników oraz odpowiednio wykorzystują swoją wiedzę, umiejętności oraz osobiste predyspozycje w celu osiągnięcia standardów, które są przypisane ich rola [1, s.241]. Można się zgodzić ze stwierdzeniem, że potencjał ma każdy człowiek, ale czy ten potencjał zawsze prowadzi do określonych zachowań? Czy te zachowania rzeczywiście zawsze przyczynią się do spełnienia wymagań na danym stanowisku pracy? Czy zawsze przyniesie to założone wcześniej pozytywne wyniki dla organizacji?

2. Kompetencje w miejscu pracy

Kompetencje często były i nadal jeszcze w wielu przypadkach są utożsamiane z formalnym prawem danej osoby do podejmowania decyzji, bądź zajmowania stanowiska w imieniu tej organizacji. Natomiast efektywność i niezawodność w pracy zawodowej była traktowana jako odpowiednie kwalifikacje na danym stanowisku pracy. Kwalifikacje były określane na podstawie wykształcenia, posiadanej wiedzy i umiejętności. Współcześnie znaczenie terminu kwalifikacje i kompetencje jest rozszerzone i bardziej zbieżne, często wręcz używa się tych pojęć zamiennie. Zacieranie różnic znaczeniowych obu terminów nie zmieniło poglądów zwolenników pojęcia kwalifikacje, dla których wiążą się one ściśle ze zdobytym wykształceniem. Termin kompetencje, zastępujący obecnie kwalifikacje ma być odzwierciedleniem dużych zmian zachodzących na rynku pracy, gdzie rutynowe prace fizyczne dają prym czynnościom bardziej intelektualnym. Transformacje, o których wspomniano nie zmieniają faktu, że to dyplom ukończenia kolejnych etapów edukacji, który nadaje kwalifikacje formalne stanowi podstawowe uprawnienie do podjęcia pracy zawodowej na większości stanowisk pracy [13, s.18-19].

Z powyższych rozważań można wnioskować, że kompetencje są charakterystyczne dla określonych sytuacji oraz nietypowych kontekstów organizacyjnych, co oznacza, że ujawniają się one dopiero podczas wykonywania konkretnej czynności zawodowej. Co więcej, podkreśla się, że kompetencje nie są stałe, otrzymywane raz na zawsze, ponieważ aktualizują się przez całą działalność zawodową i są strukturą dynamiczną, czyli ewoluują wraz ze zmianami zachodzącymi w gospodarce i w życiu codziennym człowieka [4, s.22].

Kompetencje są przedmiotem szczególnej uwagi we współczesnym zarządzaniu zasobami ludzkimi. Liczące się na rynku organizacji starają się zdobywać przewagę konkurencyjną identyfikując i rozwijając zasadnicze kompetencje organizacji. Struktura zarządzania kompetencjami nie może ograniczać się tylko do zarządzania kompetencjami pracowników. Z punktu widzenia interesów przedsiębiorstwa, nie mniej ważne są kompetencje kadry kierowniczej. Właściwym zatem jest mówienie nie tyle o systemie zarządzania kompetencjami pracowników, ale o zarządzaniu kompetencjami w organizacji, obejmującym zarówno kierowników jak i pracowników. Zarządzanie kompetencjami powinno spełniać funkcje służebne wobec misji i strategii danej organizacji, być z nią w symbiozie i brać pod uwagę istniejące uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne. Kompetencje i zarządzanie nimi powinno pozostawać w harmonii z całym systemem zarządzania organizacją, ponieważ stanowi jego integralną część. Zarządzanie kompetencjami w przedsiębiorstwie jest również autorytatywną działalnością, biorącą pod uwagę pracowników i kadrę zarządzającą organizacją, nie mającą statusu pracowników. Działalność ta ma za zadanie zapewnienie wysokich standardów pracy, rozwój i zaszerogowanie kapitału ludzkiego organizacji w zakresie pozwalającym na jej przetrwanie i rozwój. Zarządzanie kompetencjami zawiera planowanie i organizowanie określonych działań, inspirowanie i motywowanie ludzi w celu doskonalenia zawodowego i podejmowania się nowych wyzwań w organizacji oraz kontrolę przebiegu związaną z powyższymi procesami [6, s.63].

3. Rodzaje i rozwój kompetencji

W literaturze przedmiotu, jest wiele definicji pojęcia kompetencje, jak również wiele podziałów kompetencji na różne rodzaje. Na potrzeby niniejszego artykułu odwołało się do jednego z największych autorytetów zarządzania zasobami ludzkimi jakim jest M. Armstrong, który wyróżnił kompetencje twarde i miękkie. Kompetencje miękkie, inaczej behawioralne wskazują, w jaki sposób powinni zachowywać się ludzie, by odpowiednio wykonywać swoją pracę. Natomiast kompetencje twarde, inaczej funkcjonalne wskazują nam jaką wiedzę muszą posiadać ludzie (pracownicy), aby dobrze wykonywać swoją pracę [1, s.153].

Zdaniem A. Pocztownskiego kompetencje można podzielić na:

- kompetencje podstawowe, czyli takie, które mają duże znaczenie dla prawidłowego

wykonywania danej pracy i jest to wiedza i umiejętności;

- kompetencje wyróżniające, które odróżniają pracownika efektywnego od pozostałych i są to postawy [1, s.154].

Cytowany wcześniej Poczrowski jako podstawowe kompetencje kierownicze wymienia: wiedzę fachową, rozwiązywanie problemów, komunikowanie się, kształtowanie relacji i korzystanie z usług doradców. Natomiast jako kompetencje wyróżniające wymienia: przywództwo, empatię, chęć uczenia się, poblanie dla niejednoznaczności, nastawienie na kreatywność, dalekowzroczność oraz świadomość wartości [8, s. 155-157].

W miejscu, w którym rozważamy kompetencje, musimy pamiętać, że oprócz kompetencji pracowniczych, bardzo ważne są kompetencje organizacyjne. Świadomość, co organizacja robi najlepiej jest podstawą jej elastyczności kreatywnej i antycypacyjnej. Za podstawowe kompetencje możemy uznać kompetencje ogólne oraz kompetencje wyróżniające, prowadzące do utrzymania trwałej przewagi konkurencyjnej. Reasumując, umiejętność i nowatorstwo w wykorzystywaniu zasobów wiedzy organizacyjnej umożliwiają budowanie kompetencji wyróżniających, co pozwala na powstanie przewagi konkurencyjnej [12, s.211].

Zgadzać się z Pencem, że podstawowym warunkiem wszelkiej skuteczności są odpowiednie kompetencje [7, s.176], powinno się następnie określić jak najefektywniej pozyskać wiedzę oraz kształtować odpowiednie umiejętności i postawy, aby sprzyjać rozwojowi organizacji. Współczesne zarządzanie to zdolność radzenia sobie z ciągłymi zmianami i tylko organizacje, które nieustannie inwestują i poszerzają kompetencje pracowników, równocześnie dzieląc się doświadczeniem kreują nowe alternatywy strategiczne.

Prosty model drabiny kompetencji przedstawia proces jej rozwoju i wskazuje cztery stany świadomości ludzi, odnoszące się do dostatków i niedostatków kompetencji. Model ten zakłada, że każdy człowiek podczas nabywania nowej umiejętności przechodzi przez cztery etapy tego procesu. Pierwszym etapem jest nieświadomość niekompetencji, która występuje wtedy, kiedy osoba nie wie czego nie potrafi. Pracownik bez świadomości swojej niekompetencji wykonuje swoją pracę, nie wie jakiej kompetencji mu brakuje. Drugi etap to świadoma niekompetencja, występuje wtedy, kiedy osoba wie czego nie potrafi robić i zdaje sobie sprawę ze swojej niekompetencji, oraz stara się ten brak kompetencji uzupełnić, poprzez naukę, ćwiczenia. Trzeci etap - świadoma kompetencja, występuje kiedy pracownik opanował już pewne umiejętności, jest ich świadom i wie co potrafi, jednak aby wykonywać tę czynność poprawnie, musi być skupiony, chwila dekoncentracji może być powodem porażki. Ostatni etap nieświadomej kompetencji, o którym mówimy wtedy, kiedy pracownik wykonuje efektywnie swoją pracę, bez namysłu, jest to najwyższy stopień wtajemniczenia [9, s.81]. Proces rozwoju zawodowego powinien być przejściem po tego typu drabinie przynajmniej do etapu świadomej kompetencji. Przemieszczanie się pomiędzy poszczególnymi stanami wymaga doboru odpowiednich metod. Aby osiągnąć zamierzony efekt działań rozwojowych należy uświadomić pracownikom poziom ich nieświadomych kompetencji. Uświadamianie powinno być przeprowadzone w bardzo dyplomatyczny i niestresujący sposób, należy również unikać publicznej oceny. Wiadomości teoretyczne wyniesione ze szkoleń nie wpłyną na rozwój danej kompetencji bez działań praktycznych.

Analizując różne definicje kompetencji można wyodrębnić następujące elementy składowe kompetencji: wiedza, umiejętności, cechy osobowościowe, postawy, zachowania, wartości kulturowe, doświadczenie, gotowość do działań, predyspozycje, wyobrażenie o sobie, przekonania, standardowe procedury, sposoby rozumowania, style, zasady i zainteresowania [13, s.20].

Na potrzeby praktycznego wykorzystania kompetencji w zarządzaniu na polskim rynku T. Rostkowski dzieli je na osiem różnych kategorii:

- Uzdolnienia - jest to potencjał pracowników do rozwoju, szczególnie ważna cecha w organizacjach nastawionych na zmiany.

- Umiejętności i zdolności - jedenaście podstawowych czynników koniecznych do odniesienia sukcesów w pracy nad konkretnymi zadaniami: kompetencje umysłowe, kompetencje komunikacyjne, kompetencje interpersonalne, samozarządzanie, kompetencje organizacyjne, nastawienie na potrzeby klientów, kompetencje techniczne, stosunek do wykonywanych zadań, kompetencje biznesowe, kompetencje kierowania personelem i umiejętności przywódcze.

- Wiedza - kategoria tej kompetencji wskazuje nam przygotowanie teoretyczne i praktyczne do wykonywania określonych zadań, oraz procedur z nimi związanych.

- Kompetencje fizyczne - są one związane z wymaganiami fizycznymi stanowiska pracy i dzielą się na trzy grupy: sprawność fizyczna, wyczulenie zmysłów i zdolności psychofizyczne.

- Style - jest to sposób w jaki osiągane są zamierzone cele, dzielimy je na dwie grupy: style menedżerskie i style pracownicze.

- Osobowość - jest to przykładowo orientacja społeczna, zapatrywanie się na współpracę, osiągnięcie celów i doświadczenie.

- Zasady i wartości - są to wartości pozwalające na określenie motywów działań i odnoszą się do ról życiowych, które wpływają na wybory w pracy.

- Zainteresowania - preferencje odnoszące się do środowiska pracy, zadań w niej wykonywanych, często mają duży wpływ na efektywność, w szczególności, gdy rodzaj pracy jest

zgodny z zainteresowaniami pozazawodowymi pracowników [10, s.162-163].

Kompetencje to podstawowe kryteria podejmowania wszelkich decyzji w obszarze odnoszącym się do współistnienia pracowników w organizacji. Zatem kiedy pracownicy wychodzą z inicjatywą podnoszenia swoich kompetencji, kadra kierownicza powinna brać z nich przykład, co powinno stanowić pewnego rodzaju wzajemną motywację przełożonych oraz podwładnych. Dla większości organizacji o stabilnej pozycji na rynku liczy się innowacyjność oraz inwencja pracowników, a nie ulotna wiedza, która powinna być stale uaktualniana [5, s. 64].

Z uwagi na to, że kompetencje są pewnymi ukrytymi cechami przejawiają się w zachowaniach, które odnoszą się zazwyczaj do działalności zawodowej, musimy je poniekąd wykorzystać do zrealizowania zadań zawodowych. Jednak niektóre zadania wymagają kilku kompetencji, lub też jedna kompetencja może być wystarczająca do wykonywania wielu różnorodnych zadań [3, s.17].

Kompetencja jest pewnym pojęciem scalającym różne zachowania, co ma duże znaczenie przy próbie opisu konkretnej kompetencji oraz przy budowie narzędzi diagnostycznych. Innym ważnym elementem jest to, że kompetencja nie jest wykorzystywana do opisu dyspozycji gwarantujących sukces, a ma tylko uwzględnić poziom, na jakim mają być wykonane zadania. Kompetencje zatem, to nie cechy charakteru czy też osobowości, które zazwyczaj też wpływają na efektywność zawodową, ale mają one charakter względnie stałych i niezmiennych cech [3, s.18-19].

Spis wymaganych kompetencji na określone stanowisko pracy można sporządzić stosując za Filipowiczem podział kompetencji na cztery główne kategorie: kompetencje osobiste, kompetencje społeczne, kompetencje menedżerskie i kompetencje zawodowe. Przykład zaprezentowano w tabeli nr 1.

Tabela 1. Kompetencje wymagane na stanowisku księgowej

Wymagania i obowiązki	Kompetencje			
	społeczne	osobiste	menedżerskie	zawodowe
Kontrola poprawności dokumentów pod względem prawnym i formalnym oraz ich dekretnacja i ewidencja w systemie księgowym	Procedury - znajomość i stosowanie	Dążenie do rezultatów	Budowanie sprawnej organizacji	Księgowość
Bieżąca analiza oraz uzgadnianie sald kont	Procedury - znajomość i stosowanie	Radzenie sobie z niejednoznacznością	Zarządzanie informacjami	Analiza danych
Weryfikacja stanów rozrachunków z kontrahentami	Orientacja na klienta	Elastyczność myślenia	Zarządzanie informacjami	Analiza danych
Rozliczanie podróży służbowych pracowników	Procedury - znajomość i stosowanie	Rozwiązywanie problemów	Zarządzanie informacjami	Analiza danych
Odpowiedzialność za sprawozdawczość do GUS i NBP	Identyfikacja z firmą	Sumienność	Zarządzanie informacjami	Analiza danych
Sporządzanie raportów, analiz i zestawień księgowych	Procedury - znajomość i stosowanie	Samodzielność	Zarządzanie informacjami	Analiza danych
Wyszktałenie wyższe kierunkowe: ekonomia, rachunkowość, finanse, etc.	Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem	Gotowość do uczenia się	Budowanie sprawnej organizacji	Wiedza zawodowa
Minimum 2 lata doświadczenia zawodowego w działach księgowych, na stanowisku odpowiadającym obowiązkom poszukiwanej osoby	Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem	Rozwój zawodowy	Budowanie sprawnej organizacji	Wiedza zawodowa
Bardzo dobra wiedza z zakresu rachunkowości i podatków (VAT, CIT)	Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem	Gotowość do uczenia się	Budowanie sprawnej organizacji	Wiedza zawodowa

Bardzo dobra znajomość programów MS Office	Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem	Samodzielność	Budowanie sprawnej organizacji	Użytkowanie systemów IT
Dobra znajomość języka angielskiego	Komunikatywność	Elastyczność myślenia	Budowanie sprawnej organizacji	Języki obce
Wysoko rozwinięte umiejętności interpersonalne: komunikatywność i umiejętność pracy w zespole	Komunikatywność i współpraca w zespole	Rozwiązywanie problemów	Budowanie zespołu	Zachowanie w środowisku międzykulturowym
Umiejętność samodzielnej organizacji czasu pracy i samodzielnego rozwiązywania problemów	Autoprezentacja	Organizacja pracy własnej	Organizowanie	Wiedza zawodowa
Skrupulatność i dokładność w wykonywanej pracy, również pod presją czasu	Identyfikacja z firmą	Radzenie sobie ze stresem	Budowanie sprawnej organizacji	Wiedza zawodowa

Źródło: [5, s.69-70]

Powyższa tabela merytorycznie ilustruje wymagane kompetencje na stanowisku księgowej. Natomiast w kolejnej tabeli zostały przedstawione skutki braku lub niedoboru kompetencji osobistych na stanowisku księgowej.

Tabela 2. Skutki braku lub niedoboru kompetencji osobistych

Kompetencje osobiste	Skutki braku lub niedoboru kompetencji
Dążenie do rezultatów	Niewypełnienie obowiązków służbowych; brak wyników w pracy; zła ocena pracownika
Radzenie sobie z niejednoznacznością	Brak samodzielności; brak porozumienia ze współpracownikami; brak umiejętności wytłumaczenia powstałych niezgodności w saldach kont
Elastyczność myślenia	Nieumiejętność rozmowy z osobami spoza firmy; brak możliwości dostosowania się do rozmówcy
Rozwiązywanie problemów	Doprowadzanie do konfliktów; brak porozumienia ze współpracownikami i przełożonymi; brak umiejętności pracy i funkcjonowania w zespole; błędne rozliczenie podróży służbowych pracowników firmy; opinia osoby konfliktowej
Sumiennosc	Błędy w sprawozdaniach do GUS i NBP; niewypełnianie obowiązków służbowych
Samodzielność	Nieumiejętność obsługi komputera i programów księgowych; brak samodzielnego wykonywania obowiązków służbowych; przeszkadzanie współpracownikom
Gotowość do uczenia się	Brak wymaganego wykształcenia; brak wymaganej wiedzy; niechęć do podwyższania kwalifikacji
Rozwój zawodowy	Brak doświadczenia zawodowego; niechęć do zdobywania doświadczenia
Organizacja pracy własnej	Brak samodzielności; opinia osoby nieorganizowanej; stwarzanie problemów;
Radzenie sobie ze stresem	Wywoływanie paniki; stwarzanie problemów; opinia osoby nie dającej sobie rady na danym stanowisku

Źródło: [5, s.71]

4. Zakończenie

Podsumowując, kompetencje nie są to cechy stałe, zmieniają się one wraz z doświadczeniem, rozwojem zawodowym i życiowym człowieka. Z uwagi na to nie ma możliwości stwierdzenia raz na zawsze czy ktoś daną kompetencję posiada czy też nie. Pomiar kompetencji jest bardzo złożonym procesem, a za większością badaczy tematu można stwierdzić, że dokładny pomiar kompetencji jest możliwy jedynie na podstawie zbioru obserwowalnych zachowań. Dokonywanie takich pomiarów wymaga zastosowania odpowiedniej skali. Zazwyczaj, oprócz przedstawionej w opracowaniu czterostopniowej drabiny kompetencji stosuje się dodatkowo pięciostopniową skalę dla każdej z kompetencji. Oznacza to, że każda kompetencja jest opisywana na pięciu różnych poziomach. Wszystkie poziomy skali winne być dokładnie opisane, ze szczególnym uwzględnieniem konkretnego zachowania badanej osoby. Mimo wielości i różnorodności kompetencji wskazane jest, aby w każdej z kompetencji wyróżnić pięć poziomów, w których wszystkie powinny mieć wspólną, podstawową cechę kompetencji. Bez względu na to, czy są to umiejętności techniczne czy na przykład inteligencja emocjonalna, określony poziom w obu przypadkach oznacza to samo. Wspólne rozumienie poziomów opanowania wszystkich kompetencji posiada wiele zalet, takich jak: precyzyjne określenie własnego poziomu rozwoju, umożliwienie budowania jasnych wskazówek i miar rozwoju, dawanie możliwości porównywania poziomu opanowania różnych kompetencji, możliwość porównywania różnych osób oraz umożliwienie graficznej prezentacji opracowań [3, s.27-28].

Literatura

1. Armstrong M.: Zarządzanie zasobami ludzkimi. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
2. Boyatzis, R.E.: The Competent Manager: A Model for Effective Performance. John Wiley and Sons, New York 1982.
3. Filipowicz G.: Zarządzanie kompetencjami zawodowymi. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.
4. Kwiatkowski M., Szymela K.: Standardy kwalifikacji zawodowych. Teoria, metodologia, projekt. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2001.
5. Ober J., Karwot J.: Rola kompetencji w procesie rekrutacji i selekcji pracowników. W: P. Zwiech (red.) Uwarunkowania kształtowania kapitału ludzkiego w organizacji. Seria Gospodarka kapitałem ludzkim, Zeszyt nr 12, Szczecin 2017.
6. Oleksyn T.: Zarządzanie kompetencjami w organizacji. W: Humanizacja Pracy, nr 3, Warszawa 1999.
7. Penc J.: Kreatywne kierowanie. Wydawnictwo Placet, Warszawa 2000.
8. Poczowski A.: Międzynarodowe zarządzanie zasobami ludzkimi. Oficyna Ekonomiczna, Warszawa 2003.
9. Rae L.: Planowanie i projektowanie szkoleń. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2003.
10. Rostkowski T.: Narzędzia i praktyka zarządzania zasobami ludzkimi. Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2008.
11. Słownik języka polskiego. Wydawnictwo PWN, Warszawa 2005.
12. Stańczyk-Hugiet E.: Organizacja ucząca się. W: R. Krupski (red.) Zarządzanie przedsiębiorstwem w turbulentnym otoczeniu. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.
13. Walkowiak R.: Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji. Kompetencje. Nowe trendy. Efektywność. Dom Organizatora, Toruń 2007.

ФЕНОМЕН ЄГИПТОМАНІЇ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ РЕФЛЕКСІЇ Л. ЗІНКОВА

Пальчик Андрій Олександрович

канд. філос. наук,

настоятель Сумської римо-католицької громади

Благовіщення Пресвятої Діви Марії

opalchuk@gmail.com

Осмыслення давнього минулого людства не можна звизити до виключно наукового пізнання. Упродовж століть з академічною історією співзвучало не завжди раціональне (масове, популярне) сприйняття давнини, яскравим прикладом чого є перцепція давньоєгипетської цивілізації.

Термін “єгиптоманія” почав входити до словника європейських мов паралельно з дедалі вищою зацікавленістю єгипетською цивілізацією в кін. XVIII – поч. XIXст., одразу після військової експедиції Наполеона до країни пірамід. Неологізм утворився зі словосполучення

“*Egyptianmania*”, використаного Джоном Соуном (1753-1837) для характеристики архітектури, що імітувала давньоєгипетський стиль. Починаючи з 1808 р. термін поширюється у німецький, а потім у французький та англійський літературі [1, с. 122].

Явище єгиптоманії (в англомовній літературі також застосовуються терміни *Egyptian revival*, *Egyptian influences*, *egyptianism*) почало серйозно досліджуватися лише з середини ХХ ст. При цьому суфікс “-манія” у терміні зовсім не означає якого-небудь хворобливого стану і не має утворювати жодних іронічних асоціацій. Воно стало предметом наукового зацікавлення Д. денХенгста, Е. Іверсена, М.С. Веніта, Е. Еренберга (єгиптоманія в античні часи), Р. Віттковера, П.А. Клейтона (єгиптоманія в ХІХ ст.), Я. Ассмана, Р. Патомір, Н. Дойла, В.В. Белякова та ін.

Лешек Зінков (Leszek Zinkow, нар. 1965 р.) є польським вченим-культурологом (працює у Кракові в Папському теологічному університеті ім. Йоана Павла ІІ та Академії Ignatianum), який значну частину своєї наукової роботи присвятив дослідженню рецепції давньоєгипетської спадщини на різних етапах розвитку культури.

Дослідник пропонує впорядкувати термінологію шляхом відокремлення єгиптології (“академічна дисципліна, що систематично, науковими методами, відтворює, наближає і буде апарат наших понять про стародавній Єгипет у спосіб найбільш наближений до первісних значень і смислів”) від інших зацікавлень давньоєгипетською спадщиною, що не мають наукового характеру. Куруючись напрацюваннями Зігфріда Моренца, польський дослідник виділяє три обличчя перцепції давньоєгипетської цивілізації у європейській культурі: 1) єгиптофілія: “захоплення, що провадить до наукових пошуків”; 2) єгиптофобія: тенденція, обумовлена суб’єктивними (раціональними чи нерациональними) чинниками, пов’язана з негативним ставленням і упередженнями, які беруть початок у біблійному (а подекуди і античному) образі Єгипту і сформувала відповідний стереотип; 3) єгиптоманія (в польській літературі також *egyptizm*): “найбільш креативний, а часом найбільш спекулятивний шлях рецепції” єгипетської спадщини [2, с. 138-139].

Єгиптоманія, на відміну від двох перших, емоційно забарвлених “облич захоплення” Стародавній Єгиптом, належить до сфери більш конкретної, творчої. Тут йдеться про більшшу чи меншу трансформацію давньоєгипетської спадщини в сучасні витвори духовної та матеріальної культури у різноманітних формах: літератури, мистецтва, архітектури, ремесла, кіноіндустрії, комп’ютерних ігор тощо. Отже, Л. Зінков так формулює предмет дослідження: “Є ним спостереження і аналіз змінного у часі комплексу сприйняття, засвоєння, обробки і деформації (спадщини Стародавнього Єгипту – А.І.), а в результаті – інкорпорації в продукти нової культури” [2, с. 139].

Про початки вияву феномену можна говорити вже на схилку класичної єгипетської цивілізації, коли грецька та римська культури переживають свій розквіт. Власне в Александрії, на думку Зінкова, з’являються перші витвори, яким можна приписати риси єгиптоманії (сам дослідник називає цей етап “протоєгиптоманією”). Вже тоді суто єгипетський символічний вимір мистецтва і архітектури поступається естетичній “манері”. У римську добу єгиптоманія найпотужніше виявилася у діяльності імператора Адріана, який збудував у єгипетському стилі свою резиденцію, а також у моді на мозаїки та фрески з нільськими мотивами, появі на терені усєї імперії обелісків, сфінксів та інших монументальних споруд, а також неєгипетських витворів, зроблених за єгипетськими канонами. Цей етап важко переоцінити: римське сприйняття Єгипту стало, паралельно з біблійним “єгиптофобним” образом, головною рецептивною перспективою для європейців [2, с. 140-146].

Часи Ренесансу та бароко характеризуються певним компромісом між біблійним стереотипним образом Єгипту як “дому неволі” Ізраїля, з одного боку, і реінтерпретацією античної традиції – з іншого. Зацікавлення країною фараонів у цю добу Л. Зінков схильний називати єгиптофілією, зосередженою передусім на тасмниці ієрогліфів, що розумілися у символічно-метафоричному ключі.

На межі ХVІІІ – ХІХ ст., після вже згаданої єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта, Європу охопила потужна хвиля єгиптофілії, а згодом і єгиптоманії, що огорнула усі аспекти культурної діяльності, хоча зацікавлення давньоєгипетською культурою не згасало й упродовж попередніх десятиліть. Проте, незважаючи на стрімкий розвиток єгиптології (як наслідок розшифрування єгипетського письма), поточне стереотипне уявлення про Єгипет не змінилося аж до середини ХІХ ст., коли “постнаполеонівське захоплення” еволюціонувало у “вікторіанську моду” на Єгипет, що мотивувалося численними подорожами та збагаченням музеїв та приватних колекцій єгипетськими артефактами [2, с. 151].

Єгиптоманія ХІХ ст. мала різноманітні прояви не тільки у Західній Європі, але й у Польщі. Поруч з такими архітектурними єгиптизмами, як Єгипетський залу Лондоні (1812), кінотеатр “Луксор” у Парижі (1920), об’єкти у Царському Селі, Л. Зінков згадує Єгипетську божницю Варшавських Лазенках (бл. 1822) та “Єгипетський дім” у Кракові (1894), якому присвячує окрему статтю. Так само єгиптоманія охопила і художню літературу: описи подорожей поступаються місцем белетристичні та поезії з єгипетськими мотивами, “археологічному роману” тощо. Зінков ілюструє цей процес аналізом творів польських

письменників Б. Пруса (“З легенд давнього Єгипту”, 1888; “Фараон”, 1895) та Г. Сенкевича (“Суд Осіріса”, 1908) [4]. Особливою подією стала опера Дж. Верді “Аїда”, замовлена у 1869 р. віце-королем Ізмаїлом Пашою на честь планованого відкриття Суецького каналу.

Іншим специфічним проявом єгиптоманії XIX ст. було зацікавлення муміями, що, у свою чергу, зумовило дискусії на тему рас, статі та національної ідентичності. Заснування “мумієвих товариств”, імпорт муміфікованих решток до Європи, публічні або закриті сесії, під час яких з мумій знімалися бинти – усе це не просто тішило любителів східної екзотики, і певною мірою сприяло розвитку анатомії, а особливо краніології. Дослідження мумій стало також матеріалом для ідеологічного спору навколо питання цивілізаційної приналежності давніх єгиптян, у якому європоцентристи намагалися хоча б “ментально утримати” Єгипет в межах європейської цивілізації [2, с.153].

Нова потужна хвиля єгиптофільії та єгиптоманії у XX ст. була зумовлена передусім двома археологічними знахідками, що стали символами Стародавнього Єгипту: бюсту Нефертіті, віднайденому Л. Борхардом у 1912 р., та відкриттям гробниці Тутанхамона в Долині царів Г. Картером у 1922 р.

Археологічні відкриття, як пише польський дослідник, неодноразово викликали сплескиєгиптофільії та єгиптоманії у різних проявах. У цьому місці видаються цікавими два приклади, які ілюструють дисонанс між єгиптологією як науковою дисципліною, та іншими формами зацікавлення єгипетськими старожитностями. Розетський камінь, знайдений у 1799 р., з точки зору єгиптології є лише історичним джерелом, що містить інскрипціоємфійських жерців на честь Птолемея V. Проте його значення у масовій свідомості було зумовлене іншими обставинами: документ став свідомою науковою конкуренцією між Великою Британією та Францією і, унаслідок розшифрування ієрогліфів Ж.-Ф. Шампольоном, символом потенціалу французької науки. Смісловий дисонанс між єгиптологічним та єгиптоманським сприйняттям артефактів бачимо також на прикладі усипальниці Тутанхамона: сама особа фараона не є визначною для єгипетської історії, але обставини відкриття гробниці зробили її “героєм масової уяви” [3, с.39-40, 43-44].

Разом з цим Зінков вважає, що єгиптоманію не можна назвати явищем, що межує з єгиптологією: “Вона має власну культурну та естетичну цінність, у її джерел знаходимо спонтанне захоплення Стародавнім Єгиптом, матеріальну спадщину тієї цивілізації”. Тут мають неабияке значення кілька факторів: сива давнина, екзотизм, таємничість, пам’ять про давню могутність і багатство держави, забуті знання, загублені скарби тощо. Навіть “продукти”єгиптоманії (матеріальні та духовні) не можна назвати імітаціями у строгому сенсі цього слова: “Глибока асиміляція перемінила їх у цінності настільки оригінальні, що їх порівняння з єгипетськими взірцями часом втрачає раціональний сенс. Тлумачити їх можна лише ... на рівні сучасних значень або асоціацій”[3, с.42].

Культурологічні праці Л. Зінкова не просто пояснюють генезу і механізм гострого зацікавлення людиною давньоєгипетським минулим. У них на свій кшталт розкривається сама людина в усій складності її буття: пам’яті, творчості і безмежній уяві.

Список використаних джерел:

1. Doyle N. The Earliest Known Uses of ‘l’égypomanic’/‘Egyptomania’ in French and English // Journal of Ancient Egyptian Interconnections. – 2016. – № 8. – P. 122-125.
2. Zinkow L. Egiptofilia, egiptofobia, egiptomania // Sztuka Afryki w kolekcjach i badaniach polskich. – Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 2014. – S. 137-156.
3. Zinkow L. Kilka uwag o kulturotwórczych aspektach odkryć archeologicznych w Egipcie // Prace Komisji filologii klasycznej PAU. – 2015. – № 46. – S. 33-46.
4. Zinkow L. Pharaonic Disguise. Contemporary Politics in Egyptian Camouflage // Studies in Ancient Art and Civilization / Ed. E. Papuci-Władyka. – Kraków: Jagiellonian University, 2012. – S. 269-276.

FILOZOFICZNE ASPEKTY WOLNOŚCI GOSPODARCZEJ W ROZWOJU CZŁOWIEKA

dr Paradowski Mariusz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, adiunkt,
m__paradowski@wp.pl

Streszczenie:

Niniejszy artykuł porusza problematykę dotyczącą filozoficznych aspektów wolności gospodarczej w rozwoju człowieka. Na wstępie ukazuje on na rozumienie wolności gospodarczej w polu nauk społecznych (ekonomicznych i prawnych) oraz w płaszczyźnie nauk humanistycznych (filozoficznych). Dalej, omawia on zagadnienia historyczne z zakresu wolności gospodarczej. W swej zasadniczej części podkreśla istotę rozwoju osoby ludzkiej u podstaw filozoficznego rozumienia znaczenia wolności gospodarczej. Na zakończenie opracowanie omawia kwestie związane z wartościami realistycznej filozofii, która prezentuje dobro, prawdę oraz piękno. Wymienione wartości zostały zaprezentowane w kontekście filozoficznego ujęcia wolności gospodarczej. Tekst zawiera krótkie opracowanie.

Słowa kluczowe:

wolność gospodarcza, filozofia realistyczna, dobro, prawda, piękno

1. Wprowadzenie

Nie ulega wątpliwości, że problematyka dotycząca wolności gospodarczej znajduje się w polu zainteresowania nauk społecznych. Ekonomiczne oraz prawnicze ujęcia przedmiotowego zagadnienia zajmują istotne miejsce w płaszczyźnie badawczej. Trudno jednak nie zauważyć, iż wolność gospodarcza posiada zdecydowanie szerszy wymiar. Gruntowna analiza tematyczna wydobyla jej filozoficzne inklinacje. Z tego też względu rozumienie znaczenia wolności gospodarczej obecne w sferze ekonomiczno-prawnej powinno stanowić podstawę dla wyodrębnienia filozoficznych aspektów w rozwoju człowieka. Nie sposób zaprzeczyć temu, że na gruncie nauk humanistycznych tworzy się interesujący paradygmat interpretacyjny związany z rozwojem osoby ludzkiej u podstaw wolności gospodarczej. Takie spojrzenie na rzeczywistość powinno być rozwijane oraz szczegółowo dyskutowane w środowisku naukowym. Omówieniu problemu pomocna staje się filozofia realistyczna.

2. Ustojowo-prawny paradygmat interpretacyjny wolności gospodarczej

Tytułem wprowadzenia do szczegółowej analizy badawczej musi pozostać społeczne ujęcie wolności gospodarczej istniejące w nauce prawa. Poczynione ustalenia posłużą za podstawę dla dalszych konkluzji myślowych. E. Dereń oraz E. Polański podkreślili, że: „wolność to określone prawo obywateli do czegoś, wyznaczone przez dobro powszechne, interes narodowy i porządek prawny”¹. Genezy wolności należy poszukiwać w starożytności. Analizując okres antyczny K. Kolańczyk zauważył, że: „kategoria ludzi wolnych (*liberi*) była bardzo zróżnicowana; Gaius uważa za najbardziej godny uwagi i objaśnienia podział na ludzi wolnych od urodzenia, czyli wolnonrodzonych (*ingenui*) i wyzwolenców, tzw. byłych niewolników (*libertini*)”². W swej zasadniczej części ludność wolną tworzyli obywatele rzymscy, natomiast wyzwolencami byli zaamożniejsi niewolnicy, zdolni do wykupienia się z osiągniętych zysków pracy niewolniczej. Autor również dostrzegł, iż: „niewolnicy rekrutowali się głównie z jeńców wojennych i z dzieci urodzonych w niewoli”³. W czasach średniowiecza za kolei termin wolności utożsamiany był z określonymi kategoriami stanów, I tak, duchowieństwo, rycerstwo oraz możnowładztwo (feudałowie) dysponowali względnie szerokim zakresem uprawnień. Mieszczaństwo oraz chłopstwo zasadniczo pozbawione było wszelkich praw. Dywagując na temat czternastowiecznego statusu prawnego szlachty J. Bardach zaznaczył, iż: „uformowanie się stanu szlacheckiego spowodowało, że szlachta uzyskiwała przywileje jako całość (...) dzieli się je na: generalne – rozciągające się na cały kraj oraz prowincjonalne lub ziemskie, obejmujące szlachtę jednej prowincji lub ziemi”⁴. H. Olszewski omawiając ideę wolności w demokracji szlacheckiej słusznie wskazał, że: „tylko wolność starożytnych mogła imponować szlachcie, bo kojarzyła się z uczestnictwem w podejmowaniu decyzji w sprawach publicznych; ale szlachecka wolność to nie tylko partycypacja, to także embrionalna podstawa praw podmiotowych, przysługujących zarówno całemu stanowi, jak i każdemu z jego

1 E. Dereń, E. Polański, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2015, s. 909

2 K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986, s. 180

3 *Tamże*, s. 182

4 J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski* – tom I, Warszawa 1964, s. 422

członków (...) ustroju opartego na wolności należy bronić, jest on bowiem wspólnym dobrem całego stanu szlacheckiego; wolność to wyzwanie, by żyć życiem rycerskim, heroicznie"⁵. Opisując z kolei pozycję prawną średniowiecznego chłopca M. Waniewska za K. Buczkim nadmienila, iż: „jego wolność chłopka ograniczała się do: siedzenia na własnym, tzn. danym w użytkowanie gruncie i możliwości dziedziczenia go przez potomków, korzystania z określonych prawem zwolnień od świadczeń feudalnych, możliwości przenoszenia się z miejsca na miejsce i podlegania sądownictwu wiejskiemu; inaczej można stwierdzić, że za istotę wolności chłopów w okresie średniowiecza zwykło się uznawać niezależność od czyjejkolwiek władzy dominialnej lub możność jej zamiany w określonych prawem (zwyczajowym) okolicznościach"⁶. W świetle powyższego wyodrębnienia można zauważyć, że pojęcie wolności jest niejednoznaczne i zdeterminowane rozwojem historii.

Teoretyzując tymi słowami warto elementarnie zwrócić uwagę na model ustrojowy absolutyzmu oświeceniowego. Okres ten przypada na przełom XVI i XVII stulecia. G. Górski odnotował, że: „olbrzymią rolę w kształtowaniu ustrojowych ram tego ustroju odgrywali francuscy prawnicy, którzy w oparciu o dawne zwyczaje i normy formułowali na nowo prawne podstawy władzy królewskiej; to w myśl tych koncepcji władza króla miała być niepodzielna, a w ślad za tym monarcha przysługiwać miało prawo samodzielnych decyzji we wszystkich sprawach królestwa; władza ta obejmowała zatem i dziedziczenie stanowienia prawa i wykonywania wszystkich funkcji zarządu państwem i jego reprezentacji, jak również występowania w roli najwyższego sędziego"⁷. Omawiając niniejszy okres historyczny nie mogą umknąć uwadze słowa krytyki formułowane w kierunku myśli wydobywającej się u podstaw absolutyzmu oświeceniowego. Nie powoduje obaw stwierdzenie, że przedmiotowy ustrój polityczny był związany z rozwojem silnego interwencjonizmu państwowego. Pojęcie wolności było nieobecne w codziennym życiu. Człowiek stał się podmiotem znamiennej podporządkowanym władzy monarchicznej. Panujący skupiał w sobie pełnię władzy. Za takim sposobem rządzenia podążały rozwiązania ekonomiczno-ustrojowe. Dla prawidłowego zrozumienia istoty oraz znaczenia administracji państwowej w wymienionym czasie należy odnieść się do podstawowych zagadnień warunkujących funkcjonowanie państwa. Na pozycję prymarną wysuwają się pojęcia, takie jak: merkantylizm, protekcyjnalizm (celny), bulionizm, kameralizm, które nie pozostają w odosobnieniu wobec idei państwa absolutnego. Zgodnie z definicją słownika merkantylizm to: „doktryna i polityka ekonomiczna w Europie Zachodniej XVI i XVII w., w epoce kapitalizmu, uznająca za główny sposób wzbogacenia kraju poprzez handel, przede wszystkim zamorski, połączony z podbojem i rabunkiem kolonii, a także wzrost sił wytwórczych, rozwój przemysłu chronionego wysokimi cłami, komunikacji oraz wzrost liczny ludności"⁸. Protekcyjnalizm natomiast to: „polityka ochrony produkcji i handlu krajowego przed konkurencją zagraniczną, głównie za pomocą ceł nakładanych na przywożone towary"⁹. Bulionizm z kolei w myśl definicji encyklopedycznej to: „doktryna ekonomiczna, wczesna faza merkantylizmu, utożsamiająca bogactwo kraju ze szlachetnymi kruszcami (złoto, srebro), znalazła wyraz w polityce większości krajów Europy XVI wieku"¹⁰. Kameralizm zaś to: „odmiana merkantylizmu o wyraźnym nastawieniu fiskalnym, rozwinięta w Niemczech i Austrii w XVII i XVIII w., rozpatrująca całość problemów gospodarczych z punktu widzenia możliwości powiększenia dochodów panującego"¹¹.

W konsekwencji kształtowania się wymienionego ustroju stopniowo zaczęły nasilać się działania społeczne zmierzające w kierunku zmiany dotychczasowego sposobu sprawowania władzy w państwie. I tak, narastające niezadowolenie społeczne wynikające ze niewolenia narodowego przyczyniło się do radykalnych reform ustrojowych w drodze rewolucyjnej. Wybuch Wielkiej Rewolucji Francuskiej w 1789 roku zapoczątkował istotne przeobrażenia polityczno-prawne w sferze wolności jednostki. Podstawą tworzenia się nowych wartości myślowych w dziedzinie zarządu państwem oraz modelu gospodarowania okazała się XIX-wieczna doktryna liberalna określana mianem liberalizmu politycznego oraz liberalizmu gospodarczego. J. Gocko zauważył, iż: „liberalizm jest nurtem zróżnicowanym; w aspekcie merytoryczno-przedmiotowym inny jest

5 H. Olszewski, *Idea wolności w demokracji szlacheckiej [w:] Z dziejów kultury prawniczej*, Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin, praca zbiorowa pod red. M. Wąsowicza, Warszawa 2004, s. 208

6 M. Waniewska, *Instytucja sołtysa w okresie samorządu stanowego w Polsce. Aspekty społeczno-prawne*, Lublin 2006, s. 45

7 G. Górski, *Historia administracji*, Toruń 2001, s. 117

8 *Słownik języka polskiego PWN*, t. II, Warszawa 1979, s. 140

9 Tamże, s. 943

10 *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 104-105

11 *Słownik języka polskiego PWN*, t. I, Warszawa 1979, s. 863

liberalizm ekonomiczny, inny społeczno-polityczny, a jeszcze inny filozoficzno-aksjologiczny; wszystkie jednak odmiany i nurty liberalizmu wyrastają z tego samego – oświeceniowego korzenia, co sprawiło, że od samego początku znalazł się on w opozycji wobec chrześcijańskiej myśli społecznej¹². Ł. Rozen z kolei nadmieniał, iż: „liberalizm kojarzony jest z gospodarką wolnorynkową tak często, że stał się niemal w powszechnym rozumieniu od niej nieodróżnialny; na ogół uważa się, że państwo w myśli liberalnej tylko w niewielkim stopniu powinno ingerować w politykę gospodarczą, dając właśnie rynkowi i prywatnym podmiotom gospodarczym zasadniczą rolę; koncepcję, dla której indywidualizm i państwo nocnego stróża to zasadnicze idee i wartości; niemniej, o ile faktycznie liberalizm w ramach myśli ekonomicznej, ze wszystkimi odmianami, stanowi generalnie sprzeciw wobec interwencjonizmu państwowego i welfare state, o tyle liberalizm rozumiany w szerszym i bardziej zasadniczym sensie – jako podstawowy nurt myśli politycznej – jest znacznie bardziej złożony i nie utożsamia się jednoznacznie z liberalizmem gospodarczym; liberalizm polityczny Johna Locke’a poprzedził bowiem o wiele lat klasyczną ekonomię Adama Smitha i jego liberalizm gospodarczy¹³. Innymi słowy, liberalizm polityczny wyraża całokształt poglądów na temat polityki państwa. Trzeba pamiętać, że szereg reform ustrojowych wynikających z założeń liberalizmu politycznego, m.in. konstytucjonalizm, równość wobec prawa, wolności obywatelskie, odpowiedzialność ministrów przed parlamentem, sądownictwo administracyjne oraz samorząd terytorialny wprowadziły administrację państwową na nowe tory¹⁴. Nie ulega wątpliwości, że fundamentem dla kształtowania się myśli liberalnej w polityce stała się monteskiuszowska zasada rozdziału władzy. L. Garlicki wskazał, iż: „zasada podziału władz powstała w czasach nowożytnych jako przeciwieństwo zasady absolutyzmu monarchszego, zakładającej skupienie całej władzy w rękach jednego podmiotu¹⁵. Podział władz na: ustawodawczą, wykonawczą oraz sądowniczą zapewniał obiektywizm oraz ograniczenie wpływu państwa na politykę. Odtąd władza prawodawcza należała do narodu. Inaczej tworzył się liberalizm gospodarczy, którego podstawę stanowiła neutralność państwa względem tworzących się procesów gospodarczych. C. Kosikowski dostrzegł, iż: „liberalizm gospodarczy z założenia osłabia i ogranicza rolę państwa w gospodarce¹⁶.”

Idąc dalej uznać trzeba, że u podstaw liberalizmu gospodarczego konstruował się model gospodarki wolnorynkowej separujący się względem mechanizmu działania gospodarki centralnie sterowanej. Niesporny jest pogląd, iż podstawą liberalizmu gospodarczego jest wolność gospodarza będąca wyrazem ustroju kapitalistycznego. Niemniej jednak wśród przedstawicieli myśli doktrynalnej istnieje przekonania względem mieszanego modelu gospodarczego. F. A. Hayek – reprezentant londyńskiej szkoły neoliberalizmu uznał, iż: „dziewiętnastowieczni liberałowie stworzyli wrażenie, iż rezygnacją z wszelkiej szkodliwej działalności państwa jest wyrazem wszelkiej politycznej mądrości; tymczasem rząd ma do wykonania wiele zadań niezbędnych do istnienia i doskonalenia systemu rynkowego; ideałem prawdziwego liberalizmu nie jest rząd bierny, ale rząd aktywny gospodarczy, który jednak ogranicza się do działań wspomagających żywiołowe siły gospodarki¹⁷”. Podobne stanowisko wyrażają przedstawiciele współczesnej nauki o gospodarce wolnorynkowej. S. Drelich nadmieniał, iż: „coraz więcej osób ze świata polityki twierdzi, że klasyczny liberalizm gospodarczy nie jest możliwy do osiągnięcia, a jedynym rozwiązaniem gospodarczym jest model hybrydowy, łączący elementy gospodarki rynkowej z modelem świadczeń społecznych, interwencjonizmu¹⁸.”

Przechodząc na grunt współczesnego systemu prawnego odnotować trzeba, że w polskim modelu ustrojowym obowiązującą konstytucyjną zasadą społecznej gospodarki rynkowej oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych. Przedmiotowa reguła wynika z treści przepisu art. 20 *de lege lata* Konstytucji RP¹⁹.

12 J. Gocko, *Doktryna liberalizmu [w:] Seminare. Poszukiwania Naukowe*, t. XVIII, Warszawa 2001, s. 269

13 Ł. Rozen, *Aksjologiczne i ideowe fundamenty doktryn liberalnych wobec kwestii ekonomicznych [w:] Świat idei i polityki*, t. XV, Bydgoszcz 2016, s. 28

14 Zob. M. Paradowski, A. Knapik, *Pozycja kadry urzędniczej na przykładzie rozwiązań ustrojowych [w:] Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas*, z. 1/2012, Sosnowiec 2012.

15 L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne – zarys wykładu*, cz. I, Warszawa 1997, s. 91

16 C. Kosikowski, *Publiczne prawo gospodarcze Polski i Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 22

17 *Tamże*, s. 29

18 S. Drelich, *Liberalizm i gospodarczy [w:] Historia i polityka*, nr 6, Toruń 2011, s. 28

19 Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946

3. Rozwój osoby ludzkiej u podstaw filozoficznego rozumienia znaczenia wolności gospodarczej

Odrębnie rysuje się obraz rozumienia znaczenia wolności gospodarczej w płaszczyźnie filozofii realistycznej. Niewątpliwym jest fakt, że definiowanie wolności gospodarczej w sferze nauk społecznych znacząco separuje się względem precyzowania tej wolności w polu nauk humanistycznych, w szczególności filozoficznych. J. Wójcik słusznie zauważył, że: „wolność jest naturalnym pragnieniem każdego człowieka i narodów; nie jest jednak terminem jednoznacznym; w potocznym stosowaniu pojmuje się wolność przez jej przeciwieństwa; dominują dwa przeciwieństwa wolności; dokuczliwe jest zniewolenie i bardziej czytelna zależność od czegoś lub kogoś”²⁰. Na gruncie filozofii realistycznej wyodrębnią się z kolei określenia: „wolności od” oraz „wolności do”. R. Darowski nadmienił, że: „*wolność od* [czegoś] – czyli wolność wyboru – jest to nieobecność (brak) konieczności fizycznej (przymusu) od wewnątrz, tj. wolność od konieczności naturalnej, czyli wypływającej z natury (...) *wolność do* [czegoś] – czyli wolność jako zadanie do wykonania stojące przed człowiekiem, jako wyzwanie, jako spożytkowanie szansy (możliwości) danej człowiekowi; *wolność od* nazywa się niekiedy wolnością negatywną, co podkreśla brak w niej przymusu, czyli neguje się istnienie przymusu; natomiast *wolność do* bywa nazywana wolnością pozytywną, wolnością do działania, do wykonywania zadań; wolność negatywna jest warunkiem wolności pozytywnej”²¹.

W rezultacie powyższych stwierdzeń nasuwają się zasadnicze konkluzje. Nie sposób zaprzeczyć temu, że u podstaw braku psychologicznego skrupowania człowieka wyrażającego się nieobecnością wewnętrznej walki osoby ludzkiej z rzeczywistością tworzy się rozumienie wolności od. Niemniej jednak wyłącznie człowiek wewnętrznie spokojny, żyjący w zgodzie z własnym sumieniem uzgodnionym z naturą człowieka pozostaje zdolny do podejmowania zewnętrznych aktywności w działaniu. Niewątpliwie w ten sposób uwypukla się możliwość rozwoju osoby ludzkiej w sferze codzienności. Przydatne dla ubogacania człowieka pozostają wartości wynikające z filozofii realistycznej, która skoncentrowana jest na prawdzie, dobru oraz pięknie. I tak, poznanie prawdy o człowieku staje się możliwe jedynie w przypadku uznania natury osoby ludzkiej, jej przeznaczenia, analogiczności bytu oraz zdolności do działania. W płaszczyźnie tomizmu egzystencjalnego sprzyjającego rozwojowi filozofii realistycznej dostrzega się wartości związane ze zdroworozsądkowym poznaniem, które jest słusznym i wyłącznym sposobem rozumienia rzeczywistości. Dobro w nurcie tej filozofii jawi się z kolei jako cel człowieka niezbędny dla jego rozwoju osobowego. Co więcej, racjonalnie ukształtowane życie człowieka odczytywane jest przez pryzmat piękna.

Podążając tym torem myślowym stwierdzić należy, iż wolność gospodarcza w polu nauk filozoficznych postrzegana jest jako zdolność osoby ludzkiej do rozwoju. Nic bowiem bardziej oczywistego niż fakt, iż podejmowanie inicjatyw gospodarczych poprzez upowszechnianie działalności gospodarczej nie tylko sprzyja ekonomicznemu bogaceniu się człowieka, ale także dostarcza środków finansowych niezbędnych dla utrzymania rodziny. W świetle powyższych argumentów uznać więc można, iż wolność gospodarcza jest określonym dobrem w doskonaleniu człowieka. Niezaprzeczalnie jego rozwój osobowy u podstaw rodziny możliwy jest przy pomocy instrumentów ekonomiczno-prawnych sprzyjających realizowaniu się człowieka w uzgodnieniu z naturą ludzką oraz jego egzystencjalnym przeznaczeniem.

4. Podsumowanie

Nie powoduje obaw stwierdzenie, że pojęcie wolności jest wieloznaczne. Wolno wprowadzić wnioski, iż we współczesnym świecie pojęcie wolności postrzegane jest głównie jako termin ekonomiczno-prawny, cenne dla nauk społecznych. Filozoficzno-humanistyczny paradygmat rozumienia wolności przysięnięty jest przez socjologiczne determinanty rzeczywistości. Odkrywanie wolności gospodarczej powinno natomiast wyzwać poznanie prawdy o człowieku z pozycji rozwoju osoby ludzkiej. Takie spojrzenie na rzeczywistość wydaje się pełne i koherentne z naturą człowieka egzemplifikowaną w sferze filozofii realistycznej. Odpowiedź na pytania: kim jest człowiek, jaka jest natura człowieka, czym jest prawda, dobro oraz piękno w życiu osobowym człowieka możliwa jest wyłącznie przy pomocy realizmu egzystencjalnego. Co więcej, podejmowanie prób ustalenia znaczenia wolności gospodarczej w polu nauk humanistycznych przyczyni się do wyjaśnienia wyżej postawionych pytań z zakresu antropologii filozoficznej. Z tego względu warto rozwinąć filozoficzne rozumienie wolności gospodarczej, które wydaje się bardziej odkrywać istotę człowieka w ludzkiej egzystencji.

20 J. Wójcik, *Wolność a zniewolenie. Pedagogiczne zagadnienie wolności [w:] Prace zbiorowe Katedry Historii i Filozofii Średniowiecznej i Starożytnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 2019, s. 1

21 R. Darowski, *Filozofia człowieka – zarys problematyki*, Kraków 2015, s. 91-92

Bibliografia

1. Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski* – tom I, Warszawa 1964.
2. Darowski R., *Filozofia człowieka – zarys problematyki*, Kraków 2015.
3. Dereń E., Polański E., *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2015.
4. Drelich S., *Liberalizm gospodarczy [w:] Historia i polityka*, nr 6, Toruń 2011.
5. *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982.
6. Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne – zarys wykładu*, cz. I, Warszawa 1997.
7. Gocko J., *Doktryna liberalizmu [w:] Seminare. Poszukiwania Naukowe*, t. XVIII, Warszawa 2001
8. Górski G., *Historia administracji*, Toruń 2001
9. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986.
10. Kosikowski C., *Publiczne prawo gospodarcze Polski i Unii Europejskiej*, Warszawa 2010
11. Olszewski H., *Idea wolności w demokracji szlacheckiej [w:] Z dziejów kultury prawniczej*, Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin, praca zbiorowa pod red. M. Wąsowicza, Warszawa 2004.
12. Paradowski M., Knapik A., *Pozycja kadry urzędniczej na przykładzie rozwiązań ustrojowych [w:] Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas*, z. 1/2012, Sosnowiec 2012.
13. Rozen Ł., *Aksjologiczne i ideowe fundamenty doktryn liberalnych wobec kwestii ekonomicznych [w:] Świat idei i polityki*, t. XV, Bydgoszcz 2016
14. *Słownik języka polskiego PWN*, t. I, Warszawa 1979.
15. *Słownik języka polskiego PWN*, t. II, Warszawa 1979.
16. Waniewska M., *Instytucja sołtysa w okresie samorządu stanowego w Polsce. Aspekty społeczno-prawne*, Lublin 2006.
17. Wójcik J., *Wolność a zniewolenie. Pedagogiczne zagadnienie wolności [w:] Prace zbiorowe Katedry Historii i Filozofii Średniowiecznej i Starożytnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 2019.

Wykaz aktów prawnych

1. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946).

PHILOSOPHERAL ASPECTS OF ECONOMIC FREEDOM IN HUMAN DEVELOPMENT

Summary:

This article creates issues related to the philosophical aspects of economic freedom in human development. At the beginning, it shows the understanding of economic freedom in the area of social (economic and legal) sciences and in the area of humanistic (philosophical) sciences. Next, it discusses historical issues in the field of economic freedom. Generally speaking, it emphasizes the essence of human development at the basis of the philosophical understanding of economic freedom. At the end, the elaboration discusses issues related to the values of a realistic philosophy that presents good, truth and beauty. These values have been presented in the context of the philosophical approach to economic freedom. The text contains a short elaboration.

Keys words:

economic freedom, realistic philosophy, good, truth, beauty

PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL FACTORS, THAT INFLUENCE SELF- ACTUALIZATION AND DEVELOPMENT

Aleksandra Pasiut

student of Pedagogical University of Cracow

aleksandra.pasiut1996@gmail.com

„The science of psychology has been far more successful on the negative than on the positive side. It has revealed to us much about man's shortcomings, his illnesses, his sins, but little about his potentialities, his virtues, his achievable aspirations, or his psychological health"[3]. The above Abraham Maslow's quotation shows perspective of Humanistic Theory about human nature. This branch of Psychology emphasises self-actualization, values, autonomy and freedom of individual person.

Maslow was born in 1908 in Brooklyn. His childhood was very hard because of poverty. He was an immigrant from Russia, which contributed to the negative experiences of living in New York City. Additionally, he had Jewish roots, which is why the American society opposed him. Despite these facts he decided to study and start his academic career. It is worth noting that he always believed in the goodness of man, despite his cruel memories from his youth[7, s. 292].

In contrast to the postulates of the representatives of psychoanalysis, Maslow believed that

human nature has nothing negative in itself. He emphasized that it was originally good or indifferent. The American psychologist disagreed with the psychoanalytical perspective because it emphasized the importance of a person's past and its impact on adult life. He believed that the most important thing was the present, from which man should draw as much as possible. This is done through the conscious experience of feelings. Thanks to this, a person can get to know himself or herself better and realize himself[9, s. 640-641].

Such statements are mainly characteristic of the phenomenological approach. The main representative of this theory was Carl Rogers. He emphasized that not all external experiences are recorded openly. Healthy individuals, however, are characterized by a greater number of conscious experiences in contrast to the disturbed person. It is worth mentioning that experiencing causes in the mind a Self Concept. Thanks to this, we are aware of our own characteristics, the nature of our relations with other people, characteristics of our environment and other aspects of the world around us. These beliefs determine self-agency, control and can influence on the motivation of the individual[7, s. 301-303].

Rogers, like Maslow, believed that man is good by nature. His words: „The good life is a process, not a state of being. It is a direction, not a destination. Today we have abundant opportunities to utilize our strengths and passions, do things we enjoy, and connect with people we love. Tomorrow might bring a world of exciting new possibilities, but today, wherever we stand on our journey, can be an adventure in itself”[4], say that every moment is suitable for development and the satisfaction it brings leads to a sense of happiness. Maslow also believed that man's main goal is self-actualization. Thanks to it, a person can experience peak sensations, which generate a state of ecstasy in the human body[7, s. 296].

1. Basic and sociological considerations affecting the self-actualization.

The condition for undertaking self-actualization is the fulfilment of basic conditions, that determine the survival of the individual. In connection with the above thesis, Maslow created a pyramid of needs, which in a hierarchical way shows human aspirations. Achieving the next level is possible if the level below it has been achieved.

The motivation for lack is involved with:

- physiological needs;
- safety needs;
- belonging needs;
- esteem needs.

Only self-actualization need is motivated by desire for growth[9, s.641-642].

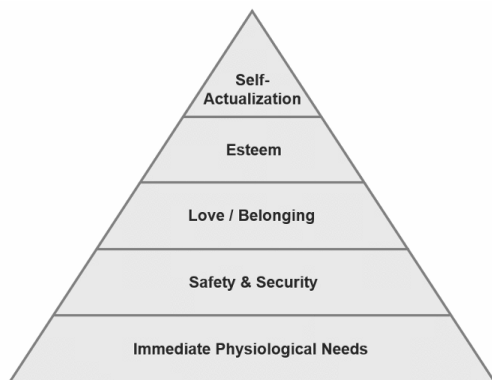

Illustration: Maslow's Pyramid Source: <https://thriveglobal.com/stories/what-do-you-need-to-thrive-right-now/>

Here is what is composed of every single step of the Maslow's pyramid:

- Physiological needs are characterised by: food, water and sleep.
- Safety need is involved with: stability, no danger, no pain and employment.
- Belonging need includes: acceptance, love, friendship and belong to the community.
- Esteem need is characterized by: a good reputation, self-respect, success and self esteem.
- Self-actualization need is involved with: development, learning and realising the potential[7, s. 294].

An analysis of the Maslow pyramid shows, that self-actualization is not possible when physiological needs are not met. This is usually the case in poor countries, where there is no access to

water and food. People, who do not sleep enough are also not able to think about their higher needs, because the lack of sleep deprives organism. Such a person feels irritable, his/her mood is lowered and cognitive functions are disturbed, which makes him/her unable to think rationally.

An individual is not able to develop even when his or her security needs are not met. It relates to many areas of life. According to Jan Szymd, there are several types of security:

- social;
- political;
- military;
- ecological;
- cultural;
- juridical[10, s. 11].

A man living in the 21st century is exposed to many threatening stimuli. He meets them very often at work, especially if the profession involved with responsibility. However, fear in the workplace is often generated by superiors who are not even aware of the fact that they use bullying. In 2017, Gary Namie, an American social psychologist, conducted research into bullying at work. The survey participants were actively working Americans[6, s. 1].

Types of Experiences with Abusive Conduct	Proportion	Percentage
I am experiencing it now or have experienced it in the last year	.0899	9%
I have experienced it before, but not in the last year	.0956	10%
<i>Total with Direct Experience</i>	.1855	19%
I have seen it happen to others	.1471	15%
I know that it has happened to others	.0461	4%
<i>Total of those who Witnessed it</i>	.1878	19%
I've been a perpetrator myself	.0033	.3%
I have not experienced or witnessed it: I do believe it happens in workplaces	.1619	16%
I have not experienced or witnessed it: I believe that non-harmful routine interactions are what others consider "mistreatment"	.0922	9%
<i>Public Awareness of bullying in the workplace</i>	.6311	63%
I have no personal experience of knowledge of, or an opinion about, workplace mistreatment	.3689	37%
<i>Have never been bullied</i>	.6263	62%

Table 1. Types of Experiences with Abusive Conduct [6, s.1]

The above table shows that the problem of mental violence at work is very common. Usually an employee does not comment on the unprofessional behaviour of the boss, because he is afraid of losing his job. As a result, he feels a permanent lack of security, which makes it impossible for him to fulfil himself.

According to Maslow, higher needs cannot be met when there is a lack of love and belonging in human life. The above sociological factor refers to the family, which is the first environment an individual has to deal with. The main tasks of parents are to provide the offspring with physical and emotional needs. Satisfying mental needs means that the child has a chance to feel wanted and accepted. Additionally, thanks to social contacts, the child generates information about himself/herself in the mind, builds his/her self-esteem and stimulates his/her development[2, s.112-113]. One of the many factors shaping the human being is parenting style. It consists of a set of educational measures. Diana Baumird considered three styles:

1. Authoritarian style: controlling, insensitive, demanding, demanding obedience, distant from the child, rigid rules, the application of penalties.

2. Authoritative style: accepting, showing affection, loving, controlling, demanding, respecting the child's opinion.

3. Permissive style: focus on the child, without control, not demanding, sensitive.

Eleonor Emmons Maccoby and John A. Martin have also distinguished the neggetful parenting

style. This is characterized by:

- no requirements;
- no controls of the child;
- distance.

According to Psychoogy of Family it can be concluded that the most optimal style is authoritative one. Parents who are guided by it require and control the behaviour of their children, while maintaining respect and sensitivity towards them. The consequence of this impact is the felt autonomy of the child, which leads to independence. As a result, the individual is not afraid to take up challenges, is persistent and has a high level of self-efficacy. Such features determine the willingness to self-actualization. A child brought up authoritarian usually has a reduced self-esteem, becomes passive, is dependent and does not care about achieving success. Permissive style results in a high intensity of impulsivity, problems in social life and lack of self-efficacy. Negtetful upbringing causes low stimulation of the child, problems with concentration and emotional instability[8, s. 215-216].

2. Psychological factors affecting human self-fulfillment.

Social impacts are not the only properties of influencing human development and self-fulfillment. His aspirations and motivation are also important. The first of the above mentioned components is understood as a desire and a goal for which the individual pursues[1, s.17]. According to Zbigniew Skorny, aspirations depend on emotional states. Fear can generate a lowering of their level as opposed to positive emotions. They are also affected by living standards and personality. Skorny distinguished aspirations on the basis of 8 criteria: aspiration intensity, a connection to opportunity, a connection to working, lead time, activity, a connection to consciousness, object, content[1, s. 22-25].

Motivation is a psychological process that directs a person's actions towards the desired goal. Extrinsic motivation is about doing something to achieve a reward. Intrinsic motivation makes the action itself beneficial for a person, because it makes him or her happy. In addition, Atkinson distinguished positive motivation that brings people closer to achieving their goals and negative motivation – it is about avoiding opposed goals[1, s. 20].

The desire for self-fulfillment and development is influenced by the personality. Paul Costa and Robert McCrae have created a five-component model of human personality. Its components are as follows:

- a)neuroticism:
 - anxious;
 - unhappy;
 - emotional lability.
- b) openness:
 - curious;
 - independent;
 - tolerance.
- c) conscientiousness;
 - dependability;
 - hardworking;
 - organized.
- d)extraversion;
 - socialbility;
 - excitement-seeking;
 - outgoing
- e)agreeableness:
 - cooperative;
 - emphatetic;
 - trusting [5, s.269-275].

Each man manifests the above-mentioned features of varying intensity. They determine the quality of functioning in social life. Andrzej Zbonikowski conducted a study in which he verified the connection between the level of self-fulfillment and personality traits among students. The results show that neuroticism is the only factor with a negative correlation to the level of self-fulfillment. A positive but weak correlation is shown by agreeableness. Extraversion, openness and conscientiousness are the personality traits, that most closely correlate with self-actualization[11, s.145].

Summary

Analyzing the psychological and sociological factors determining self-actualization, it can be stated that throughout the life a man is subject to their influences. In childhood, this is done through parenting styles, that are shown in relation to her or him. The environment in which a person functions already in adulthood also influences his or her development. The unfulfilled needs contained in the Maslow pyramid can make it impossible to undertake self-fulfillment. The level of motivation to act may change depending on previous successes or failures. Personality components also determine the

behavior of the individual. If a person experiences acceptance in the environment to which he or she belongs and balance in the above mentioned aspects of life there is a high probability that he or she will be able to realize himself or herself.

Bibliography:

1. Bańka A.: *Motywacja osiągnięć. Postawy teoretyczne i konstrukcja skali do pomiaru motywacji osiągnięć w wymiarze międzynarodowym*, Wydawnictwo: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, Poznań – Warszawa 2016.
2. Błasiak A., Dybowska E.: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
3. Brainy Quote https://www.brainyquote.com/quotes/abraham_maslow_752347 [access 06.08.2019]
4. Goodreads; <https://www.goodreads.com/quotes/7609891-the-good-life-is-a-process-not-a-state-of> [access 06.08.2019]
5. John O.P., Pervin L.A., *Osobowość. Teoria i badania* Wydanie ósme, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
6. Namie G.: 2017 *Workplace Bullying Institute U.S. Workplace Bullying Survey*, https://workplacebullying.org/multi/pdf/2017/2017-WBI-US-Survey.d?fbclid=IwAR2gX53XvFc0N4EpimW5g7krlrMWreLQHqptaFu7Z2d1POWuXuuQbX6_Nlw [access 05.08.2019].
7. Oleś P.: *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2003.
8. Ostafińska-Molik B., Wysocka E.: *Stylе wychowania w rodzinie pochodzenia w percepcji młodzieży gimnazjalnej i ich znaczenie rozwojowe – próba teoretycznej i empirycznej egzemplifikacji*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/1712/Barbara%20Ostafinska%20Molik%20Ewa%20Wysocka%20Style%20wychowania%20w%20rodzinie.pdf?sequence=4&isAllowed=y&fbclid=IwAR3Np5n67r9S4fBs76C-jvPwYBz7S6NgNa0xGL0KhtLqzHUdY0GCDvc7sVM> [access 05.08.2019]
9. Strelau J.: *Psychologia podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Akademickie, Gdańsk 2004.
10. Szymid J.: *Poczucie bezpieczeństwa jako wartość społeczna, etyczna i egzystencjalna. Rozważania* podstawowe. W: red.nauk. Kłis M., *Państwo i Społeczeństwo*, Kraków 2014.
11. Zbonikowski A.: *Wybrane społeczno – demograficzne i osobowościowe uwarunkowania samorealizacji młodzieży akademickiej*. W: red.nauk. Cudak H., *Pedagogika rodziny*, Łódź 2011.

СЮЖЕТ БЛАГОВІЩЕННЯ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ГРАВЮРИ XVI-XVII СТОЛІТЬ

*Плотнікова Вікторія Володимирівна,
аспірант Навчально-наукового Інституту мистецтв
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м.Львів-Франківськ
vplotnikova1990@ukr.net*

*Науковий керівник-
кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії і теорії мистецтва Львівської
академії мистецтв М.Р.Студницька*

Сюжет Благовіщення в західноєвропейській гравюрі XVI-XVII століть є одним із найбільш поширених мотивів, адже до теми початку християнства та непорочного зачаття Ісуса Христа у свій час звергались як живописці, так і гравери. Про це свідчить велика кількість гравюр серед майстрів граверних шкіл Німеччини, Нідерландів та Франції. Важливо відзначити, що незважаючи на визначену релігійними текстами композиційну схему, художники-гравери досягають багатогранності у художньому вираженні, відтворюючи свій творчий задум. Усвідомлення проблем композиційних та технологічних, які ставили перед собою майстри XVI-XVII століть, можливе лише шляхом вивчення вказаного біблійного сюжету в контексті гравюри Західної Європи.

Тема «Благовіщення» знайшла відображення у творчості західноєвропейських художників, серед яких Хендрік Гольццус, Ізраїль Криспін Молодший, Йоан Саделер, Генріх Альдегревер, Клод Меллан та інші.

Вражає тривожністю та драматургією сцена Благовіщення у гравюрі Ізраїля Криспіна Молодшого. Вдало вибраний формат твору-вертикальний-підкреслює емоційну велич зображуваного у гравюрі. Автор відкриває сцену з'яви архангела Гавриїла Богородиці. Гравер зображує Богоматір у молитовній позі, що злякано здивованому гостю. Її обличчя уважне, умиролюбне та схвильоване водночас. Вбачаємо Богородицю ошатно вдягнутою, її одіж м'якими складками спускається донизу. Автор розміщує архангела у лівому нижньому кутку гравюри. Він приклонив своє ліве коліно перед Святою. Його погляд

спрямований на обличчя Богоматері, в правій руці у нього цвіт лілеї, ліва ж рука вказує на його намагання прояснити причину його появи та заспокоїти Марію. Автору вдалося органічно до зображування осіб розчинити повітря та вписати в простір гравюри янголят, що вирують, граються, ховаються та загадково виглядають з-за хмар.

Гравер І.Криспін Молодший вибудовує сцену гравюри за принципом «від темного до світлого». Сцена Благівіщення заурена в темряву, яку осяєє коло світла з голубом над головою Богородиці, таким чином зміщуючи центр композиції вверх. Промені сьйва неначе гострі стріли чи пронизують темне тло гравюри. Художникові вдається старанно, з урахуванням анатомії зображати головних персонажів сцени. Своєрідно є і драматургія цієї гравюри. Архангел своєю постанттю та жестами підкреслює велич Богородиці, покiрно прихилиючи колiно. В постатi Богоматерi прочитуеться покiрнiсть долi та волi Всевишнього Бога.

Важливо вiдзначити, що детальний аналіз графічних творів майстрів Західної Європи демонструє наслідування мистцями своїх попередників – італійських граверів. Про це свідчить копіювання композицій творів релігійного змісту, а також трансформація живописних картин у гравюри. Наприклад, «Благівіщення» Ізраїля Криспіна Молодшого за своєю композицією співзвучне з мідеритом Джованні Якопо Каралло 1537 року. Співі, у який автор вирiшив небо та постать Диви Марії, нагадує гравюру його нiдерландського послiдовника [3, с.138].

Цікавою була манера італійської гравюри, яка зводилась до культу чистої графічної лінії, що діяла тільки через поєднання контурів, що зливались у прозорій лінійній візерунок. В невеликих розмірах багатьох італійських ілюстрацій епохи кінця XV – початку XVI століття цей чисто лінійний стиль отримав блискуче втілення [2, с.16].

Молодший сучасник Альбрехта Дюрера Генріх Альдегревер дотримуючись формальних прийомів, відає пластичні можливості різцевої гравюри на служіння декоративним цілям [1, с.94]. «Благівіщення» 1553 р. - пізній твір Генріха Альдегревера, в якому уточнення його оптичних ефектів знаходиться на висоті. Гаврііл та Дiва Марія виглядають юними – жест Богородиці вказує більше на безтурботність, ніж на подив. Альдегревер перебував в захопленні від передачі складних драпірувальних складок разом з витонченим балдахіном та багато прикрашеним столом поруч Марії [4].

Гравюра «Благівіщення» із циклу «Народження та ранні роки життя Христа» Хендріка Гольціуса повертає глядача до твору І.Криспіна. Незоборосним оком можна зауважити, що архангел Гаврііл із гравюри Х.Гольціуса та І.Криспіна є ідентичними, проте фігура архангела зазнала дзеркального відображення. Судячи з часових рамок, гравюра Х.Гольціуса передувала твору І.Криспіна. Це явище можна пояснити наявністю мандрівних друкарських кліше, а також репродукуванням творів мистецтва.

Гравюру «Благівіщення» 1594 р. Х.Гольціуса відрізняє постать Богородиці. Богоматір постає зовсім юною, її погляд спрямований дотолу. Незважаючи на чорне тло гравюри, все ж воно залишається повітряним, дихає, проступає крізь штрихи. Художник здійснює делікатну та ювелірну роботу, опрацюовуючи фрагмент гравюри з янголами. Штрихи неба крутяться, вирують колами, виринають та ховаються у морощі.

Ще одна гравюра «Благівіщення» Х.Гольціуса, виконана цього ж року, є горизонтальною. Із зображуваного яскраво стає зрозуміло, що ці дві знакові постаті надзвичайно імпонували авторові. Х.Гольціус цього разу не обрізає сцену, а за рахунок формату твору, розширює її. Бачимо як видозмінилось оточення зображуваного. Богородиця знаходиться в інтер'єрі дому. Ліворуч сцени зображено вікна, центр стелі прикрашено лострою, поруч Богоматері розташувалось ліжко з балдахіном, і, нарешті, аналой, за яким знаходимо Марію. Незважаючи на присутність у роботі вікон, у гравюрі дуже мало світла. В основному воно зосереджене в центрі композиції, фактично поруч з лострою. Сьйво з неба вражає Богородицю чітким променем, не розсіюючись. Авторів блискуче вдається передати плановість сцени. Цікавим є вирішення Х.Гольціусом цього ж сюжету у зменшеному форматі гравюри, а саме 21, 3 см по вертикалі та 28,6 см по горизонталі. Більше половини гравюри складає достатньо статична частина інтер'єру, противагу якій складає зображення архангела з ангелами, що радіють, грають на музичних інструментах та ховаються за деталями одягу Гаврііла. Центром композиції виступає чорний силует лілеї в прорізі архітектурної арки.Цікавою за своєю композиційною будовою є гравюра 1666 року зі сюжетом Благівіщення французького гравера Клода Меллана. Клод Меллан вводить в гравюру символ безкінечності, що розпочинається з лівої частини, піднімається клубками хмар до Бога-Отця та з голубом сходить на Богородицю. Тут не зустрічаємо класичного розташування персонажів, проте від цього твору не втрачає своєї наповненості та змісту. Сюжет відтворений надзвичайно ніжно, про що говорить його тональна на емоційно-смыслову наповненість. Автор акцентує увагу не так на загадковій появі Гаврііла, як на образі юної Богоматері, що стоїть на колінах з опущеними дотолу очима.

Твір «Благівіщення» Йоана Саделера 1587 року межує за технологічною майстерністю із Х.Гольціусом, а за витонченістю легкістю нагадує однойменний твір Луї Деспласа 1710 року [3, с.60]. Авторів вдається передати плановість сюжету за рахунок багатощаровості зображуваного. Глядачу відкривається неначе три виміри: перший з Богородицею та

архангелами, другий з шарами ангелів та третій, в якому побутує Бог-Отець.

Підводячи підсумки, хочеться відзначити, що граверам в повній мірі вдалося проникнути у суть зображуваного. Попри вже відомий сюжет, автори вдаються до пошуку нових структур гравюри та способів відображення біблійного сюжету. Нерідко ранньохристиянські персонажі постають в одязі епохи Відродження, інтер'єри кімнат переповнені ренесансним начинням, а лики зображуваних дуже часто набувають рис сучасників Західної Європи XVI-XVII століть.

Література:

1. Очерки по истории и технике гравюры / Гос. музей изобраз. искусств им. А. С. Пушкина. – Москва : Изобраз. искусство, 1987. - Т.№ 2.
2. Фабрикант М. И. Очерки по истории и технике гравюры / М. И. Фабрикант. – Москва.: Государственный музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина, 1941. – 150 с.
3. Rościszewska D. Dawna grafika europejska: ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu / Danuta Rościszewska. – Poznań: Muzeum Narodowe, 2005. – 165 s.
4. The annunciation. ОБЪЕКТ | PART OF ART COLLECTION [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://collections.tepapa.govt.nz/object/43862>.

RACJONALIZACJA I MAKDONALDYZACJA. PERSPEKTYWA PRACOWNIKA BARU SZYBKIEJ OBSŁUGI MC DONALD'S¹

mgr Rakowicz Piotr

Uniwersytet w Białymostku

Wydział Historyczno – Socjologiczny, doktorant

e-mail: rakowiczpiotr@gmail.com

Racjonalizacja w pracy załączkiem szerszego zjawiska

Rozwój światowego przemysłu warunkował powstanie nowych metod pracy zmieniających świat. Wciąż poszukiwano dróg do zwiększenia efektywności pracy, czego pokłosiem stało się, że znacznie zracjonalizowano działania pracowników, przez co właściwie każdy aspekt pracy uległ diametralnym przekształceniom.

Racjonalność działania, a właściwie pojęcie działania racjonalnego wprowadzone zostało przez Maxa Webera. Socjolog pisał, że działanie jest zachowaniem ludzkim, któremu nadaje się subiektywny sens, czy inaczej intencję (10, s. 6). W swojej koncepcji rozważaniach wyróżnił cztery typy działań: celowo racjonalne, wartościowo racjonalne, charyzmatyczne oraz tradycyjne. Najważniejsze w tym momencie, zresztą odnosząc to do tematyki Mc Donald's będzie wy tłumaczenie i analiza pierwszego – działania celowo racjonalnego. Jak pisał Max Weber działanie to jest zorientowane na cel, czyli wszelkie środki są instrumentalnie dobrane w sposób umożliwiający jak najszybsze osiągnięcie zamierzonego celu (wcześniej ustalonego przez człowieka). Pisząc o Mc Donald's należy wspomnieć o jak najszybszym wykonywaniu czynności w jak najkrótszym czasie. Działania winny być zuniformizowane, umożliwiające ciągłe wzrastanie kapitału co jest uzależnione od dobrania odpowiednich dróg umożliwiających optymalne rozwiązania. Nierzadko bywa też tak, że działanie celowo racjonalne zorientowane na jakąś wartość staje się hybrydą działania zorientowanego na cel i wartość w jednym. Warto wspomnieć, że istnieje tu swoista kalkulacja, nie występuje afektywność czy zwracanie się ku tradycji, jest natomiast pragmatyczność oraz przewidywalność końcowych wartości (por. 10, s. 19; 5, s. 10). Poruszanie się utartymi ścieżkami pozwala bowiem utrzymać ten sam poziom usług oraz zysków w firmie.

W swoich rozważaniach Max Weber przywoływał również kwestię dopatrywania się sensu owych działań. Według autora w działaniu celowo racjonalnym dopatruje się analogii z matematyką i logiką z drugiej strony stawiając działania tradycyjne i charyzmatyczne, wiążąc je z biologią. Przedstawiona analogia umożliwia irracjonalne bądź motywacyjne rozumienie działań realnych. Później przypomina, że działania charyzmatyczne i tradycyjne należy odłączać od działań celowo racjonalnych i zorientowanych na wartości, ponieważ są pozbawione logicznej spójności (5, s. 10). Działania celowo racjonalne są podparte matematyką i logiką, którą stosuje właśnie Mc Donald's.

Nierzadko firma Mc Donald's proponuje idealny model działań, tłumaczących jak powinno być. W tym wypadku należy opisać dodatkową myśl przywołanego autora, mianowicie koncepcję typów idealnych. Poprzez typy idealne można rozumieć nierealne, nierzeczywiste projekty niedające uchwycić się w empirycznej rzeczywistości (za: 8, s. 465). Mają one być jedynie wyznacznikiem jak powinno być i w jaki sposób dążyć do jak najbliższego ideałowi wyniku. Sam Weber pisał, że:

„(...) W swej pojęciowej czystości ten idealny obraz empirycznie nigdzie w rzeczywistości

1 *Opracowanie jest częścią pracy magisterskiej*

nie występuje, jest utopią, zaś dla historyka wylania się zadanie ustalenia w każdym poszczególnym przypadku, jak dalece rzeczywistość zbliża się bądź odbiega od tego idealnego obrazu (...)" (8, s. 466)

Choć typy idealne były tylko konstruktami myślowymi, wciąż chciano ulepszać, optymalizować organizację formalną w pracy. Twór, który stał się najbardziej zorganizowany formalnie przyjął miano biurokracji. Biurokracja jest typem struktury ze ściśle nakreśloną hierarchią i odznacza się racjonalnymi cechami, które mają zapewnić wysoką sprawność funkcjonowania całej instytucji. Biurokrację utożsamia się z administracją, która wiąże się z zarządzaniem sprawami publicznymi (7, s. 118).

Sięgając do początku biurokracji, znów przywołam Maxa Webera, jako pierwszego, który w tak rozległy sposób podjął się naukowej analizy tego typu struktury. Typ idealny biurokracji składał się według niego z szeregu skorelowanych ze sobą elementów:

1. istnienie określonego zakresu działania i zachowania w organizacji (kodyfikowanie, uniformizowanie);
2. organizacja ma hierarchiczną strukturę;
3. kierowanie urzędem opiera się na dokumentach;
4. praca wymaga wcześniejszego przygotowania, a także późniejszego zaangażowania;
5. wszystko regulowane jest przepisami; działania organizacji są formalne i oddzielają działalność publiczną od prywatnej;
6. majątek organizacji nie jest własnością pracownika;
7. komunikacja jest ściśle sformalizowana przez dokumenty organizacji;
8. praca wymaga wykształcenia;
9. osobista sytuacja jest uzależniona od pozycji w hierarchii pracowniczej;
10. pracownik awansuje w hierarchii zależnie od długości pracy i wkładu;
11. ubezpieczenie i płaca jest stała;
12. praca jest pełniona przez całe życie;
13. biurokracja jest organizacją bezosobową wolną od emocjonalności i irracjonalności (10, s. 693-726).

Powyższe elementy będąc częściami typu idealnego organizacji biurokratycznych dają się wpisać także w organizację Mc Donald' s. Niektóre z tych elementów są nieco zdezaktualizowane, natomiast inne ewoluowały oraz wpłynęły na proces makdonaldyzacji.

Zjawisko makdonaldyzacji i racjonalizowany system

Pogłębiające się procesy racjonalizacyjne zrodziły biurokratyzację, a kolejno także makdonaldyzację, co oznacza, że wizja Maxa Webera została zaadaptowana się do czasów dominacji ponadnarodowych sieci barów fast food w tym Mc Donald' s. Pojęcie makdonaldyzacji wprowadził socjolog George Ritzer, gdy zauważył, że racjonalne metody wcześniej obecne w przemyśle łatwo przyjęły się w innych dziedzinach między innymi w gastronomii. Sam autor pisząc o Mc Donald' s i makdonaldyzacji, robi to w ten sposób:

„Mc Donald' s i makdonaldyzacja nie są więc czymś nowym, lecz raczej kulminacją szeregu procesów racjonalizacji, które zachodziły przez cały XX wiek.” (6, s. 71)

Z jego słów można wywnioskować, iż proces makdonaldyzacji jest powiązany z poprzedzającą racjonalizacją pracy i biurokratyzacją. Na makdonaldyzację składają się cztery cechy, które opiszę dalej.

1. Sprawność

Sprawność, jedna z głównych cech makdonaldyzacji rozumiana jako metoda osiągania celu w krótkim czasie. Element ten jest ściśle powiązany z instrumentalnym dobieraniem środków, aby w jak najkrótszym czasie osiągnąć pożądane cele. George Ritzer opisuje to jako przejście „z głodu do sytości”. Dalej tłumaczy, że w społeczeństwie poprzemysłowym życie toczy się szybkim tempem, czyli takie możliwości są wręcz pożądane (6, s. 30).

Pod fasadą owej sprawności są jednak pracownicy, dzięki którym zoptymalizowany proces wydania posiłku jest w ogóle możliwy. Sprawność pracowników jest uzależniona od odgórnie ustalonego sposobu, który narzucany jest im wraz z przyjęciem do pracy. Wszelkie usprawniające zasady i przepisy organizacyjne tylko przyspieszają cały proces (6, s. 31).

2. Wymierność

Kolejna cecha makdonaldyzacji oznacza połączenie sprawności z jakościowo dobrą obsługą proponującą dużo jedzenia za stosunkowo małe pieniądze. Polega to na przywiązywaniu dużej wagi do ilościowych cech (wielkość porcji, cena produktu). Big maki, powiększone frytki lub podwójne lody, wszystko wydaje się wielką porcją za niewielką dopłatą (6, s. 31).

Jak o cenach i pułapkach takiego myślenia uważa sam George Ritzer:

„Ludzie mogą je skwantyfikować i uważają, że dostają dużo jedzenia za kwotę, która się wydaje niewielka. Ta kalkulacja nie uwzględnia wszelako jednej istotnej kwestii: duże zyski sieci barów świadczą o tym, że najlepszy interes robią ich właściciele, a nie klienci.” (6, s. 31).

Autor nie zatrzymuje się jednak na analizie cen i wielkości porcji. Przypomina, że ludzie kalkulują czy opłaca im się przygotowywać coś do spożycia w domu. Na owych kalkulacjach

zyskują najczęściej Mc Donald' s i firmy pokrewne. Ludzie zazwyczaj nie lubią poświęcać dużo czasu na przygotowywanie posiłku, wolą pojechać do sieci fast food (6, s. 32). W tym momencie znowu należy wspomnieć o pracownikach. Ich praca musi być ilościowo i jakościowo zadowalająca. Pracownik musi w jak najszybszym czasie wykonać jak najwięcej czynności, które przewidziane są na jego stanowisku.

Dodatkowym aspektem takiej pracy jest relatywnie niski zarobek, spowodowany tym, że pracownik nie jest zmuszony zużywać na zajęcie wielkich zasobów umysłowych (6, s. 32). Usprawnienie procesów przez maszyny z pewnością wpływa na obniżenie zarobków pracowników.

3. Sterowanie

Wśród głównych cech zmkonaldyzowanego systemu jest także sterowanie. Jak wskazuje George Ritzer konkretne propozycje menu, odpowiednio skomponowany wystrój – wszystko to powoduje poczucie, że klienci korzystając z usług Mc Donald' sa zachowują się w sposób przewidziany przez kierownictwo (6, s. 34). Do tych elementów można dodać także wspólnie obecną segregację odpadów, dzięki czemu Mc Donald' s w swoich barach może niejako „zatrudniać” klientów do segregowania śmieci.

Pomimo tego, że sterowanie dotyczy klientów należy skupić się na opisywaniu tej cechy z perspektywy pracowników. W Mc Donald' s silnemu sterowaniu (jak przypomnia autor) podlegają pracownicy sieci. Od samego początku kariery w gastronomicznym tytanie ludzie tam pracujący podlegają ścisłym kontrolom menadżerów i kierowników restauracji podczas szkoleń stanowiskowych, aby wyuczili w sobie szybkość, organizację i jakość wykonywanych działań. Kontrola obecna jest także przy przestrzeganiu innych zasad, chociażby dozowaniu ilości pożywienia oraz długości smażenia czy obróbki, tutaj jednak odbywa się to przy pomocy urządzeń ustalających czas oraz ilość pożywienia do przygotowania. George Ritzer przypomina także, że środki techniczne zdecydowanie zwiększają możliwość sterowania pracownikami (6, s. 34-35).

4. Przewidywalność

Ostatnia cecha unaocznia gwarancję, że „wyrób” czy „usługa” będą zawsze i wszędzie takie same. Warto wspomnieć, że nieobecność niespodzianek w barze wpływa stosunkowo dobrze na klientów, ponieważ ci nie lubią nieprzewidzianych sytuacji w barze, gdy są na chwilę i zaraz z niego znikną (6, s. 32-33). Przewidywalność jest cechą, która dotyczy również pracowników tego zmkonaldyzowanego systemu. W większości przypadków można bez problemu przewidzieć jak będzie wyglądała rozmowa z pracownikiem. Ze względu na chęć zoptymalizowania nawet samej komunikacji, pracownicy posługują się wyuczonymi scenariuszami rozmów. George Ritzer wspomina także, że pomimo faktu, iż klienci nie posługują się scenariuszami, łatwo wyrabiają sobie reguły postępowania w sytuacjach interakcji z ogólnie narzuconym scenariuszem (6, s. 33).

Ścisłej o zjawisku przewidzianych kontaktach pracowników (z klientem lub między sobą) z zawartym scenariuszem będzie w części kolejnej, dotyczącej specyfiki komunikacji w zracjonalizowanym/zmkonaldyzowanym systemie.

Specyfika komunikacji w zracjonalizowanym systemie

Weźniejszej poruszyłem kwestię ściśle przewidzianych kontaktów w zmkonaldyzowanym systemie tu to rozwinę. Zjawiska bezpośrednio związane z komunikacją, będą ujęte bardziej szczegółowo.

Ze względu na ograniczony czas kontaktu z gośćmi restauracji, pracownicy mają za zadanie obsłużyć osoby jak najszybciej, a cały proces komunikacyjny ma być skrócony do minimum. W ten sposób kontakt społeczny traci na wartości, mówiąc ściślej jest scenariuszem instrumentalnych interakcji, prowadzących do następnej osoby. Pojęcie interakcji w literaturze przedmiotu to wzajemne oddziaływanie na siebie dwóch lub więcej jednostek, polegające na obustronnym wpływniu na swoje zachowania (4, s. 86). Oddziaływanie pierwszej jednostki (pracownika) silnie wpływa na zachowania drugiej, a więc ta ostatnia będąc w konkretnej definicji sytuacji (wykreowanej przez jednostkę pierwszą) dostosowuje się do wymogów tej interakcji. Dobrą analogią będą słowa Aleksandra Manterysa, których użył można opisując powstałą definicję sytuacji: „*wplątanie w świat społeczny (...) skazuje aktora na konieczność rozpoznawania i interpretacji składników swego otoczenia*” (3, s. 333).

Interakcja opatrzona scenariuszem (przez pracownika) staje się narzuconym światem dla jednostki odpowiadającej (gościa restauracji). Ta ostatnia powinna zinterpretować i dostosować się do składników swego otoczenia, a więc do wytycznych przewidzianych w społecznym kontakcie. Prócz interakcji z gośćmi należy wspomnieć o kontaktach pomiędzy pracownikami restauracji, ten aspekt jest podobny. W przypadku kontaktu pomiędzy pracownikami, procesy interakcyjne są również ograniczone do niezbędnego minimum. Pracownicy posługują się krótkimi komunikatami, aby działanie restauracji było na najwyższym poziomie. Jedną z pracownic podczas wywiadu jakościowego powiedziała o tych zależnościach w ten oto sposób: *KZP (1^a) „Jeśli chodzi stricte o wykonywanie naszych obowiązków, to są raczej skróty np. stojąc na kuchni jest osoba, która przygotowuje kanapki i jest osoba przygotowująca mięso, to mówi się, że takie mięso, tyle sztuk*

2 KZP(n) – Oznacza pracownika oraz numer porządkowy wywiadu

itp., a druga dziękuję, to są takie komendy, żeby komunikację skrócić i to musi być komunikacja dwustronna, tak. Jeżeli ja powiem: „wołowina do wstawienia”, ktoś odpowiada: „dziękuję”, żebyśmy wiedzieli, że ten tryb, ta maszyna działa, tak, żeby wiedzieć, że mięsa nie zabraknie. Tak samo jak się kończy salata przy stole, to krzyczy: „salata do stołu”, inna osoba: „już dostawiam, dziękuję”, no i tak i każdy wie, jakie ma obowiązki, nie ma tak, że ja powiem, że mamy frytki do wstawienia, a nikt tego nie zrobi, każdy ma danego dnia takie a nie inne obowiązki, każdy na komendę powinien zareagować.” Dopytana wprost o to czy organizacja staje się przez to sprawniejsza, odpowiedziała: „Myślę, że tak, że to ułatwia sprawę, skraca to, w Mc dużą rolę gra czas, tak, wiadomo to jest fast food, więc zamówienie musi wyjść jak najszybciej. Jeżeli mamy mieć mięso do hamburgera, to nie możemy mówić: „hej Kasiu, weź wstaw 5 sztuk tego mięska”, zanim ja to powiem, to już 10 kolejnych zamówień najdzie. To musi być szybko, 10 do wstawienia i już, ja też nie mam czasu, żeby gadać. To usprawnia pracę, bo to jest szybki komunikat, komenda.”

Narzucanie sposobu interakcji czyniąc ją poniekąd instrumentalną, (rozmówczyni wspomniana nawet o komendach) osiąga się konkretne wymierne wyniki w działaniu całego systemu - Mc Donald'. Sa. Sprawniejsza obsługa, ograniczając swoją komunikację do poziomu niezbędnego w rozrachunku wpływa na osiąganie lepszych efektów ponadnarodowej sieci. Nierzadko interakcja jest także komunikatem czysto niewerbalnym (dramaturgicznym), kiedy przy innych osobach, ludzie muszą pokazywać nakłady swojej pracy nawet, gdy tych rzeczywiście nie ma.

Dramatyzacja działalności

Dramatyzacja działalności jest niezaprzeczalnie jednym z rodzajów komunikowania. W naukach społecznych pojęcie zostało zdefiniowane przez socjologa Ervinga Goffmana, zajmującego się interakcjami, a także całą otoczką owych procesów społecznych. Pisał on: „*W obecności innych jednostka z reguły wyposaża swoją działalność w znaki pozwalające dramatycznie oświetlić i wydobyć z cienia przemawiające na jej korzyść fakty, które w innym wypadku mogłyby pozostać niewidoczne lub niezauważone.*” (1, s. 69).

Wnikliwie analizując powyższą sentencję można wyciągnąć wniosek, że będąc w obecności innych osób, działanie pracownika Mc Donald' sa zawiera w sobie dodatek dramatyczny. Może to być np. uwidacznianie pracy, układanie produktów, polerowanie urządzeń, czy nawet spoglądanie ze skupieniem i poważną miną na zeszyt z dostawami. Podczas rozmowy jedna z pracownic powiedziała o elementach wskazujących na dramatyzację działalności, opisując konkretną sytuację, kiedy w restauracji jest naprawdę mało ludzi (rano, kiedy obowiązują inne posiłki oraz śniadaniowe menu): *K1 (9) „W tym momencie jest naprawdę mało ludzi, jest tak, że stojmy w miejscu, właśnie polerując, czy udając, że coś robimy, albo coś przynosimy, sosy dokładamy. W pięciu dokładamy sosy, albo w tym momencie sprawdzamy wszystkie daty. Wszystko z tymowników wyrzucamy, pojemnik do mycia, co z tego, że był myty i tak idziemy jeszcze raz umyć, udajemy, żeby cokolwiek robić...”*

W tym wypadku jednostkami obecnymi i ściśle wpływającymi na taką dramatyzację są z pewnością zwierznicy. W momencie, gdy pracownik, który nie robi nic, może spotkać się z nieprzyjemnościami ze strony osób kontrolujących. Dramatyzacja działalności w Mc Donald' s, ale również w innych firmach jest elementem swoście uwydatniającym nierozczywiste nakłady, umożliwiające wytworzenie pozytywnego wrażenia u innych. Rozmówczyni powiedziała też o kontrolowaniu dat i myciu pojemników. Niezaprzeczalnie te zabiegi służą ochronie przed nieprzyjemnościami spowodowanymi niedopatrzzeniami. Zdecydowanie można też wyciągnąć wnioski o pozytywnych aspektach dramatyzacji działalności w Mc Donald' s.

Emocje w zracjonalizowanym systemie

W każdym procesie interakcyjnym wpływa się na zachowania partnerów, dramatyzuje działania, jednak całej tej sekwencji przewidzieć nie można. Prócz kontrolowanych aspektów pracy, pracownicy wystawieni są nieraz na emocjonalnie trudne sytuacje. Do takich wliczają się między innymi: rozmowa ze zwierznikiem, obsługa nieprzyjemnego gościa, ale także ostrzejsza wymiana zdań z innymi pracownikami. W takich momentach uruchamiają się procesy wymagające odpowiedniego pokierowania emocjami, kulturą emocji. Koncepcję kultury emocjonalnej w swej pracy naukowej wprowadził Steven Gordon, chciał on wyjaśnić dynamikę emocji opartą na kulturze. Autor uważał, że emocje składają się z: odczuć cielesnych, gestów o zabarwieniu ekspresywnym, konkretnych sytuacji społecznych oraz kultury emocjonalnej. Steven Gordon pisał, że: „*(...) pierwszy element, odczucia cielesne, nabiera znaczenia, kiedy wyraża się w zachowaniach kierowanych scenariuszami kulturowymi.*” (za. 9, s. 45- 46).

To ilustruje (według Stevensa Gordona), że elementy takie jak: wyraz twarzy, widoczna ekspresja, gesty werbalne i niewerbalne nie są skutkiem popędów (biologii), ale są zależne od kultury. Dalej pisał, iż ludzie uczą się słownictwa, czy przekonań dla odpowiednich emocji na przykład: szczęście jest uwewnętrzniane, natomiast złość powściągana. Później zwraca uwagę, że nabywają wiedzy o normach dla emocji, które kanalizują się w konkretnych sytuacjach społecznych (por. 9, s 46-47).

Powyżej wspomniane zostało o „konkretnych sytuacjach społecznych”, jest to najważniejsze z punktu widzenia niniejszego artykułu. Steven Gordon opisując zjawisko kultury emocjonalnej wyróżnił dwie orientacje zawierających się w jej ramach teoretycznych: instytucjonalną i impulsywną, uzależnionych od sytuacji społecznych (za. 9, s. 47-48). Tłumaczył on, iż zachowania

instytucjonalne są ściśle powiązane z normami, natomiast impulsywne przeciwne normom (w Mc Donald' s mogą to być zachowania nieakceptowane, wpływające źle na renomę i prestiż firmy). Dalej tłumaczył, że instytucjonalne są doświadczeniami ludzi, którzy w konkretnych sytuacjach muszą kontrolować ekspresję oraz emocje. Analogicznie, obsługując gości, trzeba kontrolować ekspresję i prowadzić cały proces interakcji w sposób przewidziany, nie dopuszczalne są tu zachowania impulsywne, mogące zaburzać cały kontakt społeczny (por. 9, s. 47-48).

Mc Donald' s wymaga od swoich pracowników pełnego podporządkowania się normom i zasadom, zachowania muszą być kanalizowane, impulsywność zastąpiona instytucjonalnością. Jeśli zdarza się nieprzewidziana sytuacja, próbuje się takowe załagodzić, jedna z rozmówczyń mówiła: *KI (9) „Jeśli ktoś ma słabszą psychikę, no to tak, na przykład ostatnio dziewczynka rozplakała się, bo Pani na nią nakrzyzczała, starała się utrzymać to, ale jednak lzy poszły. Tak w większości stara się kryć w sobie i po chwili mówi, że chce iść na przerwę szybciej, czy wie, że nie można zapalić podczas pracy, ale pyta czy może zapalić, bo po prostu zaraz roznieście coś zaraz, nie. Starają się w ten sposób odreagować gdzieś, albo w sobie tłumią...”*, później wspomniała także o tym, że odejście, opuszczenie stanowiska może być nawet czymś bezpiecznym, można tłumaczyć to jako wentyl bezpieczeństwa. Po czasie, w którym emocje opadają pracownik wraca do zajęć i nie wypadają z normatywnego rytmu obowiązującego w Mc Donald' s.

Jak widać można próbować tłumić emocje, zmieniać ich tor, kanalizować. Restauracja Mc Donald' s jest takim miejscem, które wymaga od swych pracowników także umiejętności zarządzania emocjami. Arlie Hochschild w swych rozważaniach dokładnie wytłumaczyła, co należy rozumieć poprzez zarządzanie emocjami. Analiza autorki dotyczyła tego, w jaki sposób jednostki radzą sobie zaangażowaniem w zachowania, które mogą wywoływać nieprzyjemne emocje. Za przykład przedłożyła pracujące na wysokościach stewardesy, które pomimo tego, iż czasem spotykają się z niemiłymi zachowaniami pasażerów, same muszą dostosowywać się do normatywnych wymogów sytuacji (za. 9, s. 51-52). Analiza autorki, jako przykład, idealnie pasuje także do analizowania stanów emocjonalnych w sieci barów Mc Donald' s, gdzie zdarza się, że przychodzą niemiłi, niezadowoleni goście, wtedy też trzeba panować nad emocjami, kontrolować ich upust. Jedna z rozmówczyń mówiła o upuszczeniu nieprzyjemnych emocji w ten sposób: *KZP (3): „(...) upust emocji zazwyczaj mam już po pracy, ewentualnie w czasie przerwy...”*. Inny rozmówca zwrócił uwagę na czas trwania nieprzyjemnej emocji i przekazywania „sprawy” dalej: *MZP (8) „No jest trochę frustracji i człowiek się nabuzuje emocjami negatywnymi, ale to po prostu chwila, taka krótka jest, trzy, cztery sekundy złości, a później to opada i ok. Są też tacy, co wracają się pokłócić, ale zgłaszasz sprawę do menadżera i on to załatwia”*

Te przykłady odnoszą się do kontrolowania emocji i swoistego sposobu zarządzania, upustu w innych momentach, czy organizacyjnego przekazania dalej. Autorka Arlie Hochschild proponuje jeszcze rozwinięcie technik zarządzania emocjami, prezentując konkretne etapy kontroli:

1. Praca ciała, przez którą należy rozumieć zmianę fizjologicznych reakcji na sytuację społeczną. Na przykład obsługując nieprzyjemnego gościa oddychać głęboko, jeszcze bardziej uśmiechać się, by nie dać poznać innym, że jest się zdenerwowanym;

2. Działanie powierzchowne, czyli manipulacja zewnętrzną ekspresją, aby umożliwić prawdziwe doświadczenie emocji. Na przykład uśmiechając się do nieprzyjemnego klienta, pracownik sprowadza definicję sytuacji do sytuacji radosnej i przyjemnej. To też ma prowadzić do rzeczywistego rozładowywania napięcia;

3. Działanie głębokie, będące próbą wzbudzenia w sobie określonych uczuć, odczuć, które w dalszym ciągu mają wpływać na rzeczywiste doświadczenie emocji, które w tym momencie powinny być okazane. Połączone jest to ściśle z poprzednim elementem, pracownik wykorzystuje liczne techniki, by sprowadzić się do wymaganych w tym momencie zachowań;

4. Praca poznawcza, którą wykorzystuje osoba, ma prowadzić do prawdziwego okazywania. Pracownik w chwili obsługi myśli o czymś radosnym, by wywołać (nawet sztucznie) uśmiech i utrzymać go w trakcie interakcji (por. 9, s. 53-54; 2).

Konkretne etapy w zarządzaniu emocjami mają na celu umożliwienie skanalizowania uczuć, emocji, ekspresji ludzi pracujących na stanowiskach tego wymagających. Niezaprzeczalnie Mc Donald' s jest jednym z takich miejsc, gdzie kontakt face to face z różnymi gośćmi wymaga wytworzenia swoistego sposobu kontroli nad reakcjami pracowników. Analogicznymi do sposobu zarządzania emocjami w Mc Donald' s stają się słowa Arlie Hochschild, pisze ona, że: *„Organizacje podporządkowują pracowników technicznym aspektom wykonywania pracy zgodnie z dyktatem maszyn i linii produkcyjnej, wciągając tym samym alienację robotników, co więcej jednak, podporządkowują sobie pracowników również kontrolując ich serca.”*(9, s. 55). Autorka wspominając alienację miała na myśli sytuację, kiedy to zachowanie, czy działanie staje się odciętym od emocji i uczuć pustym konstruktem. Dalej Arlie Hochschild pisze: *„Jeśli praca nie pozwala na wyrażenie autentycznych uczuć, ludzkie uczucia przestają mieć dla ludzi znaczenie, a w efekcie pracownicy doświadczają fałszywej świadomości tego, kim są.”* (9, s. 55).

W myśl rozważań Arlie Hochschild można rzec, że zarządzanie emocjami będzie zauważalne właśnie w takich organizacjach jak Mc Donald' s. Tam też reakcje pracowników są ściśle kontrolowane normami i muszą oni często pokazywać to, czego naprawdę nie czują. Prócz tego

autorka zwraca uwagę, że nieautentyczność emocji może przenosić się na również inne dziedziny przyjacielskie i intymne, co rodzic może nieporozumienia i defekty w kontaktach (9, s. 55-56).

Bibliografia:

1. Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1981;
2. Hochschild A., *Zarządzanie emocjami. Komercjalizacja ludzkich uczuć*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa: 2009;
3. Manterys A., *Klasyczna idea definicji sytuacji*. ISNS, Warszawa 2000;
4. Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik Socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti, Toruń 1998;
5. Polaczuk P., *O racjonalności działania w ujęciu Maxa Webera*, Studia Warmińskie, Olsztyn 2011;
6. Ritzer G., *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Warszawskie Wydawnictwo literackie Muza SA, Warszawa 2009;
7. Sokalska E., *Biurokracja jako metoda funkcjonowania nowoczesnej administracji w ujęciu Maxa Webera*, „Studia Prawnoustrojowe”, Uniwersytet Warmińsko Mazurski, Olsztyn 2003;
8. Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011;
9. Turner J., *Socjologia emocji*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2009;
10. Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2002.

CULTURAL EXPANSION AS THE IDEOLOGICAL MEANS FOR FIGHT AGAINST DISSIDENCE IN EARLY XX CENTURY

SyzonenkoIrynaGrygorivna,

*Postgraduate student of the John Paul II Catholic University of Lublin
9sirena@gmail.com*

Scientific supervision by

Doctor of Science, Professor Jan Lamenski

The holistic view of the spatial cultural environment and the presence of a creative personality within it always belong to the foundations of a culture designed for modern society and public education. If we consider the product of the 20th century society - THE MAN OF TODAY - its harmonious integral existence inseparable from society is significantly violated. This violation is especially noticeable in totalitarian states where the ideology of this state acts as a mean of aggression and the destruction of dissent within the group of people or the physical unit. This person ceases to be a harmonious part of the given society and the cultural environment.

The artist as a person in the process of social and intellectual development striving for creative freedom is increasingly separated from the real human and material environment, his/ her cultural space is narrowing and, ultimately, the creative personality is faced with the choice to incline towards loneliness and oblivion, accept the conditions and rules existing in this system with violation of the boundaries, to be punished until the physical destruction.

Creative individuals neglecting the group instincts of self-preservation have always been one of the most serious opponents of any biological system, which, through their creative activities, prevented its functioning, encouraged the society to think about another development of the existing form of statehood.

The red flag for the creative personality concerning the persecution that began was the unilateral interruption of communication between creative organizations, publications, museums, creative groups, isolation of the cultural environment, and participation in cultural processes. Ultimately, it was the complete separation of the creative personality from the cultural space, isolation from world communities. Around such a person, “defensive walls” were erected and the creative personality became a persona “non grata”.

From the point of view of cultural history, the existing ideological hierarchy of the total society has always led not to the natural evolution of cultural processes, the free development of words, thoughts, culture and art, cultural enrichment and qualitative saturation of cultural space, but to ideological programming and total control over various areas of creative activity clerisy. In such a society, the art was aimed at serving the interests and tastes of the supported power, awakening and developing in the creative environment such anti-ethical norms of behaviour and emotions as betrayal, collective envy and hate, denunciation, greed, abandoning from a creative personality in favour of a collective instinct of self-preservation. The totalitarian government paid special attention to artistic culture as an integral part of the ideological influence on both the environment, and the society as a whole using the achievements of artistic culture (architecture, painting, sculpture). The authorities sought to leave a representative generation with a representative picture of the lifestyle

and influence of the rulers.

The whole ideological power of such a society was aimed at destroying the individuality of a talented creative personality, the place of an individual in this society and in the whole world.

The personal cultural space around such a person was destroyed, and the remaining cultural space of society rejected him. It is noteworthy to investigate such a phenomenon on the example of the life and work of the famous Polish artist Stanislaw Zhukovsky (1873-1944).

Zhukovsky never hid his national affiliation. He spoke Polish with his compatriots and his wife, was a Catholic, and attended a Roman Catholic Church in Moscow. Out of earshot his colleagues called him the "Polish pan" (Polish gentlemen) for his gentry behaviour, manners and appearance. Zhukovsky always looked elegant, wore dark grey or dark brown suits with vests, white shirts with bow-ties and a pocket watch on a silver chain. One can only guess about the feelings and moods of the artist's soul at that time when the Red Army headed off to destroy his motherland. In the late 1919 - early 1920s, anti-Polish sentiments prevailed in Moscow [1]. Therefore, Zhukovsky and his wife left Moscow and moved to Vyatka at the end of 1919. Events unfolded quickly and tragically. Kiev fell under the blows of Budenny's cavalry; the Polish troops and the Ukrainian army of Petlyura retreated and moved towards Warsaw. The General of the Red Army Tukhachevsky captured Vilnius Region. The Lithuanians not did not show any armed resistance, nor Tukhachevsky's troops passed through Lithuania according to the signed peace treaty. A mortal threat loomed over Poland. In early August 1920, the Red Army launched an attack on Warsaw. The period of red terror against the Polish population began through revolutionary tribunals - torture, executions, confiscation of property. At the end of July 1920, the National Defence Government led by Vincent Vitos and Ignacy Dashinski was formed. The Polish army was formed under the command of General Jozef Galler. The papal nuncio Aquile Ratti (incoming Pope Pius IX) and the Bishop of Poland urged the faithful citizens to defend the Christian civilization. On August 12 - 18, the Battle of Warsaw broke out; the General Tadeusz Rozvadovsky conducted defence. The Polish army led by the Marshal Josef Pilsudski dealt a crushing blow to the left flank of the Red Army led by the General Tukhachevsky. On the Neman River, the defeat of the Red Army was complete. The restoration of the borders of the Polish state was completed in 1921. The League of Nations finally recognized these borders.

Unable to engage in creative work in such conditions, Zhukovsky and his wife moved to Vyatka in the North of Russia. In Vyatka, he worked in a local theatre as a scenic designer. He created decor sketches for the drama by Stanislaw Prebyshevsky "Mother" and "Night". He painted landscapes, went hunting.

In 1920, from September 1 to September 15, the first personal exhibition of the artist took place in the house of the merchant P. Kolbukov. The house was expropriated by the Soviet government. The studio of folk painting worked in this house. A list of exhibited works and photographs consisted of 45 masterpieces. The newspaper "Vyatskaya Pravda" posted an announcement on the exhibition of Zhukovsky. Lectures were delivered to visitors; perhaps they were read by the artist's wife, Sofia Zhukovskaya, who taught painting at this studio. There was a huge success of the exhibition for Vyatka which was a small town; the exhibition was visited by 8,000 people during over 15 days.

The Vyatka Museum of Art and History was opened during this period. The widow of the famous collector M. Morozova betrayed some of the paintings as a gift to the museum. Some of the paintings were transferred from private collections and paintings by Vyatka artists were exhibited too. The artist, inspired by success, submitted an application to the Vyatka authorities for holding his personal exhibition in this museum.

The cultural space of the Soviet province began to react to art that violates the order established in this society - the Vyatka creative environment, which consisted of a team of people with a low professional art education and cultural level, but devoted to a new ideology, overwhelmed by envy and, as a result, hostility to true talent, appealed to the relevant authorities with a request to refuse permission to conduct a personal exhibition of Zhukovsky in there.

Zhukovsky got a refusal. The moral humiliation of the new government's refusal and the narrowing of the cultural space to the impossible functioning of the artist as a creative personality led Zhukovsky to leave Vyatka and move to Moscow.

In 1921, Zhukovsky returned to Moscow. There the artist prepared and made a wonderful opening of his second solo exhibition on Bolshaya Dimitrovka, 11.

Not a single art exhibition in Moscow, like in other cities of Soviet Russia, was opened without the permission of the Art Department of the Chief Political Directorate of Education. From the first days of its existence, the young totalitarian state began to introduce the foundations of Soviet ideology into the society. Not only his further creative fate, but also his physical existence depended on the recognition or non-recognition of the creativity of one or another representative of the creative clerisy. It was the ideological "Inquisition" that issued "indulgences" in recognition of the artist's talent. Or in various ways and methods they destroyed him as a creative personality.

Let's get back to the real facts: the exhibition in Moscow was prepared in the proper way. The catalogue for the exhibition was compiled by well-known Moscow art critics I. Khvoynik and I. Kreiter. A poster and invitations were compiled and distributed. The exhibition was held from

October 23 to November 23, 1921. The artist presented 74 paintings that he had been creating over the past 4 years (1918-1924). Among them there were 54 landscapes, 5 architectonic landscapes (the theme of an old manor), 2 interiors and 13 landscapes painted before the revolution 1917. The success of the exhibition with the Moscow public and colleagues was complete. This insert was the widest panorama of the artist's work, the result of his searches and achievements. The synthesis of a dialectical understanding of reality and constant work on his own creative method - together, this was a condition for the artist's further movement. This exhibition was the evidence of an open art process that moved the author towards the future.

The methods of persecuting creative people objectionable to the Soviet regime were hypocritically veiled - they allowed to prepare and conduct an exhibition, publish a book, put on a play or a film, and then art critics, faithful and correctly understanding the ideology of the new government and creative colleagues attacked the author. There is a precedent - there is criticism. Those who immediately lost ground and went over to the side of the requirements of the new government - were forgiven. Those who did not give up were destroyed. Therefore, the nature of art criticism, which appeared in the publication after Zhukovsky's personal exhibition, fully corresponded to the ideology of the new proletarian culture.

In 1921, in the *Creativity Magazine* D. Melnikov, an artist who was engaged in political agitation in the new proletarian art (he painted poetry posters and slogans on trains and for a correct understanding of the new proletarian ideology tasks was hired by the journal), posted his article *Exhibition of paintings by the Academy of Zhukovsky*.

The *Creativity Magazine* was the ideological mouthpiece of the governmental organization *Main Political and Educational Committee of the Republic* in Moscow, mentioned above, from which it follows that the author of the mentioned article has already fulfilled the official order to compromise Zhukovsky as a creative personality. In this article, the author argued that the keynote of all the paintings at the exhibition is [...] *all - the past. These omitted noble estates, empire-style halls, mahogany furniture, crimson sunsets and the gold of autumn - all this is the poetry of withering death (in landscapes), funerary moods, so there is only a longing for the past that will never return*[2].

This situation in the proletarian culture was very subtly captured by the theatre critic Abram Efros (1880 - 1954). In the *Theatre Review Journal*, the author posted the article *Reflection. Two exhibitions.*, where a very sharp insulting attack was made against Zhukovsky and his work. Efros allowed himself (or it is rather, the new government allowed him) to characterize the artist as *a cero absoluto and a person who was behind a circle of truthful art* and to compare his picture with *quickly sold goods, a beautiful woman from the street*[3].

Zhukovsky's reaction was instantaneous - for this insult the artist slapped Efros's cheeks with the thick issue of this magazine in the presence of a large number of creative clerisy gathered at the regular event. It was a bold move taking into account the situation of the artist - Zhukovsky's work with the stigma of the "artist of the noble nests" of the dethroned bourgeois era fell under the purposeful object of a new proletarian criticism.

The artist understood what was happening within the new proletarian society and art - an ideological war began with the *decadents and formalists*, which was called the *educational work with creative clerisy*, and which led to the eviction to the camps and executions in the 1930s.

The development of soviet painting of the 20s and 30s did not proceed smoothly and idyllically. It was a struggle against various trends and views that were strange to the formation of the art of socialist realism[4].

The artworks of Zhukovsky were no longer accepted at the exhibition. The cultural space around the artist has shrunk so much that there was no place left for life and creativity. In 1923, Stanislaw Zhukovsky left Soviet Russia and returned to his motherland - Poland. At the same time, many representatives of the creative clerisy left Soviet Russia, among them there were the famous artists K. Korovin (1918-1939) who left to France, Paris and Zhukovsky's friend S. Vinogradov (1896-1938) who left to Latvia, Riga.

References

1. *Poland - History Outline*, edited by V. Mendzhetsky and E. Bratsisevitch, Warsaw 2015.
2. D.M. *Exhibition of paintings by academician Zhukovsky, Creativity*, Moscow, 1924, No. 4-6.
3. Efros A., *Display. Two exhibitions*, Theatrical Review, 1921, No. 8, P. 5-8.
4. *Soviet art 1917-1941*, Moscow, 1977, P.24.

Opowieść o najnowszej historii Ghany można rozpocząć ostatniego dnia grudnia 1981 roku, kiedy to porucznik lotnictwa Jerry John Rawlings (ur. 1947) i jego poplecznicy, zarówno wojskowi, jak i cywile, przy znacznym poparciu społecznym, dokonali bezkrwawego zamachu stanu, przerywając już ponad dwuletnie – rzadkie w dziejach tego państwa – rządy demokratyczne. Dotychczasowy prezydent dr Hilla Limann i około 200 innych polityków trafiło do więzienia. Powołano Tymczasową Narodową Radę Obrony (Provisional National Defense Council, PNDC) – ciało o charakterze wojskowym, łączące władze ustawodawczą i wykonawczą i mające duży wpływ na sądownictwo, z Rawlingsem na czele.

Główną przyczyną puczu miała być, jak wskazywali jego autorzy, zła polityka gospodarcza, prowadząca kraj w kierunku ruiny. W wygłoszonym 2 stycznia przemówieniu radiowym sam Rawlings ujął to następująco: „Dla wielu, jeśli nie dla wszystkich z nas, demokracja nie sprowadza się do papierowych gwarancji abstrakcyjnych wolności. Demokracja to także, a właściwie przede wszystkim, jedzenie, ubranie i schronienie – rzeczy, bez których życie nie ma sensu. Nadszedł czas, abyśmy zmienili [nasze] społeczeństwo w sposób naprawde demokratyczny, tak aby zapewnić ludziom aktywny udział w procesie podejmowania decyzji” [13, s. 166–168, tłumaczenie własne]. Zapowiedział przy tym ustanowienie nowego systemu demokracji ludowej (*popular democracy*) i wezwał do rewolucji mającej przekształcić społeczną i gospodarczą strukturę kraju [1, s. 580].

„Demokratyzacja decyzji” i „decentralizacja władzy”

Nowe władze musiały się zmierzyć z silną krytyką zewnętrzną, pochodzącą ze strony społeczności międzynarodowej oraz ghańskich opozycjonistów żyjących na emigracji, przede wszystkim w Wielkiej Brytanii i sąsiednim Togo. Aby odeprzeć zarzuty o tendencje autorytarne, ale również rozwiać różnego rodzaju wątpliwości formułowane wewnątrz kraju, junta podjęła działania określone przez nią samą jako „demokratyzacja procesu podejmowania decyzji” oraz „decentralizacja władzy”. Już w pierwszych tygodniach swoich rządów zlikwidowała rady miast i dystryktów, a w ich miejsce, w każdym mieście i wiosce, utworzyła ludowe komitety obrony (*Peoples’ Defense Committees*, w grudniu 1984 roku przemianowano je na komitety obrony rewolucji – *Committees for the Defence of the Revolution*), odpowiedzialne za prowadzenie różnego rodzaju programów rozwojowych i samopomocowych (pozostałe zadania z zakresu zarządu lokalnego przekazano w otworzonych interenowym oddziałom ministerstw centralnych) [11, s. 459–460]. Junta powołała także komitety obrony robotników (*Workers Defense Committees*), które miały monitorować pracę w fabrykach, oraz obywatelskie komisje weryfikacyjne (*Citizens Vetting Committees*), mające badać przypadki unikania podatków przez bogatych oraz korupcję w sektorze bankowym, przedsiębiorstwach państwowych i służbie cywilnej. Osoby oskarżone o te przestępstwa miały być sądzone przed nowopowstałymi specjalnymi trybunałami. W maju 1982 roku pod auspicjami junty powstał Ruch Kobiet 31 grudnia (*December 31 Women’s Movement*), którego celem miało być zaangażowanie kobiet w pracę na rzecz rewolucji.

W ten sposób PNDC zaangażowała szerokie rzesze społeczne do pracy na rzecz nowego systemu, oferując im liczne możliwości rozwoju osobistego, wcześniej raczej nieznanne, korzyści materialne w postaci programów socjalnych, a także poczucie współdecydowania o sprawach publicznych. W rezultacie Rawlings zyskał sobie poparcie najwzniejszych, a zarazem dość odmiennych od siebie grup społecznych – zarówno części inteligencji, jak i rolników, robotników i związków zawodowych. W istocie jednak stworzono rozbudowany system kontroli, a wręcz inwigilacji, oparty na powszechnej podejrzliwości i sprawiedliwości ludowej.

Zmiany w armii okazały się trudniejszym zadaniem. „Demokratyzacja armii”, wbrew oczekiwaniom Rawlingsa, doprowadziła do licznych podziałów wśród wojskowych, na tle etnicznym, politycznym i personalnym [9, s. 475], co z czasem, w połączeniu z osobistymi ambicjami niektórych z nich, zwłaszcza niecierpliwych młodych oficerów, doprowadziło do co najmniej trzech prób zamachu stanu – w listopadzie 1982 roku, na początku 1983 roku i w 1985 roku. Wszystkie one zostały jednak stłumione w zarodku.

Aby zdiagnozować nastroje społeczne, w 1983 roku junta utworzyła Narodową Komisję na rzecz Demokracji (*National Commission for Democracy, NCD*). Miała ona zebrać i przeanalizować opinie społeczne dotyczące ewentualnych zmian w systemie politycznym, zwłaszcza w odniesieniu do instytucji i mechanizmów społecznego udziału w rządzeniu. Przez pierwszych kilka lat Komisja właściwie nie działała. Kiedy jednak w połowie lat 80., wraz z poprawą sytuacji gospodarczej,

społeczeństwo coraz głośniej zaczęło domagać się poszanowania praw człowieka, powrotu do demokracji i rządów prawa. Rawlings, chcąc wykorzystać Komisję do opanowania napięć społecznych, polecił jej zaktywizować swoje prace.

Równocześnie junta rozpoczęła nieśmiało reformy polityczne na szczeblu lokalnym. W 1986 roku ogłoszono, że w połowie kolejnego roku odbędą się wybory do zgromadzeń dystryktów. W lipcu 1987 roku, wraz z zastrzeżeniem kursu wobec opozycji – wielu opozycjonistów aresztowano pod zarzutem udziału w spiskach zmierzających do obalenia reżimu, kilku z nich skazano na śmierć i stracono – junta przełożyła je jednak na koniec 1988 roku, dodatkowo zastrzegając, że do tego czasu będzie obowiązywać zakaz działalności partii politycznych. W tym samym miesiącu – lipcu 1987 roku – NCD wydała *Niebieską Księgę (Blue Book Report)*, w której uznała, że w Ghanie należy wprowadzić system demokracji partycypacyjnej, mocno zakorzeniony we wspólnotach lokalnych i oparty na pochodzących z wyborów powszechnych zgromadzeniach lokalnych (co w świetle wcześniejszych deklaracji junty o wyborach lokalnych nie było postulatem nowym).

Ostatecznie wybory do 110 zgromadzeń dystryktalnych odbyły się (w trzech turach) między listopadem 1988 roku a końcem lutego 1989 roku. Były to wybory tylko częściowo wolne – przepis prawa wyborczego zapewniał kandydatom PNDC co najmniej jedną trzecią miejsc w zgromadzeniach i uprawniał ją do dyskwalifikacji poszczególnych kandydatów. Takie rozwiązanie wpisywało się w ówczesne stanowisko junty, która opowiadała się za tak zwanym „konsensem narodowym” oznaczającym kontrolowaną, stopniową, a ostatecznie być może niepełną demokratyzację systemu.

Pod koniec lat 80. sytuacja gospodarcza znów uległa pogorszeniu, co doprowadziło do wzrostu niezadowolenia społecznego. We wrześniu 1989 roku, nie bez związku ze stanem gospodarki i nastrojów społecznych, doszło do kolejnej, znów nieudanej, próby zamachu stanu; w rezultacie kontrolę nad wojskiem przejął sam Rawlings. W 1990 roku zaczęły się nasilać głosy wzywające do zniesienia cenzury prasy i zakazu działalności partii politycznych, a także przepisów godzących w prawa i wolności obywatelskie, w szczególności tych pozwalających na długotrwałe przetrzymywanie osób w więzieniu bez procesu sądowego.

Między lipcem a listopadem 1990 roku, w reakcji na presję państw i podmiotów zachodnich, którzy uzależniali kontynuację pomocy finansowej od reform demokratycznych, NCD, działając z polecenia PNDC, zorganizowała serię debat we wszystkich 10 regionach kraju na temat politycznej i gospodarczej przyszłości kraju, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia decentralizacji władzy. Działalność NCD szybko stała się jednak obiektem krytyki – w sierpniu 1990 roku nowopowstała organizacja polityczna, Ruch na rzecz Wolności i Sprawiedliwości (Movement for Freedom and Justice, MFJ), zarzuciła jej zbyt bliskie związki z juntą, podkreślając, że jej przewodniczący, sędzia Daniel Annan, jest członkiem PNDC.

30 grudnia 1990 roku Rawlings ogłosił, że do końca 1991 roku zostanie przyjęta nowa konstytucja. Wcześniej NCD miała przedstawić raport ze swoich prac, po czym PNDC miała utworzyć stosowne ciało doradcze, które z kolei miało określić zasady i tryb prac nad nową konstytucją. MFJ i inne środowiska opozycyjne krytkowały juntę za brak szczegółowego harmonogramu reform politycznych i informacji o proponowanym składzie owego ciała doradczego.

NCD przedstawiła swój raport w kwietniu 1991 roku. Komisja uznała, że Ghańczycy pragną powrotu do demokracji konstytucyjnej. Szczegółowe propozycje obejmowały utworzenie legislatywy, odrębnych stanowisk premiera i prezydenta, a także przyjęcie wielopartyjnego systemu rządów. Ta ostatnia propozycja wzbudziła rozczarowanie i krytykę części obserwatorów, którzy spodziewali się, że NCD będzie rekomendować jakiś system demokracji partycypacyjnej, oparty na tradycyjnych wspólnotach lokalnych i pozbawiony udziału partii politycznych. Było to wbrew stanowisku PNDC, która sprzeciwiała się powrotowi do systemu wielopartyjnego, argumentując, że skompromitował się on w czasie rządów cywilnych sprzed 10 lat. Niemalę zdziwienie wzbudziło zatem to, że ostatecznie PNDC zaakceptowała wszystkie rekomendacje NCD [8].

17 maja 1991 roku PNDC powołała dziewięćosobowy komitet konstytucjonalistów (Committee of Experts (Constitution)), który do końca lipca tego roku miał sformułować szczegółowe propozycje dotyczące treści nowej konstytucji. Komitet miał przy tym wziąć pod uwagę treść poprzednich ghańskich konstytucji oraz instrukcje PNDC zakładające, między innymi, wprowadzenie systemu półprezydenckiego oraz wyborów dystryktalnych bez udziału partii politycznych [8].

Pod koniec maja 1991 roku utworzono 260-osobowe Zgromadzenie Konsultacyjne (Consultative Assembly). Podczas gdy część autorów podkreśla, że członkowie Zgromadzenia reprezentowali niemal wszystkie segmenty społeczeństwa, inni zwracają uwagę, że jego mandat był mało demokratyczny – 22 deputowanych zostało powołanych przez PNDC, 121 zostało wskazanych przez 62 różnego rodzaju organizacje, a 117 zostało wybranych przez obsadzone przeciw w jedynie częściowo demokratycznych wyborach zgromadzenia dystryktów. Ostatecznie Zgromadzenie obradowało w składzie 258-osobowym, ponieważ Stowarzyszenie Adwokatów (Bar Association) oraz Narodowy Związek Ghańskich Studentów (National Union of Ghana Students) odmówiły udziału w jego pracach, twierdząc, że liczba przedstawicieli rządu jest w nim zbyt duża [8]. (Na marginesie warto wspomnieć, że w 1979 roku to samo Stowarzyszenie Adwokatów, podobnie jak Stowarzyszenie Uniwersyteckie (Association of University) – dwie najważniejsze wówczas grupy opozycyjne – odmówiły udziału w pracach Komisji Konstytucyjnej przygotowującej późniejszą

Trzecią Konstytucję Republikańską. Ich decyzja o odmowie udziału w pracach Zgromadzenia Konsultacyjnego świadczy zatem o konsekwentnej postawie politycznej środowisk adwokackiego i przynajmniej w pewnym zakresie akademickiego.)

Zgromadzenie Konsultacyjne miało przygotować projekt konstytucji, opierając się na propozycjach – czy raczej instrukcjach – PNDC, rekomendacjach komitetu konstytucjonalistów, a także konstytucjach z 1957, 1969 i 1979 roku. PNDC zapewniła sobie przy tym prawo do wprowadzania zmian do tego projektu na dowolnym etapie prac. Ostatecznie projekt konstytucji, przyjęty przez Zgromadzenie, miał zostać zatwierdzony w ogólnokrajowym referendum [4].

W sierpniu 1991 roku Komitet Koordynacyjny Sił Demokratycznych Ghany (Co-ordinating Committee of Democratic Forces of Ghana) – nowopowstały sojusz ruchów opozycyjnych złożony z organizacji praw człowieka, związków zawodowych i MFJ – zażądał zwołania konwencji konstytucyjnej, która miałaby, między innymi, określić harmonogram transformacji demokratycznej. Również w sierpniu 1991 roku Rawlings ogłosił, że wybory prezydenckie i parlamentarne odbędą się pod koniec 1992 roku. W tym samym miesiącu PNDC utworzyła Tymczasową Narodową Komisję Wyborczą (Interim National Electoral Commission, INEC), która miała dokonać podziału kraju na okręgi wyborcze, a następnie przygotować i przeprowadzić wybory i referendum konstytucyjne.

26 sierpnia 1991 roku Zgromadzenie Konsultacyjne rozpoczęło swoje prace. Zgodnie z pierwotnym harmonogramem Zgromadzenie miało przyjąć konstytucję w grudniu 1991 roku, jednak w styczniu 1992 roku, a więc już po upływie tego terminu, rząd wydłużył go o trzy miesiące – do końca marca 1992 roku. Wywołało to spekulacje, że Rawlings próbuje opóźnić transformację demokratyczną.

Tak przedłużonego terminu dotrzymano – 30 marca 1992 roku Zgromadzenie Konsultacyjne zakończyło prace nad projektem konstytucji. Przyjęto większość rekomendacji komitetu konstytucjonalistów (ten zakończył swoje prace, po dwóch miesiącach, w lipcu 1991 roku) [8], odrzucono jednak propozycję ustanowienia stanowiska premiera – całość władzy wykonawczej miała należeć do prezydenta wskazującego wiceprezydenta. PNDC wykorzystwała przysługującą jej prawo dokonywania zmian w projekcie, wprowadzając pod koniec prac legislacyjnych przepisy przewidywane, że jej przedstawiciele, podobnie jak przedstawiciele kilku wcześniejszych reżimów wojskowych, nie będą mogli być pociągnięci do odpowiedzialności za właściwie wszelkie czyny popełnione w czasie swoich rządów, a także wyłączających, z pewnymi zastrzeżeniami, możliwość dochodzenia zadośćuczynienia za te czyny.

31 marca 1992 roku Zgromadzenie Konsultacyjne przekazało projekt konstytucji na ręce junty, która zatwierdziła go jeszcze tego samego dnia. Ostateczny projekt konstytucji został zatem ogłoszony zaledwie miesiąc przed referendum w jego sprawie, w dodatku w sytuacji, w którejj uwagi na istotne ograniczenia działalności partii politycznej i wolności słowa w ogólności pluralistyczna debata konstytucyjna była właściwie niemożliwa.

Również w marcu 1992 roku, jeszcze przed zakończeniem prac Zgromadzenia, Rawlings przedstawił harmonogram dalszych zmian politycznych. Referendum konstytucyjne miało się odbyć 28 kwietnia, wybory prezydenckie 3 listopada, a wybory parlamentarne – 8 grudnia tego roku. Ograniczenia w działalności partii politycznych – były one tak duże, że można mówić wręcz o zakazie – miały zostać zniesione dopiero 18 maja, a więc już po referendum konstytucyjnym.

W referendum konstytucyjnych, które odbyło się zgodnie z planem, 28 kwietnia 1992 roku, przy frekwencji na poziomie 43,7 procent, „za” przyjęciem nowej konstytucji opowiedziało się 92,6 procent, a „przeciw” 7,5 procent głosujących (do przyjęcia konstytucji wymagano zwykłej większości). 8 maja 1992 roku Rawlings, jako szef PNDC, złożył podpis pod konstytucją.

Wybory prezydenckie i parlamentarne

15 maja 1992 roku rząd zniósł kolejne ograniczenia w tworzeniu partii politycznych. W rezultacie zarejestrowano 10 partii [5, s. 15], wciąż jednak aż 21 innych pozostawało nielegalnych. Dodatkowo wprowadzono istotne ograniczenia w wysokości darowizn dla partii od osób prywatnych. W związku z tym w tym samym miesiącu przedstawiciele opozycji złożyli wniosek do Wysokiego Sądu (High Court) o stwierdzenie nieważności niektórych przepisów prawa wyborczego jako faworyzujących rządzącą PNDC. Wprawdzie Wysoki Sąd oddalił ten wniosek, jednak już pod koniec miesiąca rząd zniewolizował część kwestionowanych przepisów, przynajmniej Tymczasowej Narodowej Komisji Wyborczej (Interim National Electoral Commission, INEC) kompetencje do określania wyższych limitów indywidualnych darowizn finansowych.

W czerwcu 1992 roku rozpoczęła się konfiguracja sceny politycznej przed wyborami parlamentarnymi i prezydenckimi. PNDC przekształciła się w partię polityczną – Narodowy Kongres Demokratyczny (National Democratic Congress, NDC). We wrześniu 1992 roku Rawlings, który nieco wcześniej przeszedł do rezerwy w siłach zbrojnych, został wybrany na kandydata NDC w wyborach prezydenckich. Niedługo później NDC stworzył koalicję wyborczą z National Convention Party (NCP) oraz Every Ghanaian Living Everywhere Party (EGLE Party). Kandydatem na wiceprezydenta u boku Rawlingsa został członek NCP, Kow Nkensen Arkaah.

Po stronie opozycyjnej pojawiło się wiele nowych inicjatyw politycznych, ich liderzy nie byli

jednak w stanie porozumieć się w sprawie utworzenia wspólnego komitetu wyborczego w wyborach parlamentarnych ani wystawienia wspólnego kandydata na prezydenta – mimo że (a może właśnie dlatego) istniało przekonanie, że kandydat NPP, uznawanej za najsilniejszą partię opozycyjną, prof. Albert AduBoahen, miałyby duże szanse w starciu z Rawlingsem. W rezultacie każda z większych partii opozycji – People's Heritage Party (PHP), National Independence Party (NIP), New Patriotic Party (NPP), People's National Convention (PNC) – wystawiła swojego kandydata (ostatnia z wymienionych zaproponowała Hillę Limannę).

Naturalnie w okresie przedwyborczym PNDC podjęła działania mające na celu zwiększenie poparcia dla Rawlingsa – znacząco podniesiono płace w sektorze publicznym, a w październiku 1992 roku ograniczono prawo rządu do przetrzymywania osób w więzieniu bez wyroku sądowego. Zwraca się uwagę, że większość wyborców postrzegala jednak te i podobne kroki jako nieszczerze i doraźne, coś w rodzaju korupcji politycznej, w związku z czym korzyści, jakie z nich dla junty wynikały, były ograniczone [9].

Punktem zwrotnym w wyborach mógł się stać wniosek MFJ do Wysokiego Sądu o wydanie w stosunku do Rawlingsa sądowego zakazu startu w wyborach prezydenckich. Powodem miało być to, że szef PNDC/NDC nie był, jak twierdzono, narodowości ghańskiej (argumentowano przy tym, składają zgodnie z prawdą, że jego ojciec był Szkotem), ale także to, że w przyszłości może on zostać postawiony przed sądem za czyny, jakich dopuścił się w związku z puczami z maja 1979 roku (nieudanym) i grudnia 1981 roku (pierwszym nieudanym, drugim udanym) (nowoprzyjęta konstytucja wykluczała jednak taką możliwość). W październiku 1992 roku Wysoki Sąd oddalił wniosek MFJ.

Wybory z 3 listopada 1992 roku były pierwszymi wyborami prezydenckimi w Ghanie od 1979 roku. Rozstrzygnięły się one już w pierwszej turze – przy frekwencji na poziomie 50,2 procent Rawlings zdobył 58,4 procent, Albert AduBoahen (NPP) 30,3 procent, a Hilla Limann (PNC) 6,7 procent głosów [6]. Obserwatorzy Wspólnoty Narodów uznali te wybory za zasadniczo wolne i uczciwe. Mimo to partie opozycyjne na czele z NPP przekonywały, że w ich trakcie doszło do licznych nieprawidłowości, a wręcz że zostały one sfalszowane. Na początku grudnia 1992 roku Boahen oświadczył, że opozycja ma dowody na oszustwa wyborcze, jakich miała się dopuścić junta. Przypomniano także, że jeszcze przed wyborami pojawiły się zarzuty dotyczące rzetelności spisów wyborców, jednak INEC odmówiła ich rozpatrzenia. Ostatecznie partie opozycyjne ogłosiły, że nie będą podważać wyniku wyborów prezydenckich na drodze prawnej, zbojkotują jednak nadchodzące wybory parlamentarne.

Z uwagi na zamieszki i liczne akty przemocy w kilku miastach kraju, będące wyrazem ogromnego napięcia politycznego, wybory parlamentarne przełożono o trzy tygodnie, na 29 grudnia 1992 roku. Ponieważ opozycja (NPP, PNC, NIP, PHP) zdecydowała się na ich bojkot, udział wzięły w nich tylko trzy ugrupowania prorządowe – NDC, NCP i EGLE Party. Na 200 miejsc do obsadzenia NDC zdobyła 77,5 procent głosów i 189 mandatów, NCP 19,2 procent głosów i 8 mandatów, EGLE Party 0,5 procenta głosów i 1 mandat, a kandydaci niezależni – łącznie 2,7 procent głosów i 2 mandaty.

7 stycznia 1993 roku weszła w życie Konstytucja z 1992 roku, powołując IV Republikę Ghańską. Tego samego dnia Jerry John Rawlings został zaprzyszczony na Prezydenta, a nowoutworzony Parlament rozpoczął swoją pierwszą kadencję.

Podsumowanie

W literaturze często wyraża się pogląd, zgodnie z którym PNDC i Rawlings nie byli zainteresowani powodzeniem transformacji demokratycznej, musieli się jej jednak podjąć z uwagi na sytuację międzynarodową oraz czynniki wewnętrzne. Postępująca fala demokracji w różnych miejscach Afryki i świata [10, s. 409–413], zmiany sytuacji gospodarczej (poprawa w połowie lat 80., pogorszenie pod koniec dekady) i presja zachodnich donatorów miały w tym kontekście istotne znaczenie. Wszystkie te czynniki, wraz z nieśmiałymi reformami politycznymi, ośmieliły z kolei społeczeństwo obywatelskie, wcześniej rozproszone i mało skuteczne, które zaczęło się organizować w ramach szerokich ruchów i partii politycznych i coraz ostrzej – i skuteczniej – występować przeciwko władzy [2, s. 9, zob. także 14, 12, 7].

Stopniowy charakter i ograniczony zakres zmian demokratycznych, na jakie zdecydowała się junta, a także wewnętrzne podziały w łonie opozycji doprowadziły jednak do wygranej Rawlingsa w wyborach parlamentarnych i prezydenckich. W rezultacie PNDC, zamieniwszy się w partię polityczną (NDC), okazała się nie tylko najdłużej trwającym z rządem wojskowym w dziejach Ghany, ale też jedynym, który przekształcił się w rząd cywilny [2, s. 9]. Demokrytacja systemu, choć w dużej mierze wymuszona, pozwoliła na stworzenie nowej metody legitymizacji władzy Rawlingsa. Równocześnie jednak Konstytucja z 1992 roku, wyrażająca najważniejsze zasady i wartości współczesnego zachodniego konstytucjonalizmu, wprowadzała ograniczenia działalności tej władzy, w tym możliwość jej weryfikacji w drodze wolnych wyborów.

Цитована литература

1. E. Abaka, *Ghana: Revolution and Fourth Republic, 1981 to Present*, [w:] *Encyclopedia of African History, Volume 1: A-G*, red. K. Shillington, New York – London 2005.
2. K. Bofofo-Arthur, *A decade of liberalism in perspective*, [w:] *Ghana, One Decade of the Liberal State*, red. K. Bofofo-Arthur, New York 2007.
3. *Constitution of the Fourth Republic of Ghana (Promulgation) Law, 1992*.
4. *Constitutional history of Ghana*, constitutionnet.org/country/constitutional-history-ghana, dostęp 3.04.2017.
5. *Democracy Consolidation Strategy Paper. An Issues Paper*, oprac. Institute of Economic Affairs, Accra 2008.
6. *Elections in Ghana*, africanelections.tripod.com/gh.html, dostęp 10.09.2017.
7. K.G. Folsom, *Ideology, Revolution and Development – the Years of J. J. Rawlings*, [w:] *Ghana Under PNDC Rule*, red. E. Gyimah-Boadi, Dakar 1993.
8. *Ghana 1992*, princeton.edu/~pcwcr/reports/ghana1992.html, dostęp 15.03.2017.
9. T.C. McCaskie, [Ghana] *Recent History*, [w:] *Africa South of the Sahara 2004*, red. K. Murison, London – New York 2004.
10. R. Oliver, A. Atmore, *Dzieje Afryki po 1800 roku*, tłum. K. Salawa, Warszawa 2007.
11. *Report of the Constitution Review Commission*, Accra 2011.
12. K. Shillington, *Ghana and the Rawlings Factor*, London 1992.
13. K. Shillington, *Ghana and the Rawlings Factor*, „The International Journal of African Historical Studies” 1994, nr 27.
14. Z. Yeebo, *Ghana: The Struggle for Popular Power*, London 1991.

КУЛЬТУРНАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ЖЕНЩИН-МИГРАНТОВ В ПОЛЬШЕ

Stepaniuk Joanna, c. Piotr

Doktor nauk społecznych

Uniwersytet Warszawski

Wydział Filozofii i Socjologii, Instytut Socjologii

asiastepaniuk@wp.pl

Введение

С 2014 года Польша является страной в которую мигрирует все больше и больше мигрантов и женщин-мигрантов из Украины. Данные Управления по Делам Иностранцев [2] указывают на тенденцию, что неуклонно растет в Польше количество украинских граждан. Иногда они приходят с семьями и детьми. В такой ситуации иммигранты не только планируют взять на оплачиваемую работу в целях повышения тока, часто низкого статуса жизни, но также сталкиваются с серьезной дилеммой, которая является началом их образования детей в польских школах. Некоторые иммигранты думают остаться в Польше, в качестве одной из стран ЕС (Европейского Союза), как месте больших надежд и ожиданий. В первую очередь Украинцы в Польше хотят работать, особенно для молодого поколения они хотят, чтобы воспользоваться преимуществами польской системы образования и получить «европейское образование». Они считают, что диплом, который получит ребёнок, гарантированное им лучшие, социальный капитал, потому что западный [13].

Конец XX века принес прогрессивную феминизацию миграции. Это стало новым социальным явлением, вызывающим изменения в образе жизни семей и целых обществ [4]. По оценкам, в настоящее время женщины составляют почти половину международного населения мигрантов. Феномен усиления присутствия женщин-мигрантов на рынке труда, особенно украинских женщин, также наблюдается в нашей стране. Последние годы показывают, что женщины-мигранты из-за рубежа массово приезжают в Польшу. Они приходят одни или мигрируют как члены семьи. В этих ситуациях это влияет на их социальное положение в стране назначения, образ жизни и прежде всего, качество новой жизни. Я считаю, что особенно интересным является вопрос о культурную и социальную интеграцию украинских женщин-мигрантов в польское общество.

В этой статье я хотела бы, таким образом, рассмотреть вопрос о процесс интеграции в культурно- социальном измерении. Поэтому я буду относиться к литературе, исследованиям в этой области, а также их собственным наблюдениям и знанию, которое я получила межличностными установлениями контактов с украинскими иммигрантами.

Проблемы повседневной жизни украинских женщин-мигрантов

В случае контакта культурного между представителями по крайней мере, двух

групп, где одна из них составляет большинство и является доминирующей группой, в то время как представители остальных групп представляют собой меньшинство, может быть один из стратегий аккультурации: ассимиляция, маргинализация, интеграция, разделение [9]. По словам Johna Berrego – канадский психолог в смысле психологической аккультурации относится к изменениям в блоке, который участвует в ситуации культурного контакта, и, следовательно, устройство, которое непосредственно влияет на воздействие внешней культуры. Таким образом, аккультурация психологическая относится к изменениям в культуре, в которой блок является участником [1]. Современные украинские женщины-мигранты, как культурная группа представляет собой сообщество схожи с точки зрения внешних, эмоциональных или культурных Поляков. Таким образом женщины из Украины не имеют особых трудностей в адаптации к реалиям жизни в Польше. Это вовсе не означает, что он не появляется в психологических проблемах, юридических или социальных, которые препятствуют осуществлению украинцев к нормальному функционированию в Польше. В то же время важным вопросом является восприятие иммигрантов Украины с польским обществом. О проблеме образа украинских иммигрантов в глазах Поляков отметила в своих исследованиях Александра Grzymała-Kazłowska [5]. Анализ текущих статей, опубликованных как онлайн, так и в ежедневной прессе, указывает на то, что проблема стереотипного восприятия Украинцев, по-прежнему присутствует в сознании Поляков. Незнание языка, ограниченный объем информации о стране происхождения, сложные жилищные условия, не всегда честный работодатель, вынуждают женщин-мигрантов обращаться за помощью к посредникам и зачастую, используя свое неблагоприятное и даже драматическое положение, налагают чрезмерную плату и злоупотребляют своими функциями. Как правило, занятость украинских женщин-мигрантов часто характеризуется низкими зарплатами, отсутствием социальной защиты, а также плохими и даже опасными условиями труда [11]. Недостаток такого положения дел, конечно, не без значения часто приводили к кровавым и травматическим историческим событиям, которые прошли вни в таком же образом, в биографии польской и украинской. В то же время, глядя на иммигрантов из Украины с точки зрения „укоренения” исторического, часто подпитывается речи ненависти моделируемой средствами массовой информации, а иногда даже некоторые политики, то трудно ожидать, что статистический Поляк будет воспринимать иммигрантов из Украины, как друзей, или людей, которые не угрожают нормальному функционированию их семьи или местной окружающей среде, включая профессиональную подготовку. Как исследователь социальных проблем и современных условий общественной жизни в Польше, анализируя проблемы женщин-мигрантов в принимающем обществе, в контексте „Мы-Они” или „Ваш-Иностранец” [9, с. 9-25]. Я хотела бы обратиться к тезису Izabeli Lenartowicz, что „встреча с Другим является ключом к пониманию взаимоотношений в поликультурном обществе” [7, с. 114]. Заявление Izabeli Lenartowicz (2007) с более чем десяти лет, есть аналогично текущей реальности общественной жизни в Польше. В период, в котором Польша является привлекательной страной для иммигрантов, часто из стран весьма отдаленной, культурной дистанции, стоит передать обсуждение мультикультурализма межкультурного диалога и межрелигиозного уже в других условиях, в новой социально-экономической ситуации. Однако, имейте в виду, что любой разговор с точки зрения мультикультурализма, и более конструктивный диалог и межкультурное общение, конечно, принесет с собой много трудностей.

Анализ женщин-мигрантов из Украины с точки зрения знакомства и странности, или в отношении „Мы-Поляки” и „Они-Украинцы” безусловно, эмоциональный, как правило отрицательное отношение Поляков к иммигрантам из Украины является родительской по отношению к реальному знанию о богатой культуре, украинской истории и традиции. Как отмечает Ewa Nowicka „когда мы говорим о ком-то <<другой>> мы имеем в виду тот факт, что это человек отличается от нас (то есть не то же самое, как у нас), или от кого-то указывал ранее, или имел в виду. Мы имеем в виду тот факт, что человек отличается таким образом, достойным нашего внимания от нас или от кого-то другого, который ранее отметил, что” [9, с.9]. Поэтому „в процессе структурирования социального мира инаковости инаковости может оставаться, но может стать странностью” [9, с.11]. В ситуации культурного контакта между Поляками и иммигрантами с Украины, образ наших восточных соседей строятся на основе стереотипного восприятия и упрощенных правила вывода, что в психологии называется «мышление ярлык». Упрощает процесс печати и часто сопровождается сильным эмоциональным компонентом и высоким сопротивлением изменению взглядов. Часто иммигранты из Украины в восприятии польского общества рассматриваются и пренебрежительно называют в просторечии как „Русские”. Существующее мнение, что ситуация схожести культуры польский и украинский должны способствовать стремление к взаимопониманию в различных областях жизни, в результате анализа практических аспектов повседневной жизни оказывается иллюзорным и вскоре становится ясно, что процесс интеграции является гораздо более сложным и категории „Мы” и „Они” требует более глубокого осмысления. Бездумно интегрировать иммигрантов из Украины как личность или групп готовы к немедленной интеграции с польским обществом, может внезапно стать очевидными, что этот процесс не будет легко и плавно протекал.

Показаны примеры из повседневной жизни, сделанные из различных интернет-сайтов, или описанные в прессе, вы можете легко определить ряд ситуаций, в которых взаимная интеграция украинцев и поляков работает компромисс. Анализ Поляков в категории „Мы” и следовательно, противодействие женщин-мигрантов из Украины понимаемых как „Они” мы видим, что имеем дело с какой-то неопределенности в отношении природы, качества, типа и ходе встречи с Другим, в этом случае другой, украинские иммигранты. Хотя проблемы повседневной жизни есть так много, насколько велик разрыв между „Мы” и „Они”, как в „Его” и „Чужой”. В случае иммигрантов украинской жизни в Польше, классификации и таким образом, деление в отношениях, „Мы” и „Они” сделана не только из-за языка, традиции, религии, культуры, обычаев, или предпочитаемую систему ценностей, но в основном из-за неблагоприятного исторического опыта обеих стран, а также стереотипного изображения украинцев в Польше.

Условия для успешной культурной и социальной интеграции украинских женщин-мигрантов

Анализируя проблемы мигрантов, в том числе украинских женщин-мигрантов, проживающих в Польше, на первый план выходят два важных вопроса. Первое измерение своего экономично опыта, а второе контакты с государственными учреждениями. Плоскость охватывает экономические вопросы, связанные с началом работы и большая часть всех работ, выполненных по закону или нет. Поверхностно, кажется, что причина прихода в Польшу для получения денег прибыли, и поэтому для того, чтобы улучшить положение семьи, затеняет другие вопросы, которые в то же время являются менее важными для иммигрантов экономических, и, следовательно, такими, как желание поддерживать и культивировать национальную идентичность, трудности в социальной адаптации, или желание участвовать в культурной жизни в миграционной ситуации. Исследования, проведенные до настоящего времени [3; 5; 8] показывают, что проблемы которых заявители являются иностранцам это контакты с различными видами государственных учреждений. Конечно, эта ситуация из-за языковые барьеры, а также сложности польского законодательства. Юстина Frelak и Мирослав Bieniecki (2007) делят проблемы мигрантов на две категории: „формальности, связанные с трудоустройством (осложненной, длительные и дорогостоящие процедуры) и другие проблемы, о жизни в Польше (например, регистрация, нормализация статуса вида на жительство, визовые вопросы)” [3, с. 46]. Каждый иммигрант на польском языке приходится сталкиваться в начале с тем, что в дополнение к поиску работы, если у него не было никакой гарантии её получения, приходится сталкиваться с проблемой поиска, как правило, снять квартиру. Поляки, как показало проведенное наблюдение, а также объявление мониторинга появляющегося в местной прессе, как правило, готовы арендовать квартиру украинским иммигрантам. Часто уже в посте-объявления можно встретиться с формулировкой, такие как: „только для женщин с Украины комната”, „комната, жилища для рабочих с Украины”. Как правило, пишет о этом Александра Grzymała-Kazłowska, есть относительное приемочные быстрое украинских мигрантов отполировать. В то же время, даже если они оседают быстро ассимилируются и сливаются в польской среде [5, с.215]. Вероятно, в связи с тем, что украинские женщины-мигранты занимают нишу польского рынка труда и часто получают плохо оплачиваемую работу, которой из-за низкой заработной платы, не хотят делать польские рабочие. Украинские женщины, очень часто, независимо от квалификации, выполнять легкую работу по техническому обслуживанию в частных домах и квартирах, уход за детьми или устроиться на работу в плодах или фруктов и овощей. Пример, который иллюстрирует это история родителей, одного из студентов, которого я встретила ведущи экспериментальные исследования в украинской общине, живущей в Польше. Мальчик сказал мне, что его мать раньше, до прихода в польскую страну, работала учительницей в школе, а отец был IT-специалист в украинской компании. По прибытию в нашу страну его родители добровольно выполнять работу, которая не требует специальной квалификации и образования, они даже не имеют соглашения с польским работодателем, потому что мать его убирала окружающие корпусы, а папа был обычным рабочим на строительных площадках [13].

В дополнении к проблемам, которые возникают от того, как видеть украинских женщин-мигрантов в польском рынке труда, много трудностей в повседневной адаптации, они имеют в необходимых контактах с польскими государственными учреждениями, такими как офисы, школы, учреждения здравоохранения. В то же время главной проблемой является незнание украинского языка среди сотрудников учреждения. Таким образом, очень часто общение с просителями украинским ведутся на русском языке, конечно, при условии, что учреждение является человеком, который говорит на языке достаточно для решения фундаментальных проблем. В реальности повседневной жизни для людей с опытом миграции есть и депрессивные ситуации, когда украинские работницы не получают вознаграждения за свою работу, они оскорбляли и даже запугивали их работодатели. Вторая похожая ситуация это то, как женщины выступают в отношении с польскими партнерами, дети рождаются, а затем обвиняют психическое заболевание, так что они лишены родительских прав и дети забирают из них по решению суда. Я считаю, что условия для эффективной интеграции культурно-

социальной женщин -мигрантов из Украины, проживающих в Польше могут быть созданы за счет реализации предложений на нескольких уровнях. Первые, который неразрывно связан с функционированием рынка труда, это уточнить правила для трудоустройства иммигрантов путем ужесточения правил правовых санкций злонамеренных работодателей. В то же время должна быть усилена за счет обучения в профессиональной компетентности и языковой персонала в отделениях на местах, чтобы эффективно работать с экономическими мигрантами. Важно, чтобы ввести экономических мигрантов на польском рынке труда, а также адаптации, где это возможно принадлежащие к их компетенции и квалификации для нужд польских работодателей. Вторая вещь является поддержка социальной адаптации, и, таким образом, помочь в плане аренды, найти подходящую школу для своих детей или читать с основными принципами социальной и моральной. Часто помощь в социально-культурной интеграции являются клирики, которые также ищут иммигрантов со всеми дилемм и проблем, в том числе психологические. Другим важным аспектом является подготовка польских школ и учителей для работы с детьми иммигрантов, даже тех, кто, по-видимому, известны нам и близко. К вопросу о социальной адаптации и не всегда благоприятные условия для реализации идеи и принципов межкультурного образования детей иммигрантов в реалиях польской школы в исследовании отмечается Еанна Stepaniuk [12, с.259-276]. Важный элемент в плавной интеграции социально-культурного развития сети неправительственных организаций, которые оказывают психологическую поддержку и легальные иммигрант, коммерческие, а также осуществляют от их имени ряда образовательных и социальных проектов.

Экономические, украинские женщины-мигранты это большая группа всех иммигрантов, проживающих в Польше. По участию в различных курсах и тренингах с течением времени они приобретают коммуникативные знания польского языка и начинают функционировать более эффективно на рынке труда. Некоторые исследования показывают, что „спрос работодателя для работников сообщать с нужными людьми, в основном украинцы живут долгое время в Польше” [3, с. 53]. Иммигранты из Украины иногда видят Польшу в качестве своей второй родины, как страна, к которой они возвращаются, и где это хорошо, чтобы работать. В то же время улучшение условий жизни семьи, который был получен в результате внезапного изменения финансовых ресурсов, за счет ослабления связей внутрисемейные и, в крайнем случае, ситуация трудовой миграции приводит к распаду семьи структуры [5, с. 205-210].

Суммирование

В статье я объяснила проблемы современных женщин-мигрантов из Украины населяющих в Польше. Таким образом в начальной части я попыталась показать украинских женщин-мигрантов и Поляков в терминах „Мы” и „Они”, имея в виду то, чтобы классифицировать „Своих” и „Иностранных”. Проблемы, с которыми сталкиваются трудящиеся-мигранты в Польше не относятся только к функционированию рынка труда, но связаны с качеством условий, которые позволяют им или мешать, интеграции социально-культурной. Вопрос о стереотипных, часто неблагоприятного восприятия Украинцев в Польше, потому что здесь имеет решающее значение. Приоритетные пути к созданию эффективной политики интеграции крайне сложны. Конечно до сих пор не предприняли никаких действий системы принести значительные успехи, что мы видели в повседневных ситуациях низовой общественной жизни. Я думаю, что проблему присутствия иммигрантов в принимающем обществе надо систематически анализировать. Принимая во внимание условия для успешной интеграции культурной и социальной женщин-мигрантов из Украины, следует рассматривать в нескольких тесно связанных уровнях. Действия должны быть приняты на основе рынка труда, образования, доступа к здоровью, борьбы с дискриминацией, а также поддержки семей, отсоединенных из-за миграции.

Миграция украинских женщин чаще всего мотивируются их личными мечтами о лучшей жизни, что напрямую отражается на ожиданиях и надежде на то, что в целевой стране миграции они смогут улучшить свой уровень жизни. В то же время украинские мигранты чувствуют ответственность за материальное существование своей семьи, часто становясь главными «кормильцем» семьи как ее членов, проживающих в Польше, так и проживающих в Украине. Следует отметить, что в случае женщин-мигрантов появляется фактором, усугубляющим негативные последствия миграции [11;13]. Происхождение женщин-мигрантов очень часто влияет на их условия труда. Случается, что первоначальные мечты женщин-мигрантов и надежды на лучшую жизнь в результате встречи с реальными перспективами и трудными условиями миграционной жизни неожиданно уничтожаются.

Литература

1. Boski, P. Kulturowe ramy zachowań społecznych. [Культурные основы социального поведения], Warszawa: Wydawnictwo Akademica SWPS, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
2. Dane Urzędu do Spraw Cudzoziemców [Данные Управления по Делах иностранцев], [https://udsc.gov.pl/: dostęp dnia 2 sierpnia 2019roku].
3. Frelak J., Bieniecki M. Migranci ekonomiczni w Polsce – praktyka funkcjonowania

[Экономические мигранты в Польшу - практика функционирования] / Klaus W. (red.) Migranci na polskim rynku pracy. Rzeczywistość, problemy, wyzwania [Мигранты на польском рынке труда. В реальности, проблемы, вызовы], Warszawa: Stowarzyszenie Interencji Prawnej, 2007, - 45- 59 s.

4. Głażewska B., Feminizacja migracji we współczesnym świecie [Феминизация миграции в современном мире, [w:] Reemigracja kobiet z terenu województwa lubelskiego, K. Markowski (red.), Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2010.

5. Grzymała-Kazłowska A. Konstruowanie „innego”. Wizerunki imigrantów w Polsce. [Строительство „другого”. Изображения иммигрантов в Польше], Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.

6. Kawczyńska-Butrym Z., Kruk M. Wsparcie społeczne dla rodzin migracyjnych w Polsce [Социальная поддержка семей мигрантов в Польше], / Taranowicz I., Grotowska S. (red.), Rodzina wobec wyzwań współczesności [Семья на современные вызовы], Wrocław: Oficyna Wydawnicza ARBORETUM, 2015, - 205-210 s.

7. Lenartowicz I., Jeżeli nie edukacja to co? Pedagogika międzykulturowa jako odpowiedź na rzeczywistość społeczeństwa wielokulturowego [Если не образование то что? Межкультурное образование в ответ на реальность мультикультурного общества], „Homo communicativus”. Filozofia- komunikacja- język- kultura, Poznań 1(2)/2007, - 114 s.

8. Mamcarz S., Stres migracyjny i sposoby radzenia sobie z nim wśród imigrantów przybyłych do Polski [Стресс миграции и способы борьбы с ним среди польских иммигрантов] / Rożnowski B., Sieniów T. (red.), Integracja cudzoziemców w Polsce i Europie: perspektywa lokalna [Интеграция иностранцев в Польше и Европе: местная перспектива], Lublin: Instytut na Rzecz Państwa Prawa, 2013, - 177-199 s.

9. Nowicka E. (red.), Religia a obcość [Религия и чуждость], Kraków: Wydawnictwo Instytutu Religioznawstwa UJ, 1991. - 9-25 s.

10. Smolicz J.J. Kultura i nauczanie w społeczności wieloetnicznej [Культура и обучение в полиэтнических сообществах], Warszawa: PWN, 1990.

11. Szczygielska I. Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodzin [Экономическая миграция женщин и ее влияние на функционирование семей], Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.

12. Stepaniuk J. Założenia i praktyka edukacji międzykulturowej w środowisku dzieci czecheńskich uchodźców i wietnamskich imigrantów w Polsce [Основы и практика межкультурного образования в среде чеченских беженцев и дети вьетнамских иммигрантов в Польше], Niepublikowana praca doktorska, Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 2014, -259-276 s.

13. Stepaniuk J. Notatki z badań terenowych prowadzonych w ramach grantu badawczego „Swoja czy Obca?”. Postrzeganie i wartościowanie ukraińskich kobiet - migrantek w polskiej i ukraińskiej przestrzeni społeczno-kulturowej [Записки из полевых исследований, проведенных в рамках исследовательского гранта «Своя или Обца?» Восприятие и оценка украинских женщин - мигрантов в польском и украинском социокультурном пространстве] DSM 117900-51 IS UW.

FUNKCJE I ROLA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W GMINACH WIEJSKICH W CZASIE ZABORÓW ORAZ PÓ ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI NA TERYTORIUM ODRODZONEGO PAŃSTWA POLSKIEGO DO MOMENTU WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ I WRZEŚNIA 1939 R.

Terszak Rafal

*Uniwersytet humanistyczno-przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie,
Doktorant, Częstochowa
r.terszak@wp.pl*

Gmina, jako pojęcie znaczy tyle co najniższa jednostka podziału administracyjnego Rzeczypospolitej Polskiej. Nie jest to jednostka, która występuje długo na ziemiach polskich, bo dopiero od końca XIX wieku a konkretnie po upadku państwa polskiego. Wprowadzane reformy w państwie polskim, w XVIII i XIX wieku, nie spowodowały zakorzenienia się tego, co dziś rozumiemy przez administrację lub samorząd terytorialny. W owym okresie terytorium Rzeczypospolitej miało postać stanową a faktyczna władza sprawowana była przez szlachtę. Po rozpadzie kraju podczas zaborów, terytorium zostało podzielone pod względem terytorialnym ale również administracyjnym. Naturalnym było, że każdy z trzech zaborców wprowadzał swoje zasady w sprawowaniu administracji i przenosił funkcjonujące już na jego terenie sprawdzone ustalenia. Jeszcze inaczej było na terenie byłego Królestwa Kongresowego, gdzie samorząd terytorialny funkcjonował on na podstawie dekretu z 27. XI. 1918 roku, który posiadał zmiany prawne w stosunku do wcześniej obowiązującego w zaborze rosyjskim, które obowiązywały od roku 1864.¹ Warto przy okazji odnotować, że na

1 *Dziennik Praw Państwa Polskiego, nr 18, 6.XII.1918 r., poz. 48. [w:] R. Szwed, Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939, Częstochowa 2002, s.9.*

tym terenie funkcjonowały jeszcze wcześniej inne ukazy oraz postanowienia wydane przez cara rosyjskiego. Były to:

- pierwszy z nich z 3/15 III 1859 r. Zmienił on zasady dotyczące wielkości gminy, wybierania urzędników tj. wójta i sołtysa. Dokument również regulował okres sprawowania urzędu (kadencja) wójta oraz mówił o zasadach powoływania rad gminnych i ich kompetencjach.² Zasady określone w dekreście stanowiły, że gmina wiejska musiała posiadać 50 domów mieszkalnych, a zatwierdzanie granic, miało być ustalane przez naczelników powiatów za pośrednictwem rządu gubernialnego przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych. Obowiązujące prawo ostatecznie zrywało z gminą pokrywającą się obszarem z granicami dominium.³ Dało to niejako początek do wprowadzenia zmian związanych z posiadłościami ziemskimi szlachty. Sama zaś kwestia ustalania istniejących granic gminy należała do naczelników powiatów, którzy to posiadali obowiązek uwzględniania potrzeby i życzenia właścicieli ziemskich. Jeśli chodzi o urząd wójtowski, to tak jak poprzednio przywiązany był w dalszym ciągu do dominium, znaczy to konkretnie - do tytułu dziedzictwa.⁴ Przepisy ukazu dawały możliwość wyłączenia spod władzy dziedzica małych wsi. Mogły się one połączyć z innymi wsiami i tworzyć mogły wspólną jedną gminę pod władzą również jednego wójta, po to aby likwidować małe jednostki administracyjne i powodować ich scalanie w większe. Skupiono się natomiast na stanowisku wójta, który miał być zupełnie inaczej postrzegany i nie każdy miał możliwość posiadania jego funkcji. Ci, którzy chcieli objąć stanowisko wójta, potrzebowali odpowiednich kwalifikacji. Określono również okres sprawowania funkcji wójta, gdzie nie mógł być krótszy niż 3 lata.⁵ Tak jak wcześniej, ważne było pochodzenie kandydata na wójta, gdzie utrzymano zasadę łączenia funkcji organu władzy państwowej z własnością posiadanego majątku ziemskiego. Stworzono jednak zupełną nowość co do możliwości nominacji na urząd wójta osób spoza stanu ziemiańskiego, osoby te jednak miały posiadać określone kwalifikacje. Ta możliwość dotyczyła wójtów, którzy opłacani byli przez właścicieli ziemskich posiadających swoje dobra właśnie w granicach tej gminy, gdzie nowo wybrany wójt piastował swój urząd.⁶ Powoływano radę gminną tuż obok urzędu wójtowskiego. Rada ta wybierana być miała przez wszystkich mieszkańców gminy posiadających gospodarstwa powyżej trzech morgów ziemi. Rada miała być organem doradczym, który dzięki swemu działaniu, miał na celu służyć wójtowi pomocą i radą przy realizacji zadań dotyczących zaspokajania występujących ciągle potrzeb gminy. W skład zadań można było zaliczyć budowę i konserwację dróg i mostów, ochronę pod względem kontroli i pomocy w przypadku pożarów oraz powinności podwodowych⁷, stróżę nocnej, rozkładu podatków, składek gminnych itp. Dla stałych mieszkańców gromad przysługiwało prawo wybierania sołtysów, ci zaś mieli być łącznikami między urzędem a wsiami. Zadaniem sołtysów było dopilnowywanie wszelkich kwestii ciążących na chłopach tj. powinności gminnych i zobowiązań podatkowych tzn. ich wykonywanie.⁸

- kolejnym ukazem był drugi z 24 V 1860 r. o sądach gminnych, wiejskich i miejskich wraz z postanowieniem Rady Administracyjnej z 30 V/11 VI 1861 r. Nie miało tu miejsca wdrożenie zapisów w związku z rozwojową ówczesną sytuacją polityczną na terenie Imperium Rosyjskiego.⁹

- trzeci ukaz został wydany w roku 1864 roku. Był diametralnie odmienny od wcześniejszych a wydany został w związku z sytuacją związaną z Powstaniem i tym samym reakcją na zaistniałe wydarzenia. Car zdecydowanie chciał odsunąć od urzędów wójtowskich ziemiaństwo, które pomogło we wcześniej zorganizowanym powstaniu. Ustawodawca rosyjski chciał usunąć ze wsi od niepożądane wpływy na nią samą właścicieli ziemskich i zbratać się z mieszkańcami wiosek. Carat zastosował zupełnie inną metodę, dotyczącą łączenia funkcji administracyjnych z posiadaniem majątku ziemskiego. Zrobione to zostało po to, aby ustanowić samorządu chłopski (ograniczony) i nadać mu charakter publiczno-prawny. Folwarki ziemskie miały być wykluczone z terenu wsi i tworzyły osobność. Zostały tym samym od wsi oddzielone. W składzie gminy znajdowały się

2 Jerzy Kukulski, *Funkcje gminy dominalnej*, ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA HISTORICA 13, Łódź 1983, s. 121 - 122.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*.

7 Def. podwoda daw.<<obowiązek dostarczenia przez ludność środka transportu do dyspozycji organu administracji państwowej lub wojska; też: taki środek transportu wraz z obsługą>>, [w.] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/podwoda.html/> (bez paginacji)

8 Jerzy Kukulski, *Funkcje gminy dominalnej*, ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA HISTORICA 13, Łódź 1983, s. 121 - 122.

9 *Ibidem*.

wioski i kolonie oraz różne drobne posiadłości ziemskie, które znajdowały się na jej terenie.¹⁰ Opisywane rozporządzenie carskie z 1864 r. utrzymywało w sposób przejściowy w mocy wcześniej obowiązujący podział na gminy z 3/15 III 1859 roku. Zostało określone, że obowiązywać miało do czasu opracowania przez Komitet Urządzący nowy podział. Do najbardziej istotnych kwestii dotyczących się ukazu, wyróżnić należy odseparowanie się od zasady tzw. gminy dominialnej w sensie terytorialnym - była to zupełna odwrotność co do wcześniejszego ukazu. Spowodowało to określony skutek, tzn. w miejsce gminy pokrywającej się obszaroem z granicami dominium łączono wsie niezależnie od ich dotychczasowej przynależności dominialnej.¹¹ Efektem tego było powstanie licznej ilości gmin, które powstały dzięki nowym zasadom, która wynosiła 3115 jednostek administracyjnych.¹² Wielkość ich była rozmaite. Jedne były większe a kolejne mniejsze od siebie. Licząc się z niezadowolaniem, które mogło wystąpić wśród mieszkańców ziem polskich, gminy miały nie posiadać nad sobą nadzoru cywilnego. Zostały natomiast czasowo podporządkowane naczelnikom wojennym powiatów i odcinków, a ściślej mówiąc dla tych którzy przejęli uprawnienia w zakresie nadzoru nad administracją terenową, która przysługiwała gubernatorom i naczelnikom cywilnym w powiatach.¹³ Niepokój budziło podejście braku swobody tworzyć, „(...) gminy podlegały kontroli mianowanych przez władzę urzędników państwowych w osobach naczelników ziemskich, przez co wypełniały one raczej funkcje podstawowych organów administracji państwowej, niż miały charakter stricte samorządowy.”¹⁴ Komisarze i komisje włościńskie kontrolowały wójtów i sołtysów na szczeblu ich zakresu działań. Mieli też oni obowiązek udzielania pomocy władzom wojskowym przy tworzeniu gmin wiejskich i funkcjonowaniu istniejącego samorządu.¹⁵ Opisywany ukaz z 1864 r. określał również skład i działanie samorządu gminnego jak i również jego możliwości prawne. Określił miał dokument również formy i porządek sądu gminnego. W skład administracji wchodziło: zebranie gminne „sąd ławniczy” oraz wójt i pisarz. Nastąpił zmienny podział gmin - gromady samorządowe. Miały się one opierać na tzw. zebraniach gromadzkich i sołtysie. Zebranie gminne tworzyli wszyscy mieszkańcy, którzy byli pełnoletni z danej gminy (wszystkich wiar), musieli oni jednak spełnić warunek, tzn. prowadzenie samodzielne gospodarstwa rolnego o wielkości minimum 3 morgów gruntu. Nie wchodził w skład zebrań lokalni inteligenci tj.: sędziowie pokoju, duchowni i urzędnicy policji powiatowej - nawet, jeżeli posiadali niezbędną wielkość powierzchni ziemi.¹⁶

Jak zostało opisane, to właśnie stanowiący prawo po odzyskaniu niepodległości przez Polskę mieli mnóstwo kwestii do uregulowania po okresie obejmującym rozbiory. Owczesni politycy, nie zdolali uchwalić nowego prawa administracyjnego, dotyczącego się gminy w tempie szybkim. Podjęte próby na celu miały dostosowanie do nowych warunków tego, co występowało wcześniej pod zaborami. Odpowiedzią na te wyzwania, które stanęło u osób tworzących nowe regulacje prawne pod względem administracji było wydanie treści dekretu o utworzeniu Rad Gminnych na obszarze b. Królestwa Kongresowego. Zawierał on istotny zapis już na samym wstępie: „Do czasu wydania przez Sejm ustawy o samorządzie gminnym zarządza się, co następuje: (...)”¹⁷ Zacytowany zapis jest bardzo istotny, ponieważ przedstawia umieszczoną informację, że właściwej ustawy de facto nie było i że wprowadzane zapisy są tymczasowe i niebawem miały się zmienić. Ich zadaniem wprowadzenie jakichkolwiek zapisów prawnych, miało być ulepszeniem wówczas istniejącego stanu.

Poniżej pokrótce przypomniane zostaną rozporządzenia, które obowiązywały w poszczególnych zaborach.

I tak samorząd na podstawie wcześniej cytowanego dekretu (mowa o terenie byłego zaboru rosyjskiego) miał zajmować się między innymi kwestiami zebrań gminnych, rad gminnych i samym wójtem. Na terenie tym istniała gmina zbiorowa a w jej skład wchodziło kilka lub kilkanaście miejscowości. W zebraniach gminnych mieli prawo uczestniczyć mieszkańcy, którzy ukończyli 21 rok. Musieli jednak zamieszkiwać gminę przynajmniej 6 miesięcy. W skład rady gminnej wchodziło

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*, s. 123.

13 *Ibidem*.

14 R. Stawicki, *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej – zarys prawno-historyczny, Opracowania tematyczne OT-638, Warszawa 2015, s. 5.*

15 Jerzy Kukulski, *Funkcje gminy dominialnej, ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA HISTORICA 13, Łódź 1983, s. 123 - 124.*

16 *Ibidem*.

17 *Dekret o utworzeniu Rad Gminnych na obszarze b. Królestwa Kongresowego (Dz. P.P.P. nr 18, poz. 48), [w:] R. Szwed, Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000, s. 21.*

12 radnych¹⁸ i wójt, który nie mógł być młodszy niż 25 lat jak i również posiadać umiejętność pisania i czytania w języku polskim. Rada sprawowała swoje funkcje na okres 3 lat, a wójt miał swych pomocników tj. sołtysów a wybierały ich zebrania gromadzkie.¹⁹ Art. 5. głosił, że Zgromadzenie Gminne miało wybierać poza wspomnianymi zastępcę wójta, oraz sześciu zastępców członków Rady Gminnej.²⁰ Jeśli chodzi o wynagrodzenia za sprawowanie poszczególnych funkcji, to wójt i sołtys otrzymywali je a radni wykonywali swe funkcje społecznie - było to postrzegane raczej jako zaszczyt i wyróżnienie.

Rzecz jasna odmienne wytyczne miały miejsce w tzw. województwach kresowych tzn. nowogrodzkim, poleskim, wileńskim i wołyńskim ale też w części województwa białostockiego, gdzie obowiązywało rozporządzenie z 25. VI. i 26. IX. 1919 r., wydane przez Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich. Nazywano je „Rozporządzeniem Osmołowskiego”.²¹ Znalazły tu miejsce liczne powtórzenia i zaistniało korzystanie z wcześniej przyjętych zapisów funkcjonujących u wschodniego zaborcy. Samorząd wiejski nie różnił się praktycznie niczym od byłej Kongresówki z małymi wyjątkami - nie miały tu miejsca zebrania gminne a organem uchwałodawczym była rada zaś wykonawczym zarząd a sam wójt stał na jego czele.²² Jak wiadomo noszono się z zamiarem zerwania z wcześniejszym ustawodawstwem samorządowym, jednak istniały pewne rozporządzenia, które zastosowano u nowych władz na terenie świeżo powstającego samorządu terytorialnego w na tym terenie Polsce. Artykuł 26 Rozporządzenia (12987/205) Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o samorządzie gminnym głosił: „Posiedzenia rady gminnej zwołuje wójt przynajmniej raz na kwartał z podaniem porządku obrad. Poza tym wójt obowiązany jest zwołać radę, jeśli wymaga tego zarząd lub co najmniej 1/4 część członków rady”.²³ Wspomniane powyżej posiedzenia miały mieć postać jawną lecz na wniosek samego przewodniczącego lub co najmniej 1/4 obecnych członków, rada miała możliwość większością 2/3 głosów zarządzić posiedzenie tajne,²⁴ odbywało się zgodnie z literą prawa.

Jeśli przyjrzmy się terenowi byłego zaboru austriackiego, to dojdziemy do wniosku, że istniała tu jeszcze inna zupełnie odmienna sytuacja dotycząca się administracji. Na tym terenie obowiązywała ustawa gminna oraz ordynacja wyborcza, wydana jeszcze przez Sejm Galicyjski w dniu 12.VIII.1866 r. Najważniejszymi zapisami ustawy były te, które wystąpiły w dziale I § 2. Są one na tyle ważne, że zostaną poniżej zacytowane: „Gminy do tego samego powiatu politycznego należące, mogą się za przyzwoleniem Rady powiatowej łączyć w jedną Gminę tak, aby jako osobne Gminy istnieć przestały; jeżeli polityczna Władza krajowa ze względów publicznych nie przeciw temu nie zarzuci. Gminy, połączyc się mające, winny jednak poprzednio zawrzeć umowę co do posiadania i użytkowania swej własności, tudzież swych zakładów i funduszów”.²⁵ W następnych paragrafach a konkretnie w § 3 precyzytć można: „Osady, w jedną Gminę połączone, tylko mocą Ustawy krajowej rozłączone być mogą”.²⁶ Co do granic, ustawa stanowiła w § 4: „Do zmiany granic Gminy potrzeba przyzwolenia Rady powiatowej, które udzielonem być może tylko za poprzednim oświadczeniem politycznej Władzy krajowej, iż przeciw temu ze względów publicznych nie ma

18 *Wybierani mieli być za pomocą tajnego głosowania przez Zgromadzenie Gminne względną większością głosów. Zob. Art. 3. Dekret o utworzeniu Rad Gminnych na obszarze b. Królestwa Kongresowego (Dz. P.P.P. nr 18, poz. 48), [w:] R. Szwed, Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000, s. 21*

19 *R. Szwed, Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939, Częstochowa 2002, s. 9.*

20 *R. Szwed, Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000, s. 21*

21 *Ibidem.*

22 *S. Podwiński, Teoria i dzieje samorządu terytorialnego, Łódź 1947, s. 24-25. [w:] R. Szwed, Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939, Częstochowa 2002, s. 9.*

23 *R. Szwed, Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000, s. 67.*

24 *Ibidem.*

25 *USTAWA GMINNA z dnia 12. Sierpnia 1866. Ustawy o Obszarach dworskich i o Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji w ra z z W. Ks. Krakowskiem tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urzędzenia Gmin o przynależności do Gminy z dodanym rejestrem abecadlowym . Wydanie drugie, niezmienione, nakładem Karola Wilda, Lwów 1867, s. 1.*

26 *Ibidem, s. 2.*

nic do zarzucenia.”²⁷ Dział 2 pt. „O członkach gminy” jest również bardzo istotny, ponieważ w nim przeczytać można informację o tym, kto jest członkiem gminy i obcym: „§. 6. Członkami Gminy są: a) Osoby, mające w Gminie prawo przynależności (przynależni do Gminy); b) Uczestnicy, t. j. osoby, nie mające w Gminie prawa przynależności, jeżeli w granicach Gminy majątek nieruchomości posiadają, lub jeżeli od przedsiębiorstwa zarobkowego samoistnie wykonywanego, albo od dochodu, bezpośredniego podatku w Gminie opłacają. Pod temi warunkami należą do uczestników Gminy także korporacje, stowarzyszenia, zakłady i fundacje. Wszystkie inne osoby w Gminie są obcemi.”²⁸ Co do reprezentacji gminnej, to gminę miała reprezentować w jej sprawach Rada gminna i Zwierzchność gminna. W skład Rady gminnej wchodziłi członkowie wybrani i członkowie, bez wyboru do niej należący (Radni). Jeśli mowa o liczbie radnych wybranych w gminach, w których liczba członków do wyboru których uprawnionych nie przewyższała 50 osób, wybieranych miało być 8 radnych zaś w gminach liczących 51 do 200 uprawnionych do udziału w wyborach członków 12, od 201 do 400 - 18 radnych, od 401 do 600 - 24, od 601 do 1000 - 30 radnych a powyżej 1000 - 36 radnych. W przypadku nieobecności radnych lub kiedy powyżsi nie mogli brać udziału w czynnościach, wybierani mieli być zastępcy, których liczba miała wynosić połowę liczby radnych. Ustawa dawała również pogląd dot. procedury wyboru radnych i ich zastępców. Chodziło o to, że osoby te miały być wybierane przez członków gminy, którzy byli uprawnieni do wyboru. Ordynacja wyborcza do gmin stanowiła również o postanowieniach i uprawnieniu do wyborów i o obieralności oraz postępowaniu przy wyborach. Stanowiła ona, że „Każdy członek Gminy, opłacający przynajmniej szóstą część całej sumy podatków bezpośrednich, w Gminie do opłaty przypisanych, niemniej każdy posiadacz wcielonej do Gminy majątności ziemskiej jako osobne ciało w tabuli krajowej zapisanej, chociażby wspomnianej ilości podatków w Gminie nie opłacał, ma prawo nawet bez wyboru być członkiem Rady gminnej, jeżeli jest obywatelem Państwa Austrjackiego, i nie zachodzi względem niego żadna okoliczność wykluczająca lub wyłączająca, wskazana w §§. 3, 10, 11 ordynacji wyborczej dla Gmin. Za osobę nie używającą własnowolności, wykonywa to prawo jej prawny zastępca, lub tegoż pełnomocnik.”²⁹ §. 21 wskazywał okres wykonywania mandatu radnego. Treść jego głosiła: „Członkowie Rady i ich zastępcy, tudzież członkowie Zwierzchności gminne, obierani będą na lat trzy. Wszakże po upływie tego czasu pozostają oni w urzędzie aż do ukonstytuowania się nowej Reprezentacji gminnej. Ustupający mogą być nanowo wybrani, jeżeli przeszkoda prawna nie zachodzi.”³⁰ Po analizie porównawczej tekstów źródłowych, można stwierdzić, że poprzedni cytowany częściowo ukaz carski oraz wspomniana ustawa, różniły się zdecydowanie od siebie. Cesarz Franciszek Józef oraz car rosyjski Aleksander II Nikołajewicz Romanow, zupełnie inaczej rozumowali podejście do zagarniętego terytorium polskiego i w diametralnie inny sposób podchodzili do kwestii samorządu terytorialnego.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę zaistniały liczne zmiany na terenie byłego zaboru austriackiego. Do najważniejszych z nich należy wymienić to, że organ uchwałodawczy składał się z rad gminnych i wybierany był wcześniej w trzech kuriach wyborczych a sama istota przynależności do każdej z kurii, była wyznacznikiem wysokości płacenia podatków i cenzusu wykształcenia.³¹ Istotnym jest, że Polska Komisja Likwidacyjna wprowadziła czwartą kurie. Do niej należała część społeczeństwa, która nie opłacała podatków i nie posiadała wykształcenia. Mowa tu o rozporządzeniu z dnia 23. XI. 1918 r.³² Jednym z zadań rad gminnych było wybieranie organów wykonawczych (zwierzchności gminne) na których czele stał naczelnik, który nie musiał być zatwierdzany przez władzę administracyjną. W Małopolsce na przykład gminy zbiorowe nie istniały a w ich miejsce powołane zostały gminy jednostkowe - obejmowały one swym zasięgiem pojedyncze wioski.³³

Zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja na terenie byłego zaboru pruskiego. Sytuacja tu była następująca. Omawiane gminy wiejskie funkcjonowały w oparciu o pruską ustawę gminną z 3. VII. 1891 r. wraz ze zmianami, które zostały wprowadzone rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z 25. II. 1920 r.³⁴ W jednym z dokumentów dotyczącym się Ordynacji dla gmin wiejskich a konkretnie w § 1 możemy przeczytać: „Niniejsza ordynacja dla gmin wiejskich obowiązując gminy wiejskie (i samodzielne obszary dworskie) w następujących prowincjach: w Prusach Wschodnich, Prusach Zachodnich, w Brandenburgii, na Pomorzu, w Poznańskim, na Śląsku i w Saksonii.

27 *Ibidem*, s. 2.

28 *Ibidem*, s. 3.

29 *Ibidem*, s. 4-5-6.

30 *Ibidem*, s. 8.

31 R. Szwed, *Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939, Częstochowa 2002*, s. 10.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

Przyjęcie przez gminy wiejskiej, ordynacji dla gmin miejskich i naodwrot przez miejskie, ordynacji dla gmin wiejskich, zależy od zezwolenia Rady Ministrów po wysłuchaniu sejmiku powiatowego i Rady Wojewódzkiej, a to na wniosek tychże gmin.³⁵ Co do ustalania granic gminnych w § 2 możemy przeczytać: „Gminy wiejskie, jakie istniały w chwili wejścia w życie niniejszej ustawy, zatrzymują swe granice pod następującym i warunkami: 1) Ziemie, które nie są jeszcze wcielone do żadnej gminy, winny być uchwałą Wyzd. Pow. powziętą po wysłuchaniu interesowanych połączone z jedną z gmin wiejskich, o ile nie nadają się do włączenia w obręb miasta.³⁶ Wzięto pod uwagę również możliwość pojawienia się sporów dotyczących ustalania granic. O tym miał stanowić § 4: „Spory co do granic jako też charakteru gminy jako gminy wiejskiej rozstrzyga Wydział Powiatowy, a jeśli wchodzi w rachubę gminy miejskie, Wojew. Sąd Administracyjny.³⁷ Ważnym w tym przypadku miało być zebranie gminne, które stanowiło organ uchwałodawczy - gdzie padł zapis mówiący o postaci 100 osób uprawnionych do głosowania. Wymieniona liczba osób wybierała sołtysa i ławników. Większe gminy różniły się nieco od poprzednich, ponieważ posiadały rady gminne, które pochodziły z wyborów powszechnych, równych, tajnych, bezpośrednieli oraz proporcjonalnych. Na czas trzech lat wybierano sołtysa i ławników. Starości jedna musieli zatwierdzić ich wybór ich.³⁸ Rozdział czwarty zdefiniował radę gminną. Treść jego głosiła: „Rada gminna składa się z naczelnika gminy i ławników oraz wybranych radnych gminnych, których liczba musi być najmniej trzy razy większa niż liczba pierwszych. Liczba ta może być w drodze statutu miejscowego podwyższona na 12, 15, 18 a najwyżej na 24 członków.”³⁹

Niezmiernie interesującym był fakt funkcjonowania na terenach byłego zaboru austriackiego i pruskiego tzw. obszarów dworskich. Nie istniały na tamtych terenach organy samorządowe i nie opłacały one świadczeń na rzecz gminy. Natomiast władza administracyjna, co było na korzyść zainteresowanych, sprawowana była przez właścicieli majątków lub ich pełnomocników.⁴⁰

Bibliografia:

- Ajnenkiel A., Administracja w Polsce. Zarys historyczny, Warszawa 1977.
Agopszowicz A., Zarys prawa samorządu terytorialnego, Katowice 1994.
Dobrowolski H., Samorząd miasta Krakowa, jego organizacja i kancelaria w latach 1918 - 1939, Kraków 1954, t. XXIII.
Heliasz A., Ustrój samorządu miejskiego w Galicji i w b. zaborze pruskim u progu II Rzeczypospolitej, „Dzieje najnowsze” Wrocław 1973.
Kukulski J., Funkcje gminy dominalnej, ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA HISTORICA 13, Łódź 1983.
Ledworowski B., Samorząd w międzywojniu i jego istota dziś, Warszawa 1989.
Łuczak A., Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918-1939, Warszawa 1973.
Podwiński S., Teoria i dzieje samorządu terytorialnego, Łódź 1947.
Sieradzka D., Samorząd komunalny województwa śląskiego 1920-1939, Gliwice 1992.
Stawicki R., Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej – zarys prawnohistoryczny, Opracowania tematyczne OT-638, Warszawa 2015.
Szwed R., Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939, Częstochowa 2002.
Szwed R., Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000.
Wiktorska A., Polska bibliografia prawnicza samorządu terytorialnego 1940 - 1983, Wrocław - Warszawa 1986.

35 *Ordynacja dla gmin wiejskich z dnia 3. lipca 1891 wraz z ustawą o związkach celowych z dnia 19. lipca 1911 i gminna ordynacja wyborcza z dnia 5. maja 1926 w brzmieniu ust. z dnia 29. października 1926, Przełożył, zestawil i zaopatrzył w objaśnienia dr Stan. Olszewski, Wicestarosta w Rybniku, Katowice 1927, s. 9.*

36 *Ibidem*, s. 9-10.

37 *Ibidem*, s. 13.

38 R. Szwed, *Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939*, Częstochowa 2002, s. 10.

39 *Ordynacja dla gmin wiejskich z dnia 3. lipca 1891 wraz z ustawą o związkach celowych z dnia 19. lipca 1911 i gminna ordynacja wyborcza z dnia 5. maja 1926 w brzmieniu ust. z dnia 29. października 1926, Przełożył, zestawil i zaopatrzył w objaśnienia dr Stan. Olszewski, Wicestarosta w Rybniku, Katowice 1927, s. 20.*

40 A. Łuczak, *Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918-1939*, Warszawa 1973, s. 26, [w:] R. Szwed, *Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939*, Częstochowa 2002, s. 10.

Akty prawne:

USTAWA GMINNA z dnia 12. Sierpnia 1866. Ustawy o Obszarach dworskich i o Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskimi tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urzędzenia Gmin o przynależności do Gminy z dodanym rejestrzem abecadlowym. Wydanie drugie, niezmienione, nakładem Karola Wilda, Lwów 1867.

Ordynacja dla gmin wiejskich z dnia 3. lipca 1891 wraz z ustawą o związkach celowych z dnia 19. lipca 1911 i gminna ordynacja wyborcza z dnia 5. maja 1926 w brzmieniu ust. z dnia 29. października 1926, Przełożył, zestawił i zaopatrzył w objaśnienia dr Stan. Olszewski, Wicestarosta w Rybniku, Katowice 1927.

Źródło internetowe:

<https://sjp.pwn.pl/slowniki/podwoda.html/> (dostęp:14.08.2019)

Rafał Terszak

Uniwersytet Humanistyczno - Przyrodniczy im. Jana Długosz w Częstochowie

POJĘCIE I LECZENIE BÓLU W CZASACH STAROŻYTNYCH NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- I ANGLÓJĘZYCZNEJ XX I XXI WIEKU.

Katarzyna Przypis,

absolwentka Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy

Renata Chrzan

wykładowca Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy

renata.chrzan@onet.eu

Promotor

Doktor nauk medycznych, magister filologii germańskiej i rosyjskiej

Renata Chrzan

Walkę z dolegliwościami bólowymi obserwujemy wraz z pojawieniem się pierwszych ludzi pierwotnych. Stanowi ona nieodłączny element ludzkiej egzystencji. Można przypuszczać, iż już tenże człowiek próbował wykorzystywać wiedzę, nabytą poprzez obserwację otaczającej go natury. Spoglądanie na zachowania zwierząt skłaniało go do podejmowania działań podobnych lub też bardziej efektywnych, ułatwiających życie.

Nieprzyjemne uczucie bólu sprawiło, iż człowiek poszukiwał wyjaśnienia jego źródła, używając różnych koncepcji. Bardzo szybko odkrył, iż wszystko co go otacza, może być źródłem jego cierpienia. Przy podjęciu odpowiednich działań może stać się to jednak antidotum na jego dolegliwości. Postępowanie z bólem zmieniało się na przestrzeni dziejów i epok, począwszy od przypisywania mu charakteru religijnego, jako kary od bogów, za grzechy śmiertelnika. W tej walce używano amuletów, odmawiano modlitwy i składano ofiary, by zyskać przychylność sił wyższych, aż do powstania współczesnego modelu walki z bólem, charakteryzującego się multidyscyplinarnym podejściem, czy też odkrywaniem coraz to nowszych substancji przeciwbólowych.

1. Religijny wymiar bólu.

Religia miała istotny wpływ na wiarę w ból w starożytnych kulturach. W tym czasie wierzone, że ból inny niż uraz, spowodowany był przez bogów lub wpływ duchów śmierci, które weszły w ciało przez ucho lub nos. Bóg jako przyczyna i ulga w bólu zapisany jest w wielu częściach Biblii Świętej. Na przykład nieuleczalny ból spowodowany wielką winą i rażącym grzechem. [*Czemu uskarżasz się na swoją ranę, na nieśmierzone ból? Z powodu mnożstwa twoich grzechów i licznych twoich przewinień taki ból ci zadalem.* (Jeremiasz 30:15)], pomnożenie bólu u kobiet podczas rodzenia potomstwa [*Do kobiety powiedział: „Pomnożę twoje bóle związane z porodem. W bólu będziesz rodziła dzieci...”* (Księga Rodzaju 3:16)], cierpienie Hioba związane z bolesnymi wrzodami, by udowodnić swoją wiarę Bogu [*...Potem szatan poraził Hioba bolesnymi wrzodami na całym ciele. Wziął więc Hiob skorupę, aby się nią drapać, i usiadł w popiele. I rzekła do niego żona „Nadal chcesz trwać w swej doskonałości? Złorzecz Bogu i umieraj!” Ale on jej odparł: „Mówisz jak głupia. Jeśli przyjmowaliśmy od Boga dobro, dlaczego nie mielibyśmy przyjąć zła?”. (Hiob 2:7-10) oraz ulgę w bólu i uzdrowienie od Boga.”...*On otrze z ich oczu każdą łzę i nie będzie już śmierci ani bólu, ani krzyku, ani cierpienia, bo pierwsze rzeczy przeminęły.”* (Apokalipsa 21:4). Godzenie się z bólem i żalobą uważano za praktykę w uzdrawiającej mocy Boga, jak pokazał Chrystus, Maria, Hiob lub męczennicy [1-2].*

Słowo ból pochodzi od łacińskiego słowa „*poena*” i oznacza karę. W czasach starożytnych wierzono, iż ból był wywołany przez demony, bądź stanowił karę od bogów, więc aby oddawać im cześć, budowano dla nich świątynie. Kapłani stosowali czary i składali ofiary jako lek na ból. „Złe sily” odpowiedzialne za ból były wysysane do „*urki bólu*” i przenoszone na martwe przedmioty. Demony powstrzymywano zaklęciami, amuletami oraz czarami. Z tego powodu głównie kapłani oraz szamani zajmowali się leczeniem bólu w starożytnych cywilizacjach. Patrząc na zachowanie chorych zwierząt, człowiek starał się czynić podobnie. Na przykład umiejętność oczyszczania rany mogła być wynikiem obserwacji psów, wylizujących rany z nieczystości. W Starożytności ból miał charakter mistyczny, stanowił karę od bogów i wpływ demonów, dlatego jako metodę leczenia stosowano głównie praktyki takie jak czary, amulety i składanie ofiar. Mistyczne pochodzenie bólu znalazło odzwierciedlenie w etymologii jego nazwy [3].

Ta etymologia występuje na przykład w angielskim słowie „*pain*”, duńskim „*pine*”, afrykańskim „*pyn*”, czy hiszpańskim „*pena*”. Oprócz mistycznego charakteru bólu, czyli kary bogów, w czasach starożytnych zwrócono uwagę na fizyczny i biologiczny czynnik cierpienia, dlatego oprócz mistycznych metod jego leczenia praktykowanych przez księży i szamanów, leczono ból ziołami, temperaturą, naturalną elektrycznością, dotykiem, masażem, a nawet wykonywano zabiegi chirurgiczne, polegające głównie na trepanacji czaszki. Informacje na temat wykonywania tego zabiegu, przypuszczając, że z powodu bardzo silnego bólu, pochodzą z neolitu, tj. dziewiątego tysiąclecia p.n.e., a wiedza ta pochodzi z wykopalisk archeologicznych w Chinach [1,3].

W okresie Starożytnego Egiptu trepanacja czaszki była również procedurą często wykonywaną przez ówczesnych lekarzy. Zgodnie z religijnym i mistycznym pochodzeniem bólu, powszechnie uznawanym w Starożytności, wierzenie otworu w czaszce oznaczało możliwość uwolnienia się od złych duchów, które wydostały się z głowy cierpiącego przez otwór. Do dziś niektóre plemiona wykonują zabieg trepanacji, co według nich leczy ból głowy. Egipcjanie wierzyli również, iż ból był spowodowany przez duchy zmarłych, które po zmroku przenikały do ciała przez nos, bądź uszy. Właściwą terapią było wtedy pozbycie się tych duchów poprzez wymioty, kichanie, oddawanie moczu jak i pocenie się [3].

2. Medycyna ludów pierwotnych.

Początek ludzkiej ery sięga okresu dolnego paleolitu, ale nie ma naukowych dowodów na to, że ludzie walczyli z bólem i cierpieniem już w epoce kamienia łupanego [4]. Większość współczesnych historyków medycyny i farmacji wyraża pogląd, że podstawą terapii i stosowania leków przez ludzi jest czysto zwierzęca funkcja, a mianowicie instynkt. Trudno zgodzić się z takimi poglądami. Reakcja lub złożone zachowanie, występujące bez wcześniejszego uczenia się, są uważane za instynkt. Jednakże okazało się, że liczba takich reakcji jest mała u ssaków, a nawet u ptaków, ponieważ nawet podstawowe funkcje, takie jak ssanie lub dziobanie, są opanowywane przez trening. Wydaje się więc, że podstawą leczenia w najszerszym znaczeniu był empiryzm – doświadczenie, które często wspierało szczęśliwą sprawę. Możliwe jest więc przyjęcie z dużym prawdopodobieństwem, iż już najdawniejsi przodkowie rodzaju ludzkiego, mogli zauważać oraz utrzymywać w formie związku przyczynowego takie fakty, jak ucisk rany w celu wstrzymania krwawienia oraz związek pomiędzy oziębieniem zranionego miejsca poprzez zanurzenie go w wodzie, czy również przyłożenie czegoś zimnego, a ustaniem dolegliwości bólowych. Prawdopodobne jest również, iż przed kilkudziesięciu tysiącami lat ówczesnie żyjące rasy ludzkie, spożywając różne korzenie, owoce oraz liście poznały odurzające bądź toksyczne działanie niektórych roślin. Nie jest natomiast prawdopodobnym, aby do czasu przekształcenia się niektórych szczepów *Homo sapiens* z łowieckiej formy życia na hodowlę i uprawę, istniało lekoznawstwo bądź lecznictwo, w jakichkolwiek usystematyzowanych formach. Trudnym jest bowiem do wyobrażenia, by przy łowieckim stylu życia oraz co za tym idzie – często niedostatecznym zasobie pożywienia – koczowaniu oraz przenoszeniu się na nowe tereny, istniała w stadzie tendencja do utrzymywania osobników niesprawnych, słabych czy również okresowo chorujących, a więc uciążliwych dla całej społeczności [5].

Lecznictwo mogło rozwijać się dopiero wtedy, gdy zaczęły powstawać większe skupiska ludzkie, gdy uprawa i hodowla chroniły od klęsk głodowych, a równocześnie, jako bardziej efektywne formy pozyskiwania żywności, zwalniały niektórych członków rodu od stałego, bądź wyłącznego zajmowania się zdobywaniem pożywienia. Wówczas też mogły rozwijać się w większych skupiskach ludzkich podziały pracy oraz specjalizacja w różnych dziedzinach. W tych warunkach, pomijając inne względy, lekoznawstwo i lecznictwo mogło się stawać korzystne dla społeczeństwa [5].

Najczęściej nad leczeniem czuwały osoby w podeszłym wieku, jako najbardziej doświadczone, do których zwracano się w chorobach ludzi i zwierząt. „Pralekarz” wykształcał się wraz z rozwojem pierwotnych społeczności. Zwykle wykazywał się większą niż inni cierpliwością, wrażliwością na ból i cierpienie, gotowością do udzielania pomocy i poświęceniem. Miał on wysoką pozycję w społeczeństwie pierwotnym [6].

Ludzie pierwotni operali leczenie na środkach roślinnych, odkrytych na drodze czysto empirycznej. Podpatrywali zachowania zwierząt, które w sytuacji zagrożenia życia, wykorzystywały pewne rośliny, inne omijając. Stosowanie roślin jako leków sięga najdawniejszych czasów, gdy człowiek pierwotny uczył się odróżniać te o działaniu terapeutycznym od tych szkodliwych. Z pomocą przychodził nieraz przypadek, a skutki, wywołane przez dzikie rośliny, były zapamiętywane przez

wybitne umysły. Człowiek nie tylko korzystał z doświadczeń poprzednich pokoleń, ale również przekazywał je swoim następcom. W ten sposób powstawały, często doskonale strzeżone, pokłady empirii danego pokolenia, stale ulegające wzbogaceniu [5,6].

Supranaturalizm, czyli wiara w siły nadprzyrodzone, obserwowana była u prawie wszystkich ludów pierwotnych. Uchylało to szerokie wrota wyobraźni, w której człowiek tworzył bóstwa złe i dobre, większe oraz mniejsze, żeńskie i męskie. Bogowie wielokrotnie toczyli walkę ze sobą, natomiast czasami sprzyjali tylko jednej czynności jak: deszcz, urodzaj, posucha, zdrowie bądź choroba [5].

Wiara, iż chorobe wywołuje bóstwo, demon czy dusza zmarłego, stanowiły prymitywną oraz nieudolną próbę przedstawiania teorii choroby. W tych czasach medycyna i kapłaństwo, lecznictwo oraz czary, stanowiły nierozdzielny związek. Na oddzielenie ich trzeba było długo czekać [4].

3. Medycyna najdawniejszych cywilizacji.

3.1 Mezopotamia

Mezopotamia, kraina w dorzeczu Eufratu i Tygrysu, w czasach starożytnych tworzyła wielkie centrum kultury i cywilizacji, wywierając ogromny wpływ na rozwój świata starożytnego. Samo miasto Babilon liczyło kilka milionów mieszkańców. Z determinacją oddawano się tam nauce, zwłaszcza astronomii i matematyki, próbując jej praktycznego zastosowania (wprowadzono podział roku na 12 miesięcy, tygodnia na 7 dni, godziny na 60 minut oraz minuty na 60 sekund). Medycyna zaś miała charakter empiryczno-supranaturalistyczny, z elementami astrologii. Idea choroby wypływała natomiast z zasad religijnych, będąc karą za grzechy, której przyczyną była duża liczba demonów. W terapii dominowało składanie ofiar bogom, modlitwa, amulety i magiczne zaklęcia [6].

Następstwem takiego rozumowania choroby oraz znaczenia bogów w jej istnieniu i zwalczaniu, było całkowite przejście funkcji lekarza przez kapłanów, stanowiących jedną z najświetniejszych warstw starożytnej społeczności. Zostali oni podzieleni według posiadanych kompetencji oraz poziomu wykształcenia na trzy następujące grupy [7]:

Wróżbici – *baru*, nie zajmowali się medycyną praktyczną przepowiadając zdarzenia w oparciu o znaki. Poszukiwali ich w gwiazdach, w narządach zwierząt złożonych w ofierze, zjawiskach atmosferycznych czy w ludzkich snach. Zapowiadali wydarzenia, które miały nastąpić, epidemie oraz choroby jednostek, tłumaczyli również przyczyny tych zjawisk [7].

Zaklinacze duchów – *ashipu*, w swych praktykach magicznych mieli doprowadzić do pojednania człowieka z bogiem, bądź do wyparcia złego demona, co oznaczało przywrócenie zdrowia. Posługiwali się zaklęciami, modlitwami oraz egzorcyzmami [8].

Obie wspomniane grupy kapłanów były ściśle związane ze świątyniami oraz nie pobierały wynagrodzenia za wykonane czynności. Ich praktyki odnosiły się do dolegliwości, które można zaliczyć do chorób wewnętrznych [7].

Natomiast inny charakter miała grupa trzecia – czyli *asu*, która sprawowała bezpośrednią pieczę nad pacjentem oraz dokonywała zabiegów leczniczych. Cieszyli się oni najmniejszym uznaniem społecznym, natomiast ich praca była hojnie opłacana. Z czasem wymieniona grupa lekarzy odizolowała się od stanu kapłańskiego i ustanowiła zaczątek medycy świeckiej [7,8].

Niektóre z historycznych dowodów opisujących ból i sposoby walki z nim pochodzące ze starożytnej Babilonii zostały zapisane na tzw. Tabliczkach z gliny babilońskiej. Są one znaleziskami archeologicznymi w języku akadyjskim, wówczas szeroko stosowanym w administracji babilońskiej. Między innymi obejmują potwierdzenia płatności podatków, rejestry zadłużenia, dokumenty dziedziczenia, umowy handlowe i opisy praktyk stosowanych w ówczesnej cywilizacji, takich jak leczenie bólu [9,10]. W farmakoterapii znano mandragorę i opium. Medycyna babilońska uczyniła krok naprzód wychodząc poza swój religijno-magiczny charakter [6]. Najwcześniejszy z tych tekstów powstał w 572 r. p.n.e., najmłodszy zaś - w 477 r. p.n.e., co oznacza, iż właśnie z tego czasu pochodzi informacja o pojęciu bólu i sposobach jego zwalczania w cywilizacji babilońskiej. Jednak babilońskie tabliczki nie wydają się być najstarszymi w ludzkiej historii dokumentami, opisującymi leczenie bólu. Starsze informacje na ten temat mogły znajdować się w papirusach ze Starożytnego Egiptu [4].

3.2. Egipt

Medycyna egipska miała sakralny charakter, podobny jak w Mezopotamii. Lekarze, których znamy, byli kapłanami i wydaje się, że w okresie rozkwitu egipskiej kultury nie było świeckich lekarzy. Opiekunem bogiem nauki, w tym medycyny, był Toot - rzekomy autor 42 hermetycznych ksiąg, z których ostatnie sześć poświęcono medycynie. Te księgi, starannie chronione przed nieuprawnionym użyciem, musiały być opracowane przez lekarzy, a zawarte w nich przepisy dokładnie przestrzegane. Za nieskuteczną terapię lekarz odpowiadał tylko wówczas, gdy postąpił wbrew zapisom zawartym w księgach [7]. Jeżeli natomiast leczył według własnych zasad, a chory zmarł, to był karany i czasem nawet śmiercią [11].

Terapię bólu w starożytnym Egipcie przedstawiał znaleziony papirus, pochodzący z około 1550 roku p.n.e. Opisywał on leczenie bólu za pomocą mieszaniny piwa, pszenicy oraz jałowca, która musiała być pofykana przez 4 dni [12]. W starożytnych cywilizacjach, w tym w Egipcie, praktykowano również leczenie bólu przy pomocy ziół oraz wyciągów roślinnych. Najistotniejszymi

roślinami wykorzystywanymi w leczeniu dolegliwości bólowych był Lulek Czarny (łac. *Hyoscyamus niger*), Konopie Indyjskie (łac. *Canabis Indica*), Mak Lekarski (łac. *Papaverum Somniferum*), Wierzba Biała (łac. *Salix Alba*) i Mandragora Lekarska (łac. *Mandragora officinarum*) [4].

3.3 Grecja

W czasach, gdy miejsce fizjologii zajmowała filozofia, ból uważano za zjawisko czysto emocjonalne. Arystoteles opisywał go jako pasję duszy [13,14]. Hipokrates (460–377 p.n.e.), uznawany za ojca medycyny, traktował ból jako objaw choroby. W swoim dziele *Corpus Hippocraticum*, przyjętym za rudyment medycyny, wyraził przekonanie, iż ośrodkiem wszelkich doznań jest mózg, a nie serce, jak to było przyjęte od czasów medycyny i kultury egipskiej. Hipokrates opisywał ból jako słowo zakorzenione w „*Adune*”, co oznacza pochłonięcie, smutek, ból i cierpienie, według niego, spowodowane zakłóceniem wydzielania krwi, flegmy, żółci i czarnej żółci. Wierzył, że ból jest głównym punktem skupienia między pacjentem a badającym. Podobnie jak filozoficzne myślenie jego czasu, uważał, iż ból należy leczyć bólem. Tak więc stosował zakładanie wkładek z niewybielonego płótna, modlitwy i narkotyczne zioła, aby łagodzić bóle menstruacyjne (ten rodzaj leczenia jest nadal stosowany w niektórych częściach etiopskiej wsi). W celu leczenia bólu używał również naparów z topoli w chorobach oczu oraz soku z kory wierzbowej aby zwalczyć gorączkę oraz ból porodowy. Są to rośliny zawierające związki wywodzące się z kwasu salicylowego, skąd pochodzi jego nazwa (*Salix* – wierzba) [3].

W trzecim wieku przed Chrystusem pojawiły się wpływy z Aleksandrii. Nadszedł czas długich eksperymentów i anatomicznych odkryć m.in. tętnic, żył, mózgu, pulsu i nerwów przez Herofilusa i Erasistratosa z Keos. W tym czasie ból był postrzegany jako najędźdża narządów wewnętrznych i nie można było go przywrócić do integralności bez znajomości jego struktury. Ta myśl prowadziła do otwierania zwłok i eksperymentów na żywym ciele, których obiektem byli przestępcy. Arystoteles (384–322) uznawał ból za nieprzyjemność mogącą powstać na skutek nadmiernego działania bodźców przyjemnych. W czasach Cesarstwa Rzymskiego, Aulus Cornelius Celsus, Areteus z Kapadocji (I wiek n.e.), oraz Galen z Pergamonu (130–210 n.e.) byli jednymi z dominujących greckich lekarzy. W ich czasie ból był postrzegany jako choroba sama w sobie i zaklasyfikowano go w różne formy. Celsus wierzył, że ból jest chorobą, definiowaną w dzisiejszych czasach jako ból przewlekły. Zalecał odpoczynek, ćwiczenia, upuszczanie krwi, nacinanie skóry i nakładanie tynków żywicznych oraz gorących potraw. Leczenie było różne, zgodne z zaawansowaniem choroby, tj. bólu. Rozpoczynano od upuszczania krwi, natomiast ćwiczenia pojawiały się w późniejszych stadiach. Areteus z Kapadocji uważał również, iż ból spowodowany był przez zasuszenie i zimno. Jego pracą związaną z bólem była klasyfikacja, dotycząca szczególnie bólów głowy. W swoim podręczniku medycznym jako jeden z pierwszych przedstawił odmienne rodzaje bólów głowy. Wymienił trzy: *heterokrania* (dzisiaj rozumiana jako migrena z objawami współtowarzyszącymi napadom bólu, jak: wymioty, nudności czy nadwrażliwość na światło), *cephalalgia* (rzadki i łagodny ból głowy) oraz *cephalea* (przewlekły i częsty ból głowy, mogący odpowiadać bólowi napięciowemu). Areteus opisał także ból twarzy w lokalizacji unerwienia nerwu trójdzielnego, tj. neuralgię trójdzielną. Stworzony przez niego podział był stosowany przez stulecia stając się podstawą nowoczesnej klasyfikacji bólów głowy. Podejście Areteusza do zarządzania bólem było podobne do Celsusa. Według niego ból był leczony poprzez upuszczanie krwi, mycie gorącą wodą, mokre bańki oraz kauteryzację gorącym żelazem i tarcie roślinami ziołowymi. Pomysł Galena z Pergamonu wpływały na naukę o bólu aż do początku Renesansu. Rozpoczął on eksperymenty na zwierzętach (świniach, małpach). Po raz pierwszy w historii powstała idea, że ból nie jest tylko domeną ludzką. W wyniku tych doświadczeń rozróżnił nerwy ruchowe i czuciowe na podstawie delikatnych i twardych nerwów. Według Galena, czuciowy nerw był zdolny do doświadczania wrażenia, a twarde do działania, dlatego zaklasyfikował ból jako składnik dotyku (wrażenie dotykowe). Dla niego ból był spowodowany przez wewnętrzne zakłócenia i zewnętrzną „napaść”. Dlatego należy go rozumieć jako uczucie wrażenia i oznakę zapalenia. Wyróżnił cztery różne postacie: ból pulsacyjny, grawitacyjny, napięciowy i ostry. Awicenna (980–1037) zaś opisał 15 postaci bólu. Uważał ból za efekt naruszenia ciągłości ciała lub wyciek nagłej zmiany temperatury [1,15,16].

3.4 Chiny

Inną ważną metodą leczenia bólu opracowaną w Starożytności i stosowaną do czasów współczesnych jest akupunktura [17].

Uważa się, że akupunktura pochodzi z Chin, a po raz pierwszy wspomniano o niej w dokumentach sprzed kilkuset lat. Zaostrzone kamienie i kości datowane na około 6000 lat p.n.e zostały zinterpretowane jako instrumenty do leczenia akupunkturowego, ale mogły być także używane jako narzędzia chirurgiczne, do pobierania krwi i wykonywania innych czynności terapeutycznych. Dokumenty odkryte w grobowcu *Ma-Wang-Dui* w Chinach, zapieczętowane w 198 r. p.n.e, nie zawierają żadnego odniesienia do akupunktury jako takiej, ale odnosią się do systemu meridianów, którymi przedmieszczą się energia „*chi*” Bardzo różnią się one od modelu zaakceptowanego później. Spekulacje powstały również gdy zauważono ślady tatuaży na „Lodowym człowieku”, który zginął około 3300 p.n.e, a ciało zostało odkryte podczas topnienia lodowca alpejskiego. Te tatuaże mogą wskazywać na formę leczenia stymulującego, podobnego do akupunktury rozwijającego się już wtedy [18].

Akupunktura to metoda nakłuwania ściśle określonych miejsc na ciele - zwanych punktami akupunkturowymi, obecnie nazywana „punktami życia” lub „punktami biologicznie czynnymi” [17,19]. Metoda, której dokładnego początku nie można określić, powstała kilka tysięcy lat przed naszą erą w Chinach. Nazywano ją „Czeńsju”. „Czeń” - to nakłuwanie, natomiast „Tsjju” to przypiekanie, przegrzewanie. Aktualna nazwa, akupunktura, została wprowadzona przez Francuzów w XVII wieku. Pochodzi z języka łacińskiego, gdzie „acus” to igła oraz „punctum”, „puncture” oznacza punkt, nakłuwanie [17].

Prehistoryczne początki akupunktury oparte są na legendzie o cywilizacji Chin sprzed 6-4000 lat p.n.e. Głosi ona, że podczas panowania mitycznego cesarza Fu-Si, jeden z jego poddanych, cierpiący na przewlekłe silne bóle głowy, przypadkowo uderzył się w nogę. Zdarzyło się coś zaskakującego - ból ustąpił natychmiast. Od tego czasu wszyscy, którym doskwierał ból głowy, uderzali się w to miejsce na nodze. Uważa się, że był to bolesny proces, doprowadzający do powstawania ran. Kiedy wiadomość o takich praktykach dotarła do Imperatora, rozkazał on brutalny sposób uderzania kamieniem, zastąpić przez nakłuwanie tego miejsca kamienną igłą. Wyniki okazały się skuteczne. W ten sposób odkryto pierwszą zależność między punktami ciała, a odległymi narządami. Z biegiem czasu zauważono również, że nakłuwanie innych miejsc na skórze leczy wiele chorób. W XXV wieku p.n.e, w czasie panowania legendarnego „złotego cesarza”, Huang-Di, wybitnego uczonego, wynalazcy, konstruktora, intelektualisty, akupunktura, przeżywała wielki rozwój. Starożytne chińskie księgi podają, iż ten cesarz, wielki zwolennik i ekspert akupunktury, zalecił zastąpienie kamiennych igieł metalem, a różnych leków, które uważał za toksyczne - nakłuwaniem. Księga „*Nei-tsing*” - czyli „Księga życia wewnętrznego” - cytuje jego słowa: „Chcę tylko, aby używano wyłącznie tajemniczych metalowych igieł, które kierują energią *chi*, a nie narkotyków, które tylko zatrująją”. Cesarz był nie tylko mądrym człowiekiem, ale również sprytnym. Stare księgi podają, iż wyrażając takie pragnienia, kierował się wyłącznie własną korzyścią. Wiedział, iż tylko w pełni zdrowi poddani będą płacić podatki, a nie chorzy, nie mogący pracować [20].

Pierwszym i najstarszym pisemnym dokumentem na temat akupunktury, istniejącym do dziś, jest *Huangdi Nei-Jing* - „Natura i życie”, zwany także „Kanonem medycyny”. Został napisany przez zespół chińskich lekarzy, prawdopodobnie w latach 475-221 p.n.e. Jest to dzieło 18 tomowe, składające się z dwóch części, będące zbiorem wiedzy medycznej. Pierwsza z nich dotyczy anatomii, fizjologii, patologii oraz terapii. Druga poświęcona jest akupunkturze i kauteryzacji (przyżeganiu). Opisuje igły, kanały energetyczne oraz topografię 295 punktów terapeutycznych, wskazania oraz przeciwwskazania do zastosowania akupunktury, a także przedstawia technikę zabiegu oraz wyniki leczenia. Księgi te to zbiór wiedzy z ponad dwóch tysięcy lat stosowania akupunktury w Chinach [17,20].

Ostatnie wieki starożytnej i nowe pierwszej epoki były czasem wielkiego rozkwitu akupunktury. Dalszy jej postęp wiąże się z lekarzem Hua-Tuo (141-208 n.e), pionierem chińskiej chirurgii oraz oddzielnym terapeutycznym systemem gimnastycznym, naśladowującym naturalne ruchy zwierząt (tzw. „Zabawa pięciu zwierząt”). Jako wybitny ekspert akupunktury, Hua-Tuo zainicjował analgezję z użyciem akupunktury, nakłuwając igłami i odpowiednio nimi manipulując przed operacją. W tym czasie opium, alkohol oraz korzeń akonitu były już znane i wykorzystywane do znieczulenia [17].

W trzecim wieku naszej ery lekarz Huang-Fou-Mi (215-228) zebrał wszystko, co było znane w tej metodzie w książce „*Kia-yi-King*” - „O akupunkturze i kauteryzacji”. Tak powstała jedna z najbardziej obszernych książek o akupunkturze, 12 tomowa. Zawierała opis kanałów z pierwszą dokładną pozycją 649 punktów uzdrawiających, wskazania do nakłuwania poszczególnych kanałów, możliwości manipulowania igłami, wskazania i przeciwwskazania do leczenia, opis obszarów objętych zakazem nakłuwania oraz informacje o „częstości akcji serca”, na której starożytni Chińczycy opierali swoją medycynę i „recepturę” punktów akupunkturowych, stosowanych w różnych zespołach chorobowych [20]. Podczas dynastii Tang (618-907) akupunktura stała się niezależną specjalnością medyczną. W Imperial Medical College utworzono wydział akupunktury, aby szkolić lekarzy w tej specjalności. Wcześniej wiedza o akupunkturze w niektórych rodzinach przekazywana była z pokolenia na pokolenie [17].

W kolejnych stuleciach akupunktura nadal była rozwijana i stopniowo stała się jedną z głównych terapii stosowanych w Chinach, obok ziół, masażu, diety i moksoterapii (leczenia ciepłem). Wiedza na temat zdrowia i chorób w Chinach rozwijała się wyłącznie na podstawie obserwacji żywych osobników [21].

Bibliografia

1. Gugsu N.G.: History of Pain and Pain Management. Research in Mededical&Engineering Sciences 3(4), Crimson Publishers Feb. 2018.
2. „Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu”, Stary i Nowy Testament, Jr 30,15, Rdz 3,16, Hi 2,7-10, Ap 21,4 wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009.
3. Hilgier M.: Historia i leczenie bólu przewlekłego, Nowa Medycyna, 2001, 8, (110) 2:2-4, <http://www.czytelniamedyczna.pl/1628,historia-i-leczenie-bolu-przewleklego.html>, dostęp 03.12.2018.

4. Główczevska-Siedlecka E., Mądra-Gackowska K., Nowacka K. i in.: Historia i rozwój leczenia bólu – przegląd wiedzy na temat postępowania analgetycznego od starożytności do czasów współczesnych. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016;6(9), 479-488.
5. Rembieliński R.: Historia Farmacji, Wyd. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1963, 18-22.
6. Domosławski Z.: Wprowadzenie do medycyny, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze 2007, 17.
7. Brzeziński T.: Historia Medycyny, Wyd. Lekarskie PZWL, Warszawa 2014, 29-31.
8. Matysiak B.W.: Babilońskie zaklęcie przeciw bólowi zęba, *Forum Teologiczne* 14,2013, 183-189.
9. Kimbel W. H.: The origin of Homo, (w:) Grine F.E. i in.: The first humans. Origin and early evolution of the genus Homo, Wyd. Berlin Springer 2009, 31-37.
10. Garnuszewski Z.: Akupunktura we współczesnej medycynie. Wyd. AMBER, Wyd. I, Warszawa, 1997.
11. Szumowski W.: Historia medycyny filozoficzne ujęta, Wyd. ANTYK 2005, 50
12. Giermaziak W.: Historia zwalczania bólu przez człowieka, (w:) *Farmacja Polska*, 70, 1/2014, 18.
13. Dobrogowski J., Kuś M., Sedlak K.: Ból i jego leczenie. Wyd. I., Wyd. PWN Wydawnictwo Naukowe 1996.
14. Chłopicki R., Gryglewski J.: W poszukiwaniu lepszej aspiryny. „*Medycyna po dyplomie*”, 2000. *Wyd. Specj.*, 4-12.
15. Domżał T.M.: Ból podstawowy objaw w medycynie, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1996, 12-15.
16. Stepien A.: Bóle głowy, Wyd. Medical Tribune Polska, Wyd. II, Warszawa 2017, 8.
17. Operacz H.: Leczenie akupunkturą., Wyd. Lekarskie PZWL, Warszawa 1997, 13-18.
18. Adshear S.A.M.: China in World History. Wyd. MacMillan Press Ltd, New York: St. Martin's Press. London 2000.
19. Morton W.S., Charlton M.L.: China: Its History and Culture: Fourth Edition, McGraw-Hill, New York City 2005.
20. Badarchin T., Galasan K.: Akupunktura. Praktyczny przewodnik po chińskiej sztuce medycznej. Wyd. Vital, Wyd. I, Białystok 2014.
21. White A., Ernst E.: A brief history of acupuncture, *Rheumatology*, 3(5), May 2004, 662-663.

POJĘCIE BÓLU I JEGO LECZENIE OD CZASÓW ŚREDNIOWIECZA DO POCZĄTKU XX WIEKU NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- ANGLOJĘZYCZNEJ XX i XXI WIEKU, CZĘŚĆ I

Katarzyna Przepis,

absolwentka Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy

Renata Chrzan

wykładowca Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy

renata.chrzan@onet.eu

Promotor

Doktor nauk medycznych, magister filologii germańskiej i rosyjskiej

Renata Chrzan

1. Medycyna Średniowiecza

W Średniowieczu uśmierzanie bólu było podobne do całego rozwoju medycyny, czyli, osiągnęło regresję. Nie zaprzestano jednak stosowania środków przeciwbólowych. Filozofia średniowiecznej medycyny opierała się na założeniu, że choroba i ból stanowią karę za grzechy. Przypomina to mistyczną teorię pochodzenia bólu w Starożytności. Jednak w przeciwieństwie do poprzedniej epoki, w Średniowieczu nie odbywały się żadne rytuały wypędzające duchy, tylko ból pokornie był przyjmowany jako skrucha. Ta filozofia wyjaśnia także regresję całej średniowiecznej medycyny. Należy podkreślić pojawienie się poważnych chorób zakaźnych, takich jak dżuma, zwana „Czarną Śmiercią”, która zebrała żniwo w XIV wieku, doprowadzając do wyginięcia 1/3 populacji europejskiej w tym czasie. Metody analgezji stosowane w Średniowieczu obejmowały przykładanie pijawek w bólach kregostupa i nakładanie koziej skóry, rozmarynu lub miodu na opuszki palców w dniu moczanowej. Łagodzenie bólu przy zabiegach dentystycznych lub drobnych procedurach chirurgicznych, opierało się na spożyciu niewielkiej ilości alkoholu, haszyszu, wywaru z maku lekarskiego, bądź doprowadzeniu do utraty świadomości pacjenta silnym uderzeniem w głowę [1].

W okresie tym żył Awicenna (Abu Ali Ibn Sina) (980-1037), wybitny lekarz, encyklopedysta i

filozof, etnicznie związany z Tadykami i Persami. Głównego dzieło to napisana w języku arabskim Księga Praw Medycyny (*Canon Medicinae*), przetłumaczona później na łacinę, zawierająca wszystkie nauki medyczne, opierające się głównie na filozofii Galena. Avicenna wniósł duży wkład również w inne dziedziny wiedzy poza medycyną, mając wielki wpływ na światową naukę [2].

Wyróżniał on 15 postaci bólu. Opisał swoją teorię dotyczącą bólu, w której nie zgodził się z koncepcją Galena, czyli „przerwanie ciągłości”, jako jedyną przyczyną bólu i zmianą wewnętrzną, czyli bodźcem, zmieniającym stan fizyczny narządów, jako kolejną. Rozszerzył on klasyfikację bólu Galena z czterech do piętnastu pozycji w oparciu o różne cechy bólu, to jest: swędzący, szorstki, kłujący, uciskający, rozciągający, dezintegracyjny, łamiący, łagodny, penetrujący, przeszywający, drętwiący, pulsujący, męczący, niszczący i ból o wysokiej intensywności. Opisał wiele ziół o właściwościach przeciwbólowych, w tym także opium, podając również szczegółowy opis jego stosowania w medycynie. Wprowadził także dodatkowe rodzaje bólu, takie jak ból toksyczny i wywołany przez ukąszenie węża. Zasugerował także naturalne urazy elektryczne spowodowane dotykaniem elektrycznej ryby jako kolejną przyczynę bólu [3].

W średniowiecznej Europie kierowano się teorią humoralną, mającą swój początek w starożytnej Grecji, rozpowszechnionej przez lekarzy arabskich oraz żydowskich. Wielokrotnie w terapii bólu stosowano upusty krwi, nie zapominając również o ziołach jak zmiana diety [4]. Jedną z głównych metod leczenia były upusty krwi, stosowane również w bólach dolnego odcinka kręgosłupa, w celu skorygowania braku równowagi humoralnej. Założono, że dobry lekarz powinien posiadać rozległą wiedzę o astrologii, gdyż każdy z 12 znaków zodiaku dotyczył poszczególnych części ciała. Kiedy ból nie ustępował, jedynym wybawieniem była modlitwa i pielgrzymka do miejsca kultu [5]. Ból kręgosłupa był przeważnie leczony przez osoby zajmujące się magią i ziołolecznictwem. Korzenie roślin Przepętu Dwupiennego (*Bryonia dioica*) we włoskiej i angielskiej tradycji ludowej służyły do leczenia rwy kulszowej, a wysuszone kwiaty i owoce noszone przez ludzi stanowiły dobrą ochronę przed wystąpieniem bólu lędźwiowego, bądź kulszowego spowodowanych przez „złe spożycie” [6].

W XII wieku badania istoty ludzkiej oraz praktykowanie chirurgii, zostały zakazane przez Kościół, który dał temu wyraz podczas Soboru Trydenckiego w 1169 roku edyktem „*Ecclesia abhorret a sanguine*”. Zmieniono go częściowo dopiero w XIII wieku, po otwarciu szkoły medycznej w kolonii rzymskiej Salerno, gdzie w oparciu o wzory greckie, żydowskie, rzymskie, azjatyckie i arabskie, nauczano anatomii, fizjologii oraz metod leczenia różnych chorób. Roger z Salerno (ok. 1140-1195), zwany również Salernitanusem, włoski lekarz, chirurg i anatom napisał pracę pod tytułem „*Practica Chirurgiae*” uważaną za nowoczesną jak na Średniowiecze. Opisywał w niej, iż w przypadku bólów stosowano mikstury o działaniu uspokajającym oraz usmierzającym ból. W ich skład wchodziła kora mandragory, zawierająca alkaloidy tropanowe, czyli atropinę i skopolaminę, działające antycholinergicznie, jak również ziarna lubiczki ogrodowej, łagodzące bóle przewodu pokarmowego oraz neuropatyczne. Mieszanie tych dwóch odpowiednio spreparowanych roślin w roztworze wodnym podawano cierpiącym pacjentom pod postacią naparu do wdychania [7].

2. Medycyna Współczesna

2.1. Wiek XVII i XVIII

Podróż odkrywczą w XVII wiek można rozpocząć od René Descartesa (1596-1650), którego badania i wpływy zainicjowały nowy sposób myślenia o bólu. Jego wkład w naukę, w tym medycyną, był tak duży, że nadal jest on widoczny w zachodniej medycynie. W 1644 roku opublikował „Zasady Filozofii”, w których omawiał bóle fantomowe w kończynach. Z własnych obserwacji wywnioskował, że ból jest odczuwany w mózgu, a nie w kończynach fantomowej. W ten sposób przedstawił swoją koncepcję duszy, która cierpi w szyszynce. Twierdził, że ciągle pobudzanie nerwów w kończynach fantomowych powodowało doznania, jak gdyby ich nienaruszalności. Jednakże Kościół w tamtym czasie uważał, iż ból jest ściśle związany z grzechem pierworodnym, wywierającym samym bardzo silny wpływ na całą naukę. Kartezjusz był świadomy roli Kościoła, dlatego chcąc uniknąć jego gniewu, wprowadził do swojego myślenia duszę. Uważał, że ból fantomowej kończyny jest prawdziwy, a nie urojony. Ból był postrzeganiem duszy. Czuił też, że jest on w jakiś sposób ograniczony do dotyku oraz nie jest specyficznym uczuciem. Descartesowski model dualistycznej natury bólu sugeruje, że ból jest przede wszystkim zjawiskiem zmysłowym, oddzielnym od neuronalnych wpływów wyższego rzędu [8].

Wiek XVIII określiamy mianem Wieku Oświecenia. To okres przemysłu w związku z ograniczeniem wpływów Kościoła i rozdziałem pomiędzy nauką a metafizyką, ponadto zmiany myśli i uczuć w zakresie postrzegania i definiowania bólu. W *The History of Pain* Roselyne Rey zauważyła, iż istnieją trzy różne filozofie medyczne w XVIII wieku [9]:

- szkoła mechanicznej myśli, reprezentowana przez zainteresowanych powrotem do idei działania organizmu ludzkiego jako prostej maszyny, popularna aż do połowy XVIII wieku.
- witalistyczna szkoła myślenia, bardziej dominująca pod koniec stulecia, której liderzy przyjęli koncepcję wrażliwości, obejmującą jednocześnie koncepcje fizjologii i psychologii.
- mniejszościowa szkoła myśli (animizm) uznająca naturę za bardziej pasywną. Jej zwolennicy zaakceptowali mechaniczne wyjaśnienia oraz uznali duszę za bezpośrednio odpowiedzialną za wszystkie funkcje organiczne. Ponadto uważali, że ból związany z wewnętrznymi konfliktami jest

ważną oznaką choroby [8,9].

Pierwszym znaczącym uczonym, który zmienił koncepcję myślenia był Albrecht von Haller (1708-1777) [10]. Był on zainteresowany reakcją włókien i rozróżnieniem ich od drażliwości włókien mięśniowych (zwanych kurczliwością) i pobudliwości włókien nerwowych (czyli czułości). W pracy Hallera tylko nerwy odczuwają wrażenie, natomiast włókna mięśniowe są drażnione. Jako pierwszy odkrył, że tylko nerwy wywołują wrażenie, a odczucie mogą wywołać wyłączone części ciała połączone z układem. Wraz z rozwojem wiedzy i badań w XVIII wieku koncentrowano się na bardziej szczegółowych aspektach bólu, którego specyficzne rodzaje u von Hallera wynikały z roli włókien mięśniowych i nerwowych. Przypuszcza się, że jego dzieło jest początkiem nazywanego ówczesnie bólu „mięśniowo-powięziowego” [8].

W drugiej połowie XVIII wieku nastąpiła reakcja na teorię bólu stworzoną przez von Hallera, cytowaną przez Pierre'a Jeana George'a Cabanisa (1757-1808). Praca Cabanisa obejmowała psychofizjologiczne podejście do bólu obejmujące komponent emocjonalny. W jego przypadku wrażliwość nie mogła być zdefiniowana poza przyjemnością i bólem, ponieważ to, co dotyczy nas, nigdy nie może być obojętne. Według niego ból był użyteczny, odpowiadał za stabilność nerwów i mięśni, równowagę oraz statyczność. Pomysł wykorzystania bólu doprowadził do terapeutycznych technik wstrząsu elektrycznego i stymulacji. Cabanis miał wrażenie, że uczucie (ból) może być generowane spontanicznie w mózgu powodując prawdziwy ból. W tej perspektywie wprowadził pojęcie hipochondrii i bólu. Zauważył, iż ból nie jest czysto fizjologiczną reakcją na bodziec, ale wymaga aktywności umysłowej pacjenta. Badania i idee Cabanisa były ważnym krokiem w leczeniu pacjentów z bólem. Jego prace doprowadziły do opracowania nowych technik takich jak zastosowanie stymulacji elektrycznej w leczeniu bólu. Wprowadził on również koncepcję psychofizjologii i emocjonalnych składników bólu [8,11].

Kolejnym uczonym o istotnym wkładzie w badanie bólu był Xavier Bichat (1771-1802), który przeszedł od wrażliwości organicznej do wrażliwości zwierząt i „koncepcji progę”. Jego badania nad dwoma układami nerwowymi i ich związek ze zrozumieniem bólu były znaczące. Studiował oddzielnie układy współczulne i przywspółczulne. Wierzył, że oba systemy są bardzo różne, a każdy z nich ma dwa główne ośrodki: jeden w mózgu, drugi w zwojach. Ból pochodzący ze zwojów jest zupełnie inny niż z nerwów rdzeniowych. Rozróżnienie to było zgodne z witalistami, wierzącymi, że żywe organizmy różnią się zasadniczo od nieożywionych istot, gdyż zawierają jakiś poza fizyczny element lub też są kierowane przez różne komponenty – co było niezgodne z myśleniem von Hallera. Ta debata między Bichatem, a von Hallerem trwała ponad pół wieku niosąc poważne konsekwencje dla fizjologii i leczenia bólu. Wkładem Bichata do medycyny bólu jest odkrycie znaczenia współczulnego układu nerwowego. Jego praca dopełniała dzieło Cabanisa, doprowadzając do bardziej globalnego psychofizjologicznego podejścia do leczenia bólu. Wynikiem tego było coraz częstsze stosowanie opium jako leku z wyboru, czego nie obserwowano w XVII wieku. Prace Cabanisa i Bichata były początkiem ważnego trendu w leczeniu bólu: podejścia holistycznego i multidyscyplinarnego [8,12].

W drugiej połowie XVIII wieku nastąpił rozwój chemii, co doprowadziło nie tylko do syntezy nowych leków, ale także do oczyszczania ekstraktów roślinnych stosowanych jako leki. Te ziołowe preparaty składały się głównie z nieczystych pochodnych roślinnych zawierających szereg substancji obojętnych, a także farmakologicznie czynnych, ale w nieznanych ilościach i w różnych proporcjach. Spośród substancji czynnych stosowanych w medycynie około 1800 roku opium zajmowało ważne miejsce od czasów starożytnych [13].

Wyizolowano również wiele gazów, takich jak: azot w 1772 roku przez Daniela Rutherforda, podtlenek azotu w 1772 oraz tlen w 1774 roku przez Josepha Priestleya i Karla Scheelea. Prowadzono eksperymenty z udziałem ciał lotnych, posługując się tak zwanym pneumatycznym urządzeniem do aplikowania gazów pacjentom [14].

2.2. Wiek XIX i XX

Ze względu na ogromne przeobrażenia kulturowe, społeczne i polityczne oraz ewoluującą rolę nauk przyrodniczych i filozofii, doświadczenie bólu u ludzi zostało zrewolucjonizowane w XIX wieku. Zachodziły coraz większe zmiany postawy odnośnie koncepcji bólu wynikające z możliwości określenia, iż ból spowodowany jest występowaniem choroby podstawowej. Na początku XIX wieku coraz większa liczba badań naukowych i eksperymentów doprowadziła do nowego zrozumienia fizjologii i odczuwania bólu. Francuski fizjolog Jean Pierre Florens (1794-1867) przeprowadzał rozległe badania nad mózgiem zwierząt dochodząc do wniosku, iż pamięć, wola i percepcja ma wspólną anatomiczną podstawę w istocie szarej. Stwierdził także, że półkule mózgowe są nieodgadnione. Zgromadzenie wystarczającej ilości dowodów do odrzucenia pojęcia kory mózgowej jako nieistotnego narządu zajęło około pięćdziesiąt lat [15,16].

W styczniu 1874 roku Roberts Bartholow (1831-1904) z Cincinnati w stanie Ohio jako pierwszy wykonał elektryczną stymulację ludzkiego mózgu, aby bezpośrednio przetestować reakcje w różnych obszarach pobudzanych elektrycznością. Jego doniesienia były kontrowersyjne i naruszały kwestie etyczne, gdyż pacjenci byli upośledzeni umysłowo, co nasuwało pytania, odnośnie możliwości wyrażenia przez nich świadomej zgody na wykonywane procedury [16].

Na początku XIX stulecia także Johannes Peter Müller (1801-1859) opracował „Prawo specyficznych energii zmysłowych” stanowiące, iż jakość wrażeń nie zależy od bodźca, ale raczej od organu i sensorycznej ścieżki, która jest stymulowana. To zrozumienie fizjologii nie było oparte na eksperymentach, ale raczej na anatomii funkcjonalnej. W jego dziele „*Handbuch der Physiologie des Menschen*” próbował opisać związek między zmysłowymi odczuciami a „subiektywnymi wrażeniami”. Według Müllera - ból nigdy nie jest sprawą zwykłego wymysłu, jednak stymulowana wyobraźnia może zwiększyć już istniejący [15,17].

Historia leczenia bólu osiągnęła przełom i nabrała nowoczesnego wymiaru od XIX wieku. Do tego czasu, w różnych okresach historycznych, tak jak w Starożytności, w leczeniu bólu opierano się na omawianych wcześniej, sprawdzonych substancjach roślinnych i ziołach oraz zabiegach przeciwbólowych takich jak akupunktura, czy upusty krwi. Uważa się, że środki przeciwbólowe zostały odkryte w XIX wieku. Mimo że opierały się na opioidach używanych w Starożytności, dopiero wtedy zostały one wyizolowane i stały się podstawą produkcji farmaceutycznej [1].

Chociaż podtlenek azotu został odkryty w 1772 roku przez Josepha Priestleya, to do czasu przeprowadzenia doświadczenia, któremu poddał się sam uczyony Horacy Wells, wykorzystywany był jedynie jako gaz rozwesalający podczas prezentacji na różnych jarmarkach. W grudniu 1844 roku stomatolog, Horacy Wells doświadczył na sobie działania anestetycznego, gdy pod jego wpływem pozwolił wyrwać sobie ząb. Następną próbą znieczulenia gazem rozwesalającym, miała miejsce na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Harvarda. Niestety nie zakończyła się pomyślnie, co zapewne związane było z uzależnieniem od alkoholu chorego poddawanego doświadczeniu. Warto wspomnieć, iż pierwsze udokumentowane wzmianki na temat działania anestetycznego podtlenku azotu znajdziemy w książce sir Humphry’ego Davy’ego „*Badania chemiczne i filozoficzne, obiekt naczelny – podtlenek azotu*”, z roku 1800, gdzie opisano analgezję związaną z jego wdychaniem, a gaz nazwano wówczas gazem rozwesalającym. Niestety badania nie były poparte konkretnymi doświadczeniami i dowodami, toteż zapomniano o odkryciu Davy’ego [18].

Pierwsze wzięwe środki znieczulające: podtlenek azotu, eter dietylowy i chloroform odkryli kolejno Horacy Wells, William Morton i James Simpson w ciągu czterech lat. Wszystko zaczęło się w 1844 roku od prezentacji podtlenku azotu Wellsa i jego zastosowania w znieczuleniu podczas usuwania zęba. Sytuacja pacjenta nie była przyjemna, gdyż podawanie gazu rozwesalającego przzerwano zbyt wcześnie. Co niezwykle, jest on stosowany z powodzeniem, aż do dziś. William Morton wynalazł eter dietylowy, który umożliwił przeprowadzenie zabiegu z pełnym wyeliminowaniem bólu i wyłączeniem świadomości pacjenta. Był to kamień milowy w rozwoju chirurgii. Niecałe cztery miesiące po pierwszym znieczuleniu eterem, przeprowadzonym przez W. Mortona w Bostonie, Ludwik Bierkowski przeprowadził pierwsze w Polsce takie znieczulenie 6 lutego 1847 roku w Krakowie. Doprowadziło ono do zbadania stanu nieświadomości, poczynając od eksperymentów w dziedzinie kontroli ludzkiego umysłu. Wraz z nimi pojawiły się nowe problemy, wymagające rozwiązań w zakresie utrzymania stabilnej funkcji układu oddechowego i krążenia oraz potrzeby zapewnienia powrotu świadomości. Sytuacja, w języku anesteziologów nazwana „bezpiecznym startem, niepewnym lądowaniem”, zajęła dziesiątki lat. Zaskakujący jest fakt, iż pomimo braku leków zapewniających większe bezpieczeństwo pacjentów, długo nie poszukiwano lepszych środków znieczulających. Rozwój anesteziologii rozpoczął się od modernizacji respiratorów i rozwoju systemów monitorowania parametrów życiowych. Jednak trzeba było poczekać na postęp w wybudzaniu i poprawę ruchów pacjenta. Nowe związki, takie jak chloroform, chlorek etylu i trichloroetylen, charakteryzowały się znaczną toksycznością, podczas gdy inne były wysoce łatwopalne. W pierwszej połowie XX wieku w znieczuleniu poszukiwano czegoś więcej niż tylko głębokiego snu i braku bólu u pacjentów, oczekiwano zwiększenia bezpieczeństwa operacyjnego [19,20].

2.2.1 Opium

W przeciwieństwie do rosnącej wiedzy na temat opium i jego pochodnych w XIX wieku, ludzie nadal wierzyli, że „czyste” opium to uniwersalne panaceum. Stosowano je w wielu sytuacjach, takich jak ból związany z urazem, ból głowy, żołądka, czerwonka oraz biegunka. Zostało włączone także do leczenia ospy wietrznej, w schorzeniach klatki piersiowej, w gorączce i stanach majaczenia alkoholowego. Używanie go jako proszku bądź pod postacią płynną *laudanum* było powszechnie akceptowane w wiktoriańskiej Anglii. Sprzedawano dziesiątki receptur opartych na *laudanum* jako leki patentowe przeciwko bólowi przy ząbkowaniu, kolce, a nawet do uspokajania dzieci. *Laudanum* Sydenhama, na podstawie siedemnastowiecznej receptury Thomasa Sydenhama (1624-1689), było mieszkanką opium, szafranu, proszku cynamonu, proszku z goździków i wina *sherry*. Nalewka mogła być podawana w dokładnych dawkach, dlatego zalecano ją do stosowania również u dzieci. Formuła receptury była używana aż do początku XX stulecia. Inne preparaty zawierały proszek kredowy z opium, konfiturę z opium, nalewkę z mydła i opium oraz czopki. Wiele leków opatentowanych opierało się na opium. Słynny „*Dover’s Powder*”, stworzony przez angielskiego lekarza dr Thomasa Dovera (1662-1742), zawierał opium, proszek z *ipecacuanu*, lukrecję. Był zalecany jako lek na przeziębienia oraz bóle reumatyczne [15, 21,22].

2.2.2 Morfina

W 1804 roku – Fridrich Wilhelm Serturner w reakcji syntezy opium otrzymał morfinę.

Poprzez staranne badania był on pierwszym, który z powodzeniem izolował i ekstrahował kryształowy morfiny ze smolistego soku maku. Po serii eksperymentów na szczurach i bezpiecznych psach, zgłosił swoje odkrycie cząsteczki wywołującej sen, w listach do redaktora czasopisma „*Trommsdorffs Journal der Pharmacie*” w 1805 roku i ponownie w następnym roku. Wkrótce po zakwalifikowaniu się na asystenta aptekarza, przeniósł się do Einbeck w 1806 roku, gdzie był zatrudniony w aptece magistratu [23].

Kiedy jego odkrycie pozostało bez echa, Serturner kontynuował swoje eksperymenty opisując „kryształizujące” właściwości nowej substancji (*Principium somniferum*), która była słabą zasadą, rozpuszczalną w roztworach kwaśnych. Lek musiał być podawany doustnie, gdyż jego odkrycie nastąpiło prawie 50 lat przed wynalezieniem strzykawki podskórnej. Kiedyś, podczas silnego bólu zęba, połknął on niewielką ilość swojej soli doświadczając ogromnej ulgi. Po przebudzeniu się kilka godzin później, zdał sobie sprawę z bezpieczeństwa spożycia tego związku przez ludzi. Dzięki próbom i błędom oraz eksperymentom na trzech młodych ochotnikach, zauważył, że jedna czwarta ziarna (30 mg) leku wywoływała uczucie szczęścia i lekkomyślności, druga powodowała senność i nadmierne zmęczenie, podczas gdy trzecia, dezorientację i sennosć zsenestników. Zasugerował, że 15 mg leku stanowi dawkę optymalną nazywając substancję „*Morphium*” odgreckiego boga snu i marzeń [13].

2.2.3 Kodeina

W latach 1803 – 1838 Pierre-Jean Robiquet, wybitny francuski chemik i farmaceuta, otrzymał przez „*Société de Pharmacie*” zlecenie zbadania procedury, zaproponowanej przez Williama Gregor’ego z Edynburga, wyekstrahowania morfiny. Ta pozornie rutynowa praca doprowadziła go do odkrycia kodeiny. Zauważył, że ługu macierzystego pozostałego po odparowaniu, pozostałość zmieszana z wodą, można zredukować do postaci proszku. Po krystalizacji uzyskał substancję, którą nazwał kodeiną. Według jego słów: „*Oto nowa substancja znaleziona w opium i proszę o wybaczenie ... jeśli uważam ją za ważniejszą niż wszystkie inne... Znamy tę morfinę, która do tej pory była uważana za jedyną aktywną zasadę opium, nie uwzględnia wszystkich skutków i przez długi czas fizjologzy twierdzą, że istnieje luka, którą należy wypełnić. Kodeina wydaje się usprawiedliwiać to twierdzenie ... Dr Kunckel, któremu dostarczyłem małą próbkę, jest przekonany, że (kodeina) ma bardzo silne działanie na rdzeń kręgowy i nie paraliżuje tylnych części (jak robi morfina). Jest ona bardzo zbliżona do działania, jakie opium ma na gospodarzkę zwierzęcą*” [24].

2.2.4 Heroina

W 1874 roku odkryta przez brytyjskiego chemika C.R. Aldera Wrighta, który eksperymentował w tym czasie z morfiną łącząc ją z wszelkimi kwasami w laboratorium Szkoły Medycznej Szpitala St. Mary w Londynie. W czasie gotowania bezwodnego alkaloidu morfiny z bezwodnikiem octowym na ogniu, po kilku godzinach otrzymał najsilniejszą pochodną morfiny – diacetylmorfinę, czyli heroinę. Uznano, iż ma znacznie silniejsze działanie od morfiny oraz spostrzeżono w niej potencjał handlowy, gdyż już od dawna poszukiwano substancji, mogącej zastąpić uzależniającą w leczeniu bólu morfinę. W 1898 roku zarejestrowano heroinę jako lek entuzjastycznie przyjęty przez reprezentantów świata medycyny. W 1900 roku w „*The Boston Medical and Surgical Journal*” napisano, iż heroina posiada wiele zalet w porównaniu do morfiny, nie wykazuje działania nasennego oraz nie uzależnia. Z początkiem XX wieku zaczęło pojawiać się jednak coraz więcej doniesień o jej uzależniającym działaniu. W 1914 roku stosowanie heroiny bez zlecenia lekarza uznawo Ameryce za nielegalne, a 5 lat później amerykański sąd, zakazał wypisywania heroiny osobom uzależnionym [25].

2.2.5 Oxykodon

Pod koniec XIX i na początku XX wieku badacze usiłowali stworzyć nie uzależniający opioid. Heroina, sprzedawana przez korporację Bayer w Niemczech w latach 90. XIX wieku, pierwotnie została postawiona na czele tego projektu. Jednak wkrótce stało się jasne, że jest niezwykle uzależniająca. Po zakazie jej stosowania w Ameryce w 1916 roku niemieccy naukowcy stworzyli Oxykodon. Został zareklamowany jako nie uzależniający, półsyntetyczny substytut heroiny, morfiny i opium. W 1939 roku po raz pierwszy wprowadzono go do Ameryki. Jednak dopiero w 1950 roku został wyprodukowany środek chemiczny „*Percodan*”, czyli połączenie oxykodonu i aspiryny, wydawany amerykańskim lekarzom na receptę. W 1974 roku Percocet został zatwierdzony przez Food and Drug Administration (FDA). W 1996 roku firma farmaceutyczna Perdue Pharma wyprodukowała lek o nazwie handlowej OxyContin - powszechnie przepisywany jako lek przeciwbólowy o przedłużonym działaniu. Tabletki zostały specjalnie zaprojektowane tak aby uwalniały niewielkie ilości oxykodonu w czasie do 12 godzin. Pigułkopo zażyciu samodzielnie rozpuszczała się w kwasie żołądkowym. Jednokrotne zażycie preparatu przynosiło odczucie ulgi w bólu przez dłuższy czas [26,27].

Podstawowym problemem związanym ze stosowaniem leku była możliwość wywołania natychmiastowego skutecznego działania po zgnieceniu całej 12-godzinnej dawki. Osoby zażywające narkotyki i uzależnione od opiatów mogły zmiażdżyć wysoce uzależniający lek w proszku i wciągnąć go, palić lub wstrzykiwać dożylnie. Badanie przeprowadzone przez FDA wykazało, że w latach 1992–2006 przyjęto w kraju celem leczenia uzależnień od ponad 40 000 do ponad 120 000 osób. To był mroczny czas w historii Oxykodonu [26]. W 2010 roku Food and Drug Administration zatwierdziła nowy preparat OxyContin. Tabletki te zawierały składniki zapobiegające manipulowaniu przez

kruszenie, zucie lub ich łamanie [28].

Bibliografia

1. Głowczewska-Siedlecka E., Mądra-Gackowska K., Nowacka K. i in.: Historia i rozwój leczenia bólu – przegląd wiedzy na temat postępowania analgetycznego od starożytności do czasów współczesnych. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016;6(9), 479-88.
2. Domosławski Z.: Wprowadzenie do medycyny, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze 2007,17.
3. Heydari M., Shams M., Hashempour M.H. et al.: The Origin of the Concept of Neuropathic Pain in Early Medieval Persia (9th-12th Century CE). *Journal AMHA* 2015, 13(2), 9-22.
4. Knoeller S.M., Seifried W.: History of Spinal Surgery. *Spine* 2000, 2838-2843.
5. Anderson T.: The treatment of the feet in medieval Britain. *Foot* 14, 2004, 61- 67.
6. Goodrich J.T.: History of spine surgery in the ancient and medieval worlds. *Neurosurg Focus* 16(1), 2004.
7. Meller S. i in.: Socioeconomic factors in lupus erythematosus. *Autoimmun Rev.*, 2005, 4, 242-246 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15893719>, data dostępu 08.05.2019.
8. Olson K.A.: History of Pain: A Brief Overview of the 17th and 18th Centuries. *Practical Pain Management*, 2015, 13(6) <https://www.practicalpainmanagement.com/pain/history-pain-brief-overview-17th-18th-centuries>, dostęp 15.08.2019
9. Rey R.: The History of Pain. Harvard University Press 1998.
10. Ackerknecht E.H.: A Short History of Medicine. Revised edition, The John Hopkins University Press, London, 1982, 135.
11. Thomas J.: The Universal Dictionary of Biography and Mythology. Cosimo, Inc., 2010, 477.
12. <https://www.britannica.com/biography/Marie-Francois-Xavier-Bichat>, data dostępu: 28.04.2019.
13. Chandrasekhar K.: The isolation of morphine by Serturmer. *Indian J. Anaesth.* 2016, Nov. 60(11), 861.
14. Supady J.J.: Początki anestezji w dentyście. *Studia Medyczne* 2010(18) s. 75-79, Kielce 2010.
15. Sabatowski R., Kasper S.M., Brunsh H.: Pain Treatment: A Historical Overview. *Current Pharmaceutical Design* 2004, 10(7), 701-16. https://www.researchgate.net/publication/8668096_Pain_Treatment_A_Historical_Overview, data dostępu 24.04.2019.
16. Morgan J.: The first reported case of electrical stimulation of the human brain. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 1982, 51-64.
17. Handwerker H.: Introduction. In *Classical German Contributions to Pain Research*. Heidelberg, 1987, 8-26.
18. Kluzik A.: Poczucie czasu a znieczulenie ogólne-rys historyczny. *Anestezjologia i Ratownictwo* 2010; 4, 14-20.
19. Gryglewski R.W.: Ludwik Bierkowski i początki znieczulenia ogólnego na ziemiach polskich w lutym 1847 roku. *Anestezjologia Intensywna Terapia* 2017, (49); 1, 1–5.
20. Jedynek M.: Rozważania o anestetykach. *Medyk Białostocki*, 87-88, kwiecień-maj 2010.
21. Hamilton G., Baskett T.: In the arms of Morpheus: the development of morphine for postoperative pain relief. *Canadian Journal Anesthesia*, 2000, (47), 367-74.
22. Morris D.: An invisible history of pain: early 19th-century Britain and America. *The Clinical Journal of Pain* 1998(14), 191-196.
23. Schmitz R.: Fridrich Wilhelm Serturmer and the discovery of morphine. *Pharm. Hist.*, 1985, 61.
24. Wisniak J.: Pierre-Jean Robiquet, „Educación Química”, 2013;24, 139–149.
25. Kostowski W., Herman Z.S.: *Farmakologia. Podstawy farmakoterapii*. Wyd. 3 Warszawa, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2003.
26. <https://aforeverrecovery.com/blog/information/facts-know-history-oxycodone/>, data dostępu 29.04.2019.
27. <https://www.michaelshouse.com/oxycotin-rehab/history-of-oxycotin/>, data dostępu 29.04.2019.

POJĘCIE BÓLU I JEGO LECZENIE OD CZASÓW ŚREDNIOWIECZA DO POCZĄTKU XX WIEKU NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- ANGLOJEZYCZNEJ XX i XXI WIEKU, CZĘŚĆ II.

Katarzyna Przepis,
absolwentka Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy
Renata Chrzan
wykładowca Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy
renata.chrzan@onet.eu
Promotor
Doktor nauk medycznych, magister filologii germańskiej i rosyjskiej
Renata Chrzan

2.2.6 Kannabinoidy

Kannabinoidy zalicza się do najważniejszych substancji czynnych konopi indyjskich, odpowiedzialnych za większość właściwości psychoaktywnych. Marihuana obecna jest w terapii już od tysięcy lat. „*Cannabis marijuana*” stosowano jako lek przeciwbólowy do lat 40. XX wieku, następnie zniknęła z grupy farmaceutyków oraz zabroniono jej stosowania w Stanach Zjednoczonych. Nie zaprzestano jednak prowadzenia badań nad czynnymi składnikami marihuany, co zaowocowało w 1964 roku wyizolowaniem tetrahydrokannabinolu (THC). Przez następne 24 lata dokonywano identyfikacji mechanizmu działania THC, równocześnie odkryto receptory kannabinoidowe — CB1 oraz CB2, kolejno w latach 1988 i w 1990. Natomiast w 1992 roku potwierdzono badaniami endogenne wytwarzanie ich w organizmie człowieka [1,2].

Zestawiając kannabinoidy z innymi aktywnymi terapeutycznie substancjami, stwierdzono, iż wyróżnia je znaczne bezpieczeństwo odnośnie toksyczności, z powodu braku opublikowanych do dziś jakichkolwiek doniesień naukowych dowodzących, iż konsumpcja marihuany, bez względu na ilość oraz siłę działania, doprowadziłaby do zatrucia ze skutkiem śmiertelnym. Zgodnie z danymi publikowanymi przez Amerykański Instytut Medycyny - The Institute of Medicine USA – skutki uboczne leków na bazie konopii pozostają w zakresie efektów ubocznych akceptowanych przy stosowaniu innych leków. Pierwszym dostępnym produktem wydawanym z przepisu lekarza był „Nabilone” syntetyczny analog THC, działający na zasadzie wiązania się z receptorami CB1. Kolejnym był „Marinol”, również składający się z syntetycznych kannabinoidów. Obydwa leki Marinol i Nabilone używane są do łagodzenia nudności i wymiotów. Stosowanym w Polsce preparatem na bazie marihuany jest „Sativex”, zawierający w swoim składzie standaryzowany ekstrakt z indyjskich konopi, którego głównymi składnikami czynnymi są tetrahydrokannabinol i kannabidiol. Podaje się go w postaci doustnego aerozolu, umożliwiającego dokładne dawkowanie oraz uzyskanie efektu terapeutycznego. Kannabinoidy wykazują działanie analgetyczne, poprawiają jakość snu oraz zmniejszają uczucie niepokoju u chorych z uporczywym bólem, gdy konwencjonalne terapie zawiodły, bądź gdy stosuje się je w terapii uzupełniającej inną, pojedynczo nieskuteczną metodę leczenia bólu. Skuteczność ich wykazano również w leczeniu bólu u chorych na nowotwory, bądź w łagodzeniu bólu neuropatycznego [3,4,5].

2.2.7 Niesteroidowe leki przeciwzapalne

Niesteroidowe leki przeciwzapalne to największa oraz najbardziej popularna grupa leków o działaniu przeciwbólowym, przeciwzapalnym i przeciwgorączkowym. Nazwy tej użył po raz pierwszy Witthehaus w 1960 roku, w czasie Międzynarodowego Kongresu Endokrynologii w Kopenhadze. Znano je jednak już ponad 2500 lat temu, gdy chorych leczono roślinami, zawierającymi w swym składzie naturalne źródło salicylanów. Hipokrates zlecał stosowanie ekstraktu z kory wierzby celem łagodzenia bólu porodowego, czy też obniżenia gorączki. Era syntetycznych niesteroidowych leków przeciwzapalnych została zapoczątkowana przez Adolpha Wilhelma Hermana Kolbe, który otrzymał kwas salicylowy w 1859 roku. Produkcja leku na szeroką skalę rozpoczęła się w 1860 roku. Niestety ze względu na swą toksyczność, podrażnianie błony śluzowej żołądka oraz nieprzyjemny smak, nie był zbyt chętnie stosowany [6,7].

Pierwszy raport o właściwościach przeciwbólowych kwasu salicylowego został opublikowany w 1876 roku, gdy dr Salomon Stricker (1834 - 1898) leczył pacjentów cierpiących na reumatyzm, kwasem salicylowym. Opisał on, że w ciągu 48 godzin lub szybciej, zniknęły miejscowe objawy, takie jak obrzęk i zacerwienie oraz ból stawów [8]. W tym samym roku L. Hoffmann opublikował dwa raporty na temat wpływu kwasu salicylowego na neuralgię nerwu trójdzielnego i opryszczki [9]. Kwas acetylosalicylowy został po raz pierwszy zsyntetyzowany w 1852 przez Karola Friedricha Gerharda, jednak to farmaceuta i chemik Felix Hoffmann (1868 -1946) odkrył jego potencjał przeciwbólowy [8]. W 1897 roku Felix Hoffmann, pracownik firmy Bayer, opracował technologię acetylacji kwasu salicylowego oraz otrzymywania ASA – postaci leku, dzięki której znacznie poprawiła się tolerancja leczenia salicylanami. Oprócz profesjonalnego poświęcenia to osobiste powody zachęciły go do znalezienia bardziej akceptowalnego leku niż kwas salicylowy. Jego ojciec był zmuszony do wieloletniego zazywania go z powodu reumatycznego zapalenia stawów i występowały u niego wymioty jako objaw uboczny. Po wstępnych testach laboratoryjnych

ojciec Hoffmanna zaczął być leczony nowym, skutecznym kwasem acetylosalicylowym. Heinrich Dreser (1860-1924), farmakolog z firmy Bayer, zaczął promować go jako lepiej tolerowany przez organizm, niż sam kwas salicylowy. To właśnie Dreser nazwał kwas acetylosalicylowy „*Aspiryną*”. W 1899 roku firma Bayer rozpoczęła jego produkcję przemysłową. Ten nowy, syntetyczny lek szybko zastąpił korę wierzby [8,10].

Mechanizm działania kwasu acetylosalicylowego poznany został we wczesnych latach siedemdziesiątych XX wieku, za sprawą brytyjskiego farmakologa Johna Vane'a i jego współpracowników. W 1982 roku otrzymał on nagrodę Nobla za swoje odkrycie przyczyniające się do poznania i zrozumienia przyczyny procesów chorobowych w organizmie. Wskazał on, iż w większości komórek występują substancje nazywane prostaglandynami, odpowiedzialne za różne ich funkcje. Mogą działać pozytywnie biorąc udział w naturalnej reakcji zapalnej, lecząc uszkodzenia, wytwarzając naturalne skrzepy krwi w czasie krwotoku, hamując produkcję kwasów, chronią żołądek. Mogą działać również negatywnie wywołując ból. Działanie aspiryny, czyli kwasu acetylosalicylowego pozwoliło zablokować proces wytwarzania prostaglandyn, w procesie cyklooksygenazy (COX) zamieniając kwas arachidonowy w prostaglandyny. Korzyści, jakie daje aspiryna w blokowaniu enzymu COX to ograniczenie produkcji prostaglandyn, zmniejszenie stanu zapalnego organizmu, zależnego od tych substancji. Aspiryna zmniejsza również ból poprzez zahamowanie syntezy prostaglandyn, obniża temperaturę ciała w tym samym mechanizmie oraz poprzez rozszerzenie naczyń krwionośnych. Również w płytkach krwii występuje enzym COX, używany do produkcji substancji tromboksan A₂, przyczyniającej się do sklejania płytek krwi, tym samym nasilając proces agregacji tworząc zakrzepy. Aspiryna blokuje enzym COX w płytkach krwi. Enzym ten występuje w postaciach: COX-1 i COX-2. Zadaniem pierwszego jest zachowanie równowagi w organizmie, zapewnienie systematyczności procesów formowania skrzepu oraz ochrona żołądka. Natomiast COX-2 występuje w ciele w ograniczonej ilości w niektórych miejscach, a jego zwiększenie odpowiada za powstanie stanu zapalnego. Aspiryna działa zarówno na enzym COX-1 jaki na COX-2, chociaż w większym stopniu na pierwszy z nich. Znaczącym aspektem jest jej zdolność do zmniejszania ryzyka formowania zakrzepów w krwi i hamowania rozwoju stanu zapalnego, niestety niekorzystnie wpływa na procesy chroniące żołądek [11,12].

W 1988 roku Physicians' Health Study, przeprowadzając szerokie badania naukowe jednoznacznie wykazała korzyści aspiryny w pierwszym zawałe serca. W projekcie, nadzorowanym przez dr Hennekensa, wzięło udział 22 tysiące zdrowych lekarzy płci męskiej, w wieku od 40 do 80 lat, co drugi dzień przyjmujących aspirynę w formie ASA w dawce 325 mg. Wykazano u nich zmniejszenie ryzyka wystąpienia pierwszego zawału serca o 44% [13].

W 1883 roku w reakcji syntezy otrzymano antipyrinum, czyli phenazon (fenylo-dimetylpirazolon), znany również pod nazwami: Analgesin, Azophen, Phenyton oraz Sedatine. Był to bezbarwny, bądź białawy proszek, gorzki w smaku, rozpuszczalny w wodzie, o działaniu przeciwbólowym, miejscowo znieczulającym, przeciwreumatycznym, przeciwgorączkowym oraz rozkurczowym. Już w dawkach leczniczych użycie fenazonu skutkuje zaburzeniami w przewodzeniu bodźców nerwowych, zaburzeniami hemocytocyty, procesu termoregulacji. Ze strony układu nerwowego wywołuje zawroty głowy, szum w uszach, mroczki przed oczyma i zaburzenia równowagi. Wywołuje także drżenie mięśni, wysypki skórne i obrzęki. Obecnie na rynku dostępny jest w formie tabletek, czopków 500 mg oraz roztworu doustnego z dodatkiem salicylanu sodu i kofeiny, również w postaci mieszanki przeciwbólowej z dodatkiem paracetamolu i kofeiny. W 1896 roku wprowadzono na rynek medyczny aminofenazon (aminofenazon, Pyramidonum, Amidopyrinum, Amidofebrin, czyli pyrazolonum dimethyl-amino-phenyl-dimethylicum), w postaci bezbarwnego, bądź białego proszku o gorzkim smaku, słabo rozpuszczalnego w wodzie. Wykazywał on silne działanie przeciwbólowe, przeciwzapalne, przeciwreumatyczne, przeciwwysiępkowe, uspokajające oraz przeciwgorączkowe [14].

Paracetamol (międzynarodowa nazwa stosowana w Europie) oraz acetaminofen (międzynarodowa nazwa używana w Stanach Zjednoczonych) - są to dwie oficjalne nazwy tej samej substancji pochodzące od jego nazwy chemicznej, N-acetylo-para-aminofenol. To lek z długą historią, odkryty całkiem przypadkowo. W 1880 roku dwóch młodych lekarzy na uniwersytecie w Strasburgu, odpowiedzialnych za próbę odrobaczania pacjenta, przypadkowo podało go zamiast acetanilidu naftalenu. Spostrzegli, iż nie wpłynął on na pasożyty jelitowe, natomiast znacząco zmniejszył gorączkę u chorego. Lekarze - Arnold Chan i Paul Hepp szybko podzielili się swoim odkryciem i w 1886 roku pod nazwą „Antifebrin” wprowadzono do leczenia acetanilid. Niestety okazało się wkrótce, iż mimo taniej produkcji, nie można go stosować jako środka przeciworączkowego, z uwagi na wysoką toksyczność i wywoływaniem in. methemoglobinemii. Doprowadziło to do poszukiwań mniej toksycznej chemicznej pochodnej acetanilidu. Najbardziej obiecującymi związkami okazały się fenacetyna i N-acetylo-p-aminofenol, odkryte już znacznie wcześniej przez Harmona Northropa Morse'a, w 1878 roku. Pierwsze próby kliniczne obu pochodnych acetanilidu przeprowadził farmakolog niemiecki Joseph von Mering. Na podstawie uzyskanych wyników badań wysunął błędny wniosek, iż paracetamol charakteryzuje się wysoką toksycznością podobną do acetanilidu, dlatego jako pierwsza pojawiła się w 1887 roku fenacetyna. Była szeroko stosowana w środkach przeciwbólowych dopóki nie udowodniono

możliwości wywoływania nefropatii jako wyniku długotrwałego jej stosowania. Fenacetyna była ogólnie dostępna w Polsce pod postacią tzw. „tabletek z krzyżykiem”. Właściwie acetaminofen/paracetamol uzyskał popularność później, bo w 1948 roku, gdy Bernard Brodie i Julius Axelrod wykazali, iż głównym aktywnym metabolitem acetanilidu i fenacetyny, odpowiedzialnym za ich działanie przeciwbólowe i przeciwgorączkowe jest acetaminofen, natomiast inny metabolit, fenylohydroksyloamina, odpowiada za methemoglobinemię. Odkrycie to zrewolucjonizowało rynek farmaceutyczny środków przeciwbólowych, a paracetamol cieszył się niesłabnącą popularnością [15,16].

Punkt zwrotny w wyborze pediatrycznego środka przeciwbólowego nastąpił w latach 80. XX wieku, z powodu wywoływania przez aspirynę zespołu Reye'a. W konsekwencji paracetamol stał się podstawowym środkiem przeciwbólowym i przeciwgorączkowym u dzieci, zmniejszając częstość występowania zespołu Reye'a. [17] Pediatryczny charakter paracetamolu podkreślono w pierwszej jego nazwie handlowej, w Stanach Zjednoczonych sprzedawany był jako „Tylenol Children's Elixir”, czyli eliksir dla dzieci [18].

W poszukiwaniu zamiennika chininy w leczeniu gorączki, chemik Ludwig Knorr (1859-1921) oraz farmakolog Wilhelm Filehne (1844-1927) odkryli w 1883 antypirynę, silny lek przeciwgorączkowy tańszy niż chinina. W 1884 roku w Farbwerke Hoechst we Frankfurcie, rozpoczęto przemysłową produkcję antypiryny. Również pyramidon został zsyntetyzowany parę lat później, po raz pierwszy w 1896 roku przez Friedricha Stolz (1860-1936). W krótkim czasie odkryto, że te leki przeciwgorączkowe mają także działanie przeciwbólowe oraz przeciwzapalne, powoli zyskujące większe znaczenie niż przeciwgorączkowe [8].

Poszukiwania przez klinicystów leku przeciwgorączkowego oraz przeciwbólowego w formie rozpuszczalnej, który mógłby być stosowany u ciężko chorych pod postacią iniekcji, spowodowały syntezę dipyronu, inaczej metamizolu, przez chemików z Hoechst. Lek pod nazwą handlową „Novalgin” wprowadzony został do użycia w 1922 roku. Bardzo szybko zyskał popularność w wielu krajach, w tym w Polsce [19].

Współczesne, nowoczesne niesteroidowe leki przeciwzapalne (NLPZ) zostały zastosowane również w leczeniu reumatoidalnego zapalenia stawów. W 1960 roku wprowadzono do leczenia indometacynę. Również ibuprofen (o nazwie handlowej Advil) po raz pierwszy przetestowany w roku 1965, został zastosowany w Wielkiej Brytanii jako środek przeciwbólowy oraz lek przeciwreumatyczny cztery lata później. Uzyskał licencję w Stanach Zjednoczonych w 1983 r. jako pierwszy niesteroidowy lek przeciwzapalny (NLPZ) [8,20].

Stewart Adams (1923-2019) pracując nad nowym lekiem i metodą leczenia reumatoidalnego zapalenia stawów, poszukiwał środka, który uśmierzałby ból równocześnie posiadając właściwości przeciwzapalne. W owych czasach jedyną substancją chemiczną wykazującą takie działanie, była aspiryna. W 1956 roku Adams postanowił opracować lek, który działałby uśmierzająco na bóle stawów będąc mniej uciążliwym dla chorego od aspiryny. Do współpracy w badaniach zaprosił chemika Johna Nicholsona. Wspólnie wytypowali 600 związków chemicznych, z których cztery przeznaczono do badań klinicznych. Jedną substancję odrzucili, z uwagi na jej całkowitą nieskuteczność, pozostałe wykazując działanie lecznicze, powodowały jednak silne objawy niepożądane. Badacze rozpoczęli poszukiwania kolejnych substancji czynnych, tym razem bezpiecznych w użyciu. Skutkowało to odkryciem przez Adama ibuprofenu. Opatentował go w 1962 roku, natomiast w lecznictwie znalazł się on dopiero siedem lat później, po przeprowadzeniu wszystkich badań klinicznych. Decydujące testy odbyły się w 1966 roku w The Northern General Hospital w Edynburgu. W Wielkiej Brytanii pod nazwą „Brufen” w 1969 roku wprowadzono do użycia na szeroką skalę ibuprofen, ze wskazaniem do leczenia chorób reumatycznych. Natomiast pięć lat później już jako „Ibuprofen” pojawił się w Stanach Zjednoczonych. Od tamtej pory był coraz bardziej popularny. Obliczono, iż do 1985 roku leczyło się nim ponad 100 mln ludzi w 120 krajach. Stosowany jest w bólach reumatycznych oraz bólach głowy, migrenach, również w bólach zębów i bólach menstruacyjnych. Wciąż odkrywano nowe właściwości ibuprofenu. Specjaliści z Harvard Medical School opublikowali w 2011 roku badania, z których wynika, iż o 38% zmniejsza ryzyko zachorowania na chorobę Parkinsona [21].

Do niesteroidowych leków przeciwzapalnych zalicza się również kwas mefenamowy. Ze względu na budowę chemiczną, jest pochodną kwasu antranilowego, czyli fenamatów. Do leczenia został wprowadzony w latach 60. XX wieku. Obecnie na polskim rynku dostępny jest tylko jeden preparat, zawierający go w swoim składzie. Cechuje się działaniem charakterystycznym dla grupy NLPZ, czyli przeciwbólowym, przeciwbólowym oraz przeciwgorączkowym [22].

Do tej grupy substancji zalicza się również diklofenak, pochodną kwasu fenylooctowego, otrzymany w latach 60. XX wieku. Hamuje on aktywność enzymu cyklooksygenazy prostaglandynowej oraz biosyntezy prostaglandyn. Jest stosowany szczególnie w schorzeniach reumatycznych [23].

2.2.8 Fentanyl

Inny lek odnotowany w historii terapii bólu to fentanyl, po raz pierwszy zsyntetyzowany w 1960 roku przez Paula Janssena w Belgii [24]. Przesłanką do jego syntezy była konieczność uzyskania związku o silniejszym działaniu niż morfina, który posiadającego silniejsze właściwości lipofilne [25]. W 1957 roku uzyskano fenoperydynę, 25 razy silniejszą od morfiny. Dopiero następane

badania doprowadziły do syntezy fentanylu. W badaniach, głównie na modelach zwierzęcych, obserwowano od 100 do 200-krotnie większą jego aktywność od morfiny. Różnił się od znanych leków opioidowych tym, iż działał najszybciej, bardzo dobrze rozpuszczał się w tłuszczach oraz posiadał najwyższy wówczas indeks terapeutyczny [24].

Agencja ds. Żywności i Leków (FDA) długo wstrzymywała decyzję o wprowadzeniu tego leku na rynek amerykański, biorąc pod uwagę silny wpływ fentanylu. W 1968 roku został włączony do leczenia w połączeniu z droperidolem w stosunku 1:50. Związek ten został nazwany w Stanach Zjednoczonych „*Innovar*” a w innych krajach „*Thalamonal*” [24].

Fentanyl został zatwierdzony do monoterapii cztery lata po jego wprowadzeniu na rynek amerykański [25]. Przełomem w globalnej anestezjologii była publikacja wyników badań prowadzonych przez Lowensteina i współbadaczy, dotyczących stosowania wysokich dawek morfiny w celu wywołania znieczulenia przy jednoczesnej stabilizacji dynamiki krążenia, przed, w trakcie i po operacji na otwartym sercu u pacjentów z wadami zastawkowymi serca [26]. Rozpoczęto również podobne badania nad fentanylem [27]. Jego użycie podczas operacji kardiochirurgicznych zmniejszyło występowanie epizodów hipo- oraz hipertensyjnych podczas zabiegu oraz skróciło czas rekonwalescencji [28].

Na przestrzeni szesnastu lat od syntezy fentanylu otrzymano wiele nowych pochodnych, m.in. sufentanyl, alfentanyl i karfentanyl (stosowany od 1986 r. w medycynie weterynaryjnej do unieruchamiania dzikich zwierząt). Nowy krok w rozwoju globalnego znieczulenia nastąpił w 1996 roku poprzez wprowadzenie remifentanylu do użytku klinicznego w USA [29].

W latach 80-tych XX-wieku rozpoczęto stosowanie fentanylu w znieczuleniu przewodowym. Również w tym czasie zaczęto go podawać przezsłuzówkowo jako pastylki do ssania oraz w postaci plasterów przezskórnych. Grupą docelową byli pacjenci z bólem przewlekłym oraz po operacjach chirurgicznych, a w późniejszym okresie również pacjenci onkologiczni [30]. FDA wydała kilka ostrzeżeń dotyczących stosowania fentanylu w postaci plasterów. Pierwsze z nich pojawiło się cztery lata po ich wprowadzeniu na globalny rynek. Doniesienia o przypadkowym przedawkowaniu fentanylu wzbudziły największe obawy. FDA zaleciła terapię przezskórną tylko u pacjentów z ciężkim bólem, których nie można leczyć słabszymi opioidami. Stwierdzono, iż plastery fentanylu nie powinny być stosowane również u pacjentów z ostrym bólem i po operacjach, jeśli nie byli oni wcześniej leczeni opioidami i obecnie wymagają krótkotrwałej terapii przeciwbólowej [31].

Fentanyl ze względu na wysoką lipofilność jest łatwo wchłaniany przez błonę śluzową jamy ustnej, również pH śliny wspomaga jego przenikanie do mikrokrążenia. W 1993 roku wprowadzono na rynek lizaki z fentanylem pod nazwą handlową „*Oralet*” jako środek znieczulający przed operacjami u dzieci i dorosłych. W kolejnych latach rozpoczęto stosowanie ich u pacjentów onkologicznych z bólem przebijającym. W wyniku tego FDA zatwierdziła w 1998 roku wprowadzenie innej formy lizaków, pod postacią patyczków, o nazwie handlowej „*Actiq*” których głównym wskazaniem było leczenie bólu nowotworowego [25].

2.2.9 Tramadol

Tramadol pojawił się w świecie medycyny przeciwbólowej stosunkowo niedawno. Od roku 1962 był testowany w Niemczech przez 15 lat, przed zatwierdzeniem i wprowadzeniem na rynek zagraniczny w 1977 roku przez firmę Grunenthal pod nazwą *Tramal*. Lek okazał się sukcesem dla firmy. Tramadol jest powszechnie przepisywany na całym świecie w celu łagodzenia bólu. Uważa się, iż wykazuje mniejsze ryzyko uzależnienia, ale ma niższą wartość kliniczną niż inne opiaty. Lek ma tylko około jednej dziesiątej właściwości morfiny łagodzących ból [32]. Przed zatwierdzeniem w Stanach Zjednoczonych w 1995 roku Tramadol był sprzedawany w Europie przez około 20 lat z niewielkimi dowodami na nadużycia [33].

3. Wpływ II Wojny Światowej w terapię bólu.

Druga wojna światowa stanowiła bezprecedensową okazję dla zorganizowanych zespołów lekarzy do obserwacji i pracy ze skomplikowanymi obrażeniami, stanowiącej przełom w zarządzaniu bólem [34]. W tym czasie William K. Livingston dołączył do Marynarki Wojennej jako chirurg wykazujący zainteresowanie uszkodzeniami nerwów obwodowych. Wkrótce potem został szefem Oddziału Urazów Nerwów Obwodowych w Oakland Naval Hospital. W 1935 roku opublikował swoją pierwszą książkę, „*The Clinical Aspects of Visceral Neurology*”, a następnie w 1943 roku „*Pain Mechanisms*” [35]. Livingston, leczący 1279 przypadków urazów nerwów w szpitalu morskim w Kalifornii, nazwał lata wojny „najbardziej ekscytującym i produktywnym okresem w swoim życiu”. W 1947 roku założył klinikę badania bólu na University of Oregon gdzie szkolił się młody psycholog Ronald Melzack [34].

To właśnie na Anzio i innych polach bitew z czasów II wojny światowej Henry K. Beecher, anestezjolog z Harvardu, zauważył, że poważnie ranni żołnierze zgłaszały znacznie niższy poziom bólu niż cywilni pacjenci w jego szpitalu w Massachusetts General Hospital. Opierając się na wnioskach, że ból kliniczny był złożony z fizycznego odczucia oraz poznawczego i emocjonalnego „składnika reakcji”, zakwestionował badania laboratoryjne u zdrowych ochotników twierdząc, że ból może być uzasadniony jedynie w sytuacji klinicznej. Obserwacje te stanowiły podstawę nowej metody badania, wykorzystującej podwójnie ślepe próby krzyżowe i proste skale numeryczne do sporządzenia raportu ilościowego, wykonanego przez Beechera i ponownie opracowanego przez

lekarza Raymounda Houde i pielęgniarkę Adę Rogers z Memorial Sloan-Kettering [34].

Również młody anesteziolog John Bonica w czasie wojny znalazł się w Midigan Army Hospital w Waszyngtonie, gdzie zajmował się problemem badania i leczenia bólu. Konsultując się z innymi współpracownikami, odkrył, że robotnicy niewiele więcej niż on sam, ale każdy z nich czerpał korzyści ze wspólnej dyskusji. To doświadczenie było genezą 20-letniej kampanii Bonici dla multidyscyplinarnych klinik leczenia i badania bólu i interdyscyplinarnej dziedzinie, promującej wymianę wyników badań klinicznych i laboratoryjnych. Jego wielkim osiągnięciem w 1953 roku było monumentalne dzieło „*Managment of Pain*”, w którym zebrano wszystkie dostępne informacje na temat etiologii, diagnozy i leczenia ludzkiego bólu. Jako praktyk Bonica udoskonalił i promował stosowanie terapeutycznych blokad nerwowych. Niewielka liczba innych anesteziologów, w tym Duncan Alexander w Teksasie i Mark Swerdlow w Manchester w Anglii, również pracowała z wykorzystaniem tych metod, umożliwiając lekarzowi opanowanie wielu trudnych problemów związanych z bólem, bez konieczności uciekania się do operacji [15,34].

John Bonica stał się również prekursorem koncepcji wielospecjalistycznego zarządzania bólem. Anesteziolog był zdania, iż nie istnieje jeden lek zwalczający ból, określany wcześniejszymianem panaceum. Twierdził, iż konieczna jest wieloprofilowa opieka nad pacjentem, kilku specjalistów łącznie z psychiatrą oraz neurologiem będzie w stanie złagodzić ból, określanymianem przewlekłego [15].

3.1 Pervetin

Pracując nad formułą efedryny odkrytej w 1887 roku, japoński badacz A. Ogata w 1919 roku zsyntetyzował metyloamfetaminę, zastępując rodnik OH efedryny łańcuchem CH₃. Niemieccy i szwajcarscy chemicy w latach dwudziestych wykazali pewne zainteresowanie tym związkiem, ale tylko z chemicznego punktu widzenia. W 1937 roku Fritz Hauschild (1908-1974), młody lekarz i chemik z firmy Temmler w Berlinie, odkrył na nowo metamfetaminę, syntetyzując ponad 50 pochodnych efedryny, aby zbadać ich działanie farmakologiczne. Eksperymentując na małych ssakach, samym sobie i współpracownikach, odkrył, że metamfetamina była silniejsza niż efedryna, gdyż stymulowała ośrodkowy układ nerwowy i układ sercowo-naczyniowy. Zauważył, iż działa również po podaniu doustnym. Pobudza aktywność umysłową, powoduje euforię i zmniejsza zmęczenie. Hauschild natychmiast zgłosił swoje spostrzeżenia w czterech czasopiśmiech medycznych w 1938 roku [36]. W marcu 1938 roku firma Temmler wypuściła chlorowodorek metyloamfetaminy pod nazwą handlową Pervitin w tabletkach 3 mg i ampułkach 15 mg. Lek był dostępny bez recepty [37].

Na potrzeby wojska rozpoczęto masową produkcję metamfetaminy, mającej być środkiem usuwającym zmęczenie oraz sennosc żołnierzy, tym samym pozostawiającym ich bezustannie w gotowości bojowej, zwłaszcza lotników oraz czołgistów. Perwitynę w dawce 3 lub 6 mg przyjmowali żołnierze niemieccy, niedługo później nastąpił znaczny wzrost zażywania metamfetaminy przez wojskowych różnych armii oraz stała się dostępna dla ludności cywilnej. Pierwsza „epidemia” nadużywania wystąpiła jednak dopiero po II wojnie światowej w Japonii, gdy substancja ta przedostała się z nielegalnych dostaw dla wojskowych do ludności cywilnej. W Japonii w 40-tych latach XX wieku zażywanie oraz uzależnienie od metamfetaminy osiągnęło szczyt – liczba osób uzależnionych oszacowana została na pół miliona. Skutkowało to wprowadzeniem uregulowań prawnych, penalizujących zażywanie metamfetaminy, a ostatecznie spowodowało to ograniczenie jej używania w 1956 roku [38].

W omawianym okresie obserwujemy przejście od rozumienia pojęcia bólu jako kary za grzechy do współczesnego jego definiowania. XIX wiek stanowił przełom w leczeniu i badaniu bólu. Do tego czasu wykorzystywano sprawdzone substancje roślinne i zioła oraz zabiegi takie jak akupunktura, czy upusty krwi. Wiek XIX to okres odkryć leków przeciwbólowych, które wyizolowane stworzyły podwaliny produkcji farmaceutycznej.

Bibliografia

1. Parker L.: Cannabinoids and the Brain. The MIT Press. 2017, <https://mitpress.mit.edu/books/cannabinoids-and-brain>, dostęp 30.04.2019.
2. Young R.J., Nguyen, M., Nelson, E., (red.) et al.: Pain Medicine. Springer, Switzerland 2017. <https://books.google.pl/books?id=6CCKDgAAQBAJ&pg=PA191&lpg=PA191&dq=53.%09Young+R.J.+in...+Pain+Medicine+Springer,+Switzerland+2017.&source=bl&ots=m1iQKiGuc&sig=ACfU3U2Krx33dEbxXJHTmpelXNCxasUHg&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewiWu8u5toviAhWollsKHYLUDK0Q6AEwAuoECAkQAQ#v=onepage&q=53.%09Young%20R.J.%20i%20in...%20Pain%20Medicine%20Springer%2C%20Switzerland%202017.&f=false>, dostęp 8.05.2019.
3. Ko G.D., Bober S.L., Mindra S. et al.: Medical cannabis - the Canadian perspective. *Journal of Pain Research*, 2016(9), 735–744.
4. Abrams D.: Integrating Cannabis into Clinical Care. *Current Oncology*, 2016, Suppl. 23(2), S8-S14.
5. Maida V., Daeninck P.J.: A user's guide to cannabinoid therapies in oncology. *Current Oncology*, 2016, 23(6), 398–406.
6. Międzybrodzki M.: Kierunki poszukiwań i zastosowanie niesteroidowych leków przeciwapalnych. *Post Hig Med Dośw*, 2004, 58, 438-448.

7. Buer J.K.: Origins and impact of term 'NSAID'. *Inflammapharmacol*, 22, 2014, 263-267.
8. Sabatowski R., Kasper S.M., Brunsch H.: Pain Treatment: A Historical Overview. *Current Pharmaceutical Design* 2004, 10(7), 701-16.https://www.researchgate.net/publication/8668096_Pain_Treatment_A_Historical_Overview, dostęp 24.04.2019.
9. Hoffman L.: Salicylic agents against neuralgia. In *Classical German Contributions to Pain Research*, Heidelberg, 1987, 250-253.
10. Nikolaiewna-Dolzenko M.: Kwasy acetylosalicylowy: wczoraj, dziś, jutro. *Pediatrica i Medycyna Rodzinna*, 2014, 10(2), 137-151.
11. Vane J.R.: Inhibition of prostaglandin synthesis as a mechanism of action for aspirin-like drugs. *Nature - New Biology*, vol. 231, 1971, 232-235.
12. Miner J., Hoffines A.: The Discovery of Aspirin's Antithrombotic Effects. *Texas Heart Institute Journal*, vol. 34(2), 2007, 179-186.
13. Final report on the aspirin component of the ongoing Physicians' Health Study. Steering Committee of the Physicians' Health Study Research Group. *The New England Journal of Medicine*, 1989, 321, 129-135.
14. <http://www.rozanski.ch/pirazolony.html>, dostęp 29.04.2019.
15. Głowczewska-Siedlecka E. i in., Historia i rozwój leczenia bólu – przegląd wiedzy na temat postępowania analitycznego od starożytności do czasów współczesnych. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016;6(9), 479-488.
16. Józwiak-Bebenista M., Nowak J.Z.: „Wnet zabolil Paracetamol do woli”- Przemyslenia na temat szerokiej dostępności leków przeciwbólowych bez recepty lekarskiej. *Wszechswiat*, t. 114, nr 8-9/2013, 255-264.
17. Prescott L.F.: Paracetamol: past, present, and future. *American Journal of Therapeutics*, 01 Mar 2000, 7(2) s. 143-147.
18. Kostowski W., Herman Z.S.: *Farmakologia. Podstawy farmakoterapii*. Wyd. 3 popr. i uzup.. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2003.
19. Drobnik L.: Metamizol w uśmierzeniu bólu okooperacyjnego - współczesne spojrzenie na tradycyjny lek., *Anestezjologia i Ratownictwo* 2010(4), 40-48.
20. Rainsford K.D.: Discovery, mechanisms of action and safety of ibuprofen. *International Journal of Clinical Practice*. Suppl.01 Apr 2003(135), 3-8.
21. <http://laboratoria.net/pl/aktualnosci/12364.html>, dostęp 29.04.2019.
22. <https://www.mp.pl/pacjent/leki/subst.html?id=482>, dostęp 08.05.2019.
23. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/diklofenak;3892719.html>, dostęp 08.05.2019.
24. Stanley T.H., Egan TD, Van Aken H.: A tribute to Dr. Paul A. J. Janssen: entrepreneur extraordinaire, innovative scientist, and significant contributor to anesthesiology. *Anesth Analg*, 2008; 106, 451-462.<https://insights.ovid.com/pubmed?pmid=18227300>,dostęp 29.04.2019.
25. Stanley T.H.: The fentanyl story. *The Journal of Pain*, 2014(15) 1215-1226.
26. Lowenstein E., Hallowell P., Levine F.H. et al.: Cardiovascular response to large doses on intravenous morphine in man. *The New England Journal of Medicine*, 1969(281), 1389-1393.
27. Stanley T.H., Webster L.R.: Anesthetic requirements and cardiovascular effects of fentanyl-oxygen and fentanyl-diazepam-oxygen anesthesia in man. *Anesthesia & Analgesia*, 1978, 57(4) 411-414 <https://insights.ovid.com/pubmed?pmid=568401>,dostęp 08.05.2019.
28. Stanley T.H.: The history of opioid use in anesthetic delivery (w:) *The Wondrous Story of Anesthesia*. Springer, New York 2014, s. 641-659.
29. Rosow C.E.: An overview of remifentanyl. *Anesthesia & Analgesia.*, 1999 (84), Suppl. 4, 1-3.
30. Zawadzki M., Nowak K.:Fentanyl i jego pochodne jako grupa nowych substancji psychoaktywnych (dopalaczy) *Postepy Hig. Med. Dośw.* 2018, tom 72, 547-556.
31. Suzuki J., El-Haddad S.:A review. Fentanyl and non-pharmaceutical fentanyls. *Drug Alcohol Depend*, 2017(171), 107-116.
32. <https://drugabuse.com/tramadol/history-statistics/#history-of-tramadol>,dostęp 07.05.2019.
33. Zhang H.: The Investigation of Tramadol Dependence with No History of Substance Abuse, *Biomed Research International* 2013, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3787562/>,dostęp 07.05.2019.
34. Meldrum M.: A Capsule History of Pain Management, *JAMA*, Nov. 12, 2003, 290(18),2470-5.
35. Olson K.: History of Pain: A Brief Overview of the 19th and 20th Centuries,<https://www.practicalpainmanagement.com/treatments/history-pain-brief-overview-19th-20th-centuries>,dostęp 14.08.19.
36. Defalque R.J.: Methamphetamine for Hitler's Germany: 1937 to 1945, *Bulletin of Anesthesia History* 04.2011 https://www.researchgate.net/publication/230590819_Methamphetamine_for_Hitler's_Germany_1937_to_1945,dostęp 03.05.2019.
37. Ulrich A.: *The Nazi Death Machine: Hitler's Drugged Soldiers*. *Spiegel Online – News – International*. *Spiegel Online*. 17 Nov, 2009.
38. Dietrich-Muszalska A.: Perwityna, „krystaliczna metamfetamina” – nowe zagrożenie na polskiej scenie narkotykowej., *Psych Psychol Klin* 2012,12(3), 187-192.

POJĘCIE BÓLU I JEGO LECZENIE W XX I XXI WIEKU NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- I ANGLOJĘZYCZNEJ XX I XXI WIEKU.

Katarzyna Przepis,
absolwentka Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy
Renata Chrzan
wykładowca Wyższej Szkoły Medycznej w Legnicy
renata.chrzan@onet.eu
Promotor
Doktor nauk medycznych, magister filologii germańskiej i rosyjskiej
Renata Chrzan

1. Opieka paliatywna i poradnie leczenia bólu.

Historik medycyny i socjolog Patrice Pinell [1] opisuje pojawienie się wszechobecnego optymizmu we wczesnym okresie po II wojnie światowej odnośnie nowo opracowanych metod chirurgicznych i ulepszonych technik radioterapii. Wraz z pojawieniem się inżynierii biomedycznej w onkologii oraz nowopowstałych szpitali i ośrodków badawczych w krajach rozwiniętych, oczekiwano lepszych możliwości leczenia raka. Często jednak pacjenci z nowotworami zgłaszały się do lekarzy w tak zaawansowanym stadium choroby, że jedyną możliwą terapią było wyłącznie leczenie paliatywne. Rzadko wykorzystywano w tym celu pobyt w szpitalu. Ból w zaawansowanym stadium raka początkowo był zaniedbywany jako cenny przedmiot badań. Po zaangażowaniu się lekarzy w opiekę nad pacjentami umierającymi z powodu nowotworów, wielu wahało się lub ograniczało stosowanie opioidów w celu złagodzenia bólu w zaawansowanym stadium, a nawet w ostatnich dniach życia. Było to częściowo spowodowane strachem przed przyspieszeniem śmierci, wywołaniem uzależnienia i euforii zaburzającej myślenie. Problem stanowiła również trudność w podawaniu takich leków osobie umierającej w domu. Harcison Narcotic Tax Act z 1914 roku, prawo działające w Stanach Zjednoczonych, ograniczające wykorzystanie legalnego użycia opioidów w praktyce klinicznej, zastrzyżyło to stanowisko. W Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych występowała ogólna tendencja do powstrzymywania nieszczęścia ulgi w bólu, postrzeganego również w kontekście wszechobecnej idei kultury, budującej cierpienie na końcu życia jako duchowy lub egzystencjalny test charakteru i wywarcie trwałego piętna związanego z rakiem jako „przerazającą” chorobą. Wpływ takich czynników przedłużał cierpienie pacjentów w ostatnich tygodniach i miesiącach życia. W Stanach Zjednoczonych przeprowadzono badania społeczne, umożliwiające zrozumienie stopnia, w jakim ludzie cierpiący na raka doświadczali niesłabnącego bólu i braku wsparcia lekarskiego oraz pielęgniarskiego, w ramach przeżywania ostatnich dni w zaciszu domowym [2].

Obserwując wpływ raportów społecznych na obraz choroby nowotworowej w Wielkiej Brytanii, Clark David, zauważył, że same w sobie raporty nie były wystarczające do zwrócenia uwagi polityków na potrzebę zapewnienia lepszej opieki terminalnej i poprawę leczenia bólu u osób z zaawansowanym rakiem. Nie zachęcały one też do szerszego zainteresowania środowiska medycznego problemem. Pomimo to zaobserwowano zmianę, lekarze i pielęgniarki zaczęły udzielać porad umierającym pacjentom z rakiem. Promowano zestaw pomysłów na temat wartości i konieczności stosowania środków łagodzących ból podczas umierania i potrzeby bycia zarówno pragmatycznym, jak i eklektycznym w korzystaniu z wielu dostępnych możliwości leczenia bólu [2,3,4].

W tym okresie Wielka Brytania dostrzegła początki innej inicjatywy medycznej, przedstawiającej ból jako złożony problem multidyscyplinarny. Lekarka Cicely Saunders, poświęciwszy swoje życie opiece nad umierającymi, zaplanowała model hospicjum, które zapewniłoby wzorową opiekę paliatywną i mogłoby współpracować w programach nauczania i badań. Przyznała się do regularnego podawania silnych opioidów, w tym heroiny i koktajlu Brompton z morfiną i ginem, jako właściwego schematu zapewniającego pacjentom uśmierzenie bólu w ostatnich dniach życia. Koncepcja „total pain”, według Saunders, przedstawiała ból jako zjawisko kliniczne, pogłębiające fizyczny i psychiczny dystans ze społeczeństwem, oczekując tym samym holistycznej koncepcji zarządzania bólem skupionej na pojedynczym pacjencie [82].

Jedną z najważniejszych cech podejścia Saunders, była jej determinacja do przekonania klinicystów, aby nie potępiali pacjentów z uzależnieniem, euforią czy tolerancją morfiny oraz pokrewnych opioidów, podawanych regularnie i systematycznie, aby polepszyć jakość życia z bólem, dając im wolność do bycia sobą, nawet podczas umierania. Saunders była świadoma potrzeby dostarczenia dalszych dowodów potwierdzających jej podejście do leczenia bólu. Pracownik naukowy St. Christopher's, Robert Twycross, w 1971 roku przedstawił serię badań potwierdzających podobny efekt podawanej doustnie morfiny do identycznie stosowanej diamorfiny, wykorzystywanej w opiece terminalnej w Wielkiej Brytanii, i Belgii, zakazanej w pozostałych krajach [6]. Badania Twycrossa przekonywały innych klinicystów w kraju i za granicą do wielokierunkowego podejścia do zarządzania bólem. Być może nadał on impuls stopniowej akceptacji nowej teorii bólu jako „gate

control" i odkryciu, że analgezja z morfiny naśladuje działanie endogennych substancji naturalnie występujących w mózgu: enkefaliny i endorfiny [2]. Najważniejszym wkładem teorii „bramki kontrolnej” Ronalda Melzack’a w zrozumienie bólu był nacisk na centralne mechanizmy nerwowe. Teoria ta zmusiła nauki medyczne i biologiczne do zaakceptowania mózgu jako aktywnego systemu filtrującego, wybierającego i modulującego dane wejściowe. Również rogi grzbietowe nie były jedynie pasywnymi stacjami transmisyjnymi, ale miejscami, w których występowały działania dynamiczne (hamowanie, wzbudzenie i modulacja) [7]. W miarę opracowywania nowych metod kontroli bólu starsze zostały zmienione. Nastąpił wzrost stosowania środków farmakologicznych i zmniejszenie częstotliwości mechanicznego przerywania bólu przez operację lub znieczulenie, jednak wciąż stosowane w sytuacjach, gdy leki opioidowe były nieskuteczne. Zaczęto zwracać uwagę na udział socjologów, psychologów klinicznych, pielęgniarek i psychiatrów w rozumieniu doznania bólu i nieuleczalnej choroby. Rezultatem tego było rozwijanie zainteresowania nauk medycznych interakcją czynników, determinujących łagodzenie bólu w warunkach klinicznych [2].

W maju 1973 roku profesor anestezjologii Uniwersytetu Waszyngtońskiego John J. Bonica zwołał interdyscyplinarną grupę badaczy bólu i klinicystów, aby omówić potrzebę powołania profesjonalnej organizacji zajmującej się badaniem i zarządzaniem bólem. Wizja Johna Bonica polegała na zapewnieniu egalitarnego, interdyscyplinarnego i międzynarodowego forum w celu poprawy wiedzy na temat bólu, edukacji świadczeniodawców opieki zdrowotnej i poprawy opieki nad pacjentami. IASP (*International Association for Study of Pain*) została zarejestrowana 9 maja 1974 roku [8].

Początek rozwoju leczenia przeciwbólowego w Polsce sięga końca lat sześćdziesiątych. Został zainicjowany przez anestezjologów, zawsze będących blisko problemu kontroli i zwalczania bólu. Jako jeden z pierwszych dr Bolesław Rutkowski, podczas sympozjum poświęconego zastosowaniu pionierskich środków przeciwbólowych, w Poznaniu w 1972 roku, przedstawił wyniki zastosowanej w Instytucie Onkologii w Gliwicach pentazocyny z hydroksyzyną u pacjentów z bólem nowotworowym [9]. Natomiast pierwsze próby leczenia bólu za pomocą metody fizykalnej wdrożono w 1972 roku, w Instytucie Onkologii w Gliwicach, u chorych cierpiących z powodu nowotworu. Rok później, w październiku 1973 roku, w tymże Instytucie, oficjalnie powołano pierwszą w Polsce poradnię leczenia bólu [10].

Połączenie farmakologicznych i niefarmakologicznych metod kontroli bólu zapewni prawdopodobnie najskuteczniejszy efekt. Pielęgniarka może wnieść znaczący wkład w zwalczanie bólu, będąc w stanie zaoferować szereg niefarmakologicznych metod jego łagodzenia, które pacjent może stosować w połączeniu z bardziej tradycyjnymi. Ostatnie badania potwierdzają skuteczność niektórych starszych metod niefarmakologicznej kontroli bólu, takich jak rozproszenie uwagi, dobry humor, relaksacja z wykorzystaniem pamięci pacjenta o spokojnych wydarzeniach oraz stymulacja skóra, także w innych obszarach niż miejsce bólu [11].

Pielęgniarki są niezbędne w diagnozowaniu i leczeniu bólu w szpitalach. Są one najbliższą pacjentów zapewniając stałe wsparcie fizyczne, emocjonalne, duchowe i osobiste. Odgrywają ważną rolę w ocenie bólu, monitorowaniu reakcji pacjenta na leczenie oraz prowadzeniu dokumentacji [12].

2. Inwazyjne metody leczenia bólu.

Inwazyjne leczenie bólu w historii nowożytnej pojawiło się w 1884 roku, gdy Karl Koller, okulista, odkrył możliwość użycia kokainy jako „lokalnego anestetyku” [13], stosując ją w chirurgii oka [14]. W 1889 roku August Bier przedstawił pierwsze, zakończone sukcesem, znieczulenie podjączynówkowe u 11-letniego chłopca z guzem uda [15]. W 1907 roku Schösser doniósł o przeszaknym wstrzyknięciu 80% alkoholu do nerwów czuciowych w celu leczenia przewlekłego bólu u pacjentów z neuralgią nerwu trójdzielnego. Wprowadzenie tych zabiegów wraz z pojawieniem się bezpieczniejszych środków znieczulających miejscowo, takich jak prokaina w 1905 i tetrakaina w 1932 roku, pobudziło entuzjazm i kliniczny rozwój technik blokad nerwowych, doprowadzając do powszechnego ich stosowania w leczeniu bólu [16, 17].

Blokadę przekręgową po raz pierwszy wykonał w 1905 roku Hugo Sellheim [18]. W 1919 Kappis opisał tę technikę jako sposób znieczulenia oraz analgezji w operacjach w obrębie jamy brzusznej [19]. W roku 1933 Cleland udokumentował technikę blokady przekręgowej kregostupa na wysokości Th11 i Th12 w celu zniesienia bólu kobiet rodzących [20]. W 1947 roku Woolley i Roë donieśli o trwałym uszkodzeniu nerwów po podaniu podjączynówkowym cynchokainy zanieczyszczonej fenolem użytym do sterylizacji szklanych ampułek, w których przechowywano lek, powodując zmniejszenie zapалу entuzjastów blokady przekręgowej [17, 21].

Rozwój współczesnego inwazyjnego leczenia bólu był ściśle związany z osiągnięciami anatomii oraz fizjologii w XIX i XX wieku. W 1809 roku Walker przedstawił odrębność funkcjonalne w korzeniach przednich oraz tylnych nerwów rdzeniowych, a Magendie w 1822 roku udowodnił ich udział w transmisji nocycetywnej. Po blisko stu latach Spiller i Schueller opisali drogi przewodzące impuls bólowy w przedniobocznych sznurach kręgowego [17, 22, 23].

Osiągnięcia w dziedzinie neurologii szybko wykorzystali chirurdzy adaptując różne techniki do przeprowadzania zabiegów uszkadzających drogi przewodzenia bólu, stereotaksję, termolezję prądem o częstotliwościach radiowych oraz mikrochirurgię [17].

Pionierski zabieg ganglionektomii oraz neurotomii pozazwojowej w terapii neuralgii nerwu

trójdzielnego przypisuje się Wiktorowi Horsley'owi w 1891 roku. Śmierć pacjenta doprowadziła jednak do odstąpienia od tej metody, aż do ponownego popularyzowania jej przez Spillera i Frazier'a. W 1925 roku Walter Dandy wykonał częściową neurtomię pozazwojową wykorzystując tylny dostęp przez jamę czaszki, tym samym zachowując czucie chorego w obszarze zaopatrywanym przez ten nerw. Wdrożenie nowych analityków oraz opracowanie dostępu przeszokornego przez otwór owalny do zwoju Gassera skutkowało odwrotem od otwartych technik chirurgicznych, aż do wprowadzenia przez Jannetta w 1967 roku zabiegu dekompresji mikronaczyniowej, stosowanego z powodzeniem do dzisiaj [17,22,24].

Wykorzystanie techniki kordotomii czyli przecięcia dróg przewodzących ból w rdzeniu umożliwione zostało dzięki badaniom Bella, który wykorzystując technikę dysekcji, przedstawił przebieg dróg wychodzących z korzeni tylnych w mózgowiu. W 1912 roku Mueller wykonał pierwszy zabieg przecięcia dróg przewodzących w odcinku piersiowym u chorego z gruźliczakiem rdzenia kręgowego, uzyskując długotrwałe zniesienie odczuwanego bólu. Metoda zyskała poparcie naukowców i rozpoczęto jej stosowanie również w szynym odcinku rdzenia kręgowego. W 1963 roku zastosowano dostęp przeszokorny na poziomie C1-C2 przy pomocy igły radioaktywnej. Obecnie kordotomię przeprowadza się pod kontrolą tomografii komputerowej, a wskazania do jej zastosowania dotyczą głównie bóli nowotworowych. Biorąc pod uwagę skuteczność innych metod analgezji oraz brak możliwości przywrócenia stanu sprzed zastosowania procedur uszkadzających, zabiegi te stosowane są bardzo rzadko [17,22].

Ważnym wydarzeniem, mającym wpływ na rozwój neurochirurgii czynnościowej w leczeniu bólu było stworzenie teorii „gate control” przez Melzacka i Walla w 1965 roku, dającej podstawy do opracowania nieuszkadzających technik neuromodulacyjnych. Pionierskie zabiegi stymulacji nerwów obwodowych oraz rdzenia kręgowego wykonano już dwa lata później. Niewiele później opracowano również technikę stymulacji okołokomorowej istoty szarej oraz kory ruchowej w bólach wzgórzowych. Wprowadzenie technik augmentacyjnych, czyli odtwarzających spowodowało odejście od zabiegów uszkadzających [17,23,25].

3. Techniki manualne w leczeniu bólu

Pierwsze udokumentowane informacje o masażu znajdowały się w papirusach egipskich. W czasach starożytnych technikami, które można uznać za początki masażu były namaszczenia olejkami, używanymi po kąpieli, bądź przed i po ćwiczeniach fizycznych. W 2760 roku p.n.e. Nei Ching pisał o „terapeutycznym dotyku”, natomiast w 1800 roku p.n.e. w hinduskiej Księdze Wedy znalazły się pierwsze dokładne wskazówki wykonywania masażu. W starożytnej Grecji masaż zajmował szczególne miejsce w sportowców biorących udział w igrzyskach olimpijskich. Zalecał go Hipokrates, Celsus oraz Galen. Pionierem rehabilitacji oraz zastosowania masażu w Europie był lekarz, alchemik oraz filozof, Ambroise Pare, żyjący ok. 1510 –1590 roku, po raz pierwszy przeprowadzający badania dotyczące masażu. Nakreślenie techniki ruchów masowania przedstawił również Clement Joseph Tissot, uważany dziś za ojca ortopedii. Dopiero okres XIX i początki XX wieku można uznać za czas dynamicznego rozwoju masażu oraz rozpoczęcia badań nad skutecznością różnych jego odmian. Od tej pory zaliczono go do oficjalnych dyscyplin medycznych. Żył w latach 1838– 1909 Johan Mezger, z Holandii opisał oraz opracował własny system metod masażu jak również wskazania i przeciwwskazania do jego wykonywania. Uznano go za twórcę naukowych podstaw masażu [26].

Główną rolę w mechanizmie działania masażu pełni bogato unerwiona oraz unaczyniona skóra, odbierająca i przetwarzająca działające na nią bodźce. Występujące pod wpływem masażu pobudzenie receptorów zostaje przesłane do ośrodkowego układu nerwowego, skąd zostaje skierowany impuls nerwowy do efektora, którym jest na przykład gruczoł czy mięsień. Masaż istotnie wpływa na przepływ oraz rozmieszczenie krwi i limfy, co ma znaczenie w leczeniu zaburzeń zarówno miejscowych jak i ogólnych funkcji układu krążenia i limfatycznego. Rozszerzenie naczyń krwionośnych w skórze prowadzi do zwiększenia przepływu krwi przez tkanki, wpływając na proces leczenia przewlekłych stanów zapalnych. Energia mechaniczna wytwarzana podczas masażu ulega również przemianie do energii cieplnej, w ten sposób działając na skórę oraz tkankę podskórną i naczynia krwionośne [27].

Masaż powoduje w dużej mierze uelastycznienie tkanek oraz rozluźnienie bądź pobudzenie mięśni, rozluźnienie powięzi. Poprawia ruchomość stawów, ukrwienie oraz odżywienie tkanek. Silnie działa przeciwozrębkowo (np. drenaż limfatyczny), przeciwbólowo, uspokajająco oraz relaksująco [27].

4. Surowce roślinne w leczeniu bólu

Substancje pochodzenia roślinnego stosowane są w leczeniu bólu, od czasów starożytnych. Już w Papirusie Ebersa z około 1550 roku p.n.e. możemy zauważyć około 700 mikstur leczniczych, w większości z surowców roślinnych. Wiele wymienionych w nim roślin ówczesnie stosowano w terapii. Dioskurydes, lekarz grecki, służący w armii Nerona, w swoim pięciotomowym dziele „De materia medica” (50–70 r. n.e.) zawarł opis około 600 surowców roślinnych stosowanych w lecznictwie na obszarze Morza Śródziemnego. W roślinach znajduje się wiele substancji, zawierających czynne związki o bardzo różnej budowie chemicznej, mających zastosowanie na szeroką skalę w ziołolecznictwie [28].

Rzymscy i bizantyjscy naukowcy, tacy jak Dioscorides Pedanios, Gaius Plinius Secundus, Galen, Orivasios z Pergamonu, Themistios, Aetios z Amida, Ioannes Damascenos i inni, określili Mandragorę Lekarską, Lulek Czarny i Pokrzyk Wilczą Jagodę mianem najważniejszych ziół, oprócz opium z makówek, stosowanych do łagodzenia bólu oraz uspokojenia. Od czasów Galena aż do okresu bizantyjskiego, mandragora była używana w różnych mieszkankach z innymi ziołami, ale głównie z opium, jako środek uspokajający przed zabiegami chirurgicznymi. Zalecano go również jako środek przeciwbólowy i wymiotny na różne choroby i dolegliwości oraz jako antidotum na ukąszenia węży. Jednak częste jego używanie nie było zalecane. Znane były również uspokajające właściwości Lulka i Wilczej Jagody. Substancje te należały do głównych ziół używanych w sedacji. Ewolucja medycyny zauważyła śmiertelne ich właściwości pozwalając na stosowanie w bardziej znormalizowanych dawkach w postaci okładów, wywarów, kropli, inhalacji lub mieszanek [29].

Wśród ówczesnie stosowanych ziół należy wymienić Arnikę górską (*Arnica montana*), a konkretnie jej kwiat, zawierający w swoim składzie laktony seskwiterpenowe i kwas kawowy, wykazujące działanie przeciwzapalne oraz flawonoidy, usprawniające mikrokrążenie oraz działające przeciwobrzękowo. W arnicie zawarte są również alkaloidy pirolizydynowe oraz olejek eteryczny. Związki czynne kwiatów rośliny wchłaniają się dobrze przez naskórek, wzmacniają również ściany naczyń włosowatych. W następstwie urazu nie dopuszczają do przenikania osocza poza łożysko naczyńowe, dzięki czemu zmniejszają obrzęk oraz bolesność. Kwiaty arniki często stosuje się w leczeniu miejscowym krwiaków, stuczeń, zwichnięć, obrzęków w następstwie złamań, w stanach zapalnych i w leczeniu chorób reumatycznych [30,31].

Pieprzowiec (*Capsicum spp.*). W lecznictwie wykorzystuje się jego owoc, zawierający kapsaicynę, zmniejszającą pobudliwość nocycceptorów, natomiast nie wpływającą równocześnie na czucie z nerwów skórných bez ekspresji tych receptorów. Zazwyczaj stosuje się go w leczeniu bólów stawów, np. w reumatoidalnym zapaleniu stawów oraz w bólach mięśni, neuralgii i bólu korzeniowym. Komitet ds. Produktów Leczniczych Roślinnych (Committee on Herbal Medicinal Products – HMPC) zaleca również do stosowania owoc pieprzowca w celu łagodzenia bólu w odcinku lędźwiowo-krzyżowym kręgosłupa [31,32].

Mięta pieprzowa (*Mentha piperita*). Do celów farmaceutyczno-leczniczych wykorzystuje się jej liść, z którego w wyniku destylacji z parą wodną otrzymywany jest olejek miętowy, zawierający w swoim składzie m.in. mentol (30–55%), limonen, menton, mentofuran oraz izomenton. Jest on stosowany miejscowo w łagodzeniu dolegliwości bólowych mięśni oraz znoszeniu lekkiego napięciowego bólu głowy. Nałożony bezpośrednio na skórę stymuluje receptory wrażliwe na zimno, wywołując uczucie chłodzenia oraz efekt przeciwbólowy [31].

Spłoszyn lekarski (*Withania somnifera*). Surowcem leczniczym rośliny jest jej korzeń. Za aktywność biologiczną odpowiadają głównie witanolidy, wykazujące działanie przeciwzapalne, przeciwbakteryjne oraz przeciwnowotworowe. W korzeniu spłoszynu występują również alkaloidy, fitosterole, kumaryny oraz fenolokwasy. Działanie przeciwzapalne rośliny wykorzystywane jest głównie w chorobach reumatycznych [33,34]. W 2016 roku opublikowane zostały wyniki badań, wskazujące na skuteczne działanie suchego wyciągu wodnego ze spłoszynu lekarskiego, w porównaniu z placebo. U sześćdziesięciu chorych, z przewlekłym bólem w stawie kolanowym, zażywających wyciąg ze spłoszynu zaobserwowano zmniejszenie się jego natężenia oraz sztywności stawów i ogólną poprawę funkcjonowania [35].

Ból jest najstarszym problemem medycznym oraz powszechnym schorzeniem ludzkości. Od zarania dziejów podejmowano niezliczone próby kontrolowania, zmniejszania i eliminowania go modyfikując również teorie bólu oraz zarządzanie nim. Począwszy od XX wieku wdrażano bardziej naukowo-empiryczne procedury wykorzystując nowe spostrzeżenia anatomiczne, fizjologiczne oraz biochemiczne, opracowywano nowoczesne teorie bólu. Zsyntetyzowano leki przeciwbólowe nowej generacji oraz zatwierdzono innowacyjne procedury inwazyjne, które miały ogromny wpływ na strategię leczenia bólu. Starsze tradycyjne przekonania i postawy nie zostały jednak całkowicie zastąpione i przetrwały w pewnym stopniu do dziś [36, 37].

Bibliografia

1. Pinell P.: Cancer. (w:) Medicine in the 20th century. New York: Routledge, 2002.
2. Seymour J.: Pain and Palliative Care, The Emergence of New Specialities, Journal of Pain and Symptom Management , 2005, 29(1), 2-13.
3. Clark D.: Cradled to the grave? Terminal care in the United Kingdom, 1946-1967. Mortality 1999, 4(3), 225–247.
4. Noble B.: The measurement of pain 1945-2000. J Pain Symptom Manage 2005, 29(1), 14–21.
5. Meldrum M.: A Capsule History of Pain Management, JAMA, Nov. 12, 2003, 290 (18), 2470-5.
6. Meldrum M.: The ladder and the clock: cancer pain and public policy at the end of the twentieth century. Journal Pain Symptom Manage 2005;29(1), 41–54.
7. Melzack R.: From the gate to the neuromatrix, w: Pain, 82(1), August 1999, 121-126.
8. <https://www.iasp-pain.org/History?navItemNumber=665>, dostęp 08.05.2019.
9. Garstka J, Rutkowski B.: The development of the Pain Centers in Poland. Proceedings of the 1st

Italian-Polish Meeting on Pain, 1987, 118-119.

10. <https://ptbb.pl/o-ptbb/historia/37-historia> dostęp 29.04.2019.
11. McCaffery M.: Nursing approaches to nonpharmacological pain control, *International Journal of Nursing Studies*, 1990, 27 (1), 1-5.
12. Germossa G.N.: *History Pain and Pain Managment*, Crimson Publishers, Feb. 13, 2018, 3(4).
13. Brown T.C.: *History of pediatric regional anesthesia*, *Pediatric Anesthesia*, 2012 (22), 3-9.
14. Pain and Neurosensory Mechanisms Branch, *Badania Narodowego Instytutu Stomatologicznego i Czaszkowo-Twarzowego*, (w:) *Pain Research and Management*, 5 (1) Spring 2000.
15. Domagalska M. i in.: *Blokady centralne u dzieci (Czy warto!?)* *Anestezjologia i Ratownictwo* 2016(10), 203-218.
16. Rovenstine E.A., Wertheim H.M.: Therapeutic nerve blocks. *JAMA* Nov. 8 1941(117), 1599-1603.
17. Libionka W.: Neurochirurgiczne leczenie bólu – część I. Rozwój chirurgii bólu, anatomiczne i fizjologiczne podstawy chirurgicznego leczenia bólu, *Ból* 2015, 16(4), 37-42.
18. Bonica J.J.: *The management of pain with analgesic block*. The management of pain. Henry Kimpton, London 1953, 166-184.
19. Richardson J, Lönnqvist P.A.: Thoracic paravertebral block. *British Journal of Anaesthesia* 1998(81), 230-238.
20. Atkinson R.S. et al.: *A Synopsis of Anaesthesia*. 9th ed. Wright PSG, Bristol 1982, 438.
21. Cope R.W.: The Woolley and Roe case: Woolley and Roe versus Ministry of Health and others. *Anaesthesia* 1954(9), 249-270.
22. Rawlings C., et al.: The history of neurosurgical procedures for the relief of pain. *Surgical Neurology*, 1992(38), 454-63.
23. Tasker R.R.: History of lesioning for pain. *Stereotactic Functional Neurosurgery*, 2001(77), 163-165.
24. Kellogg R., et al.: Surgical treatment of trigeminal neuralgia: a history of early strides toward curing a „cancerous acrimony”. *Neurosurgery*. 2010(67), 1419- 1425.
25. Melzack R., Wall P.D.: Pain mechanisms: a new theory. *Science*. 1965(150), 971-979.
26. Magiera L.: *Historia masażu w zarysie*, Wyd. BIO-STYL wyd.1 Kraków 2007.
27. <https://www.mp.pl/pacjent/rehabilitacja/fizjoterapia/masaz-leczniczy/121671,masaz-leczniczy>, dostęp 04.05.2019.
28. Goncerz G. i in.: *Praktyka kliniczna – przewodnik leczenia bólu: Leki pochodzenia roślinnego w leczeniu bólu w świetle danych naukowych*. *Med. Prakt.*, 2018(9), 94–107.
29. Ramoutsaki I. et al.: Pain relief and sedation in Roman Byzantine texts: *Mandragoras officinarum*, *Hyoscyamos niger* and *Atropa belladonna*., *International Congress Series Volume 1242*, December 2002, 43-50.
30. Edwaeds S.F. et al.: *Phytopharmacy: An evidence based guide to herbal medicinal products*. First Edition, 2015.
31. Ozarowski A.: *Ziołolecznictwo – poradnik dla lekarzy*. Warszawa, Wyd. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1982.
32. Assessment report on *Capsicum annuum* L. var. *minimum* (Miller) Heiser and small fruited varieties of *Capsicum frutescens* L., *fructus* European Medicines Agency, 5 May 2015.
33. Edwaeds S.F. et al.: *Phytopharmacy: An evidence based guide to herbal medicinal products*. First Edition, 2015
34. Mishra L.C. et al.: Scientific basis for the therapeutic use of *Withania somnifera* (ashwagan-dha), *Altern Med*. 2000(5), 334–346.
35. Ramakanth G.S. et al.: A randomized, double blind placebo controlled study of efficacy and tolerability of *Withania somnifera* extracts in knee joint pain. *Journal Ayurveda Integr. Med.*, 2016(7), 151–157.
36. Sabatowski R., Kasper S.M., Brunsh H.: *Pain Treatment: A Historical Overview*. *Current Pharmaceutical Design* 2004, 10(7), 701-16. https://www.researchgate.net/publication/8668096_Pain_Treatment_A_Historical_Overview, dostęp 24.04.2019.
37. Semiatin S., *The History of Pain Relief and Anaesthesia* <http://www.issuesmagazine.com.au/article/issue-march-2013/history-pain-relief-and-anaesthesia.html>, dostęp 23.05.2019.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДУШПАСТИРСЬКИХ ІНІЦІАТИВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УМОВАХ АВСТРІЙСЬКОГО ПАНУВАННЯ

Цихуляк Іван Михайлович
аспірант ЧНУ імені Ю. Федьковича
tsykhuliak@gmail.com
Науковий керівник -
д. філос. наук М.В. Шкрібляк

Віддаляючись все далі від колоніальної ментальності та розмулюючи на світовій мапі своє автохтонне річище, вітчизняний політико-адміністративний менеджмент намагається поспішно перешлепловати на український ґрунт привабливі, часом не сумісні з національним і суспільно-моральним лекалом тренди. Процес розбудови державних інституцій показує, що попри шире намагання забезпечити реальну свободу совісті для своїх громадян, жодна політична конгломерація ще не спромоглася виробити *modus vivendi* (лат. *modus* - *спосіб* і *lat. vivendi* - *жити*) стосовно Церкви. Владні структури майже завжди незграбно ставляться до Церкви, виявляючи елементарну необізнаність її суспільної архітектоніки, тотальне нерозуміння її внутрішньої та надприродної сутності.

Так, звісно, чесно і справедливо: Україна проходить свій шлях. Важкий і водночас безаналогічний. Щоправда, їй пропонують йти дорогою успіху «інших». Теж не погано. Проте проект такої мандрівки легковажно згубив чи свідомо заперечив би віковиче: «Бог і Україна». Методично викинув як непотрібну мудру попутницю та богочительку - Церкву. І, звичайно, чого не стерпить «проект извне», так це всього, що має національне забарвлення й апелює до гетичного джерела – духовного спадку предків і нації.

За роки незалежності у сучасній вітчизняній історіографії лавиною наростає потреба тверезої генези та безкомпромисного переосмислення багатьох подій і явищ національного минулого. В цьому контексті, акцентованої уваги потребує історіографічне, релігійно-суспільне і звичайно (*куди обійтись*) політичне дослідження соціального конвенту доби австрійського панування в Галичині. Періоду, який не тільки змінив культурне становище Львова й Східної Галичини, але деформував політичну та суспільну архітектуру тогочасної європейської цивілізації. Водночас доби, за якої греко-католицьке духовенство, провід Церкви, розпізнаючи знаки часу віддали кесареві – кесарева, а Богові – Боже

Сукупність політичних, соціально-економічних, національних, релігійних факторів Галичини та геополітичні інтереси великих держав – створили передумови і значною мірою спричинили новий період у житті західноукраїнських земель, що розпочався з чисельних розділень Східної Європи та панування на західноукраїнських землях династії Габсбургів.

Незважаючи на не завжди прихильне ставлення монаршої влади до українців, та обмеженість, спричинену реформами, їх наслідки, в цілому, відіграли позитивну роль у розвитку українського національно-культурного і духовного життя Галичини. Зусилля реформаторів проявили тенденції поступового економічного, соціально-майнового та духовного розвитку Галичини й покращення умов життя селян та духовенства. Важливу роль у процесі збереження національної ідентичності українців західноукраїнських земель, на зламі століть відіграла греко-католицька церква: її ієрархічний свідомо-національний провід, жертвне та ревне духовенство, послухне та вдячне мирянство. Андрій Качор пише: «Українське греко-католицьке духовенство, за браком інших вищих верств суспільності, мусіло перебирати на себе провід українським народом в Австрійській монархії, хоча не було до того приготовлене» [1, с. 9]. Про це говорить і Кость Левицький, який вважав: брак світської інтелігенції зумовив те, що «національний провід перейшов до рук духовенства, яке і було первісним чинником нашого національного відродження» [2, с. 100].

Активна роль та участь греко-католицької церкви у всіх процесах суспільно-культурного життя краю зумовила те, що на зламі 1870–1880-хх років «визначальний вплив на духовне життя селянства, – пише Олена Аркуша, – зберігала за собою Українська греко-католицька церква. у Галичині, за умов зростання суспільно-політичних рухів, ці процеси мали свої особливості, що випливали зі специфіки національного руху». [3, с. 119, 121–124].

На відміну від західноєвропейських суспільств, де джерелом і носіями духовної та світської влади були різні соціальні прошарки, для галичан генерація духовенства, яке упродовж середини XIX століття охоплювало фактично всю інтелігенцію й уособлювало одночасно як релігійний так і політичний провід, творила міцну основу соціокультурної парадигми Галичини. Греко-католицьке духовенство сприяло консолідації суспільно-політичних і церковно-релігійних сил для полагодження головних соціально-економічних і національно-політичних проблем, які тоді назріли перед галицьким суспільством. Загалом протезувалося прагнення церкви повернути собі лідерство у національно-політичному русі. Таким чином, вона поступово стала справжньою українською національно-політичною силою.

Опинившись в нових соціополітичних реаліях, ієрархія греко-католицької церкви намагалась якомога повніше використати ситуацію для щільної опіки своїх вірних, взаємодії та контакту з суспільством. Розбудовуючи структури церковних організацій, вони, значною мірою, сприяли поширенню освіти серед українського селянства, зміцнюючи, тим самим, національну свідомість мас та формуючи у них почуття самоповаги. Священники були не лише духовно сакральною елітою, а й, значною мірою, експертно політичною елітою українців Галичини. Як влучно відзначав М. Драгоманов „... в нашій Україні в Австрії повіство виробилося в своє панство” [4, с. 134].

У світі католицької формули «*Ecclesia semper reformanda*» греко-католицька церква краю дуже швидко зорієнтувалась в знаках часу. Щоб виконати місію національного провідника українського національного відродження, духовенству потрібно було здобути вищу освіту для організації широкого загалу до національної розбудови. Історик греко-католицької церкви отець Ізидор Сухоцький теж вважав, що за відсутності своєї шляхти духовенству необхідний такий рівень освіти, щоби вона була спроможною взяти на себе провід народу. Бо тільки освічене галицьке духовенство могло на довгі роки очолити провід народу та розпочати його освіту, щоб підняти релігійність та організувати до національної розбудови [5, с. 8–10].

Внаслідок державних реформ духовенство дістало можливість отримати освіту (“Барбарейм” у Відні, Львівська духовна семінарія, богословський факультет Львівського університету) і зайнятися більш активною просвітницькою діяльністю серед народу. Так, намагаючись покращити умови життя сільського населення, священники почали поширювати основні сільськогосподарські знання, заохочували селян відкривати школи і посилати туди дітей, писали шкільні підручники і видавали практичні книжечки про господарство, дбали про піднесення культурного рівня життя на селі і ще багато іншого. Завдяки їхнім зусиллям покращився економічний стан життя селян, зменшилася кількість різних негативних явищ серед українського населення (наприклад, таких як пияцтво, лівинство, знеохота до праці і т. п.), піднявся загальний освітній рівень.

Дбаючи про економічний розвиток села, священники також дбали і про виховання нового покоління свідомих українців. Усвідомлюючи, що заняття політичними чи сільськогосподарськими справами не зовсім відповідає місії душпастиря, вони дбали про виховання майбутніх провідників народу, майбутньої інтелігенції, яким би могли передати провід. Готуючись до зміни свого статусу (перехід від стану активної політичної і просвітницької діяльності до властивого виконання своїх духовних обов’язків), духовенство менш болючо сприймало поступову передачу “естафети” новому поколінню українських політиків і інтелігенції. Розуміючи того, що рано чи пізно вони мусять покинути громадську діяльність і відійти “на другий план”, не залишало їх, однак осторонь від усіх подій, що відбувались у тогочасному суспільстві. Духовенство і надалі продовжувало активно вилучувати свою думку і давати оцінку подіям, хоча вона не завжди збігалась з думкою загалу.

Революційні події 1848 року в Австрії та „Весна народів” в Європі стали поштовхом до національного відродження та пробудження громадської активності галичан. Скориставшись революційним відголоссям, представники національно-демократичних прощарків українства, зокрема світської інтелігенції та духовництва на чолі з Львівським греко-католицьким архієпископом та громадським діячем Григорієм Яхимовичем, 2 травня 1848 року утворили у Львові Головну Руську Раду, якій судилось стати першою українською політичною організацією. Навесні цього ж року започатковано видавництво першої української газети «Зоря Галицька». Розуміючи значення друкованих видань, греко-католицькій церкві належала важлива роль в організації видавничої справи. Заснована у Жовкві друкарня стала однією з найбільших в Галичині. В ній видавалось безліч книжок освітнього характеру та релігійний місячник «Місіонар».

Прийняття конституції відкрило для духовенства нові можливості праці для свого народу. Тому важливою складовою діяльності Головної Руської Ради та її місцевих філій, керованих греко-католицькими священниками, було добитися у парламенті і в місцевих органах влади прийняття законів та ухвалення рішень, що могли покращити матеріальні добробут простолуду. Немало зусиль доклали священники і до активізації світської інтелігенції. Співпрацюючи з нею у Руській Раді, вони поширювали коло її діяльності і на інші ділянки. Збираючись на різних конференціях, проводячи різні підготовчі курси, засновуючи громадські товариства та культурні об’єднання, духовенство допомагало становленню нового покоління освіченої руської інтелігенції та всіляко підтримувати його розвиток.

Особливу увагу греко-католицька єрархія та священники звертали на повноцінний духовний та інтелектуальний розвиток молоді, а тому виховання юнацтва вважали своїм духовним обов’язком. Працюючи як вчителі, катехити чи просто духовні провідники, отці старалися закласти основні засади християнської моралі і національного духу в юні душі своїх підопічних. Сприяючи заснуванню нових шкіл і професійних навчальних закладів, вони в такий спосіб дбали про забезпечення майбутнього не лише їхніх питомців, а й долі української нації.

Окремою опікою душпастирів користувались люди соціально незахищені. Священники

старалися про створення для таких осіб притулків, благочинних закладів, бурс та пансіонів. Не оминали вони і праці у в'язницях і лікарнях. Особливу допомогу у такій праці надавали монахині, зокрема сестри служебниці

Особливої значимості набула душпастирська акція протидії пияцтву, яке руйнувало соціально-економічну та духовну основу суспільства. На той час у Галичині налічувалося близько 23 260 корчем і шинків. Пияцтво руйнувало до основи українське село, вело до деградації селян. Саме за цих трагічних обставин пролунав тривожний голос греко-католицької церкви. 1874 року митрополит Йосиф Сембратович звернувся до народу з посланням «О великим достоїнстві чоловіка». Це послання сучасники назвали «початком справжнього культурного й економічного пробудження села». Другим посланням «Братства тверезості» митрополит заохочував духовенство боротися за «отверезіння народу та створення у кожному селі місці проти пияцтва», а також «Братств тверезості» [6, с. 14–15, 32–33].

Діяльність греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття була спрямована на соціальне покращення життя краю. Виховуючи, навчаючи та працюючи з людьми, вони допомагали творити нове українське суспільство.

Невластива духовному стану діяльність з часом привела до занедбання власне священничих обов'язків, надмірного заангажування духовенства у політичній та економічній сферах, нав'язування народу певного патерналістичного мислення та встановлення своєрідної теократії у галицько-руському суспільстві. Такі дії спричинили виникнення внутрішньої кризи всередині греко-католицької Церкви та посилило напруження між кліром і світськими діячами. Це врешті-решт привело до припинення ними будь-якої громадсько-політичної діяльності і повернення до суто душпастирської праці.

Праця духовенства доби австрійського панування на суспільній ниві і вміння вчасно відійти від світської діяльності може послужити моделлю для УГКЦ в сучасних умовах, коли перед духовенством знову постає проблема поєднання у своїй діяльності душпастирської опіки і активної громадянської позиції.

Література:

1. Качор А. Роля духовенства і церкви у відродженні Західної України / Андрій Качор. – Вінніпег : Накладом Української Вільної Академії, 1999. – С. 9. 30.
2. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів, 1926. – С. 100.
3. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці XIX століття / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – Вип. 3–4. – С. 119, 121–124, 134–135.
4. Драгоманов М.П. Передне слово до „Громади” // Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. — Прага-Нью-Йорк, 1937. — С.93-147.
5. Сухоцький І. Що дала Греко-католицька церква і духовенство українському народові / І. Сухоцький. – Філадельфія, 1951. – С. 8–10.
6. Творидло М. 50 літ «Просвіти» на полі економічнім; Пашук В. Економічна діяльність «Просвіти» крізь призму невідомої праці Миколи Творидла. – Львів, 2002. – С. 14–15, 32–34.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА М.В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО (1867-1934): ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ, ОСОБЛИВОСТІ

Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivatyi@gmail.com

Чуткий Андрій Іванович,
доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
andr32_ukr@ukr.net

Інституціональна біографістика – це один із нових напрямів у сфері історичних досліджень і наукових розвідок архівістів, політологів, філософів, істориків, джерелознавців тощо.

Метою статті є репрезентація постаті професора Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського (1867-1934) як історика крізь призму вивчення документального складу

архівного фонду непересічної особистості, що складається із масиву біографічних та наукових архівних матеріалів (рукописів, лекцій, заміток, приватного листування тощо).

Інституціональні міжнародно-політичні процеси, що відбуваються в сучасному поліцентричному світі, спонукають дослідників до вивчення та осмислення політико-дипломатичної, суспільно-політичної та наукової спадщини відомих суспільно-політичних діячів, дипломатів, науковців, котрі своєю діяльністю й письмовими джерелами суттєво збагатили вітчизняну історіографію. Персоніфікація розвитку суспільно-політичної та історичної науки сприяє визначенню ролі особистості в історичному процесі, місця й статусності історика або політичного діяча в суспільно-громадській практиці [1].

Для доби незалежності України в царині джерелознавства й архівної справи актуалізувався і є характерним один із напрямів – об'єктивно зумовлений процес завершення інституціонального оформлення архівної бази історичної спадщини України. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін, а також інституціональних процесів в архівістиці.

Митрофан Вікторович Довнар-Запольський (1867-1934) – історик, етнограф, фольклорист, джерелознавець, архівознавець, археограф. Життєвий шлях М. В. Довнар-Запольського був тісно пов'язаний у першу чергу із його батьківщиною – Білоруссю. Тут, у м. Речина під Гомелем, він народився у червні 1867 р. [2, с. 5]. Але період праці на рідній білоруській землі був вкрай обмеженим (у 1925-1926 рр.).

Натомість майже половина життєвого шляху цього білоруського вченого виявилась пов'язаною з Україною. Тут він завершив здобуття середньої освіти (у Першій київській гімназії у 1885–1888 рр. [2, с. 7, 8; 3, с. 81]), а потім здобув вищу освіту (у Київському університеті в 1889-1894 рр. [4; 5, оп. 1, арк. 5; 6, с. 9, 11]). З Україною була пов'язана й значна частина його професійної кар'єри. Адже саме в Україні М. В. Довнар-Запольський упродовж 1901-1920 рр. працював у Київському університеті (де захистив докторську дисертацію, а також здобув звання професора [2, с. 14; 3, с. 85; 6; 7; 8; 18, с. 85]). У Києві ним були засновані два вищі начальні заклади – Комерційний та Археологічний [3, с. 89, 21; 9; 10] інститути, які він й очолював. Також М. В. Довнар-Запольський був причетний до інституціонального утвердження вищої освіти в Криму [2, с. 18; 11] та відновлення вищої освіти у Харкові (1920-1922 рр.). Таким чином, М. В. Довнар-Запольський провів в Україні майже половину свого життя.

Відповідно, і наукова діяльність цього визначного білоруського вченого була нерозривно пов'язана з історією (бо він був у першу чергу вченим-істориком) як України, так і Білорусі. Тим більше, що сфера наукових інтересів М. В. Довнар-Запольського в царині історії охоплювала т.зв. литовсько-польський період. Тобто час, коли Україна і Білорусь перебували у складі одного політичного організму – Литовсько-Руської держави, а потому Речі Посполитої. Тож його праці, присвячені цьому періоду історії, є однаковою мірою важливими як для вітчизняної, так і для білоруської історичної науки.

Першій тут все ж таки маємо віддати історії Білорусі, бо на момент початку наукової діяльності М. В. Довнар-Запольського схема української історії вже була сформована (його вчителем В. Б. Антоновичем) і загалом вже було зроблено чимало для її реконструкції. Натомість в випадку білоруської історії – усе перебувало в зародковому стані. Тож тут він виступав першопрохідцем і до того ж саме бажання вивчати історію рідної Білорусі й визначило тематичну спрямованість його наукових досліджень. При цьому М. В. Довнар-Запольським було підготовлено першу фундаментальну працю з історії Білорусі, яка побачила світ лише наприкінці ХХ ст. [12]. Теж саме було і в справі обґрунтування політичної незалежності Білорусі (1918р.).

Однак саме професійне становлення та навіть спрямування на вивчення історії рідної землі відбулись завдяки його українському вчителю – В. Б. Антоновичу. Адже ж М. В. Довнар-Запольський належав до київської наукової школи заснованої В. Б. Антоновичем, котрий закликав своїх учнів досліджувати історію окремих регіонів (і в першу чергу – місць, звідки вони походили).

Перші наукові розвідки М. В. Довнар-Запольського більшою мірою стосувались етнографії Білорусі [13; 14; 15]. Аналогічно й перша його фундаментальна праця в царині історії («Нарис історії Кривичської та Дреговичської земель до кінця XII ст.», 1891 р.) була присвячена білоруській історії.

Проте вже серед його перших публікацій були й замітки, пов'язані з Україною. А в 1901 р. вийшла його фундаментальна праця «Державне господарство Великого князівства Литовського при Ягеллонах», а незабаром ще низка фундаментальних досліджень («Політичний устрій Стародавньої Русі: вічєтакнязь», «Нарис історії західноруського селянства XVІ ст.», «Українські староства в першій половині XVІ ст.» та ін.) при загальній їх кількості у понад 100 позицій, що стосувались також і історії України.

Окрім цього, М. В. Довнар-Запольський активно збирав архівні документи з історії України. Зокрема, був одним з перших фундаментальних дослідників Литовської метрики [2, с. 12], чимала частка документів якої стосувалась й історії України. Також до 1917 р. ним було підготовлено фундаментальне зібрання архівних документів (з науковими коментарями)

із історії Волині у XVI–XVII ст.

Важливість історичних досліджень М.В. Довнар-Запольського, присвячених литовсько-польському періоду історії полягає, у першу чергу, у введенні до наукового обігу значної кількості писемних джерел, що надало потужну базу для подальших історичних розвідок. По-друге, він вміло поєднав інформацію з різних сфер життя тогочасного суспільства. На якісно новий рівень було піднято дослідження з соціально-економічної сфери, зокрема питання волочної реформи, аграрного сектору, промислів та характеру самого суспільного й господарського устрою Великого князівства Литовського.

Не слід нехтувати і його роллю як талановитого педагога, котрий зміг прищепити любов до історичної науки (оскільки викладав він саме історію) та спрямував у цю сферу багатьох молодих осіб. У цьому зв'язку варто згадати хоча б Н.Д. Полонську-Василенко, котра саме завдяки навчанню в Митрофана Вікторовича стала професійним ученим-істориком і чимало зробила в подальшому для роботи на ниві вивчення історії України. У цілому ж, можна вести мову про те, що на початку ХХ ст. М. В. Довнар-Запольський сформував власну історико-етнографічну школу, яка продовжила запропоновані В. Б. Антоновичем підходи до вивчення історії та до якої відносять таких відомих вчених-істориків та архівістів, як П.В. Клименко, О.П. Оглоблин, В.О. Романовський, Є.Д. Сташевський та ін. [16; 17]. Успіх у цій справі обумовлювався як величезним обсягом знань зі сторони М.В. Довнар-Запольського, так і майстерним володінням ним ораторським мистецтвом, що відзначали й сучасники [13, с. 275]. При цьому реалізація педагогічного потенціалу М. В. Довнар-Запольського була значною мірою пов'язана саме з київським періодом у його житті, про що свідчать і документи, і сучасні науковці [18, с. 164, 166].

Значний внесок у справу розвитку історичної науки, що його зробив М.В. Довнар-Запольський, був обумовлений також і створеними ним навчальними закладами вищого типу. По-перше, у Київському комерційному інституті значна увага приділялась викладанню та вивченню економічної історії України. А у випадку Київського археологічного інституту, то цей навчальний заклад став першим в Україні вишем, що спеціалізувався на підготовці фахівців у галузі архівної справи, бібліотечної справи та музеєзнавства [3, с. 90].

Зрештою, визначний внесок М.В. Довнар-Запольського у розвиток білоруської та української історичної науки засвідчується тим фактом, що з 1990-х років почали відбуватися Довнарівські читання [19; 20; 21].

Архівні матеріали щодо біографії та діяльності М.В. Довнар-Запольського є архівним зібранням історика і архівіста, документи якого уможливили створення його просопографічного портрету, визначення проблематики його наукових та публіцистично-наукових розвідок, презентували різнопланову науково-дослідницьку, суспільно-громадську, політичну, викладацьку, громадську та інституціонально-організаційну діяльність.

Порушене питання про склад і зміст особистих архівів істориків заслуговує на подальші дослідження, які сприятимуть створенню цілісної картини історико-політичного світу та світогляду через систему особистих архівів непересічних осіб різних етапів становлення української державності та європейського простору.

Список використаних джерел і літератури

1. Робота з документами особового походження / Держкомархів України, УНДІАСД: Л.О. Драгоманова, І.М. Мага та ін. – К., 2008. – 241с.
2. Доўнар-Запольскі М. В. Выбранае / М. В. Доўнар-Запольскі; [укладанне і прадмова В. Лебедзевай]; каментар В. Лебедзевай і інш.; навук. рэд. А. Ліс]. – Мінск: Беларуская навука, 2017. – 668с.
3. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці: біографічні нариси / І.Б. Матяш. – Київ, 2001. – 228 с.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 262, оп. 1, спр. 1, 2 арк.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 262, оп. 1, спр. 2, 2 арк.
6. Лебедзева В.М. Юнацькі гадки М. В. Доўнар-Запольскага / В. М. Лебедзева // Трэція міжнародныя доунараўскія читанні. – Мінск, 2002. – С. 7–15.
7. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 340, спр. 148, 29 арк.
8. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 346, спр. 38.
9. Киштымов А. Л. М. В. Довнар-Запольский – организатор и руководитель Киевского коммерческого института / А. Л. Киштымов // Доследчы гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі : зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель, Рэчыца, 2000. – С. 71–89.
10. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) / Андрій Чуткий; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Ніжин: Лисенко М. М., 2013. – 524 с.
11. Гурбова Л. М. В. Довнар-Запольский и Крым / Л. Гурбова // Трэція міжнародныя доунараўскія читанні. – Мінск, 2002. – С. 16–18.
12. Довнар-Запольский М. В. История Белоруссии / М. В. Довнар-Запольский. – Минск : Беларусь, 2003. – 680 с.
13. Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920: матеріали, документи, спогади; у 3 кн. / [уклад. В. А. Короткий]. – Київ: Прайм, 2000. – Кн. 1. – 702 с.
14. Ліс А. С. Фальклор і етнографія як крыніцы пазнання этансу у М.В. Доўнар-Запольскага / А.С. Ліс //

- Даследчык гісторыі трох народаў: М.В. Доўнар-Запольскі: зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель; Рэчыца, 2000. – С. 127–136.
15. Луиас Н. Этнографычная спадчына М. В. Доўнар-Запольскага: некаторыя аспекты навучэння беларускай сялянскай сялянскай сям'і у канцы XIX – пачатку XX ст. / Н. Луиас // Трэція міжнародныя доўнараўскія чытанні. – Мінск, 2002. – С. 119–127.
 16. Михальченко С. И. Научная школа М.В. Доўнар-Запольскаго / С.И. Михальченко // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі: зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны; пад. рэд. В.М. Лебедзевай. – Гомель; Рэчыца, 2000. – С. 49–60.
 17. Верба И. В. Ученики М.В. Доўнар-Запольскаго по Киевскому университету Св. Владимира и их дальнейшая судьба / И.В. Верба // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі: зб. навук. арт. і дак. / Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны; пад. рэд. В. М. Лебедзевай. – Гомель; Рэчыца, 2000. – С. 61–71.
 18. Гурбова Л. М.В. Доўнар-Запольскі і Крым / Л. Гурбова // Трэція міжнародныя доўнараўскія чытанні. – Мінск, 2002. – С. 16–18.
 19. Бусленко Л. М. В. Доўнар-Запольскі як історик Украіны / Людмила Бусленко; НАН Украіны, Ін-т укр. археграфіі та джерелознаўства ім. М.С. Грушевскаго. – Київ, 2007. – 104 с.
 20. Державний архів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 52, 236 арк.
 21. Ціватий В.Г., Кулініч М.Ю. Європейська Середньовіччя й Ранньомодерна історична спадщина професора В.І. Савви (1865-1920) в ІДІАК України / В. Ціватий, М. Кулініч // Гуманітарний корпус: збірник наукових статей / За ред. С.С. Русакова. – Вінниця, 2019. – Вип.26. – С. 164-169.

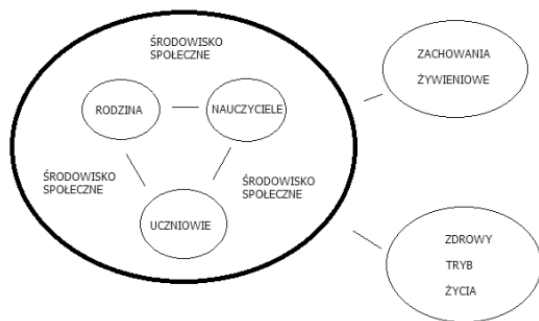
EDUKACJA ŻYWIENIOWA JAKO NIEODŁĄCZNY ELEMENT ROZWOJU I SAMOREALIZACJI W XXI WIEKU

Ciążyńska Julia
Akademia Wychowania Fizycznego, absolwent, Poznań
Julia.ciazynska@gmail.com

Mgr Ciążyńska Julia
Mgr Adam Prokopczyk

Doznanie to bardzo złożony proces pod względem fizjologicznym jak i psychicznym, dlatego w szczególności dzieci potrzebują wsparcia od osób już do życia przygotowanych. To wsparcie mogą uzyskać od rodziców, wychowawców, nauczycieli. Szczególnie należy zwrócić uwagę na edukację zdrowotną i żywieniową, by ukształtować prawidłowe nawyki i postawy prozdrowotne już w dzieciństwie. Brak edukacji lub nieumiejętne przygotowanie jednostki może spowodować trudne do odwrócenia zmiany socjopsychologiczne takie jak problem z zawieraniem nowych znajomości, nieumiejętność radzenia sobie ze stresem, problemy ze snem. Rozpoczęta od początkowych etapów życia edukacja żywieniowa, poprzez promowanie odpowiednich nawyków żywieniowych i regularnej aktywności fizycznej, może mieć ogromny wpływ na zdrowie i dobre samopoczucie w okresie dzieciństwa jak i dorosłym życiu.

Edukacja w zakresie żywienia powinna uwzględniać potrzeby i interesy uczniów oraz nauczycieli, a także szkoły jako środowiska społecznego tych dwóch grup. Dokładna zależność między czynnikami została przedstawiona na rycinie numer 1. Strategie edukacyjne obejmują działania na rzecz zwiększania świadomości zdrowotnej, komunikacji z uczniami, budowania zaufania. Ważną kwestią jest zapewnienie odpowiedniego czasu i intensywności interwencji edukacyjnej, zaangażowania w program edukacyjny rodziców, w szczególności młodszych pociech, oraz uwzględnienie samooceny i feedbacku podczas rozmów z dziećmi starszymi. Idealną okazją do szerzenia edukacji żywieniowej wśród uczniów jest kultywowanie posiłków w szkolnych stołówkach. Edukacja żywieniowa w obrębie swoich działań porusza aspekty zachowań żywieniowych i związanych z nią takich pojęć jak: wybieranie żywności do spożycia, rodzaj nabywania żywności, przechowywania, a także procesy technologiczne przygotowujące żywność do spożycia z uwzględnieniem ilości i częstotliwości spożywanych posiłków [8, str. 37–50].

Ryc. 1 Edukacja żywieniowa w szkole, zależność między czynnikami, opracowanie własne.

Wybory żywieniowe są bardzo złożone i zależne przede wszystkim od indywidualnych preferencji. Dodatkowo wpływ ma także poziom wykształcenia, zdobyta wiedza, uwarunkowania kulturowe i tradycje. Finansowym czynnikiem wpływającym na wybory żywieniowe jest cena żywności. Jakość żywności ma wpływ na poprawne funkcjonowanie naszego organizmu, dlatego żywienie powinno być racjonalne i dostosowane do uwarunkowań społecznych i genetycznych [16]. Zaspokojenie potrzeb psychicznych i biologicznych jednostki jest możliwe dzięki zbilansowanej, dopasowanej diecie, dostarczającej organizmowi niezbędnych składników odżywczych. Prawidłowy rozwój motoryczny i psychiczny zapewnia większą odporność na choroby i umożliwia sprawność fizyczną nawet w wieku starszym [16]. Międzynarodowe i wewnątrz krajowe badania odnoszące się do zachowań żywieniowych młodzieży wykazują, że liczba dzieci z nadwagą i otyłością wciąż rośnie [4]. Otyłość to jeden z wielu problemów wywodzących się z zachowań żywieniowych. Zbyt mała samoświadomość poprawnych zasad żywieniowych oraz mała lub niewystarczająca aktywność fizyczna, nadmierna konsumpcja i panujący obecnie kanon piękna zaburza myślenie społeczeństwa. Przyczynia się to do postrzegania osób otyłych jako problemu społecznego, a nie jednostkowego i kategoryzowania takich osób mianem choroby cywilizacyjnej. Dzieci są kategoryzowane przez działania rodziców, ponieważ to od nich zaczyna się edukacja w kwestii zdrowego odżywiania, to na nich spoczywa odpowiedzialność za zdrowie. Okres dzieciństwa, a w szczególności niemowlęctwa jest momentem, w którym powinno się zapobiegać otyłości [12, str. 61–68]. Wspomniany okres dzieciństwa jest ważny, ponieważ w trakcie tego okresu kształtują się zachowania żywieniowe oraz nawyki, które będą podstawą przyszłych wyborów. Każdy człowiek poddawany jest presji społecznej, przez którą nawyki mogą dostosowywać się do zmian opinii, uczuć innych ludzi. Wpływy są widoczne poprzez naśladownictwo i automatyzm przejmowania behawioralnych odruchów osób wokół, poprzez nieświadome obserwacje. Świadome obserwacje różnią się tym, że określa się je mianem modelowania. Wpływy społeczne są widoczne również jako konformizm, gdzie mniejszość ulega naciskom większości. Wpływ wywiera także autorytet, gdzie osoba pod jego urokiem potrafi być całkowicie posłuszna [15]. Wszystkie te opisane możliwości wywierania wpływu społecznego są charakterystyczne dla stadium rozwoju dziecka. Naśladownictwo jest charakterystyczne dla najmłodszych dzieci, które biorą przykład z rodziców. Następnie w okresie dojrzewania przejmują wzór do naśladowania z grupy rówieśniczej, niekoniecznie prawidłowy, lub też znajdują autorytet. Wpływa to na zdrowe odżywianie w życiu dorosłym, ponieważ to, co dziecko zapamięta, często kontynuuje [3, str. 120–126]. Otoczenie dziecka, szczególnie to najbliższe, potrafi zmienić jego nawyki, dlatego tak istotna jest edukacja żywieniowa. Edukacja powinna być prowadzona przez rodziców, którzy świadomi swoich wyborów powinni kierować dziecko i uczyć je o normach prawidłowego odżywiania. Rodzic, będący trybikiem konsumenckim, niestety poprzez niestabilny pęd życia, pracę, niewystarczające środki finansowe, a czasami także przez lenistwo, nie dba o jakość produktów spożywanych przez swoje dzieci. Wynikiem zaniedbań edukacyjnych jest jedzenie fast-foodów, podjadanie między posiłkami, nieregularne pory jedzenia, co odbija się w przyszłości na zdrowiu dzieci. Edukacja żywieniowa to bardzo ważny element zdrowia, ponieważ odpowiednia żywność dostarcza wszystkich niezbędnych składników dla prawidłowego funkcjonowania organizmu. Zaniedbania ze strony rodziców skutkują przeniesieniem wychowania ku zdrowiu na nauczycieli. Szkoła, jako instytucja edukująca dzieci i młodzież, jest miejscem wielokierunkowego działania, także w zakresie edukacji żywieniowej. Podjęte działania teoretyczne i praktyczne mogą wpłynąć na zachowania dzieci. Szkoła powinna zapewnić zdrowe posiłki o tych samych porach, a w sklepikach szkolnych powinny być

pełnowartościowe przekąski.

Do ważnych elementów aktywności człowieka należą zachowania żywieniowe. Na ten element składają się sfery: wyboru pożywienia, nabycia żywności, zaplanowanie posiłku, forma pożywienia oraz jakości produktów. Ludzkie wybory są uzależnione od kilku czynników, jednak często tym głównym jest czynnik społeczny i kulturowy, który w większym stopniu niż czynniki fizjologiczne wpływa na zachowania żywieniowe. Zachowania żywieniowe dzieci wywodzą się z kręgów rodzinnych, rówieśniczych i szkolnych. Osoby dorosłe odnoszą się w swoich zachowaniach do obecnej mody żywieniowej lub prestiżu, biorą przykład ukazany przez środki masowego przekazu i znanych grup społecznych.

Czynniki wyboru żywności są podzielone na trzy grupy [1, str.48]:

- czynniki powiązane z produktem: wartość odżywcza, budowa i skład chemiczny, sensoryka i cechy funkcjonalne, do których należy trwałość produktu i opakowania, dostępność produktu i wygoda użytkowania;

- czynniki powiązane z konsumentem: czynniki psychologiczne (postawa, nastrój, osobowość, motywacje), czynniki fizjologiczne (pragnienie, głód) oraz czynniki demograficzne (zamieszkanie);

- czynniki powiązane ze środowiskiem: czynniki kulturowe (religia, tradycje z pokolenia na pokolenia) czynniki społeczne (moda, status, wzorce rodzinne); do trzeciej grupy należą też kontekst sytuacyjny, czyli czas, miejsce i towarzystwo, które wpływa na zakup i spożywanie.

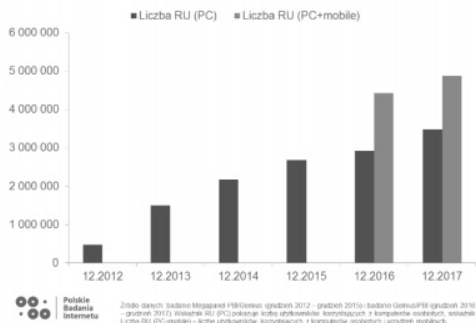
Wyznacznikiem stanu majątkowego i statusu społecznego mogą być produkty żywnościowe, tak zwane produkty modne. Pełnią rolę prestiżową, oznaczając przynależność do odpowiedniej grupy społecznej. Reklamy żywności, wyświetlane z użyciem środków masowego przekazu, mają wpływ na zachowania konsumenckie, ich preferencje i wybory. Wyświetlanie reklam o tej tematyce prowadzi do zakupu większej liczby niezdrowych przekąsek wybieranych przez dzieci w wieku 5 do 11 lat. Osoby czynnie się odchudzające, brały także pod uwagę reklamy jako źródło i pomoc w walce z nadwagą. Świadczy to o chęci poszukiwania informacji odnośnie bycia szczuplejszym. Badania wykazały, że osoby podatne na reklamy to przede wszystkim dzieci, młodzież i kobiety. Reklamy, przez ich budowę i przemysłaną treść wpadającą w ucho odbiorcy, mają wpływ na preferencje żywieniowe. Obserwuje się wzrost spożycia żywności, która występuje w reklamie. Niestety reklamy głównie promują żywność o niskiej wartości odżywczej i jakości żywieniowej, a także wysokiej wartości energetycznej.

Środowisko społeczne wpływa na jednostkę, przebywającą w danej grupie. Jednostka jest przypisana często do kilku grup społecznych jednocześnie, takich jak szkoła, rodzina, praca, znajomi. Każda grupa charakteryzuje się normami, które należy przestrzegać będąc jej członkiem. Grupy społeczne opisywane są jako wzorcowotwórcze, czyli wpływają na podejmowane przez jednostkę wybory, również te żywieniowe. Wpływ na wybory żywieniowe wywierają głównie małe dzieci, ponieważ dieta oraz sposób przygotowania posiłku jest dobierany dla najmłodszych domowników. Sprzyja to prawidłowym wyborom żywieniowym. Rodzice, którzy w momencie wychowania dziecka posiadają wiedzę na temat żywienia, świadomie i nieświadomie przekazują wiedzę i preferencje żywieniowe, co kształtuje preferencje żywieniowe ich dzieci. Badania potwierdzają, że rodzinne jedzenie posiłków wpływa na zakup odżywczych produktów. Zauważalne zmiany zachowań żywieniowych wśród dzieci pojawiają się w momencie dysponowania swoimi środkami finansowymi, zmianą lub poszerzeniem kontaktów społecznych, a także rozpoczęcia edukacji w szkole wyższej. Jest to moment, w którym rówieśnicy wpływają na wybory żywieniowe. Postawa w zachowaniu może ulec zmianie w przypadku naśladownictwa innych uczniów lub chęci przewyższenia posiadanej wiedzy i umiejętności. Zauważono, że odchylenia od obowiązujących w danej grupie społecznej norm, są traktowane niechętnie, a wręcz wrogo. Chęć bycia akceptowanym przez grupę może prowadzić do efektów pozytywnych lub negatywnych, odnośnie kształtowania zachowań żywieniowych. Rodzaj zatrudnienia, stopień wykształcenia, różnorodność w uprawianym hobby, wpływają na wybór żywności. Wykształcenie zmienia sposób patrzenia na zakup produktu, po pierwsze rozwija ludzkie potrzeby, a po drugie pozwala na zaspokojenie wynikających z fizjologii potrzeb. Grupy społeczne cechujące się wyższym poziomem wykształcenia posiadają potrzeby wyższego rzędu. Dodatkowo, wiedza na temat żywności pomaga w wyborze odpowiednich, odżywczych produktów, więcej też od danego produktu żywnościowego wymagają. Ludzie o niższym poziomie wykształcenia skupiają się jedynie na potrzebach podstawowych, a wybór kontroluje często cena, a nie jakość produktu. Wykształcenie wpływa na racjonalizację diety, co sprawia, że ludzie z tej grupy wybierają owoce i warzywa, produkty i przetwory mleczne.

Teoria nauczania i uczenia się oraz zasady dydaktyki ogólnej nie specjalnie się zmieniają, a nowoczesne technologie nie tworzą nowych zasad dydaktycznych, ponieważ określone dotychczas teorie sprawdzają się znakomicie, jednak myśl o reorientacji zachowań sprzyjających edukacji zdrowotnej wydaje się konieczna [9, str. 119–139]. Najważniejsze stało się doskonalenie przekazów edukacyjnych, gdyż poziom wykształcenia i wiedzy ogólnej bazowej jest wyższy niż dawniej, jednak zakres zachowań prozdrowotnych niestety wciąż jest za niski. Przekaz informacji powinien być interesujący i powinien ewaluować. Nauczycielomusieliby zmienić

swoją postawę i nie bać się rozwiązań technologicznych. Młodzieższybciej zrozumie świat i przyjmie zmiany w edukacji niż dorośli, gdyż dorośli są świadkamirozwoju technologicznego i powstawania świata medialnego, a wychowankowie w tymświecie żyją i z łatwością korzystają z nowych rozwiązań. Nie jest zaskakująca myśl, żewyższe kompetencje posiadają dzieci, niż ich opiekunowie, w operowaniu Internetem. Tosamo tycy się pedagogów. Przepaść myślenia tych dwóch grup społecznych nigdy nie byłaaż tak duża. Dotarcie do nastoletniego punktu widzenia najprościej udaje się na ich terenie, poprzez komputer, smartfon, świat medialny i wirtualny. Komputer, traktowany jakokompedium wiedzy oraz ułatwiający pracę, zrewolucjonizował system [7, str. 387–402]. Jakość usług edukacyjnych świadczona poprzez Internet znacznie poprawiła zainteresowanie ogólną potrzebą edukacyjną. Kształcenie poprzez transfer danych motywuje młodszych do nauki, zachęca do zdobywania wiedzy. Komputer, laptop, urządzenia przenośne takie jak tablet czy smartfon, podłączone do Internetu, wspomagają naukę na odległość. E-learning jest traktowany jako dodatek bądź sposób na nauczanie wśród uczelni wyższych i kursów np. językowych. Dostęp online do postępów, ocen, zadań, testów umożliwia kontrolowanie rozwoju, a nawet rywalizację z innymi uczniami. Poprzez strony www można uzyskać dostęp do ogromnej oferty publikacji, artykułów naukowych, treści edukacyjnych. Na popularności zyskują ciągle rozwijające się platformy e-learningowe. Poprzez wykorzystywanie edukacyjnych platform jest możliwe uzyskanie wykształcenia w sposób formalny [14, str. 217–228]. Uczenie się w sposób zdalny, na odległość, to popularny sposób nabywania nowych kompetencji i kwalifikacji. Uczestnicy platform e-learningowych uważają, że ten sposób nauczania zwiększa przyswajalność wiedzy i ich umiejętności (59%), jednak nadmieniają, że wadą nauki zdalnej jest posiadanie samodyscypliny (19,6%), brak kontaktu bezpośredniego z nauczycielem (16,7%) oraz motywacji wewnętrznej (12,7%) [13, str. 369–386]. Osoba prowadząca zajęcia na odległość nie jest zastąpiona komputerem całkowicie, ponieważ nauczyciela nie da się wyeliminować z kształcenia podopiecznych. To nauczyciel programuje plan nauczania i nim zarządza. Komputer nie posiada empatii, nie zauważa problemów u wychowanków, komputer jest narzędziem do przekazywania wiedzy, nie jest narzędziem służącym do wychowania [2, str. 183–202]. Narodowy Fundusz Zdrowia udostępnił pakiet szkoleń w formie e-learningowej dla mam oraz dla personelu medycznego. Treść szkoleń dotyczy karmienia piersią i została opracowana zgodnie ze standardem organizacyjnym opieki okołoporodowej. Wszystko zostało przygotowane w ramach współpracy z Centrum Nauki o Laktacji [17]. Internet nieustannie się rozwija. Przełomowym momentem technologicznym było przejście z ery Web 1.0 do ery 2.0. Nowa era umożliwiła wzajemną komunikację Internautów [5, str. 59–68]. Media społecznościowe są określane jako „grupa bazujących nainternetowych rozwiązaniach aplikacji, które opierają się na ideologicznych technologicznych podstawach Web 2.0 i które umożliwiają tworzenie i wymianę wygenerowanych przez użytkowników treści” [5, str. 59–68]. Social media to zbita społeczność, która angażuje się w przestrzeń internetową i nią zarządza, wykorzystując technologię do tworzenia interaktywnego dialogu. Ta przestrzeń jest wykorzystywana dopromowania edukacji żywieniowej i kultury zdrowotnej. Cechą charakterystyczną jest swoboda i wolność do tworzenia i promowania treści, a przekaz danych odbywa się drogą wirusową – szybko i w sposób niekontrolowany. Atrakcyjny jest nie tylko przekaz tekstowy, ale także w postaci plików. Dzięki temu, że aktywność w social media jest możliwa do zmierzenia, to uzyskane statystyki aktywizują społeczność do działania. Twórcy interaktywnej treści mogą udostępniać dane i poprawiać ich atrakcyjność. Platforma Facebook to najpopularniejszy portal społecznościowy, zrzeszający ogrom użytkowników z całego świata. Zgodnie z dostępnymi danymi na rok 2013 (grudzień), w Polsce Facebook posiadał 11,76 milionów aktywnych użytkowników, z tego 5,68 milionów mężczyzn oraz 6,08 milionów kobiet. Należy zaznaczyć, że najliczniejszą grupą są użytkownicy w wieku między 19 a 25. Mimo, że wraz z wiekiem użytkowników liczbazarejestrowanych kont ubywa, to ciekawy jest fakt, że około 800 tysięcy osób powyżej 50 roku życia ma zarejestrowane konto na Facebooku [10]. Najpopularniejszą tematyką na Facebooku są: muzyka, odzież, sport i żywność. Internet jest źródłem masowym, reklamującym styl życia. Analizie poddano także fanpage na Facebooku, bezpośrednio lub pośrednio związanych ze zdrowiem. Producenci niezdrowej żywności typu fast-food oraz zawodowi sportowcy posiadają najliczniejszą grupę fanów [10]. W grudniu 2018 roku za pośrednictwem laptopów i komputerów osobistych połączyło się z Internetem ponad 28 milionów użytkowników, z czego prawie 24 miliony korzystało z urządzeń mobilnych (smartfonów) [11]. Innym popularnym serwisem społecznościowym oprócz Facebooka jest Instagram.com. Dla przykładu raport PBI na lata 2012–2017 ukazany jest na wykresie poniżej [Wykres 1]. Liczba użytkowników Instagram.com wzrastała sukcesywnie o kilkaset tysięcy rocznie. W roku 2017, użytkowników było już około 5 milionów.

Liczba użytkowników Instagram.com

Wykres 1. Liczba użytkowników Instagram.com, źródło Polskie Badanie Internetu, raport na dzień 23 lipca 2018 roku.

Główny potencjał mediów społecznościowych w zakresie edukacji zdrowotnej leży u podstaw ogólnoswiatowego zasięgu. To dla oświaty ma szczególne znaczenie. Przynależność do mediów społecznościowych to możliwość kontaktu z wybraną grupą społeczną, zainteresowaną konkretną interakcją. Percepcje wzmacnia multimedialność treści, która sama w sobie jest atrakcyjna dla Internautów. Zauważalnym plusem jest możliwość twardej i swobodnej dyskusji. Social media pozwalają na ocenianie, komentowanie, dodawanie, wartościowanie swojej osoby poprzez dzielenie się treścią w postaci grafiki, tekstu, filmu, infografiki. Przykuwa to uwagę i oddziałuje na wyobraźnię. Częstym zabiegiem mediów społecznościowych jest tworzenie specjalnych grup wsparcia, które rozwijają relacje interpersonalne. Pomoc tym osobom jest możliwa poprzez poznanie ich problemów zdrowotnych. Praca dydaktyczna wykorzystująca social media uczy rozwiązywania problemów dzięki potencjału społeczności [5, 59–68]. Niestety, istnieją również negatywne aspekty wykorzystywania mediów społecznościowych. Wolność słowa i wypowiedzi często jest polem do szerzenia inwektyw, co prowadzi do zaburzenia komunikacji. Wulgaryzmy, infantylizują treść i utrudniają edukację. Młodzież z Internetu pobiera gotowe pomysły, rozwiązania, prace, co zamyka wyobraźnię i myślenie, a rozwiązywanie problemów jest mniej twórcze.

Reklama to ukryta funkcja mediów społecznościowych, gdyż wiele edukacyjnych treści jest po prostu kryptoreklamą [9, str. 119–139]. Edukacja prozdrowotnego stylu życia wiąże się z promowaniem racjonalnego odżywiania, w tym odpowiednich produktów żywnościowych konkretnych marek. Taka forma edukacji to przekaz ogólnikowej wiedzy, która ukrywa sprzedaż i nagabywanie do kupna określonych usług i produktów. Faktem jest, że edukacji zdrowotnej szkodzi nadmiar informacji, które są kontrowersyjne i wzajemnie sprzeczne. Instytut Medycyny Pracy dokonał badań, z których jasno wynikało, że z powodów natłoku informacji, aż 60% badanych uznało, że ciężko ocenić wiarygodność stron internetowych. Pozostałe grono badanych osób stwierdziło, że edukacja w Internecie służy podniesieniu sprzedaży produktów [9, str. 119–139]. Badania przeprowadzone 7 lat temu, dlatego treść informacji w kontekście edukacji żywieniowej mogła ulec zmianie. Potwierdzono cytowanie artykułów naukowych z wiarygodnego źródła, jakim jest Instytut Żywności i Żywienia na portalu Instagram.com [18].

Jedną z cech charakterystycznych mediów społecznościowych jest statystyka. To ile osób lubi daną informację, w postaci tekstu czy też grafiki, świadczy o popularności ewentualnych udostępnieniach. Wiarygodność informacji i rzetelność treści w tym kontekście może zostać zagrożona. Kultura komercjalizuje wiedzę o zdrowym stylu życia. Przeglądając treści w Internecie należy mieć świadomość, że media społecznościowe to narzędzie nowe i nie należy się ograniczać jedynie do jednego źródła informacji. Należy przestrzegać mądrej zasady, że im produkt czy usługa są wyższej klasy, tym mniej potrzebują wsparcia mediów społecznościowych. Z social media chętnie korzystają celebryci, którzy w oczach Internautów stają się autorytetem. Strategią jest świadome wykorzystywanie autorytetu, by przekazywać wiedzę [6, str. 87–128]. Media społecznościowe są idealnym narzędziem do budowania wizerunku autorytetu. Użytkownicy, którzy korzystają aktywnie z portali społecznościowych, wspólnie tworzą ten wizerunek poprzez popularyzowanie i celebrowanie konkretnych zachowań i osób. Popularność mogą zyskać wykształcone osoby, które zawdzięczają swoją atrakcyjność dzięki wartościowym treściom. Popularność zyskują też pseudo specjaliści, którzy budują wizerunek na autoprzekładzie. Najpopularniejszym zabiegiem jest zainteresowanie użytkowników swoja przemiłą, wewnętrzną i zewnętrzną. Zmiana trybu życia, która prowadzi do walki nad wagą to jedno, ale korzystanie z kontrowersyjnych sposobów, które

często podważają wiedzę naukową, psują wiarygodność źródeł. Media społecznościowe to jedyne miejsce, gdzie osoby określające się mianem samodzielnymi ekspertami mogą być na równi prawdziwymi ekspertami [6, str. 87–128]. Społeczność to weryfikator treści publikowanych w mediach społecznościowych. Promotorzy zdrowego sylu życia, edukatorzy i inne osoby zajmujące się polityką zdrowia, korzystają z tej ogromnej bazy danych. Dane te można dalej wykorzystywać do prognozy przyszłych zachowań.

Piśmiennictwo:

1. Babicz-Zielińska E., Studia nad preferencjami pokarmowymi oraz determinantami wyboru żywności w wybranych grupach konsumenckich, Prace Naukowe Wyższej Szkoły Morskiej, Gdynia 1999, str. 48
2. Dylak S., Szkoła w cyfrowym uścisku – z nadzieją nie tylko na igrzyska, Studia Edukacyjne, 2012; str. 183–202.
3. Hejda G., Małecka-Tendera E., Nawyki żywieniowe dzieci w wieku przedszkolnym, Żywnienie w zdrowiu publicznym, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2009, str. 120–126.
4. Jarosz M., Ogólnopolskie działania w zakresie zwalczania nadwagi i otyłości, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży, IZZ, Warszawa, 2013.
5. Kaplan A.M., Haenlein M., Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, Business Horizons, 2010, str. 59–68.
6. Konert A., Nauczyciel jako autorytet. Rekonstrukcja relacji mistrz – uczeń w perspektywie interakcjonizmu symbolicznego, AJD, Częstochowa, 2011, str. 87–128.
7. Łecki Z., Nowe media w rzeczywistości szkolnej – rewolucja, ewolucja czy regresja, Impuls, Kraków, 2011, str. 387–402.
8. Marć M., Zwyczaje żywieniowe kobiet ciężarnych, Żywnienie w zdrowiu publicznym, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2009; str. 37–50.
9. Puchalski K., Internet a możliwości poprawy efektów edukacji zdrowotnej, Studia Edukacyjne, 2012; str. 119–139.
10. Raport Fanpage Trends Polska. Grudzień, Sotrender, Warszawa, 2013.
11. Raport Polskiego Badania Internetu. Polscy internauci w grudniu 2018, Megapanel PBI/Geminus, Warszawa, 2019.
12. Rudzka-Kańtoch Z., Weker H., Żywnienie dzieci a problemy otyłości, Żywnienie dziecka a stan zdrowia człowieka dorosłego, Warszawa, 1996, str. 61–68.
13. Sołtysiak W., Bariery w podejmowaniu studiów telematycznych. Podstawy edukacji. Konteksty dydaktyczne, Impuls, Kraków, 2011, str. 369–386.
14. Walter N., Obszary edukacyjnych zastosowań Internetu, Studia Edukacyjne, 2012; str. 217–228.
15. Wojciszke B., Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 2006.
16. Woyarowska B., Edukacja zdrowotna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2010
17. www.nfz.gov.pl, 1.02.2019
18. www.instagram.com, 20.01.2019

РЕЛИГІЙНІ ВІЙНИ ЯК МОДЕРНИЙ МІФ

Шевчук Павло Вікторович

магістр НПУ імені М.П. Драгоманова

pavloshevchuk95@gmail.com

Науковий керівник –

д. філос. наук, проф. Р.П. Соловій

Вільям Кавано, католицький теолог, що відносить себе до руху Радикальної ортодоксії, поділяючи засадничі ідеї Джона Мілбанка, висуває, власне, досить радикальне бачення сучасної політичної теології. Своєю працею «Міф про релігійне насилья» Кавано намагається деконструувати загальноприйнятту концепцію, згідно якій причиною утворення національних держав в XVI–XVII століттях було намагання забезпечити світ від подальших релігійних воєн, шляхом створення незалежної інституції (держави), яка стане “рятівником” людства від насилья, яке породжують релігії; держава, згідно філософії Нового часу, захищатиме людей один від одного та постане інструментом для продукування суспільного блага [5, с.296].

Кавано наголошує на підміні понять, коли ми говоримо про “релігійні війни”, адже справжніми мотивами цих воєн були, перш за все, політичні інтереси в перерозподілі влади та лояльностей. На його думку, ці війни також мали на меті “посилення централізуючої держави над залишками транснаціонального церковного порядку та залишками місцевих привілеїв та звичаїв” [7, с. 191]. Він звертає увагу на історичні факти подій, коли католики і протестанти опинялися на одному і тому ж боці, в так званих «війнах релігій».

«Під час воєн кінця XVI століття, Католицька ліга протистояла не тільки гугенотам, а

й іншим католицьким партіям. На німецькій території католицькі Габсбурги вели війни проти лютеран, але, в тому числі, вони воювали проти Німецького католицького дворянства як у війні 1547-1555, так і 1618-1648 рр. Тридцятилітня війна була протистоянням двох великих католицьких династій Габсбургів і Бурбонів» [9, с.192].

Кавано стверджує, що «релігійні війни» не були лише подіями, які спонукали народження сучасної держави; вони самі були народженням держави. Автор стверджує, що названі війни мали на меті змінити характер релігії, звівши її до сукупності «приватних церков» [3, с.397]. Створення релігії такого типу було обумовлене потребою нової держави забезпечити абсолютний суверенітет над її суб'єктами. Виходячи з цього трактування, Кавано виголошує: «Я сподіваюся кинути виклик екскурсіології сучасної держави як миротворця і показати, що християнський опір державному насильству залежить від відновлення дисциплінарних ресурсів Церкви [3, с. 398]. Таким чином, відкидаючи державу як засіб утвердження правосуддя, справедливості та миру, він наголошує на необхідності повернення цих функцій церкві.

Кавано вдало деконструє сотеріологічний міф держави та її наратив про порятунок людства від релігійного поділу та насильства, заперечуючи сконструйовану історію спасіння від смертної небезпеки шляхом створення світської національної держави; доводячи, що даний міф легітимізує остаточну лояльність громадянства до національної держави і забезпечує монополію держави на легітимне насильство. Однак, на його думку, з даного міфу випливає інша проблема, яка мала надзвичайний вплив на формування модерного світу - це штучне розділення держави та церкви, перетворення релігії на приватну сферу, яка потрапляє під контроль держави. Адже насильницький потенціал релігії використовується для виправдання державних обмежень на релігійну практику, особливо, коли це загрожує національній єдності [6, с. 143].

В даному контексті варто звернути увагу те, що все ж такі протистояння католиків та протестантів відігравало не останнє місце в цих війнах, хоча політичні еліти вдало використовували настрій народу для досягнення свої стратегічних цілей, однак це не доводить абсолютної відсутності релігійного фактору в цих війнах. Звертаючись до джерел, ми отримуємо підтвердження наявності релігійного протистояння в той період.

Вігольд Бернацький в своїй праці «Біла Гора», яка датована 1620 роком, зазначає: «Капелани сповідували солдатів і відпускали їм гріхи, закликаючи битися з еретиками. Ті, хто не міг прощовхнутися до монахів або ксьондзів, молилися самі. Батько Домінік Скальці де Єзус Марія об'їжджав на коні полки і благословляв їх хресним знаменням. Розповідали, що він віз із собою ікону, знайдену в спаленому протестантами костелі в Страконіце. На писаному олією дощці було зображено Святе Сімєйство. Коли зняли сажу, виявилось, що Богоматері, Св. Йосипови та двом пастухам випалили очі. Тепер монах демонстрував ікону жителям імперських і баварських земель, щоб ті помстилися протестантам за таке богохульство» [4, с. 276]. Папа Григорій XIII закликав до цього протистояння - недвuzначно виголошуючи заклик до «організації хрестового походу проти невірних та еретиків» [2, с. 128]. Безумовно, ці джерела не дають повної картини вмотивованості цих конфліктів, однак, ширше розкриття цього питання не входить в область даного дослідження. Проте, на нашу думку, зводити причини певної війни до одного визначального фактору, таких як політична боротьба чи релігійне протистояння, є історично некоректним, адже такі процеси виникають в комплексі різних передумов та причин як соціально-політичних, так і релігійних. Безумовно, приводом для даних воєн було релігійне протистояння різних протибочих груп, однак як наслідок - до цього конфлікту були включені і політичні мотиви правлячих еліт, соціальні та національні питання.

Таким чином, В. Кавано намагається довести, що теорія про релігійне насильство в той період була надто перебільшена і, таким чином, довести нелегітимність створення держави як інструменту збереження миру. Однак, на нашу думку, ця теза є недоцільною, спираючись на вищезазначені аргументи. Намагання автора показати історію церкви в кращому світлі, наголошуючи лише на державних зловживаннях, також не може вважатись абсолютно об'єктивним висвітленням тогочасних подій. На нашу думку, намагання, таким чином, зняти певну відповідальність з церкви, яка сама закликала до насильства заради збереження своєї влади або ж поширення свого впливу, як новоутворена інституція, не може позитивно вплинути на її подальше формування.

Повернемося до питання: «чи були релігійні війни справжнім народженням національних держав?», як вважає Кавано. На нашу думку, доречніше говорити лише про певні витoki ідеї національної держави в другій половині XVI - першій половині XVII ст. Історики відзначають, зокрема, значно ширший спектр причин та витоків походження модерних держав, які склалися лише підготовчий етап у їх формуванні. Перш за все, це уніфікація національних мов через появу національної літератури та перекладів Біблії, зокрема, що вплинуло на усвідомлення більш глобальної спільності між людьми в межах держав, на відміну від середньовічної самоідентифікації людини з місцевою громадою. Цей процес вплинув на усвідомлення народами своєї культурної та мовної інакшості; вибудування

власної ідентичності, що тягнуло за собою протистояння уніфікованому церковному устрою. Утворення різних конфесій стало поштовхом до контекстуалізації Євангелія. Як наслідок, національна та релігійна ідентичність була надзвичайно поєднана одна з одним, що врешті заклало фундамент для майбутнього формування національних держав модерної доби.

Однак найбільш значущий внесок був зроблений мислителями епохи Просвітництва, які висунули ідеї суверенної держави, позбавленої впливу церкви та її місця в публічному дискурсі. Було проголошено ідеї свободи, рівності, братерства у відриві від їх біблійних коренів, що збудувало певну ідеологічну систему, в якій врешті були сформовані сучасну модель секулярної ліберальної держави. Реалізацією цього проекту стала Велика Французька революція, в період якої, вперше було застосовано ідею єдиної мови для всієї території країни, загального військового призову до національної армії та спроби надання загальної освіти для всіх громадян, що врешті стало основою кожної національної держави.

Тому, на нашу думку, варто говорити більшою мірою про потребу деконструкції Просвітницького міфу про державу, а ніж про релігійне насилля як причину появи секулярної держави.

Кавано в своїй роботі розглядає працю Томаса Гоббса “Левіафан”, яка за його теорією була написана під впливом релігійних воєн, що врешті збудувало сучасне уявлення про державу, адже саме Гоббс в даній роботі, визначає тогочасні суспільно-політичні процеси в термінах “війни всіх проти всіх” [1, с.75]. Він висуває теорію, яка обґрунтовує потребу в побудові сильного державного апарату, з ціллю встановлення порядку і обмеження насилля в цьому протистоянні. Однак варто зауважити, що Томас Гоббс писав свою працю в часи Англійської революції 1642 -1649 рр., причини якої полягали, перш за все, в абсолютистській політиці Якова I та Карла I. Боротьба між парламентом та королем перетворилась в повномаштабну війну. Слід відзначити, що особливе значення в цьому протистоянні відіграли пуритани, які хоч і значно різнилися в теологічних поглядах та ділились на різні течії (пресвітеріани, левелери, інDEPENDENTI та дигери), однак, діючи разом, вони зіграли одну з ключових ролей в протистоянні королівській політиці та врешті досягнули встановлення демократичних принципів державного управління. Ці політичні процеси призвели до Славної революції 1689 р., внаслідок якої було утверджено конституційну монархію в Англії.

Таким чином, якщо говорити про умови та причини написання праці Гоббса “Левіафан”, ми можемо прийти до висновку, що на нього більшою мірою впливали події громадянської війни в своїй країні, аніж релігійні війни на континенті.

Отже, на нашу думку, Кавано в своїх роботах слушно зазначає про перебільшений характер висвітлення релігійних воєн в сучасній історіографії. Однак, не є доцільним деконструювати міф про релігійне насилля, адже, як було обґрунтовано в нашій роботі, воно насправді мало місце в історії та продовжує існувати сьогодні. А також ми приходимо до висновку, що теза про народження національних держав в часи релігійних воєн є історично нерелевантною.

Бібліографія

1. Гоббс Т. Левіафан / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 75 с.
2. Ливе Ж. Религиозные войны / Ж. Ливе. – Москва: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 128 с.
3. “A fire strong enough to consume the house:” The Wars of Religion and the Rise of the State. // *Modern theology*. – 1995. – №11. – С. 397.
4. Biernacki W. Biala Gora 1620 / Witold Biernacki., 2006. – 376 c.
5. Cavanaugh W. The Myth of Religious Violence / William T. Cavanaugh., 2009. – 296 c.
6. Kozinski T. William Cavanaugh, Radical Orthodoxy and the Myth of State / Thaddeus J. Kozinski. // *New York and Oxford: Oxford University Press.*, – 2009. – С. 143.
7. The City: Beyond Secular Parodies. Cavanaugh W. // *Radical Orthodoxy: A New Theology / – London: Routledge*, 1999. – С. 191.

Urban Szymon,
student Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego
szy.urban@gmail.com

Król Jerzy,
student Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego
jekrol@gmail.com

Biernacki Mateusz,
student Wydziału Matematyki i Informatyki Uniwersytetu Jagiellońskiego
mati.biernacki31@gmail.com

Promotor -
doktor nauk medycznych Monika Zamachowska,
Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Streszczenie

Endoprotezoplastyka stawów jest obecnie nieodłącznym elementem terapii wielu zaawansowanych patologii stawów. Początkowe metody leczenia tego typu zmian próbowano zaopatrywać zabiegowo, poprzez implantację różnego typu materiałów między uszkodzone powierzchnie stawowe oraz poprzez operacyjne tworzenie stawów rzekomych w drodze osteotomii. Jednak obie te metody nie spełniały pokładanych w nich nadziei. Dopiero opracowanie w 1891 roku przez Thermistoclesa Glucka pierwszej endoprotezy stawu biodrowego wykonanej z kości słoniowej było obiecującym i ostatecznie właściwym kierunkiem rozwoju protez stawowych. Dalsze doskonalenie materiałów z których wykonywane były endoprotezy oraz ich kształtów wymagało jednak lepszego zrozumienia sił działających na stawy oraz mechaniki ruchu struktur aparatu więzadłowo-stawowego. Zaowocowało to stworzeniem pierwszych stalowych endoprotez, a później ich ceramicznych odpowiedników, co przełożyło się na zwiększenie ich wytrzymałości oraz rozpoznanie allostazy w współczesnej ortopedii.

1. Wstęp

Drewno, kość słoniowa, kauczuk, szkło. Na tych materiałach, w drugiej połowie XIX wieku, opierała się nowo powstająca gałąź ortopedii - protezoplastyka stawów. Obejmuje ona zabiegi operacyjne polegające na wymianie powierzchni stawowych, które uległy uszkodzeniu w wyniku różnych patologii takich jak dysplazja stawów biodrowych, choroba zwyrodnieniowa stawów czy reumatoidalne zapalenie stawów. Operacje te ogólnie nazywamy allostazą. W XIX wieku, dla ówczesnych ortopedów konieczność opracowania metod zastępowania zniszczonych stawów, przez nowe - sztuczne - stała się oczywista, ponieważ leczenie nieoperacyjne tego typu dolegliwości nie zapewniało zadowalających rezultatów. Pierwotnie zabiegi tego typu próbowano podejmować u pacjentów ze zmianami zwyrodnieniowymi w stawach biodrowych [1][2].

2. Początki chirurgii stawów

W roku 1826 w Filadelfii amerykański lekarz John Rhea Barton opublikował zapiski swojego zabiegu u chorego cierpiącego na zeszytowanie stawu biodrowego - ankylozę. W ciągu siedmiu minut, bez zastosowania u pacjenta znieczulenia, wykonał zabieg osteotomii polegający na wycięciu główki, szyjki oraz krętarza większego i mniejszego kości udowej. Kończyna po udanej operacji była regularnie poruszana co doprowadziło do wytworzenia stawu rzekomego w miejscu wyciętych fragmentów kostnych i tym samym przywróciło pewien zakres ruchów u chorego. Pacjent żył po operacji 12 lat. Nie była to jednak pierwsza operacja tego typu. Amerykanin został uprzedzony przez Brytyjczyka Anton'ego White'a, który w 1821 roku przeprowadził podobny zabieg, jednak w przeciwieństwie do J.R. Bartona nie opublikował on rezultatów swojego zabiegu. Operacje tego typu zostały w tamtych czasach przyjęte z wielkim optymizmem, pomimo swoich wielu wad. J.R. Barton z czasem udoskonalił procedurę swojego zabiegu. Zaprzestał usuwania tak dużego fragmentu kości udowej jak wcześniej. Zapewnienie ruchu w zmienionym chorobowo stawie polegało „jedynie” na przecięciu kości udowej między krętarzem większym, a mniejszym. Niestety, biodro poddane terapii tego typu wciąż było dla chorego bolesne i wysoce niestabilne. Ponadto wraz z upływem lat dochodziło do utraty ruchomości w operowanym stawie. Jednak zarówno lekarze, jak i pacjenci zdawali sobie sprawę, że były one często jedyną alternatywą dla innego zabiegu operacyjnego, nadto częstego w tamtych czasach - amputacji całej kończyny dolnej.

Inną metodą poprawy ruchomości oraz zmniejszenia dolegliwości bólowych uszkodzonych stawów było implantowanie różnych materiałów między zniszczone powierzchnie stawowe. Próbowano stosować skórę, świński pęcherz oraz złotą folię. Niestety, wszystkie te „implanty” nie spełniały pokładanych w nich nadziei. Czech Vítězslav Chlumský, twórca Czechoślowskiego Towarzystwa Ortopedycznego, pracujący we Wrocławiu pod koniec XIX wieku prowadził eksperymenty z wieloma substancjami, którymi chciał zastąpić zniszczoną chrząstkę stawową.

Zakres jego badań obejmował m.in. srebrne płytki, magnez, szkło, wosk, cynk. Jednak wraz z szybkim zużyciem tych „implantów” dolegliwości bólowe i ograniczenie ruchomości stawów powracały, niwecząc cały wysiłek chirurga [2][7].

3. Pierwsze endoprotezy

W dłuższej perspektywie czasu zarówno próby leczenia stawów poprzez osteotomie jak i wprowadzanie różnego rodzaju implantów między zniszczone powierchnie stawowe zawodziły. Jasnym było że przyszłość należy do „sztucznych stawów”.

Pierwszy połowiczny staw biodrowy został wszczepiony w 1891 roku. Dokonał tego wybitny niemiecki uczony Thermistocles Gluck. Ten urodzony w Rumunii pionier medycyny ukończył studia medyczne w Berlinie w 1876 roku. Z początku swojej działalności naukowej prowadził badania dotyczące regeneracji nerwów, za które był nagradzany. Pod koniec XIX wieku zaczął eksperymentować z możliwościami zastąpienia ludzkiego stawu przez różnego rodzaju sztuczne materiały. Jego pacjentami byli chorzy na gruźlicę, których choroba obejmowała i tym samym niszczyła stawy. Jego autorska metoda zabiegu polegała na wszczepieniu endoprotezy wykonanej z kości słoniowej. Był pierwszym, który zastosował cement w celu mocowania endoprotezy. Jego skład obejmował kit pszczeli, kalafonie oraz sproszkowany pumeks i gips. Choć krótkoterminowe wyniki jego zabiegów były spektakularne to w dłuższym okresie czasu dochodziło do zakażenia operowanych stawów i powrotu dolegliwości. Jednak sama idea, którą zaproponował Gluck była jak najbardziej poprawna. Wyprzedzała ona swoją epokę, pojawiła się przed erą aseptyki z prawdziwego zdarzenia, której brak przesądził o niepowodzeniach niemieckiego lekarza. Gluck opracował i implantował u swoich pacjentów endoprotezy stawów łokcia, barku, kolana oraz nadgarstka. Wszystkie były wykonane z kości słoniowej. Wstawił się pierwszą całkowitą endoprotezą kolana. Pod względem technicznym był to prosty zawias ze sworzniem łączącym część udową i goleniową. Idea Glucka była sukcesywnie rozwijana. Pojawiali się kolejni pionierzy którzy ulepszały kształt i dopasowanie protez. Tworzyli specjalistyczne protezy stawów biodrowych i kolanowych [3][4][7].

W latach dwudziestych XX wieku Smith-Petersen opracował metodę w miejsce usuniętej chrząstki stawowej osadał tzw. kapy. Były to kuliste implanty wykonane ze szkła, bakelitu lub pyrexu. Główną wadą tych implantów była ich mała wytrzymałość. Aby rozwiązać ten problem Smith-Petersen zamiast stosowania kap postanowił ograniczyć się do nakładanie specjalnych czapeczek ze stali nierdzewnej obejmujące uprzednio specjalnie przygotowaną głowę kości udowej. Nakładki zaczęły wykonywać ze stopu metali zwanego Vitallium. Zawierał on kobalt, molibden i chrom. Niestety kapoplastyka stawu biodrowego również nie była idealnym rozwiązaniem. Konieczne było opracowanie zabiegu pozwalającego na wymianę całego stawu biodrowego. Mimo to zabieg kapoplastyki stawu biodrowego sposobem Smitha-Petersena był przez wiele lat złotym standardem w leczeniu zaawansowanych zmian zwyrodnieniowy stawu biodrowego i wykonywany był do końca lat sześćdziesiątych. Wybitny polski ortopeda – profesor Adam Gruca pod koniec lat pięćdziesiątych do zniszczonych stawów biodrowych implantował kapy wykonane ze srebra [1].

Dalszych rozwój wymagał przede wszystkich materiałów o lepszych właściwościach fizycznych. Już T. Gluck zauważył że jedną z najważniejszych najważniejszych cech jakie będą miały przyszłe materiały stosowane w endoplastyce to ich dobra tolerancja przez organizm ludzki. Jednak ważne było także uzmysłowienie, iż niemożliwym jest skonstruowanie trwałej, a co ważniejsze poprawnie działającej przez wiele lat endoprotezy bez zrozumienia sił jakie działają na poszczególne stawy, które to zostaną dokładnie omówione i opisane poniżej na przykładzie stawu kolanowego.

Wprowadzone zostaną oznaczenia:

- F – siła, z jaką mięsień podnosi podudzie
- F_m – siła powodująca zrównoważenie kolana i podudzia
- α – kąt nachylenia wektora siły do podudzia
- r_1 – ramię siły mięśnia
- r_2 – ramię obciążenia
- L – długość podudzia
- P – siła obciążająca staw kolanowy

Problemem z jakim musiano się zmierzyć było wyznaczenie sił F_m i F , które umożliwiłyby równowagę kolana oraz kątu Θ , jaki jest tworzony przez linię działania siły F_j do linii podudzia.

Wartości sił F_m i F_j dla których w stawie kolanowym zachodzi równowaga określone są w następujący sposób:

$$F = F_m \cos(\alpha) + F_j \sin(\alpha),$$

$$F_m = F_j \sin(\Theta) + F_m \cos(\Theta).$$

Wiadomym jest, iż aby zachowana została równowaga, musi zachodzić równość pomiędzy sumą sił dodatnich i ujemnych względem obu osi OX i OY.

Dla osi OX:

$$F \cdot \cos(\alpha) = F_j \cdot \cos(\Theta).$$

Dla osi OY:

$$P + F_j \cdot \sin(\Theta) = F_m \cdot \sin(\alpha),$$

gdzie P jest wartością obciążenia równą iloczynowi m – masy oraz g – przyspieszenia

ziemskiego.

Ponadto musi też zachodzić równość pomiędzy sumą momentów o zwrotach dodatnich i ujemnych, zatem:

$$r \cdot F_m \sin(\alpha) = r_2 \cdot P.$$

Wyznaczenie interesujących nas wartości sił i kątów polega już jedynie na przekształcaniach wyżej opisanych wzorów.

Siła F_m ostatecznie dana jest wzorem:

$$F_m = (r_2 \cdot P) / (r_1 \cdot \sin(\alpha)),$$

kąt Θ :

$$\Theta = \arctg((r_2 - r_1) / (r_2 \cdot \operatorname{ctg}(\alpha))),$$

zaś siła F_1 :

$$F_1 = (r_2 \cdot P \cdot \operatorname{ctg}(\alpha)) / (r_1 \cdot \cos(\Theta)).$$

Analiza i znajomość wartości obciążeń i sił które równoważą staw kolanowy ma nieocenione znaczenie w dziedzinach takich jak ortopedia, rehabilitacja, czy też nawet sport i rekreacja. Pozwoliła ona również spojrzeć od zupełnie nowej, nieznannej wcześniej strony na problematykę projektowania endoprotez – zamiast doświadczalnego sprawdzania na podmiocie operacji jaki stanowi pacjent jak zachowywać będą się implanty, możliwe było dokładne wyliczenie obciążeń działających na poszczególne elementy układu, a następnie zaprojektowanie i skonstruowanie ich tak, aby pracowały jak najlepiej [5].

4. Matematyczne modelowanie obciążeń

Staw biodrowy, jako jeden z najważniejszych elementów układu kostnego człowieka, jest najbardziej eksploatowanym stawem. Nie tylko zapewnia on odpowiedni zakres ruchów kończyn dolnych, ale także pośredniczy w przenoszeniu obciążeń z kręgosłupa, poprzez miednicę, na kości udowe. Podstawowe ruchy, które się w nim odbywają to:

- prostowanie i zginanie,
- odwiedzenie i przywiedzenie,
- obrót na zewnątrz i obrót do wewnątrz.

Jednakże staw ten posiada nieskończoną liczbę ruchów w dowolnych płaszczyznach przechodzących przez środek stawu, dzięki czemu człowiek jest w stanie wykonywać precyzyjne i płynne ruchy. Każdy taki manewr powoduje obciążenie stawu, które to jest wynikiem szeregu oddziaływań oraz reakcji. Dzielimy je na zewnętrzne (takie jak siła grawitacji) oraz wewnętrzne (pochodzących z współdziałania elementów układów: mięśniowego, więzadłowego i kostno-stawowego). Co więcej, wartość obciążenia stawu biodrowego nie jest stała w czasie trwania ruchu, lecz zmienia się w zależności jego fazy. Bergman, używając specjalnego rodzaju implantów zawierających czujniki badał jak wyglądają rzeczywiste siły, które działają na staw biodrowy w czasie wykonywania chodu. Dowiódł, iż podczas jednego cyklu chodu zmienna jest nie tylko wartość siły obciążającej ten staw, ale i kierunek jej działania.

Sporządzonych zostało wiele modeli określających rozkład sił jakie działają w stawie. Najpopularniejsze z nich to: **model Pauwelsa**, **model Maqueta** i **model Będzińskiego**.

Model Pauwelsa jest jednym z pierwszych opracowanych modeli obciążenia. Zakłada on, iż jednymi z największych obciążeń jakie działają na staw biodrowy są te powstające w sytuacji gdy człowiek stoi na jednej dolnej kończynie. Sytuacja ta ma miejsce podczas chodu przy każdym stawianym kroku. Staw przenosi wówczas obciążenia od: głowy, tułowia, kończyn górnych oraz jednej, podniesionej kończyny dolnej, co stanowi około 81% masy całkowitej człowieka, kiedy to w przypadku stania na obu kończynach obciążenie stawu biodrowego jest równe zaledwie 62% masy ciała. Środek ciężkości jest ponadto przesunięty w kierunku podniesionej kończyny [6].

Model Maqueta rozumie w odmienny sposób oddziaływanie pasma biodrowo-piszczelowego. W tym modelu zakładamy, iż przesuwa się ono po powierzchni krętarza większego i powoduje powstawanie reakcji która jest zwrócona prostopadle do niej. Dzięki temu zmienna jest nie tylko proporcja sił powstających wokół stawu, ale i kierunek oraz wartość reakcji obciążającej głowę kości udowej.

Niestety wymienione wyżej dwa modele nie uwzględniają całkowicie niezwykle złożonej pracy wykonywanej przez staw biodrowy, uwzględniając jedynie mięśnie oddziaływujące przede wszystkim w płaszczyźnie czołowej, a pomijając wszystkie pozostałe płaszczyzny.

Trzeci model obciążenia stawu biodrowego, **model Będzińskiego**, obejmuje także mięśnie odpowiedzialne za rotowanie kości udowej względem miednicy. Opisuje on sytuacje dużo bardziej złożone niż stanie z podniesioną jedną kończyną. Pozwala przyrzeć się sytuacjom takim jak wchodzenie po schodach uwzględniając wartości oddziaływania mięśni odwodzicieli, pasma biodrowo-piszczelowego oraz masy tułowia na główkę kości udowej [8].

Jednakże niemożliwym jest stworzenie modelu, który w pełni byłby w stanie odtworzyć schematy sił i ich wzajemnych relacji w stawie biodrowym, gdyż cały układ jest zbyt złożony. Co więcej, wiele cech takich jak wiek, płeć czy specyficzna budowa ciała uniemożliwia ujednoczenie i schematyzację układu. Współczesne metody numeryczne i programy komputerowe pozwalają jednak

na opracowywanie dużo bardziej złożonych modeli, które uwzględniają zdecydowaną większość mięśni biorących udział w ruchu kończyn dolnych i w przenoszeniu obciążenia.

Praca nad endoprotezami pociągnęła za sobą rozwój metod, które umożliwiają badanie wartości wytrzymałościowych, termicznych i przepływowch, dzięki czemu konstrukcja jest optymalizowana jeszcze zanim zostanie wyprodukowany prototyp. Pozwala to między innymi na ograniczenie kosztów produkcji jak i późniejszej eksploatacji. Istotne dla tych obliczeń są dwa wzory: **prawo Hook'a** oraz **równanie Naviera**.

Prawo Hook'a znajduje zastosowanie w przypadku ciał wykazujących jednakowe właściwości we wszystkich kierunkach i stosowane jest w przypadku jednoosiowych naprężeń. Pozwala ono na określanie zależności pomiędzy odkształceniem, a naprężeniem które je wywołało i wyrażone jest za pomocą następującego wzoru:

$$\sigma = E \cdot \varepsilon,$$

gdzie:

- σ – naprężenie normalne w przekroju poprzecznym,
- E – współczynnik sprężystości wzdłużnej,
- ε – odkształcenie względne.

Łatwym zauważeniem jest fakt liniowej zależności pomiędzy tymi dwoma wartościami, dzięki czemu wiadomym jest, iż odkształcenie ciała jest wprost proporcjonalne do siły je wywołującej.

Równanie Naviera jest podstawowym równaniem opisującym ruch. Wywodzi się ono bezpośrednio z Prawa Hook'a i przyjmuje następującą postać:

$$\rho_s \cdot (\partial^2 \mu / \partial t^2) - \Delta \sigma = F,$$

gdzie:

- ρ_s – gęstość ciała stałego
- σ – tensor naprężeń
- μ – wektor przemieszczeń
- F – wektor siły

Powyższy wzór może być uogólniony do postaci, którą można stosować dla trójosiowego stanu naprężeń [9].

Opracowanie wszystkich wymienionych w tym rozdziale modeli i wzorów pozwoliło skierować badania nad endoprotezami ku nowoczesności.

5. John Charnley – ojciec nowoczesnej artroplastyki

Na początku lat pięćdziesiątych XX wieku przeprowadzono pierwsze udane próby całkowitej endoprotezoplastyki stawu biodrowego. Dokonał tego Kenneth McKee. Jego dwuczściowa, wykonana ze stali nierdzewnej proteza cechowała się kilkunastoletnim okresem przeżycia, kiedy to nie wymagała rewizji. Pierwsze próby takiego zabiegu były podejmowane już kilkanaście lat wcześniej przez Philipa Willea w 1938 roku jednak okazały się one nieudane. U jego pacjentów, w krótkim czasie po operacji dochodziło do obłuzowania protez.

Jednym z największych problemów protez stawowych z połowy XX wieku było ścieranie się elementów endoprotez i emisja cząsteczek metali do okolicznych tkanek. W skutek tego dochodziło do tzw. metalozy, kiedy to organizm reaguje reakcją zapalną na resztki startego metalu, tworząc ziarninę.

Rozwiązanie opracował Brytyjski lekarz Sir John Charnley. Zaprojektowana przez niego całkowita endoproteza stawu biodrowego posiadana między innymi metalowymi elementami polietylenową wkładkę. Tak powstała nowa generacja protez niskooporowych. Ograniczało to ścieranie metalowych części protezy i stało się nowym standardem w alloplastyce [10][11].

6. Rozkwit endoprotezoplastyki

Końcówka wieku XX obfitowała w wiele udoskonaleń, jednak istota mechanizmu działania protez pozostawała bez większych zmian względem rozwiązań opracowanych przez J. Charnley'a. Największą innowacją od czasu jego badań było opracowanie protez niewymagających stosowania cementu do ich umocowania w kości. Była to odpowiedź na stosunkowo częste septyczne i aseptyczne obłuzowania endoprotez, których przyczyn dopatrywano się w niezadawalających właściwościach cementu. Tutaj szczególnie zasługi dla rozwoju tego protez trzeba przyznać dla Petera Ringa. W latach pięćdziesiątych XX wielu rozpoczął on intensywne badania nad sposobnością integracji endoprotezy z macierzą kostną oraz na ich mocowaniu śrubami. Obecnie endoprotezy bezcementowe posiadają porowatą lub hydroksyapatytową powierzchnię ścian. Ułatwia ona proces połączenia protezy z tkanką kostną - osteointegrację, co pozwala na ich trwałe umocowanie.

Obecnie ortopedzi dysponują szeroką gamą endoprotez wytworzonych ze specjalnych stopów stali chirurgicznej oraz panewkami lub głowami protez wykonanych z ceramiki. Samo mocowanie endoprotez może być cementowe, bez cementowe lub hybrydowe. Szacuje się że operacje całkowitej protezy co umożliwia większą personalizację leczenia operacyjnego.

Zabiegi alloplastyki ze względu na ich coraz większą dostępność i wciąż starzejące się społeczeństwo stają się coraz powszechniejsze. Szacuje się że operacje całkowitej endoprotezoplastyki przejdzie co dziesiąta osoba. Ten szybki rozwój alloplastyki nie byłby możliwa

bez sztucznych stawów Thermistoclesa Glucka wykonanych z kości słoniowej oraz wielu innych pionierów medycyny, którzy z biegiem lat sukcesywnie rozwiązywali kolejne problemy związane z endoplastyką stawów. Obecnie głównie działania na rzecz rozwoju endoprotez prowadzone są przez międzynarodowe concerny medyczne w kierunku wydłużenia przeżywalności endoprotez [12].

8. Bibliografia

1. Anna Ciećkiewicz, Janusz Cwanek (2014). „Historia endoprotez stawu biodrowego do roku 1962”. *Problemy Nauk Stosowanych*, Tom 2, s.131-142.
2. Philippe Hernigou. „Earliest times before hip arthroplasty: from John Rhea Barton to Themistocles Glück”. 2013.
3. N. J. Eynon-Lewis, D. Ferry, M. F. Pearse. „Themistocles Gluck: an unrecognised genius”. 1992.
4. Richard A. Brand MD, Michael A. Mont MD, M. M. Manring PhD. „Biographical Sketch Themistocles Glück”. (1853–1942). 2011.
5. M. A. Czajkowska, J. Pierzak-Sominka, „Wyznaczanie sił równoważących obciążenie stawu kolanowego”, *Problemy Nauk Stosowanych*, 2015, Tom 3, s. 160 – 164).
6. Szymon Cygan, „Wybrane stawy i kregostup”, *Biomechanika Inżynierska*
7. Łukasz Sieczka, Andrzej Bohatyrewicz, Szymon Pituch: „Endoprotezy stawów biodrowych wczoraj i dziś”. 2017.
8. Anton John, „Modelowanie i analiza wytrzymałościowa stawu biodrowego człowieka przed operacją kapoplastyki i po niej”, *Modelowanie Inżynierskie*, 2010r; 40, s. 103-110.
9. Maria Astriab, „Modelowanie i symulacja wpływu kształtu trzpienia endoprotezy stawu biodrowego na wartość naprężeń”, *Inżynieria Biomedyczna*, 2019; s. 21-23.
10. B. M. Wroblewski, P. D. Siiny, P. A. Fleming. „The Charnley Hip Replacement – 43 Years of Clinical Success”. 2006.
11. V.R. Joshi, V.B. Poojary. „Sir John Charnley”. 2014.
12. Justyna Wendland, Monika Gierzyńskadolna, Tomasz Rybak, Tomasz Wiśniewski. „Badania nad opracowaniem nowego biomateriału przeznaczonego na elementy endoprotez stawu biodrowego”. 2009.

INTERNET JAKO ŹRÓDŁO WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ HISTORYCZNYCH

Szpotauński Adam

doktor nauk teologicznych z zakresu Historii Kościoła
petronius_caius@op.pl

Wstęp

We współczesnym świecie internet stał się jednym z najpopularniejszych mediów. Dawno przestał pełnić jedynie funkcję przekazywania określonych wiadomości, czy to do osób prywatnych (komunikatory) czy do szerszej masy (portale informacyjne). Obecnie internet ma także swój wkład w proces wychowania i kształcenia młodych ludzi. To właśnie im, przychodzi dość łatwo poruszać się w rzeczywistości wirtualnej. Niekiedy korzystają oni również z internetu, aby poszerzyć swój zakres wiedzy. Ponadto coraz większa liczba archiwów, ośrodków badawczych, bibliotek itp., stara się udostępnić za pomocą wersji cyfrowych przynajmniej części swoich zbiorów w internecie. Samorządy, parlamenty, ministerstwa i inne struktury bytów państwowych i samorządowych publikują w wersjach cyfrowych dokumenty przez siebie wytworzone (ustawy, uchwały, rozporządzenia, decyzje itd.), które również mogą stać się źródłem określonych informacji dla historyka. Jednym słowem, współczesny świat utrwała w przestrzeni internetu coraz większą liczbę dokumentów nie tylko z obecnych czasów, ale także z różnych okresów historii. Czy więc młody naukowiec, umiejący poruszać się w rzeczywistości internetu, może oprzeć się o prezentowane dokumenty, archiwa itp., jako źródła w swoich badaniach naukowych? Czy publikowane na stronach internetowych opracowania zwarte, artykuły, czasopisma mogą stać się podstawą literatury przedmiotu bądź literatury pomocniczej w opracowaniach dyplomowych i naukowych? W końcu także, czy sam internet jako obszar aktywności człowieka może być już teraz lub w niedalekiej przyszłości traktowany jako źródło informacji o czasach nam współczesnych. Parokrotnie różni metodycy historyczni podejmowali próbę odpowiedzi na powyższe pytania. Z uwagi na fakt, iż internet przechodzi ciągłą ewolucję w poniższym artykule podjęto kolejną próbę refleksji na w/w zagadnieniach.

1. Klasyyczny model podziału i weryfikacji źródeł w opracowaniach historycznych

Jedną z klasycznych definicji źródeł historycznych zaproponowana przez wybitnego historyka Stanisława Kościakowskiego (1881 - 1960). Zaprezentowana w książce „Historycy” (wyd. 1954 Londyn), określa źródło jako „ślad po fakcie dziejowym, służącym do poznania i rekonstrukcji tego faktu.” Tymczasem współczesna metodologia historyczna bardziej niż słowo

„rekonstrukcja” akcentuje „konstrukcja”. W znaczeniu, iż źródło ma dostarczyć historykowi informacji, które umożliwią skonstruowanie faktów historycznych, a nie są jedynie pozostałościami przeszłości. Wynika to z faktu, iż źródło informacji nie jest neutralne, lecz od początku obciążone jest interpretacją historyka, który formuluje pytania wynikające z jego założeń. [1, s. 36 – 37]

Innym słowem, że nic nie jest źródłem samo z siebie. Dowolny stan rzeczy staje się źródłem historycznym wówczas, kiedy zajmując odpowiednie miejsce w procedurze poznania i wówczas, gdy zakłada odwołanie do swojej empirii. Przy czym empirię rozumie się na sposób sugerowany przez metaforę źródła. Za terminem źródło ujawnia się określona decyzja teoriopoznawcza, za którą z kolei stoi określona wizja historyczna. Stąd też standardowa praktyka badań historycznych niektóre z artefaktów kultury może potraktować jako źródło bez zastanowienia, wobec innych wymagać to będzie pewnej refleksji, a jeszcze inne wykluczy niejako „na starcie”. [2, s. 210]

Pośród wielu modeli podziału źródeł historycznych, na uwagę zasługuje propozycja, w której dzieli się je (ze względu na formę) na trzy zasadnicze grupy. Do pierwszej zalicza się źródła oralne, a więc przekazy ustne, wywiady. W polskiej nauce traktowane są one jako źródła niższej kategorii i wykorzystywane są przed wszystkim w etnologii. Jako drugą grupę źródeł wyróżnia się źródła materialne. A więc wszystko co jest wytworem człowieka i może opowiadać o czasach mu współczesnych od narzędzi z jaskiń po obiekty architektoniczne stojące po dzień dzisiejszy. W końcu trzecia grupa źródeł określa się jako źródła pisane przechowywane głównie w archiwach lub bibliotekach naukowych. Współczesna nauka poniekąd wymusza zatarcie się, dotychczas wyrazistych granic tych źródeł. Wynika to z konieczności współpracy pomiędzy archeologami, historykami, historykami sztuki w celu pełniejszego opisu wydarzeń minionych. [3, s. 71]

Z kolei inny klasyczny model przyjmuje następujący podział: źródła pisane, niepisane, multimedialne, statystyczne i kartograficzne (mapy, plany). W skład źródeł pisanych wchodzi: aktowe i narracyjne. Aktowe składają się z normatywnych i akt. Natomiast narracyjne z: relacji historiograficznych, dzieł literackich, pamiętników, listów. Do źródeł niepisanych zalicza się: ikonograficzne, zabytki architektoniczne, przekazy ustne, zabytki kultury materialnej. [4]

Jak więc wynika z powyższego punktu klasyczny model podziału źródeł w badaniach historycznych nie wyodrębnia źródeł internetowych jako samodzielnej kategorii, lecz próbuje jej elementy przyporządkować do już istniejących schematów.

2. Współczesne możliwości badań historycznych on-line

Skoro przypomnieliśmy jakie kwestie podziału i weryfikacji źródeł w badaniach historycznych postrzega klasyczny model badań historycznych. Przyjrzyjmy się więc jakie możliwości daje historykowi współczesny internet w prowadzeniu przez niego badań naukowych.

Biblioteki coraz częściej dążą do jak najszerszego udostępnienia katalogów własnych zbiorów. Przede wszystkim, po to by skrócić czas wyszukiwania pożądanich woluminów. Coraz częściej tworzy się także katalogi wspólne dla kilku czy nawet kilkunastu bibliotek tak, aby wyszukiwany materiał nie tylko odnaleźć, ale także upewnić się czy istnieje możliwość dostępu do niego, nie tylko metoda klasyczną, ale także on-line. Przykładami takich rozwiązań mogą być katalogi typu: Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny NUKAT - www.nukat.edu.pl/, Katalog Rozproszonych Bibliotek Polskich KaRo - www.karo.umk.pl/K_2.00/, Główny katalog komputarowy Biblioteki Narodowej - www.alpha.bn.org.pl/, Biblioteki cyfrowe - www.fbc.pionier.net.pl/owoc/list-libr, The European Library - www.search.theeuropeanlibrary.org/portal/pl/index.html, WorldCat - www.worldcat.org/ i wiele innych. Ponadto współczesny internet umożliwia wyszukiwanie publikacji zwartych, artykułów, czasopism, notek biograficznych, recenzji naukowych, rozpraw naukowych i prac dyplomowych które zostały nie tylko opublikowane drukiem, ale także istnieją w wersji cyfrowej. Przykładami takich wyszukiwarek mogą być: Google Scholar - www.scholar.google.pl, Google Books - www.books.google.com/, BASE - www.base-search.net/, Open Access Repositories - www.openaccess.org/index.html, Digital Repository Infrastructure Vision for European Research (Driver) - www.driver-community.eu itp. [5]

Internet daje również możliwość przeglądania wielu zasobów archiwów różnego typu. Dla przykładu Archiwum Państwowe udostępniło w 2019 roku ponad 37 mln cyfrowych kopii dokumentów pochodzących z własnych zasobów i innych instytucji pamięci, dotyczących aktów stanu cywilnego, ksiąg metrykalnych z wielu miejscowości w Polsce, a także ewidencji mieszkańców. Ponadto w serwisie www.szukajwarchiwach.gov.pl udostępniono akta miast, dokumentację Rządu RP na uchodźstwie, Biura Odbudowy Stolicy, Rozgłośni Polskiej „Radio Wolna Europa”. Za pomocą w/w serwisu możliwe jest odszukanie według hasła, konkretnych dokumentów umieszczonych we wszystkich oddziałach archiwum państwowego, z podaniem oznaczeń poszczególnych dokumentów. Dla przykładu dla hasła „Zgorzelec” wyszukiwarka wskazała w dniu 13 sierpnia 2019 roku – 1500 dokumentów różnego typu, część z nich także w wersji cyfrowej. Także Narodowe Archiwum Cyfrowe z serwisem Audiovis udostępniło zdumiewający zbiór fotografii ukazujących życie społeczne, polityczne, gospodarcze i kulturalne Polski na przestrzeni XX/XXI wieku. W zbiorach tych znajdują się także nagrania Polskiego Radia. Wiele oddziałów Archiwum Państwowego udostępniło swoje zasoby w poszczególnych zakresach: np. Archiwum Państwowe w Olsztynie zawiera w wersji cyfrowej ok 0,5 mln kopii stanu cywilnego i instytucji wyznaniowych, komitetów

gminnych PZPR; Archiwum Państwowe w Przemysłu przez swój serwis umożliwia dostęp do 1,15 mln skanów dokumentacji, kartograficznej rękopisów i druków ulotnych. [6]

Również za pomocą internetu istnieje możliwość bezpośredniego dostępu do aktów prawnych zamieszczonych w Dzienniku Ustaw i Monitorze Polskim od 1918 roku www.isap.sejm.gov.pl/. Zasadnicza większość samorządów także publikuje własne akty prawne na stronach internetowych swoich urzędów. Niezwykle pomocne są również biblioteki cyfrowe, dzięki którym można pozyskać w całości teksty opracowań zawartych, artykułów, czasopism, a nawet prac naukowych np.: *Czasopisma polskie w wersji cyfrowej* – www.bj.uj.edu.pl/zb/czc.pdf; *Otwarta Nauka* – www.otwartanauka.pl/; *Federacja Bibliotek Cyfrowych* – www.fbc.pionier.net.pl; *Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona* – www.polona.pl/dlibra. W wersjach elektronicznych dostępne są ponadto zbiory: *Archiwum Historii Mówionej* – www.audiohistoria.pl/; *Pamięć Polski* – *Pamięć Świata* (projekt Polskiego Komitetu do spraw UNESCO) – www.archiwa.gov.pl/memory; *Centralna Biblioteka Statystyczna* – www.statlibr.stat.gov.pl; *Archiwum historyczne Videofact* – www.videofact.com/polish.htm. Zasadnicza część uczelni posiada w swoich zbiorach archiwalnych prace dyplomowe i naukowe w wersjach cyfrowych, choć nie są one na ogół wprost dostępne w Internecie, ni mniej jednak istnieje możliwość uzyskania informacji drogą elektroniczną nt. powstałych już opracowań. A także znaczna część ośrodków akademickich i instytucji badawczych upublicznia kierunki swoich obecnych badań. W internecie publikuje się także bibliografie poszczególnych pracowników naukowych z danej jednostki. Dla poszukiwania przez młodego historyka, innowacyjnego kierunku badań te informacje mają ogromną wagę. W dobie coraz łatwiejszej komunikacji powstały również platformy naukowe, za pomocą których historycy mogą wymienić się nie tylko wynikami własnych badań, ale również współpracować, przy różnych projektach badawczych np.: *Nauka Polska* – www.nauka-polska.pl/; *Index Copernicus Scientist Panel* – www.scientists.indexcopernicus.com; *ResearcherID* – www.researcherid.com; *Clio Online* – www.clio-online.de. [7]

Internet umożliwia również obecnie korzystanie z całego szeregu portali historycznych o charakterze naukowym, a także popularnonaukowym. Na których udostępnia się szereg ciekawych i wartościowych tekstów, np. www.histmag.org, www.ciekawostkihistoryczne.pl, www.polishhistory.pl; www.dzieje.pl; www.historia.org.pl; www.historykon.pl; www.historion.pl i wielu innych. Ukazywanie historii w rzeczywistości wirtualnej dokonuje się także za pomocą multimedialnych, udostępniane są filmy i animacje o treści historycznej, a wiele z nich jest autorstwa historyków o znacznej wiedzy i doświadczeniu akademickim. W internecie utrwała się także szereg konferencji, wystąpień, referatów, odczytów organizowanych przez różnego rodzaju instytucje i ośrodki badawcze. Niektóre z tych materiałów filmowych doczekały się również wydania prezentowanych treści w formie druku. W ten sposób możemy również poznać na podstawie jakiego materiału badawczego były przygotowywane dane materiały filmowe.

Niezwykle ciekawym narzędziem przydatnym w badaniach historycznych jest technologia GIS („Geographic Information System”) umożliwia ona gromadzenie, przechowywanie, analizowanie i zarządzanie danymi odnoszącymi się do położenia na ziemi. Chodź stosowany jest ona głównie w naukach przyrodniczych: geografii, geologii, geodezji, kartografii itd. To jednak system ten doskonale nadaje się do tworzenia map tematycznych, tak bardzo potrzebnych również na polu historii. Na podstawie tego systemu stworzono wiele różnych konkretnych rozwiązań dla poszczególnych krajów i okresów historii. Przykładem może być *Social Explorer*. Zawiera on dane z lat 1940 – 2000 i wykorzystywany jest nie tylko do badań naukowych, ale również do nauczania historii, socjologii, geografii i demografii historycznej. Umożliwia on wygenerowanie ponad 5000 map tematycznych i około 130 raportów demograficznych o różnym stopniu szczegółowości geograficznej. [8, s. 153-154, 167.]

3. Zalety i wady wynikające z wykorzystywania internetu na polu badań historycznych

Pośród wielu pozytywnych wynikających z wykorzystania internetu we współczesnych badaniach historycznych można wymienić:

a) Szybsza możliwość wyszukiwania dokumentów w poszczególnych zbiorach archiwalnych. Szczególnie wówczas, kiedy archiwa te są dostępne w wersjach cyfrowych. A także wtedy, kiedy fizyczny pobyt naukowca w danym archiwum jest ograniczony czasem.

b) Szerszy dostęp do wyników badań i literatury zagranicznej. Szczególnie dotyczy to wyników renomowanych uczelni i jednostek badawczych. Dzięki czemu młody historyk może porównać najnowsze wyniki badań z własnymi.

c) Możliwość przeprowadzania wywiadów z osobami, do których fizyczny dostęp na tę chwilę nie jest możliwy. Dotyczy to przede wszystkim korespondencji mailowej. Niekiedy świadkowie danych wydarzeń, mogą mieszkać w zupełnie innym miejscu co badacz, a nawet innym kontynencie. Korespondencja mailowa może pomóc nie tylko w zebraniu relacji naocznych świadków, ale także być przydatna przy zbieraniu poszczególnych dokumentów, których skan również można otrzymać mailowo.

d) Zdecydowanie większe możliwości dostępu do szeregu tekstów różnego typu: opracowań zwartych, artykułów, czasopism, prac dyplomowych i naukowych, relacji świadków (spisanych lub nagranych), opisów biograficznych itp., szczególnie wtedy, gdy teksty te umieszczane są w wersjach

cyfrowych.

e) Możliwość wykorzystywania informacji zaczerpniętych z mediów społecznościowych do prowadzenia badań dotyczących przemian społecznych, w kontekście najnowszej historii.

f) Okazja do prowadzenia szerokiej dyskusji pomiędzy historykami i wymiany doświadczeń, za pomocą for internetowych zarówno polskich jak i zagranicznych.

g) Tworzenie klimatu do powstawania i rozwojów różnego rodzaju stowarzyszeń, bractw, grup rekonstrukcyjnych itp., których rola w wirtualizacji i popularyzacji wiedzy historycznej odgrywa rolę niemalże bezcenną.[9]

Jednym z częstych zarzutów wobec literatury internetowej czy obrazów jest brak ich autoryzacji, co za tym idzie w świetle współczesnego rozumienia naukowości wyklucza ich jako źródło. W końcu w dobie takich programów jak chociażby Photoshop łatwo dany obraz podać obróbcę. Współczesna technologia umożliwia również zastosowanie narzędzi potwierdzających wiarygodności obrazu podczas badania wydarzenia historycznego np. w sieciach społecznościowych. Chociażby poprzez ustalenie autora lub pierwotnego źródła obrazu, czy też krzyżowe sprawdzenie wraz z innymi źródłami, zwrócenie uwagi na drobne szczegóły, które znajdują się na obrazie, co dość często jest wskazówką, która może pomóc w sprawdzeniu. Inną metodą jest potwierdzenie parametrów czasowych i przybliżonego miejsca, gdzie było stworzone zdjęcie, a także zestawienie obrazu z tym, który został wykorzystany w poście na portalach społecznościowych. Chociaż warto pamiętać, że obraz, który jest prawdziwy, może być również zamieszczony lub przedstawiony w nieprawdziwym kontekście. Sprawdzenie obrazu również można dokonać za pomocą serwisów programowych, takich jak np.: Google Search by Image, TinEye – wstępne poszukiwanie obrazów, gdzie można „załadować” zdjęcie, aby znaleźć jego oryginalne źródło i wówczas zobaczyć, gdzie ono jeszcze jest zamieszczone. Jednym z wyników poszukiwania pierwotnego źródła obrazu lub zestawienia obrazu z tym, który jest zamieszczony w danej informacji jest wyjaśnienie tego, czy zdjęcie było edytowane przed zamieszczeniem, czy zachowane jest w formie nie zmienionej. Dla tej części weryfikacji wykorzystywany jest obecnie serwis Image Edited. Czasami zdarza się, iż historyk w trakcie poszukiwania niezbędnych informacji na stronach internetowych okazuje się, iż strona ta lub post zostaje usunięty przez administratora lub wprost autora. Aby utrwalić informacje o danej informacji naukowiec może dokonać zrzutu ekranu albo użyć serwisów programowych takich jak np. Archive.is jest to narzędzie, które archiwizuje strony internetowe. Archive.is stworzył cyfrową kopie i poda wam link, pod którym będzie dostępna. Archiwalnych wersji stron można także wyszukiwać za pomocą narzędzia WaybackMachine. Narzędzie to pokaże na kalendarzu kiedy były zrobione kopie archiwalne z wskazanego zasobu internetowego. Problem autorstwa zamieszczonego źródła był już dawno podnoszony i w rzeczywistości relacje między autorem i źródłem są o wiele bardziej skomplikowane. Podejmowano próby zajęcia się tym problem. Oczywiście jest fakt, iż portale społecznościowe, wśród których najczęściej wymienia się Facebook, są unikalnym narzędziem utrwalenia źródeł historycznych. W tym wypadku są przede wszystkim: posty, komentarze, które mogą pojawiać się m.in.: w postaci dokumentów fotograficznych, wpisów lingwistycznych, pisemnych źródeł oraz dokumentów multimedialnych. Oczywiście jest również, że ustalenie autorstwa źródła jest ważną częścią w prowadzeniu badań historycznych, gdyż pozwala ustalić wiarygodność i motywację rozpowszechnionego źródła.[10, s. 56 - 57]

Jak również ważną wadę wykorzystania internetu jako źródła badań historycznych metodycy podają zagrożenie, iż wskutek wykorzystywania niektórych źródeł internetowych może dojść do przewartościowania pojęcia „prawdy historycznej”. Mogłoby to prowadzić do utraty przez historię znamion naukowości. Gdyż na tych samych zasadach w internecie funkcjonowałyby treści różnej jakości od artykułów naukowych po gry opartych o wydarzenia historyczne. W ten sposób zacierałaby się granica między profesjonalistami a amatorami. W rzeczy samej każdy stawałby się historykiem. Nie byłaby już potrzebna odpowiednia wiedza, przygotowanie merytoryczne, ani właściwa postawa moralna, aby autorytatywnie wypowiadać się na temat historii. Zdanie profesora historii z ogromnym doświadczeniem i dorobkiem naukowym równe byłoby w sieci wypowiedzi ucznia z ósmej klasy szkoły podstawowej (z całym szacunkiem dla nich). Gdyż publikowane byłyby np. na podobnych platformach internetowych. Zabieg ten ostatecznie może doprowadzić, iż historycy stracą monopol na mówienie o przeszłości, a historia wprost stanie się po prostu towarem. Do tego dochodził niekiedy tendencja do swoistej komercjalizacji historii. Subiektywne wizje budowania przeszłości owocują chociażby sensacyjnymi artykułami na stronach internetowych czymś w rodzaju historiografii rewizjonistycznej. Swego rodzaju rozwiązanie tego problemu jest rozszerzanie pojęcia cyfrowego wykluczenia. Chodzi więc, o zróżnicowanie w korzystaniu z internetu wynikającym z różnych kompetencji użytkowników. To rozwiązanie powinno zabezpieczyć profesjonalizm historyczny również na polu internetu.[11]

Zakończenie

Współczesne ośrodki badawcze, muzea, biblioteki i archiwa dążą do jak najszerzej cyfryzacji własnych zbiorów. Wynika to z przekonania, iż ludzka wiedza o świecie (w tym także, o jego historii) powinna być jak najbardziej dostępna. Młody naukowiec (historyk), nie musi w obecnej rzeczywistości odwiedzać szeregu archiwów i bibliotek (chyba, że wirtualnie), aby móc

zgrupować wystarczający materiał badawczy w celu przygotowania opracowań naukowych. O ile wobec autoryzowanych przez podmioty naukowe dokumentów nie można mieć żadnych zastrzeżeń. O tyle niebezpieczeństwo interwencji w integralność dokumentu, a co za tym idzie naruszenia jego autentyczności może dotyczyć zbiorów, wobec których nie możliwe jest przeprowadzenie jakiegokolwiek ich weryfikacji. Podobnie umieszczanie w internecie szeregu informacji jak np. biogramów, artykułów, opisów itp. bez podania autora danego tekstu, który powinien odpowiadać za to co wytworzył. W zasadniczym stopniu podważa autentyczność i naukowy charakter danego tekstu. Tym samym wykluczając go jak źródło informacji. Tymczasem, w ten sposób tracimy wiele wartościowych tekstów. Obecnie bowiem w internecie pojawia się coraz więcej różnych opracowań i to o coraz większej wartości.

Istnieje więc, uzasadniona potrzeba przepracowania współczesnych metod weryfikacji materiału badawczego, tak aby młody historyk wykorzystujący najnowsze narzędzia badawcze, mógł pośród nich wykorzystywać także internet jako wartościowe źródło informacji. Chociaż od szeregu lat, przyjęto niemalże jednolitą formę cytowania tekstów umieszczonych na stronach internetowych (adres strony i czas jej odwiedzenia). To i tak w mentalności przynajmniej części współczesnych naukowców teksty zaczerpnięte z internetu nadal traktowane są jako materiał gorszej jakości. Tymczasem „ślady” naszej obecnej aktywności wirtualnej rzeczywistości, nieuchronnie w przyszłości staną się podstawą informacji o naszej kulturze i społeczeństwie. Podobnie jak to było z procesem wprowadzania obrazu stałego czy ruchomego (filmu) jako sposobu udokumentowania czasów im współczesnych.

Reasumując uzasadnionymi są dziś postulaty: aby źródła internetowe traktować na równi z innymi źródłami w klasycznej metodologii historycznej (wówczas, gdy istnieje możliwość ich weryfikacji). Opracowania zwarte, artykuły, czasopisma, relacje, świadectwa, zapisy multimedialne itd. umieszczane w internecie, nawet wówczas kiedy nie mają one materialnych (wydanych w druku) odpowiedników również traktować jako równoważne opracowania. W ten sposób młody historyk może zyskać o wiele szersze spectrum materiału badawczego, niż dysponował by dotychczas. Co nie oznacza, zaniechania krytycznej analizy materiału badawczego. Analiza krytyczna jest bowiem podstawowym narzędziem weryfikacji źródeł.

LITERATURA

- [1] J. Topolski, Wprowadzenie do historii, Poznań 2009.
- [2] W. Wrzosek, Los źródła historycznego, Rocznik Antropologii Historii, 2011, rok 1, nr 1-2 (1), ss. 209 – 216
- [3] R. Gaziński, Świat informacji na nośnikach elektronicznych a humanista na przykładzie warsztatu historyka, Informacja dla nauki a świat zasobów cyfrowych 2008, ss. 68 – 79.
- [4] www.e-historia.com.pl/61-podrecznik-do-nauki-historii/starozytosc/389-0-0-wprowadzenie-dometodologii-historii-online-12.08.2019.
- [5] www.depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2388/Internetowe_zrodla_informacji_dla_historyka.pdf?sequence=1 online 13.08.2019.
- [6] www.archiwa.gov.pl online 13.08.2019.
- [7] www.depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2388/Internetowe_zrodla_informacji_dla_historyka.pdf?sequence=1 online 13.08.2019.
- [8] K. Wnęk, System GIS w badaniach historycznych, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCCCXII – 2010, ss. 153 – 171.
- [9] www.historiaimedia.org/2010/09/16/internet-i-odtworstwo-historyczne/index.html online 14 sierpnia 2019.
- [10] A. Peleszczyszyn, T. Biłuszczak, Wykorzystywanie przez historyka – źródło znawcę serwisów programowych do określenia wiarygodności informacji w procesach historycznych, Information Society Regional Development Trends 2016 LVIV, ss. 56 – 57.
- [11] www.historiaimedia.org/2009/06/03/historia-w-internecie-internet-w-historii/index.html online 14.08.2019.

ABSTRAKT

Rozwój technologii internetowej umożliwia współczesnemu historykowi, korzystanie z dużo większych niż do tej pory narzędzi badawczych. W Internecie coraz częściej utrwała się nie tylko dokumenty archiwalne, ale także publikuje szereg opracowań. Stąd też istnieje uzasadniona konieczność opracowania metody weryfikacji tekstów umieszczanych w internecie na potrzeby współczesnej nauki. Tak, aby nie traci wartościowych dokumentów lub opracowań, które do tej pory bywał pomijane, lub też ich wartość naukową podważano.

INTERNET AS A SOURCE OF CONTEMPORARY HISTORICAL STUDIES

Summary

The development of internet technology enables a modern historian to use much larger research tools than ever before. Not only archival documents are being recorded on the Internet, but also series of studies are published. Therefore, there is a justified need to develop a method of verifying texts posted on the Internet for the needs of modern science. So that it doesn't lose valuable documents or studies that have been overlooked until now, or their scientific value is undermined.

Słowa kluczowe: źródła internetowe, współczesne narzędzia badań historycznych, Internet a nauka.
Key words: Internet sources, contemporary tools of historical research, Internet and science

ANALIZA BEZROBOCIA NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Mgr Grzegorz Czapski

Wydział Nauk Społecznych

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Email: grzegorz.czapski@kul.lublin.pl

„Modlę się za polskie rodziny nękane problemem bezrobocia i ubóstwa. Dla wszystkich utrudzonych i zniechęconych proszę o odnowioną nadzieję!”.

Jana Pawła II Żywcu, 22 maja 1995 r.

Wstęp

Przejsie do gospodarki rynkowej spowodowało powstanie nowych problemów na terenie całej Polski. Jednym z głównych dylematów, z jakimi borykała się Polska na przełomie XX i XXI wieku był nieznany dotąd problem bezrobocia. Dla wielu osób żyjących w ubiegłym wieku, które egzystowały w okresie socjalizmu, to nowe zjawisko było czymś niezrozumiałym, niezgodnym z założeniami gospodarki centralnie sterowanej. Po transformacjach gospodarczych zjawisko bezrobocia było powodem gwałtownego wzrostu liczby osób pozostających bez pracy.

Podczas V pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, 22 maja 1995 w Żywcu w czasie liturgii, papież zwrócił uwagę na problem bezrobocia i ubóstwa wśród polskich rodzin. Polacy wiązali duże nadzieje na poprawę sytuacji na krajowym rynku pracy w związku z przystąpieniem do Unii Europejskiej. W dniu 1 maja 2004 roku Polska stała się członkiem Wspólnoty Europejskiej. Umożliwiło to podejmowanie zatrudnienia w innych krajach członkowskich Unii Europejskiej. W otwarciu granic wiele osób widziało szansę na znalezienie nowej pracy i polepszenie swojej sytuacji bytowej. Bezrobocie jest zjawiskiem wielowątkowym, które może oddziaływać negatywnie na różne sfery życia gospodarczego, politycznego, rodzinnego i społecznego. Pomimo ciągle poprawiającej się sytuacji na rynku pracy zjawisko bezrobocia nadal jest obecne. Skala tego zjawiska na przestrzenie lat 1990-2019 ulegała znacznym wahaniom. W czerwcu 2019 roku stopa bezrobocia w Polsce wyniosła 5,30% i była najniższa od 1990 roku.

1. Teoretyczne zagadnienia związane z bezrobociem

Przyjmuje się, że pojęcie „bezrobocie” wprowadził jako pierwszy angielski ekonomista John Atkinson Hobson, w połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. Określił on to zjawisko jako „przymusową beczynność robotników”, wyszczególniając jego negatywne konsekwencje zarazem z punktu widzenia jednostek i całego społeczeństwa. Jak wynika z tej terminologii, już wtedy widziano negatywny wpływ bezrobocia w dwóch płaszczyznach: jednostkowej oraz ogólnej¹.

W literaturze przedmiotu za bezrobocie uważa się stan, w którym „część osób w wieku produkcyjnym, zdolnych i gotowych do pracy na typowych warunkach występujących w gospodarce, pozostaje bez pracy, pomimo podejmowanych poszukiwań pracy”². Bezrobocie może być różnie rozumiane, zarazem z punktu widzenia nauk ekonomicznych, jak oraz społecznych. Dla ekonomistów bezrobocie jest kategorią analizy rynku pracy oraz oznacza niecałkowite wykorzystanie czynników wytwórczych. Socjologowie natomiast zwracają uwagę nie tylko na aspekty ekonomiczne, a na społeczne niekorzystne konsekwencje bezrobocia: stan beczynności zawodowej osób, które są zdolne do pracy i zgłaszają gotowość do jej podjęcia, dla których podstawą życia są dochody z pracy. Pedagodzy natomiast skupiają swoje zainteresowania swoje na psychospołecznych konsekwencjach tego zjawiska, rozważając możliwości wspierania, zagrożonego brakiem pracy, rozwoju społeczno-kulturalnego jednostek oraz grup³.

Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zatrudnieniu następująco określiła definicję osoby bezrobotnej „,to osobę zdolną do pracy i gotową do jej podjęcia w ramach stosunku pracy, pozostającą bez pracy i zarejestrowaną we właściwym dla miejsca zamieszkania organie zatrudnienia stopnia podstawowego, jeżeli:

- a) nie pobiera emerytury,

1 R. Gębura, Bezrobocie jako problem polityki społecznej, [w:] Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, wyd. Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim, Ostrowiec Świętokrzyski, 2015, s. 55.

2 E. Kwiatkowski, Bezrobocie, [w:] Podstawy ekonomii, E. Kwiatkowski, R. Milewski (red), wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 391.

3 G. Bartkowiak, Z. Krajewski, A. Kujawińska, E. Więcek-Janka, Bezrobocie. Formy ograniczania bezrobocia i analiza niedopasowania zawodowego w powiecie konińskim, wyd. Wielkopolski Instytut Rozwoju Regionalnego w Poznaniu, Poznań 2010, s. 7.

b) nie jest właścicielem lub posiadaczem (samoistnym lub zależnym) gospodarstwa rolnego,
c) nie prowadzi działalności gospodarczej lub nie podlega ubezpieczeniu społecznemu z innego tytułu⁴⁵.

Aktualną definicję prawną pojęcia „osoby bezrobotnej” ustawodawca zawarł w art. 2 ust. 1 pkt 2 Ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004. W rozumieniu tejże ustawy „Bezrobotnym jest osoba niezatrudniona i niewykonująca innej pracy zarobkowej, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy obowiązującym w danym zawodzie lub w danej służbie albo innej pracy zarobkowej albo jeżeli jest osobą niepełnosprawną, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia co najmniej w połowie tego wymiaru czasu pracy, nieuczącą się w szkole, z wyjątkiem uczącej się w szkole dla dorosłych lub przystępującej do egzaminu eksternistycznego z zakresu programu nauczania tej szkoły lub w szkole wyższej, gdzie studiuje na studiach niestacjonarnych, zarejestrowaną we właściwym dla miejsca zameldowania stałego lub czasowego powiatowym urzędzie pracy oraz poszukującą zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej”⁴⁵.

Bezrobotni według definicji Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) są to osoby w wieku od 15 do 74 lata, które spełniają równocześnie trzy warunki:

- w czasie badanego tygodnia nie pracowały (zgodnie z kryteriami MOP),
- czynnie poszukiwały pracy, to znaczy podjęły konkretne działania w ciągu 4 tygodni (wliczając, jako ostatni – tydzień badany), żeby znaleźć nową pracę,
- były gotowe do podjęcia pracy w przeciągu dwóch tygodni następujących po tygodniu, w którym dokonano badania.

Do bezrobotnych zgodnie z tą definicją zostały zaliczone również osoby, które nie poszukiwały pracy, gdyż miały pracę załatwioną i czekały na jej rozpoczęcie przez czas nie dłuższy niż 3 miesiące oraz były gotowe tę pracę podjąć⁴⁶.

Również w władze publiczne prowadzą politykę zatrudnienia zgodnie art. 65 ust. 5 Konstytucji RP, który mówi, iż „władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych”⁴⁷.

Poruszając zagadnienia związane z bezrobociem należy wyjaśnić również kilka pojęć z nim związanych, takich jak: podaż i popyt na siłę roboczą, rynek pracy, stopa bezrobocia, zasoby siły roboczej. Podaż siły roboczej to liczba osób zdolnych do pracy oraz gotowych do jej podjęcia za określoną płacę oraz inne korzyści np. pozafinansowe. Podaż na pracę zależy głównie od wielkości przyrostu naturalnego. Następnym czynnikiem kształtującym podaż jest poziom płac oraz polityka płacowa, ponieważ część osób, dotąd niepracujących, jest gotowa podjąć pracę dopiero wtedy, gdy wynagrodzenie osiągnie odpowiednio, ich zdaniem wysokość. Popyt na siłę roboczą oznacza zapotrzebowanie pracodawców na pracę ludzką, co w znacznym stopniu zależy od wielkości nakładów inwestycyjnych poniesionych przez przedsiębiorstwa, które tworzą nowe miejsca pracy i od braków kadrowych w firmach⁸. Brak równowagi pomiędzy podażą siły roboczej a popytem na pracę (jeśli podaż jest większa niż popyt) powoduje powstawanie zjawiska bezrobocia. Rynek pracy natomiast to miejsce spotkań wolnych zasobów siły roboczej (osób poszukujących pracy) z ofertami miejsc pracy oferowanymi przez pracodawców⁹. Stopa bezrobocia to stosunek liczby osób bezrobotnych do liczby aktywnych zawodowo. Stopa bezrobocia ukazuje, jaka część zasobów siły roboczej stanowią bezrobotni. Zasoby siły roboczej obejmują ludność w wieku produkcyjnym, zdolną do zatrudnienia oraz gotową do pracy na danych warunkach, szczególnie płacowych, obowiązujących w danym momencie w gospodarce. Z pojęcia tego wynika, że zasoby siły roboczej tworzy część ogółu ludności w wieku produkcyjnym (wieku produkcyjne w Polsce dla kobiet 18-59 lat i 18-64 dla mężczyzn)¹⁰.

Bezrobocie niesie ze sobą wiele niekorzystnych skutków, do których możemy zaliczyć:

-
- 4 Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zatrudnieniu (Dz.U. 1989 nr 75 poz. 446)
 - 5 Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001)
 - 6 https://stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/POZ_ILO_konferencja.pdf (01.08.2019 r.)
 - 7 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 2009, nr 114, poz. 946)
 - 8 G. Bartkowiak, Z. Krajewski, A. Kujawińska, E. Więcek-Janka, Bezrobocie. Formy ograniczania bezrobocia i analiza niedopasowania zawodowego w powiecie konińskim, wyd. Wielkopolski Instytut Rozwoju Regionalnego w Poznaniu, Poznań 2010, s. 7.
 - 9 Tamże, s. 10.
 - 10 Tamże, s. 23.

- Ograniczony dochód budżetu państwa wynikający z tytułu niepłaconych podatków i składek ubezpieczeniowych,
- Nadmierne wydatki budżetu państwa wynikające z wypłat zasiłków dla bezrobotnych, świadczeń socjalnych oraz środkami związanymi z działaniami na rzecz przeciwdziałaniu bezrobociu,
- Niewykorzystane zasoby siły roboczej,
- Pogarszający się stan zdrowia,
- Zwiększanie się poziomu ubóstwa,
- Wzrost zjawisk patologicznych (alkoholizm, narkomania, prostytucja, przestępczość)¹¹.

2. Bezrobocie w Polsce

Bezrobocie w Polsce zostało oficjalnie ogłoszone wraz z wydaniem ustawy o zatrudnieniu z dnia 29 grudnia 1989 powołującej Rejonowe Biura Pracy. Ustawa ta była załącznikiem nadchodzących zmian gospodarczych w Polsce. Na początku bezrobocie wydawało się być samą teorią i prawnymi zapisami a nie rzeczywistym zjawiskiem. Dlatego też uważano, że bezrobocie to wymysł polityków oraz menagerów, a nie realnie poparte faktami i doświadczeniem zjawisko¹².

Pierwszy rok doświadczeń związany z tym nowym zjawiskiem, uważano dwojako. Z jednej strony, jako coś co było do przewidzenia i jako coś pożądanego zaś z drugiej strony jak lek. Pośród menagerów i pracodawców powstało rozczarowanie, a wśród bezrobotnych i polityków świadomość, że „bezrobocie to nie straszne”. Dla osób bezrobotnych, które zaczęły korzystać z pomocy socjalnej państwa ten stan kojarzył się z wakacjami. Dla świata polityki z racji łagodniejszych niż przewidywano negatywnych skutków bezrobocia stało się czynnikiem do odebrania Rejonowym Biurom Pracy statusu administracji specjalnej na rzecz administracji lokalnej, ale podległej jednocześnie administracji państwowej¹³.

Przemiany gospodarcze, jakie zeszły w Polsce diametralnie zmieniły sytuację na rynku pracy. W Polsce przed 1990 r. bezrobocie rejestrowane nie było znane. Nie było osób pozostających bez pracy, ale za to było całe grono osób wykonujących bezproduktywną, bezsensowną oraz niemającą żadnego ekonomicznego uzasadnienia pracę. Każdy miał etat a pensje dostawał za samo przychodzenie do pracy. Mówiono wówczas, że w Polsce istnieje bezrobocie ukryte. Prawdziwy obraz ówczesnego rynku ukazały bankructwa pierwszych przedsiębiorstw państwowych, które w dużej mierze „ukrywały realną skalę bezrobocia”¹⁴. Po transformacji zniknęły braki kadrowe i nadmiar ofert pracy, które były stałym elementem gospodarki centralnie sterowanej. Pojawił się za to nadmiar ludzi do pracy i jawne bezrobocie¹⁵. Bezrobocie rejestrowane zaczęło ewidencjonować od początku 1990 r. Przedtem w okresie Polski Rzeczpospolitej Ludowej (PRL) bezrobocie również istniało, ale było ukrywane, działania polityczne sztucznie tworzyły pełne zatrudnienie¹⁶. Pierwszy rok transformacji gospodarki ukazał prawdziwą skalę bezrobocia zarejestrowanego, ponad milion osób było bez pracy. W 1991 liczba bezrobotnych uległa zwiększeniu aż podwójnie i dopiero w latach 1992-1993 przyrost bezrobocia wyhamował i wyniósł mniej niż 400 tys. osób rocznie. Konfrontując to szybkie tempo wzrostu zjawiska w Polsce z krajami Europy zachodniej, można zauważyć, że w latach 90tych XX wieku zjawisko bezrobocia zwiększało się w całej Europie, to w Polsce nabrało szczególnego charakteru. Albowiem średnioroczne tempo wzrostu bezrobocia było czterokrotnie szybsze niż przeciętnie w krajach europejskich¹⁷.

Zmiany gospodarcze miały również swoje odbicie na wsi. Na podstawie ustawy z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa zaczęto likwidację PGRów (Państwowych Gospodarstw Rolnych). Według danych z 1990 roku w

11 H. Liberska, A. Maliny, D. Suwalska-Barancewicz, Współcześni ludzie wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku, wyd. Difin SA, Warszawa 2014, s. 53.

12 A. Bańki (red.), Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej, wyd. PRINT-B, Poznań 1992, s. 34.

13 Tamże, s. 36.

14 <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-PRL-u-nie-bylo-bezrobotnych-Wiec-skad-siewzieli-3138012.html> (05.08.2019 r.)

15 E. Kwiatkowski, Bezrobocie, [w:] Podstawy ekonomii, E. Kwiatkowski, R. Milewski (red), wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 391.

16 E. Zdrojewski, W. Toszewska, Analiza zmian rozmiarów bezrobocia w Polsce [w:] Zeszyty Naukowe nr 14 (2010), wyd. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2010, s. 161.

17 G. Bartkowiak, Z. Krajewski, A. Kujawińska, E. Więcek-Janka, Bezrobocie. Formy ograniczania bezrobocia i analiza niedopasowania zawodowego w powiecie końskim, wyd. Wielkopolski Instytut Rozwoju Regionalnego w Poznaniu, Poznań 2010, s. 21-22.

Państwowych Gospodarstwach Rolnych pracowało 395 tys. osób¹⁸. Dlatego też likwidacja tych miejsc pracy nie była bez znaczenia dla polskiej wsi. Osoby tam zamieszkujące często nie mogły sobie poradzić ze znalezieniem pracy, wynikało to między innymi z wysokiego poziomu bezrobocia na danym terenie. Pomoc dla nich spadła na barki samorządów lokalnych i państwa. Często PGR był jednym z większych zakładów pracy w okolicy, dlatego też ciężko było znaleźć tym osobom nową pracę szczególnie, że koniunktura na rynku pracy w Polsce była nieprzychylna¹⁹.

Stopa bezrobocia w Polsce od 1990 do czerwca 2019 roku ulegała znacznym wahaniom. Pierwsze dwa analizowane lata przyniosły wzrost niemal dwukrotny (z poziomu 6,50% do 12,20%). Jednak w 1994 roku wskaźnik ten zanotował spadek o 0,40%. Tendencja spadkowa utrzymywała się do 1997 roku. Od 1998 roku notowano wzrost stopy bezrobocia i w 2002 i 2003 roku stopa ta wyniosła 20,00% i była największa w analizowanym okresie. 2004 rok przyniósł spadek tejże stopy i utrzymując tak się do 2008. 2009 rok spowodował wzrost bezrobocia i załamanie dobrej passy na rynku pracy, który tłumaczono kryzysem gospodarczym. Wzrost tego zjawiska utrzymywał się do roku 2012-2013. Od 2014 roku nastąpił spadek stopy bezrobocia i w ocenie w miesiącu czerwcu 2019 roku wyniosła ona 5,30%. Dokładną skalę stopy bezrobocia w latach 1990-2019 w procentach obrazuje tabela nr 1.

Tabela nr 1. Stopa bezrobocia na koniec roku w latach 1990-2019 w %.

Rok	Stopa bezrobocia
1990	6,50%
1991	12,20%
1992	14,30%
1993	16,40%
1994	16,00%
1995	14,90%
1996	13,20%
1997	10,30%
1998	10,40%
1999	13,10%
2000	15,10%
2001	17,50%
2002	20,00%
2003	20,00%
2004	19,00%
2005	17,60%
2006	14,80%
2007	11,20%
2008	9,50%
2009	12,10%
2010	12,40%
2011	12,50%
2012	13,40%
2013	13,40%
2014	11,40%
2015	9,70%
2016	8,20%

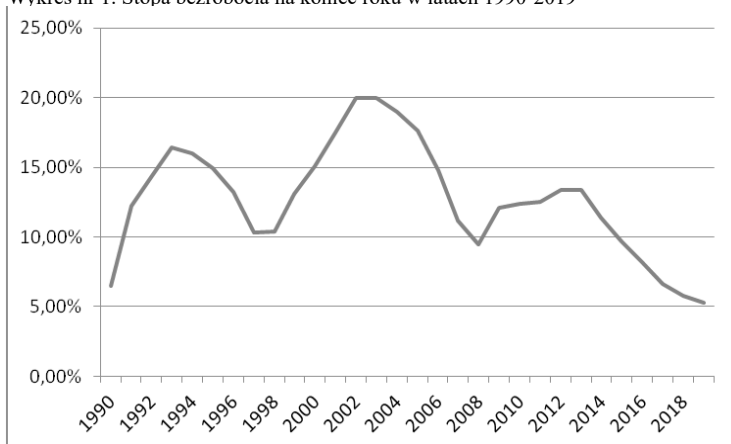
18 I. Bukraba-Rylska, Socjologia wsi polskiej, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 347.

19 <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1045712,Panstwowe-Gospodarstwa-Rolne-%e2%80%93-sukces-czy-niewypal> (08.07.2019 r.)

2017	6,60%
2018	5,80%
2019 czerwiec	5,30%

Źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2019,4,1.html> (06.08.2019)

Dokładny obraz stopy bezrobocia na koniec roku w latach 1990-2019 prezentuje wykres nr 2. Wykres nr 1. Stopa bezrobocia na koniec roku w latach 1990-2019

Źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2019,4,1.html> (06.08.2019)

Na podstawie wykresu nr 1 można zaobserwować rok roczny wzrost stopy bezrobocia od 1990 z 6,50% do aż 16,00% w roku 1994. Kolejne lata zanotowały spadek stopy bezrobocia aż do 1997 gdzie odnotowano bezrobocie na poziomie 10,30%. Ale od 1998 stopa tego zjawiska zaczęła wzrastać osiągając w 2002 roku krytyczny poziom w danym okresie wynoszący 20,00%. Skala ta utrzymywała się przez okres 2002-2003 rok. 2004 rok przyniósł spadek stopy bezrobocia, który trwał aż do roku 2008, gdzie odnotowano rekordowo niską stopę bezrobocia, która była najmniejsza od 1990 roku i wyniosła 9,50%. Tendencja ta nie trwała długo i już na koniec 2009 roku stopa bezrobocia wzrosła do 12,10%. Kolejne lata również przyniosły wzrost stopy aż do 13,40% w 2012 roku. Od 2014 notowany jest ciągły spadek tejże stopy z 11,40% do 5,30% w czerwcu 2019 roku.

Zakończenie

Przemiany ustrojowej niosły ze sobą szereg zmian gospodarczych, dotknęły one szczególnie najmniejsze komórki społeczne, jakimi są rodziny. Które często zostawały bez pracy i środków do życia, co powodowało w znacznym stopniu na obniżenie stopy życiowej obywateli. Wpływało to często na odkładanie w czasie decyzji o posiadaniu dziecka bądź założeniu rodzin. Obecnie bezrobocie na stałe wpisało się w krajobraz polskiego społeczeństwa oraz polskiej gospodarki, przynosząc ze sobą wiele negatywnych konsekwencji. Jedną z nich są koszty finansowe ponoszone przez całą gospodarkę państwa.

Problem bezrobocia towarzyszy Polakom od wielu lat. W Polsce i wielu innych krajach Unii Europejskiej sytuacja na rynku pracy znacznie się pogorszyła po kryzysie gospodarczym w 2008 roku. Obecnie skala tego zjawiska maleje. Może to być po części zasługą dzisiejszych rządów pracy, które mogą liczyć na dofinansowanie nie tylko z budżetu państwa, ale też budżetu Unii Europejskiej. Między innymi w źródłach finansowania należy dopatrywać się powodów tak niskiej stopy bezrobocia w Polsce, która na koniec czerwca 2019 wyniosła 5,30%. Zmniejszenie skali bezrobocia to kwestia priorytetowa dla obecnej władzy. W związku z 6 letnią tendencją spadkową stopy bezrobocia w naszym kraju, należy wiązać nadzieję, że problem bezrobocia w przyszłości nie osiągnie już skali znanej nam z historii. Na obecną stopę bezrobocia miały wpływ również wyjazdy

osób zagranicę za pracą. Niska stopa bezrobocia daje nadzieję szczególnie osobom młodym, które wchodzić dopiero na rynek pracy na szybkie odnalezienie się na nim. Mimo niedopasowania do oczekiwań, jakie stawiają współpracownicy i braku wykształcenia zawodowego, które coraz częściej jest pożądane wśród pracodawców. Współcześnie coraz częściej mamy do czynienia z rynkiem pracownika. Są regiony gdzie osoby posiadające pewne umiejętności i zawody przebiegają wśród ofert pracy. Mimo to nadal występują przypadki, że osoby bezrobotne nie szukają pracy.

Literatura

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 2009, nr 114, poz. 946)
2. Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zatrudnieniu (Dz.U. 1989 nr 75 poz. 446)
3. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001)
4. Bańki A. (red.), Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej, wyd. PRINT-B, Poznań 1992.
5. Bartkowiak G., Krajewski Z., Kujawińska A., Więcek-Janka E., Bezrobocie. Formy ograniczania bezrobocia i analiza niedopasowania zawodowego w powiecie konińskim, wyd. Wielkopolski Instytut Rozwoju Regionalnego w Poznaniu, Poznań 2010.
6. Bukraba-Rylska I., Socjologia wsi polskiej, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
7. Gębura R., Bezrobocie jako problem polityki społecznej, [w:] Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, wyd. Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim, Ostrowiec Świętokrzyski, 2015.
8. Kwiatkowski E., Bezrobocie, [w:] Podstawy ekonomii, E. Kwiatkowski, R. Milewski (red), wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006.
9. Liberska H., Maliny A., Suwalska-Barancewicz D., Współcześni ludzie wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku, wyd. Difin SA, Warszawa 2014.
10. Zdrojewski E., Toszewska W., Analiza zmian rozmiarów bezrobocia w Polsce [w:] Zeszyty Naukowe nr 14 (2010), wyd. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2010.
11. <https://www.bankier.pl/wiadomosc/W-PRL-u-nie-bylo-bezrobotnych-Wiec-skad-sie-wzieli-3138012.html> (05.08.2019 r.)
12. <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1045712,Panstwowe-Gospodarstwa-Rolne-%e2%80%93-sukces-czy-niewypal> (08.07.2019 r.)
13. https://stat.gov.pl/cps/rde/xber/gus/POZ_ILO_konferencja.pdf (01.08.2019 r.)
14. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2019,4,1.html> (06.08.2019)

TOŻSAMOŚĆ HISTORYCZNA NA PODHALU

Maciej Rosiński

doktorant na Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
mrosinski93@gmail.com

Tożsamość historyczna na Podhalu, jest swego rodzaju fenomenem. Związając na ogromny rozwój technologii, ciągły dostęp do internetu, czy też powstawanie nowych galerii handlowych, to ludność zamieszkująca tereny Podhala, jest wiernie oddana swoim tradycjom, które przekazywane są z pokolenia na pokolenie. Nie oznacza to jednak, że górale nie idą z duchem czasu. Wręcz przeciwnie, Podhale bardzo mocno się rozwija, bowiem ciągle powstają nowe ośrodki wypoczynkowe, sklepy, pensjonaty, karczmy, czy też parki rozrywki. Mimo to turyści, którzy przyjeżdżają chociażby do miasta Zakopane, już na pierwszy rzut oka widzą ogromną odrębność kulturową i dbałość, o prastare zwyczaje. Jest to bardzo mocno widoczne, chociażby w góralskich strojach, w których mężczyźni biorą nawet ślub.

Zdjęcie 1. Strój podhalański męski

Zródło : <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5c/Podhale-39.jpg> [dostęp z dnia 29.07.2019 roku]

Odrębność Podhala zrodziła się tak naprawdę z dwóch nurtów, a dokładniej rzecz ujmując, z pasterskiej kultury osadników włoskich oraz ludności, która pochodziła z nizin, lecz po przeprowadzce w rejon Tatr, wniosła własne tradycje rolnicze. Początków osadnictwa na Podhalu, należy dopatrywać się w XIII wieku. Oczywiście, nie można mówić, że wcześniej nikt nie zamieszkiwał tych terenów, jednak to właśnie w tym okresie w rejonach Tatr, zaczęło się osiedlać więcej osób. W XV wieku, podczas wędrówki pasterzy plemion włoskich i ich osadnictwie na Podhalu, zaczęła tworzyć się swego rodzaju tożsamość, która widoczna jest nawet współcześnie. Zastanówmy się jednak, czym dokładnie jest tożsamość? Pojęcie to, wywodzi się z języka angielskiego, a dokładniej – określenia „identity” i oznacza utożsamianie się (z kimś) lub ściśle powiązanie (z czymś)¹.

Ludność zamieszkująca Podhale nie miała łatwego życia, zwłaszcza do czasu, aż rejon te, nie stały się ośrodkiem wypoczynkowym dla turystów. Łatwo sobie wyobrazić, jak trudna do uprawy była górską gleba zwłaszcza, gdy nie dysponowano maszynami rolniczymi. Zazwyczaj rolnicy zbierali jedynie owies i jęczmień, gdyż żyto nie zawsze się tutaj udawało. Przeciwnieństwem był natomiast len, który to wschodził bardzo dobrze. Górale uprawiali również brukiew, ziemniaki oraz kapustę. Z racji surowego klimatu, krótkiego okresu wegetacyjnego i jałowych gleb, pańszczyzna nie była w tych rejonach bardzo droga. W związku z tym, głównym celem chłopów zamieszkujących obszary podhalańskie, było posiadanie jak największej ilości pól uprawnych, aby zapewnić godne życie dla swojej rodziny. Niezwykle istotny jest tutaj fakt, że dla mieszkańców Podhala bardzo liczyła się dobra opinia publiczna i poczucie więzi sąsiedzkiej. Z racji tego, że jeszcze 100 lat temu nie istniały tak zaawansowane maszyny rolnicze, chłopci podczas prac w polach pomagali sobie nawzajem. Najpierw obrabiano ziemię jednego gospodarza, a następnie przechodzono pomagać kolejnemu. Gdy ktoś odmawiał pomocy, bardzo szybko spadał w hierarchii, co skutkowało również tym, że posiadając złą opinię publiczną, taka osoba nie otrzymywała żadnej pomocy, co niemalże przekreślało szansę na godne życie i dobre gospodarowanie ziemią w tamtych czasach, a zwłaszcza w tak trudnych terenach uprawnych, jakimi są Tatry. W tym miejscu widać już pierwsze zależności związane z tożsamością na Podhalu i z poczuciem silnej więzi sąsiedzkiej. Z racji tego, że w Tatrach znajdują się ogromne ilości łąk i hal, górale byli mocno nastawieni na hodowlę owiec, bydła oraz koni. Co ciekawe, mało który gospodarz robił to na własną rękę. Zazwyczaj wybierano doświadczonego bace, który to wraz ze swoimi pomocnikami dostawali pod opiekę setki owiec z pobliskich wsi i wyruszyli 23 kwietnia na tatrzańskie hale, aby zadbać o wypasanie zwierząt. Interesujący jest również fakt, że wypasaniem

1 K. Łastowska, Historyczne i współczesne czynniki kształtowania polskiej tożsamości narodowej, [w:] Doctrina. Studia społeczno-polityczne, pod red. S. Jaczyńskiego, tom 3-4, Siedlce 2006-2007, s. 9-10.

bydła zajmowały się młode góralki².

Górale byli niemalże samowystarczalni, gdyż rodzina przekazywała z pokolenia na pokolenie wiedzę odnośnie obróbki drewna, wytwarzania produktów spożywczych, tworzenia narzędzi pracy, czy też tkania, haftowania i szycia.

Zdjęcie 2. Spódniczka podhalańska

Źródło : https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3j_g%C3%B3rali_podhala%C5%84skich
[dostęp z dnia 29.07.2019 roku]

Podhale słynie również ze swojej niepowtarzalnej muzyki oraz tańca. Górale śpiewają zazwyczaj piosenki o swojej tożsamości. Zachwalają przepiękne górskie krajobrazy, wspominają dawne czasy, a jednocześnie grają na skrzypcach oraz bębnach. Całość daje niesamowity klimat, który bardzo mocno idzie odczuć, wchodząc do pierwszej napotkanej karczmy na Podhalu. Górale posiadają również swój własny taniec, który wyróżnia się wśród innych, gdyż jest swobodny, ale zawiera również pewne stałe elementy, które są ściśle przestrzegane i stanowią o stylu wykonania. „Z męskich tańców stosowanych melodii i rytmów muzyki, najpopularniejszymi są:

juhaski - (wykonywany w kole, twarzą do siebie, przez samych chłopców - juhasów), będący jak gdyby spontanicznym wyładowaniem młodzieńczej energii,

góralski - w którym pojedynczy tancerz drobi „krzesane” kroki przed wybraną tancerką, czasami obok siebie dwie pary wykonują w zgrany sposób wspólne kroki, **zbójnicki** - wskrzeszający, w śmiałych skokach samych mężczyzn, tradycje tańców zbójnickich przy ognisku.³”

Omawiając tradycje na Podhalu, nie można pominąć architektury, gdyż domy budowane w rejonach Tatr, znacząco różnią się od tych, które powstają w innych częściach kraju. Domy budowane są z bali, posiadające wiele pokoi, a niektóre, podzielone są nawet na apartamenty. Jest to związane oczywiście z „rewolucją” XX wieku na Podhalu, kiedy to zmniejszono nacisk na gospodarkę, a nastawiono się w dużej mierze na turystów. Górale od tego czasu, znacząco zmniejszyli swoje uprawy, gdyż w chwili, kiedy Zakopane i okolice stały się ośrodkiem wypoczynkowym, nastąpił duży przyrost zainteresowania tymi terenami osób, które mieszkają w innych częściach kraju oraz świata. Zauważono wówczas, że turystów przyciągają nie tylko przepiękne widoki, ale również interesuje ich odmienność podhalańska, a w szczególności folklor muzyczny oraz styl ubierania się, który to jest wizytówką górali.

2 J. Dziadowiec, *Góralskie reprezentacje, czyli rzecz o Podhalanach i ich kulturze*, [w:] Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod red. Pauliny Tendera, nr 1, Kraków 2010, s. 53-55.

3 K. Urbańczyk. Międzyuczelniany Zespół Góralski Hyrni, <http://www.cyfronet.krakow.pl/~z4urbanc/litera/HYRNI.html> [dostęp z dnia 29.07.2019 roku].

Zdjęcie 3. Dom na Podhalu.

Źródło : https://pl.wikipedia.org/wiki/Styl_zakopia%C5%84ski [dostęp z dnia 29.07.2019 roku]

Na Podhalu, niezwykle istotnym elementem, jest gwara. Każdy góral uczy się swojej gwary i głównie nią się posługuje. Oczywiście, mieszkańcy tych rejonów doskonale znają tradycyjny język polski, jednak podczas rozmów z turystami, bardzo chętnie podkreślają swoje pochodzenie i tożsamość poprzez styl prowadzenia rozmowy. Dla przykładu, Podhalanie mazurzą końcówki, np. „sz” wymawiają jako – s, „cz”, jako c, natomiast „ż”, jako z. Poniżej zamieszczam fragment wypowiedzi, który znajduje się w publikacji pod tytułem: „Centralność” i „Pograniczność”. Dwa modele tożsamości.

„Piekne som te góry nase. Jak tak se rano wyżrę z uokna na te nase góry, to mi tak dobrze jest, ze nie wim. A specyjalnie mi tu uokienko na te góry wychodzi, zeby ja se mogła popatrzeć i cieszyć sie mogła. Bo jak ja w Stanak była, to tynskniła barza. Jak mi kiedys pokazali taki kalendarz, co tam góry bely, te ich góry i nase, to jakje zobacylak, to je calowawam, chacie sie śmieli ze mnie. Ale ja im padom, ze nawet jak na papierze, to ja je bośkać mage, bo ja Góralko jestem. I po góralsku im gadalam, a oni sie śmieli, bo nie rozumieli jak ja sybko mowilam. Ale ja sie nie wstydzila, bo tak pieknie se gadalam. A jak se z Góralem mogła pogadać to tyz pieknie belo ...”⁴

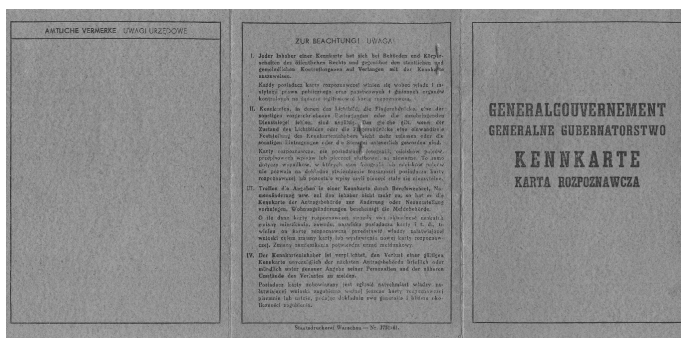
Górale mają ściśle określone wartości życiowe. Przede wszystkim, są bardzo wierni rejonowi, w którym mieszkają, przodkom, tradycjom, a w szczególności – wierze rzymsko-katolickiej. Na Podhalu spotkanie wyznawcy innej religii, jest niesamowicie trudne, gdyż panuje tam zasada „Jestem Polakiem, więc jestem katolikiem”. Warto w tym momencie się zatrzymać i wspomnieć o pewnej różnicy, która widoczna jest w aspekcie religijnym między Spizakami (ludność, która zamieszkuje pogranicze Polsko-Słowackie), a Podhalanami. Paweł Schmitd, w artykule pod tytułem „Religia i tożsamość w poglądach mieszkańców Podhala” podał informację, jakoby jednym ze sporów między tymi dwiema grupami była wiara w Matkę Boską. Dla potwierdzenia swojej tezy, umieścił fragment wypowiedzi, jednego z mieszkańców Podhala, „Oni w Naszą Matkę Boską nie wierzą. Tumany jedne są, nie wiedzą, że ta Matka Boska to jest jedna. Oni w spiską wierzą Panienkę. U nich nie Matka Boska, ino Panienka”⁵.

Tożsamość górali została wystawiona na próbę 1 września 1939 roku, kiedy to Zakopane zostało zajęte przez oddziały niemieckie. W lutym 1940 roku, Zakopane stało się obszarem zamkniętym, a rejon ten miał zostać niemieckim kurortem zimowym. Wtedy też, Niemcy zajęli najlepsze domy wypoczynkowe, sanatoria, a przestrzeń publiczną, poddano germanizacji. W listopadzie 1939 roku, do Zakopanego przyjechał niemiecki gubernator Hans Frank, a w 1940 roku przybył w te rejon Henryk Himmler i właśnie w tym okresie, rodził się Goralenvolk. Wydarzeniem,

4 P. Schmitd, „Centralność” i „Pograniczność”. Dwa modele tożsamości, [w:] LUD, pod red. Z. Jasiewicza, J. Bednarskiego, R. Bąka, tom 86, Poznań 2002, s. 176.

5 P. Schmitd, Religia i tożsamość w poglądach mieszkańców Podhala, [w:] Studia Etnologiczne i Antropologiczne, pod red. I. Bukowskiej-Floreńskiej, tom 3, Katowice 1999, s. 247.

które zapoczątkowało próbę jego stworzenia, była pielgrzymka na Jasną Górę, której celem było pokazanie miejscowej ludności, że sanktuarium nie zostało zniszczone, a żołnierze niemieccy w żaden sposób nie przeszkadzają w modlitwie. Pielgrzymkę zorganizował Witalis Wieder, który to był kapitanem rezerwy Wojska Polskiego, a także niemieckim agentem. Wierder zwerbował w swoje szeregi również Waclawa Krzeptowskiego, który cieszył się ogromnym zaufaniem publicznym wśród miejscowej ludności, a to dlatego, że był działaczem Związku Górali, a także prezesem nowatorskiego oddziału Stronnictwa Ludowego. Krzeptowski prowadził zawsze wystawny tryb życia, a z racji tego, że zależało mu na władzy, wstąpił w szeregi okupantów. W roku 1941, Niemcy przywieźli do Zakopanego aresztowanego Wincentego Witosa, który był dobrym znajomym Krzeptowskiego. Mimo próby skłonienia Witosa do współpracy z Niemcami, Wincenty odrzucił wszystkie propozycje. Niemcy mieli bardzo prosty plan. Początkowo, chciano zgermanizować górali, a następnie wyniszczyć Żydów oraz Polaków. Żądza władzy tak mocno wzięła górę nad Krzeptowskim, że ten wraz z grupą znajomych, wręczył generalnemu gubernatorowi Hansowi Frankowi w dniu jego intronizacji, złotą ciupagę oraz złożył mu hołd⁶. Pod koniec listopada 1939 Krzeptowski zwołał zebranie Związku Górali. Niestety, duża część działaczy opowiedziała się za ogłoszeniem odrębności Goralenvolku i zmieniono nazwę związku, na Goralenverein, na którego czele stanął Krzeptowski. W czerwcu 1940 na Podhalu, został przeprowadzony spis ludności, którego celem było zdobycie jak największego poparcia dla odrębności Państwa Góralskiego. Osoby, które zadeklarowały przynależność do Goralenvolku, otrzymywały kenkarty z wielką literą G. Według różnych źródeł wydano 20-50 tysięcy kenkart, gdy mieszkańców Podhala było wówczas około 150 tysięcy. Trzeba jednak podkreślić, że większość deklarujących odrębność, robiła to po prostu ze strachu, lub po to, aby rodzina mogła żyć w spokoju i być dobrze traktowana przez okupantów. Warto tutaj zaznaczyć, że Niemcy rozstrzelali ludność, czy też wywozili do obozów pracy osoby, które takiej karty nie przyjęły, więc należy wziąć pod uwagę fakt, pod jak silnym wpływem niemieckim była ludność zamieszkująca tereny Podhala.

Zdjęcie 4. Kenkarta Generalnego Gubernatorstwa.

Źródło : <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kenkarta#/media/Plik:Kenkarte-1942.jpg> [dostęp z dnia 30.07.2019 roku]

Należy również wspomnieć, że kenkarta przydzielana podczas Goralenvolku, różniła się od tej, która została przedstawiona powyżej tym, że miała kolor niebieski oraz w prawym górnym rogu dużą literę **G**.

W 1941 roku w Nowym Targu, Augustyn Suski założył Konfederację Tatrzańską, a następnie powstała jej ramię zbrojne. Cel, jaki chciano osiągnąć, to walka z okupantem oraz ściganie działaczy Goralenvolku. Niestety, większość działaczy została złapana i wysłana do Auschwitz jednak Ci, którzy ocalili, wstąpili do Armii Krajowej pod dowództwem Józefa Kurasia i wydali wyrok śmierci na Krzeptowskiego. Waclaw Krzeptowski, nie odczuwał jednak strachu, gdyż Niemcy zapowiedzieli, że w przypadku śmierci Krzeptowskiego, rozstrzelają kilkuset mieszkańców Zakopanego. Dzięki temu, bardzo długo zwlekano z wyrokiem, gdyż nikt nie chciał ryzykować życia niewinnych osób. W 1942 roku, Niemcy postanowili stworzyć Goralischer Waffen SS Legion, czyli Góralskie Legiony Waffen

⁶ J. Ptak, Zakopane w okresie wojny i okupacji 1939-1945. Goralenvolk: Historia kolaboracji w Zakopanem, <http://www.jacekptak.nazwa.pl/goralenvolk.html> [dostęp z dnia 30.07.2019 roku]

SS. Krzeptowski starał się zachęcać młodych Podhalańców do wstąpienia w szeregi, jednak ochotników było bardzo mało. Plany utworzenia Legionów bardzo się skomplikowały, a Niemcy przestawali ufać Krzeptowskiemu. W roku 1944 wyznaczono nagrodę za głowę Krzeptowskiego, a sam poszukiwany, postanowił dołączyć do radzieckich partyzantów, którzy działali przeciwko Niemcom po słowackiej stronie Tatr. Powstanie bardzo szybko upadło i Krzeptowski ukrył się w Kościelisku, gdzie został odnaleziony w 1945 roku i powieszony.

Ciężko jest ocenić zachowanie ludności Podhalańskiej podczas okresu II Wojny Światowej. Należy samemu spróbować wczuć się w rolę i odpowiedzieć sobie na pytanie, co byłoby ważniejsze dla Nas w tamtej chwili. Większość górali była przeciwna Goralenvolkowi, jednak pod przynusem żołnierzy niemieckich, groźbą aresztowania, rozstrzelania, często decydowała się na przyjęcie kenkarty od Generalnego Gubernatorstwa. Nie można więc oceniać z góry, czy zachowanie mieszkańców Podhala było słuszne, czy złe. Należy pamiętać, że po wybuchu II Wojny Światowej, wielu górali utraciło swoje posiadłości oraz majątki. Dzięki specjalnie organizowanym pomocom społecznym, którymi zajmowali się okupanci, miejscowa ludność mogła otrzymywać zasiłki, żywność, a najbardziej, mogli również liczyć na pomoc medyczną. To wszystko skłoniło pewną część górali do tego, że zaczęli opowiadać się za Goralenvolkiem.

Odchodząc od tematu związanego z działaniami wojennymi, mieszkańcy Podhala uważani są za niezwykle pracowitych i mądrych ludzi. Najlepszym przykładem zaradności góralskiej, jest stworzenie kolejki na Kasprowy Wierch i to w bardzo krótkim czasie. Prace nad kolejką rozpoczęły się 1 sierpnia 1935 roku, a już 227 dni po rozpoczęciu budowy, 15 marca 1936 roku, kolejka miała swój debiut i wagonik z pasażerami, który rozpoczął podróż z Kuźnic, dotarł na szczyt Kasprowego Wierchu, co było niezwykle ważnym wydarzeniem w całych Tatrach. Warty podkreślenia jest również aspekt, że faktyczny pierwszy przejazd kolejki, nastąpił 29 lutego 1936 roku, jednak tylko na Myślenickie Turnie⁷. Warunki pogodowe we wrześniu nie były najlepsze, bowiem padał wtedy śnieg, a mimo to, budowa została ukończona. W tym miejscu, należy również docenić trud oraz ogrom pracy, jaki górale wnieśli w montaż kolejki. Materiały budowlane dostarczane były na Myślenickie Turnie, a następnie przewożone w okolicę schroniska Hali Gąsienicowej, jednak z tego punktu, pracownicy całej sprzęt musieli przetransportować na własnych siłach.

Mieszkańcy Podhala są ludem upartym, pracowitym, wiernym swoim tradycjom i niezwykle gościnnym. Każdy, kto chociaż raz był w Zakopanem lub okolicach, jest w stanie stwierdzić, że osoby z tych rejonów bardzo pielęgnują swoją historię, utożsamiają się z przodkami oraz szanują wszystko co mają w posiadaniu. Mimo wielu zmian technologicznych, górale ciągle pielęgnują własne zwyczaje oraz dbają o kulturę i wartości, które przekazywane są z pokolenia na pokolenie.

Bibliografia

- Dziadowiec Joanna, *Góralskie reprezentacje, czyli rzecz o Podhalańcach i ich kulturze*, [w:] Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod red. Pauliny Tendera, nr 1, Kraków 2010.
- Łastawski Kazimierz, *Historyczne i współczesne czynniki kształtowania polskiej tożsamości narodowej*, [w:] *Doctrina. Studia społeczno-polityczne*, pod red. Stanisława Jaczyńskiego, tom 3-4, Siedlce 2006-2007.
- Ptak Jacek, *Zakopane w okresie wojny i okupacji 1939-1945. Goralenvolk: Historia kolaboracji w Zakopanem*, <http://www.jacekptak.nazwa.pl/goralenvolk.html>
- Schmitd Paweł, *Centralność i „Pograniczność”. Dwa modele tożsamości*, [w:] *LUD*, pod red. Zbigniewa Jasiewicza, Jacka Bednarskiego, Romana Bąka, tom 86, Poznań 2002.
- Schmitd Paweł, *Religia i tożsamość w poglądach mieszkańców Podhala*, [w:] *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, pod red. Ireny Bukowskiej-Floreńskiej, tom 3, Katowice 1999.
- Stochlak Janusz, *Kolej linowa na Kasprowy Wierch jako źródło podziałów i perspektywa przyszłego rozwoju turystyki*, [w:] *Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska*, pod red. Grzegorza Dobrowolskiego, nr 2, Katowice 2016.
- Urbańczyk Kazimierz, *Międzycywilizacyjny Zespół Góralscy Hyrni*, <http://www.cyfronet.krakow.pl/~z4urbanc/litera/HYRNI.html>

⁷ J. Stochlak, *Kolej linowa na Kasprowy Wierch jako źródło podziałów i perspektywa przyszłego rozwoju turystyki*, [w:] *Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska*, pod red. G. Dobrowolskiego, nr 2, Katowice 2016, s. 102.

ЗМІСТ

IRENEUSZ CUGLEWSKI – WSPÓŁTWÓRCA IZBY PAMIĘCI W KAMIENICY POLSKIEJ Majewski Łukasz, Bekus Ewelina	5
OBRAZ GMINY KAMIENICA POLSKA W KWARTALNIKU HISTORYCZNYM „KORZENIE” Majewski Łukasz, Bekus Ewelina	9
ANALYSIS OF SPATIAL DIVERSIFICATION OF THE QUALITY OF LIFE IN POLAND Lisowska-Szron Irena, Smorczevska-Mickiewicz Bożena	14
WYCHOWANIE ESTETYCZNE DZIECKA W WIEKU PRZEDSZKOLNYM mgr Anita Edyta Wizner.....	19
CZY MOŻLIWY JEST DIALOG WE WSPÓŁCZESNEJ BIOETYCE? INTERPRETACJA ZAGADNIEŃ BIOETYCZNYCH W NAUCZANIU PAPIEŻY OD PIUSA XII DO FRANCISZKA Kućko, Wojciech	24
STATE POLICY IN THE AREA OF THE POLISH SPECIAL ECONOMIC ZONES Guzdek Sylwia	31
EDUCATIONAL MIGRATIONS IN POLAND - AN OUTLINE OF THE ISSUE Guzdek Sylwia	41
KONFLIKTY PERSONALNE OPOZYCJI SOLIDARNOŚCIOWEJ W LATACH 1989-1991R. mgr. Mazur Grzegorz	46
LONELINESS AS AN EMOTIONAL ISOLATION Malimon Vitalii,	51
БОЛГАРСЬКІ БУДИТЕЛІ: ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ Михайлова Аліса Олександрівна.....	53
HISTORY OF THE SELECTED AND MOST RECENT REFORMS OF THE POLISH EDUCATION SYSTEM AFTER THE SECOND WORLD WAR Mikulska Natalia,	54
PAMIĘĆ ZBIOROWA A HISTORIA W PERSPEKTYWIE BADAWCZEJ – STUDIUM PORÓWNAWCZE Moroz Anna	58
KOMPETENCJE W ZARZĄDZANIU ZASOBAMI LUDKIMI Ober Józef, Krasowiecka Katarzyna.....	62
ФЕНОМЕН ЄГИПТОМАНІЇ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ РЕФЛЕКСІЇ Л. ЗІНКОВА Пальник Андрій Олександрович.....	67

FILOZOFICZNE ASPEKTY WOLNOŚCI GOSPODARCZEJ W ROZWOJU CZŁOWIEKA	
dr Paradowski Mariusz	70
PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL FACTORS, THAT INFLUENCE SELF- ACTUALIZATION AND DEVELOPMENT	
Aleksandra Pasiut.....	74
СЮЖЕТ БЛАГОВИЩЕННЯ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ГРАВЮРІ XVI-XVII СТОЛІТЬ	
Плотнікова Вікторія Володимирівна.....	78
RACJONALIZACJA I MAKDONALDYZACJA. PERSPEKTYWA PRACOWNIKA BARU SZYBKIEJ OBSŁUGI MC DONALD' S	
mgr Rakowicz Piotr	80
CULTURAL EXPANSION AS THE IDEOLOGICAL MEANS FOR FIGHT AGAINST DISSIDENCE IN EARLY XX CENTURY	
SyzonenkoIrynaGrygorivna.....	85
ZARYS HISTORII USTROJU GHANY W LATACH 1981–1992	
Rafał Smoleń.....	88
КУЛЬТУРНАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ЖЕНЩИН-МИГРАНТОВ В ПОЛЬШЕ	
Stepaniuk Joanna, c. Piotra.....	92
FUNKCJE I ROLA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W GMINACH WIEJSKICH W CZASIE ZABORÓW ORAZ PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI NA TERYTORIUM ODRODZONEGO PAŃSTWA POLSKIEGO DO MOMENTU WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ 1 WRZEŚNIA 1939 R.	
Terszak Rafał.....	96
POJĘCIE I LECZENIE BÓLU W CZASACH STAROŻYTNYCH NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- I ANGLOJĘZYCZNEJ XX i XXI wieku.	
Katarzyna Przepis, Renata Chrzan	102
POJĘCIEBÓLU I JEGO LECZENIE OD CZASÓW ŚREDNIOWIECZA DO POCZĄTKU XX WIEKU NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- I ANGLOJĘZYCZNEJ XX i XXI WIEKU, CZĘŚĆ I	
Katarzyna Przepis, Renata Chrzan	107
POJĘCIEBÓLU I JEGO LECZENIE OD CZASÓW ŚREDNIOWIECZA DO POCZĄTKU XX WIEKU NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- I ANGLOJĘZYCZNEJ XX i XXI WIEKU, CZĘŚĆ II.	
Katarzyna Przepis, Renata Chrzan	113
POJĘCIE BÓLU I JEGO LECZENIE W XX I XXI WIEKU NA PODSTAWIE WYBRANEJ BIBLIOGRAFII POLSKO- I ANGLOJĘZYCZNEJ XX i XXI WIEKU.	
Katarzyna Przepis, Renata Chrzan	119
СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДУШПАСТІРСЬКИХ ІНІЦІАТИВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УМОВАХ АВСТРІЙСЬКОГО ПАНУВАННЯ	
Цихуляк Іван Михайлович	124

ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА М.В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО (1867-1934): ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ, ОСОБЛИВОСТІ Ціватий Вячеслав Григорович, Чуткий Андрій Іванович	126
EDUKACJA ŻYWIENIOWA JAKO NIEODŁĄCZNY ELEMENT ROZWOJU I SAMOREALIZACJI W XXI WIEKU Ciężyńska Julia	129
РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ ЯК МОДЕРНИЙ МІФ Шевчук Павло Вікторович	134
STAL I MATEMATYKA – HISTORIA ENDOPROTEZ STAWOWYCH Urban Szymon, Król Jerzy, Biernacki Mateusz.....	137
INTERNET JAKO ŹRÓDŁO WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ HISTORYCZNYCH Szpotański Adam	141
ANALIZA BEZROBOCIA NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU Mgr Grzegorz Czapski.....	146
TOŻSAMOŚĆ HISTORYCZNA NA PODHALU Maciej Rosiński	151

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 27

(том 2)

Друкується за оригінальними авторськими текстами.

Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.

Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 20.09.2019.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий.

Друк. арк. 10. Умов. друк. арк. 9,3. Обл.-видавн. арк. 18,1.

Наклад 100 прим. Зам. № 7468/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП

серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.

Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

e-mail: tvoru@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>